

Buza Péter: Pest-budai történetek

Buza Péter

Pest-budai történetek

rendhagyó városnéző séta

Idegenforgalmi Propaganda
és Kiadó Vállalat

Pest-budai történetek

Buza Péter

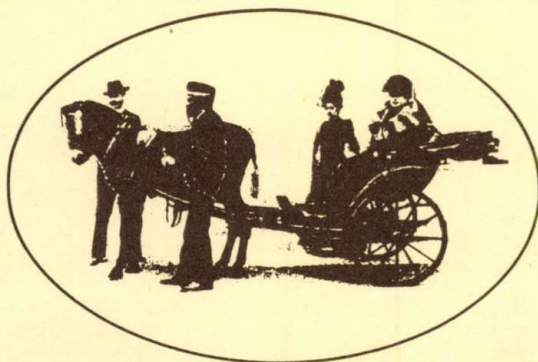

Pest-budai történetek

---

rendhagyó városnéző séta

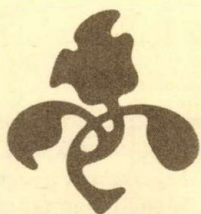

Rendhagyó városnéző sétára invitálok az olvasót. A reflektor-világította műemlékeket, az úti-könyv-kínálta látványosságokat elkerüljük ezúttal. Kárpótlásul a szokásosnál kissé alaposabban körülnézhetünk majd kiruccanásaink helyszínein. A házak és a város hajdanvolt lakóinak sorsát kutatva tragédiák és komédiák, ünnepek és hétköznapiak, egyforma évek és kivételes pillanatok nyomába szegődünk.

Nem módszeres alaposággal fölépített helytörténetet kínálok azoknak, akik velem tartanak, hiszen a főváros múltja iránt érdeklődők polcain fölös számban sorakoznak már az ilyesfajta munkák. Nem ezek számát akartam gyarapítani. Csupán kalandozásaim örömét szerettem volna másokkal megosztani; a tegnapok nyomozásának izgalmát, a rácsodálkozás érzését, mindazt, amit átéltem, miközben adatok apró tégláiból, az itt élők emlékmorzsáiból, családi legendáiból, könyvekben megbújó sorokból, levéltárak adatainak segítségével felépítettem ezt a magam, igazában sosemvolt Budapest-jét. Mert bár van címük a házaknak, amelyekről itt szó esik, azonosíthatók a helyszínek is, és minden leírt sor – meggyőződésem, s legjobb tudásom szerint – megfelel a valóságnak, aki kicsit is ismeri, jól tudja, hogy ez a város, ezer meg ezer varázslatos délibáb kulisszáinak élő szövevénye, mindenkinek más arcot mutat.

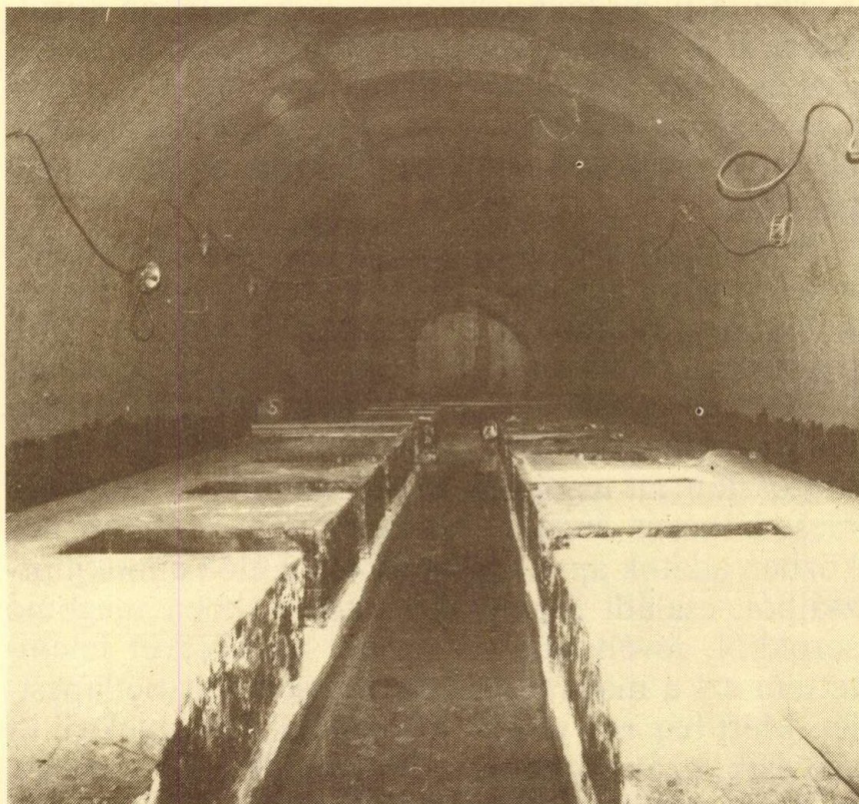
De unalmasat, egyhangút talán senkinek. Különösen nem, ha szeretettel és őszinte érdeklődéssel közeledünk hozzá . . .

I. Míg él szívben emlékezet . . .

– Átkozottul sötét van itt . . . Világítson csak ide! Igen! Itt van az az árok. Az első boxhoz tartozó lóca helye. Innen aztán: egy betontömb, egy árok. Sorra-rendre, végig a járatban. Ahogy itthagyták annak idején. Hallja?! Elhúzott a fejünk fölött egy autó. A Váralja utca alatt vagyunk.

Akár egy sci-fi film kulisszái: elhagyott úrállomás . . . Vajon felfedezik-e újra a budapestiek?

– Ez? Vaslemez. Végig vaslemez borítja a boltíveket. Iszonyatos pénz fekszik itt beépítve, haszon nélkül. Két alagút felül és középen összekötve, betonpadló, vaslemezburkolat, akár a sci-fi filmek úrállomásainak folyosói. Két éve hagyták abba a munkát. Valami vendéglátóipari vállalat . . . Megérkeztünk. Ez az. Márvány. Vörösmárvány.

– Hátul? Nem láttam még én se. Várjon. Megnézzük. Itt fel lehet mászni . . . Csupa szikla mindenütt. Elvégre hegy alatt vagyunk! Ez meg itt a szellőzőakna. Valahonnan fentről, a dombtetőről jön a fény. Öreg, lapos téglákkal van fölfalazva. Szerintem még ezt is a régi tulaj építette. Megnézheti ezt is: ezt a hatalmas vasabroncsot. Ez fogja össze a márványdongákat. Nem tegnap csinálták. A hordón dátum, aláírás. Itt! Látja? Valami Mayerffy, és egy évszám: 1826. Meg valami latin szöveg.

Volt egyszer egy márványhordó . . .

A szellőzőakna fedőlapját mozdította ki helyéről a földmunkagép. A hordó nagy szerencséjére – szinte véletlenül – előkerült két barlangász is, akik leereszkedtek a kürtőn és hamarosan megérkeztek a szenzációs hírrel a tíz-tizenkét méteres mélységből: pincejára és egy hatalmas vörösmárvány hordóra bukkan-

tak! Rövidesen hozzákezdtek a kőedény homloklapjának kiásásához. Ezen találták meg a kör alakú, csiszolt felületet a vésett felirattal. Azt is megtudhatjuk az egykori híres budai látványosság újrafelfedezőjétől, Gombos Zoltántól, aki a teprendekezést irányította, hogy nem volt nehéz gazdát találni az ötletnek: legyen pinceborozó a hordó körül. Vélhetően ilyesmi volt a múlt század első felében is.

A sok jelentkező közül egyik vendéglátóipari vállalatunkat választotta a tanács. 1965–66 telén meg is tisztították a járatokat a törmeléktől, és sikerült a föld felszínén is kapcsolatot találni a pincével, az Attila utca 21. udvarán és tüzelőtároló pincéjén keresztül. Elkészültek egy százötven személyes, ötszáz négyzetméter alapterületű borozó tervei, s az optimista felfedező, Gombos Zoltán, már az intelmeit fogalmazta: „... az ide betérőket arra kérjük, hogy majd egy-egy jól sikerült mulatozás után jusson eszükbe: ezt a márványhordót, mely itt most díszletül szolgál és amelyet egykor az újra való törekvés és talán a különcködés alkotott és a nemtörődomség temetett el, a szerencsés véletlen és sok lelkesedés, segíteni akaró jószándék hozta ismét elő a föld alól.”

Honnan is tudhatta volna, hogy a fátum újra eltemeti a budai szőlészet és borászat e páratlan emlékét? Amelyben gazdája, nemes Mayerffy Károly annak idején bizonyára a jóféle sashegyi vörösbort tárolta, s nyilván ebből kínálta meg érdeklődő látogatóit, akik hírét vitték különös vállalkozásának.

A Sashegy bora! Fogalom volt a múlt században, s annak előtte. Előbb vált külföldön is ismertté, s híressé, mint a tokaji borok. Pest történetírói szerint már a tatárjárás előtt megkezdődött ezen a vidéken az erdőirtás, hogy helyet szorítsanak a hegyeken a gazdálkodás „egyetemét” jelentő szőlőművelésnek. A Sashegyet teljesen meghódították a tőkék. Buján zöldellő vesszősorok, lugasok – mást nem is lehetett látni a környéken. A bortermelést a közigazgatás azzal támogatta, hogy idegen bort tilos volt behozni a városba. Virágzott a szőlészkedés, s a kissé csipős, tüzes nedű Buda várának egyik legkeresettebb árucikkévé vált. Szerencsére volt belőle bőven. Feljegyezték, hogy jeles ünnepeken borszökökutakban gyönyörködhetek a hegybéli polgárok, a messziről jött idegenek. Egészen az 1870-es évekig – a filoxéra megjelenéséig – semmit sem változott a helyzet. S csak akkor, a vész után, merült feledésbe a Sashegyen s Budán préselt fejedelmi ital híre, dicősege.

Az Attila utca 21. számú ház egyik készséges lakójával fürkésszük most e régies-régi szőlőkultúra megtestesült bizonyítékát, a zseblámpa fényében még hatal-

Mayerffy Károly márványhordója a Várhegy alatti sziklaüregben

masabbnak tetsző óriást. A félkör formájú előlap kerületén dongaszerűen illeszkednek egymáshoz a vastag és széles márványszeletek. Húsz métert jöhettünk a Váralja utca vonalától, mire ideértünk. Egy hegybevájt sziklaüregben rejtőzik Mayerffy Károly hordója.

Építéskor, 1826-ban éppen negyven éves volt a gazda. Valószínűleg itt is lakott, a pince fölött állt a háza. Természetesen majorja is volt, s természetesen a vörös bort termő Sashegyen. A nyilván tekintélyes préházzal is ékeskedő gazdasági központ a történelemkönyvekbe is belekerült. Amikor 1849 májusában a honvéds csapatok körülfozták Budát, itt szállt meg, s innen irányította az I. Hadtest manővereit Nagy-Sándor József, a szabadságharc tábornoka.

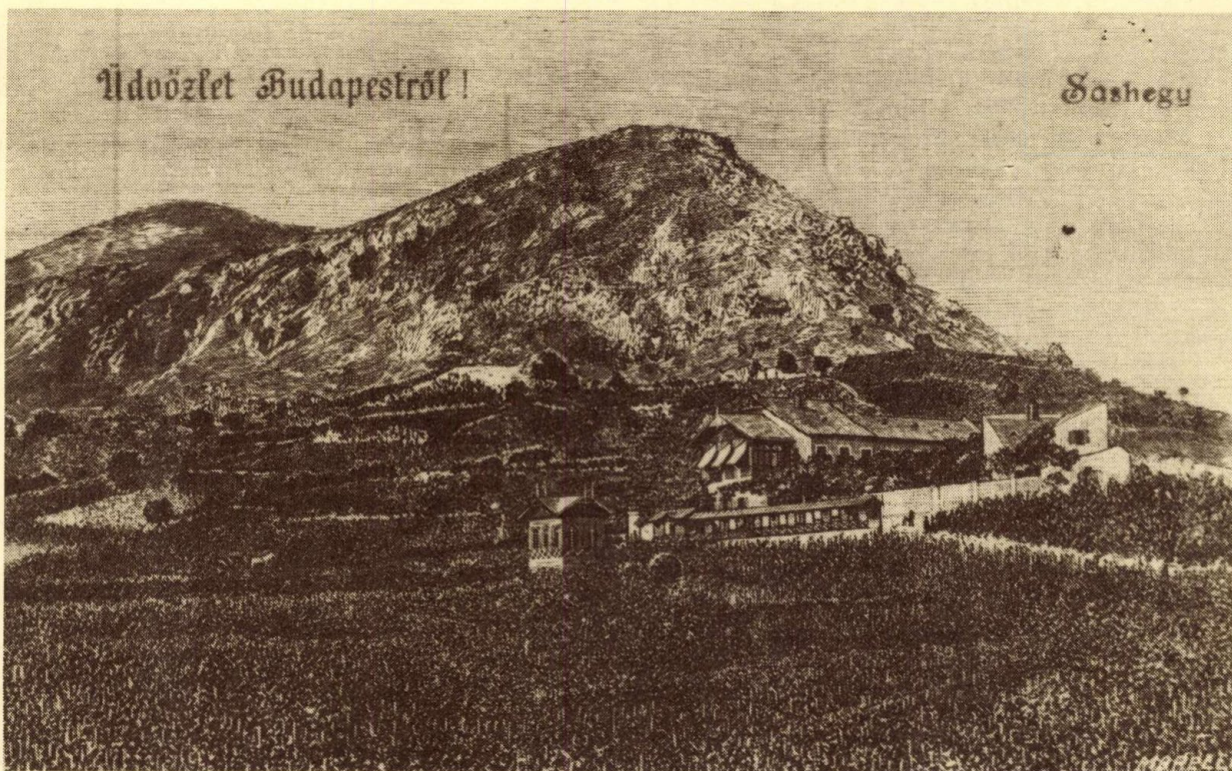
Mayerffy Károly életútjáról amúgy nem tudunk sokat. Kőbányán nagy téglagyár üzemét alapított – mindössze ezt jegyezték fel róla. Három fia volt, mindhárom a szabadságharc katonája lett. A legidősebb, Károly, furcsa történet hőse. Gyalogos főhadnagyként harcolt a fegyverletételig, majd Világos után Josefstadt foglya lett. Ha kegyelmet kér, valószínűleg egy-két évvel megússza, hiszen nem volt hivatásos katona. Ám őt más fából faragták: 1864-ig nem is szabadult. Fivéréi emigráltak. Alajos angol tengerésztisztként halt meg Gibraltáron, István Észak-Amerikában a rabszolgaság ellen küzdők oldalán harcolva esett el.

Édesapjukat 1871-ben kísérték utolsó útjára a tabáni temetőben. 85 évet élt, és semmi mást nem csinált, „csak” gazdálkodott.

1827-ben Mayerffy könyvecskét nyomtatott „Füskuti Landerer Lajos betűivel”, hogy megindokolja, miért is szakított a hagyományos borászati megoldásokkal. A címe: „Előterjesztése azon hasznoknak, mellyeket a Márvány-Hordók a Fa-Hordókhoz képest ajánlanak.”

Az újfajta bortartó edény megalkotója már munkája előszavában is céloz rá, hogy megoldása forradalmasíthatja a szőlő levének eltarthatóságát, s így e találmány vetekszik a külföld legjobbjainak ötleteivel: „a’ mennyiben szélesen terjedő, közönséges és felszámíthatatlan hasznot hajtó.” Ugyancsak az előszóban beszéli el Mayerffy, hogyan is született meg a nagy gondolat: „Sok földes Uraktól, s boros gazdáktól hallott panaszok, de magam tulajdon pintzében való tapasztalásaim is meggyőztek arról, melly kevéssé légyenek alkalmasok a fa hordók, a bornak kivált hosszú ideig, jó karban tartására – írja. Majd így folytatja: Többféle próbatételek után, mellyeket nem tetemes költségek nélkül hajtottam végre, azon meggyőződésre jutottam, hogy minden lehető rossznak megelőzésére, a bornak hosszabb ideig tartására, tsak olly edény lehet alkalmas, melly a leve-

Üdvözlét Budapestről! Sashegy

gőnek kívülről való reáhatását akadályoztattja, belső alkottatására nézve is a borba keveredhető nedvességnek ellent áll.

Egy illy edény készítésére a követ, annak a legkeményebb fajtát a Márványt gondoltam legjobbnak.” Ezután a szerző huszonkét paragrafusban és vagy harminc nyomtatott oldalon bizonyítja e megoldás előnyeit: soha sem kopik el, a bor benne „ezer esztendőig” eláll, bármekkora lehet csinálni, olcsóbb, mint ha fából lenne, kevesebb helyet igényel, alig kell rá abroncs, nem dohosodik, nem zavarosodik, s nem is ecetesedik meg tartalma, megőrzi azt egyenletes hőmérsékleten, tűz nem emésztí el, a berogyó pincefalak sem törhetik össze, könnyebb kiszámítani, hogy mennyi bor van benne, és így tovább.

Hosszas kísérletezés után vágott bele a nagy vállalkozásba. Kisméretű márványhordót faragtatott, hogy először abban próbálja ki a bor eltarthatóságát. Azt tapasztalta, hogy az értékes nedű gyorsabban érik kőfalak között: „ez három hónap múlva annyi borkövet adott, hogy felényit se egy ugyan azon pintzében öt esztendeig állott, s minden esztendőben ujj termés borral töltött fa hordó”.

Azt is kipróbálta – igen kedvező eredménnyel – mennyire képes megvédeni a vastag kőfal a bort a hőmérséklet ingadozásának kellemetlen hatásától.

S amikor minden módon meggyőződött ötlete kivihetőségéről, papírra vetette a nagy bortartály rajzát, s kikocsizott Süttőre, Áprili Márton kőfaragómesterhez. Ez valamikor 1825 késő őszen történt. Tavasszal pedig már meg is érkeztek a faragott kövek Budára.

A fél hengert formázó tartály alaplapja – amely a kőzúzalékkal egyenletesre döngölt földön nyugszik – négy egymáshoz illesztett részből áll. Teljes területe négyszer két és fél méter. Magassága két méter nyolcvan centiméter. Kerületén tizennégy kődonga simul egymáshoz: „Ezeket a hozzá értő kőfaragó illendően egyyüvé mettszi, s a minden kőfoglalásoknál használni szokott ragasztó (Steinkütt) erősen egyyüvé tartja”.

Akónként 1 forint 48 krajcárba került ezüstben, szemben a fahordók akónkénti szokásos két forint harminchat krajcáros árával. Persze ha ezt az egységet beszorozzuk az akók számával – kereken háromszázzal – már egész tekintélyes summa kerekedik ki. (Összehasonlításként: egy akónyi jó bor akkoriban négy forintba került.)

Mayerffy Károly a jelek szerint egy ennél nagyobb alkalmatosság elkészítésének gondolatával is foglalkozott. Könyvében többször utalt arra, hogy e háromszázas után egy háromezer akós (tehát majd 160 ezer liter űrtartalmú!) márványhordót is szándékozik építeni. Azt sem lehet kizárni a lehetőségek közül, hogy el is készítette. A szöveg fogalmazása és logikája megengedi ezt a feltételezést. Részletes „előterjesztésének” harmadik paragrafusa foglalkozik e hordóóriás építésének előnyeivel. Érintve többek között azt a kérdést is: okoz-e gondot, ha a gazda e hatalmas tartályt különféle borokkal tudja csak teletölteni? S válaszol is: nem, mivel a belső tér márványlapokkal rekeszkelhető: „... erről előre gondoskodtam és több próbatételek után annyira jöttem, hogy hordómat úgy alkalmaztattam, hogy abba hat különbözőféle bornak eltartására adhatok helyet...” Az is figyelemre méltó, hogy a könyvecskét kísérő rajzok egyike egy ilyen háromezer akós tartályt ábrázol, amelyen az 1827-es évszám szerepel. (Ugyanez a könyv kiadásának éve is.)

Aligha került volna ez az évszám a rajzra, ha nem foglalkozik komolyan az ötlettel Mayerffy. Bora volt hozzá elég – lévén egyike a kor legnagyobb szőlőbirtokosainak – pénze is minden bizonnyal, hiszen a sörfőzés jövedelme bőségesen hozott a konyhára.

Ha valóban megépült, ott szunnyad most is a hegy gyomrában.

Ami pedig a tizenötezer literes kisöccsét illeti, nincs nyoma, hogy Mayerffy Károly halála után valaki is használta volna.

Sőt! A városi hatóság egy irata szerint 1886-ben engedélyezték, hogy az akkori tulajdonos, Bauer József átépítse a pincét. Az akkor készült rajzon már nem nyúlik túl a Logodi (Váralja) utca vonalán a ház alatti pincerendszer. Aki papírra vetette, nem tudott tehát arról, hogy a járatok benyúlnak a hegy alá. Pedig akkor még ott húzódtak, háborítatlanul, csak éppen bejáratukat torlaszsolhatta el az emberi gondosság, vagy gondatlanság.

A régi ház vélhetően utolsó tulajdonosa – Kabon József – sem használta ezt a pincét. Pedig őt is borral kereskedő emberként tartották számon, szőlője a mai Kelenföldi Pályaúdvartól szomszédságában volt. Itt, az Attila utca 21-es számú

Sok nemes vér zsírájt . . .

házban működött városszerte híres Burgzsandárhoz cégérezett fogadója. Mégsem használta a pincét, de tudott róla – ha nem volt is túl kellemes számára ez a tudat. A várbeliek panaszai nyomán ugyanis nem örömet, hanem a gondját kellett vállalnia: a hegy alá nyúló járatok fölött itt is, ott is beszakadt a föld. Szigorú utasításra hordatta tele törmelékkel a pincét, a régi ház törmelékével, amit amúgyis lebontott, hogy helyén felépíthesse a ma is álló emeletes bérházat, amelyben maga is lakott.

Kabon József nyugdíjas palotaőr tabáni kiskocsmája nevezetes, városszerte ismert találkozóhelye volt az ifnyenceknek. Aktív korának összeköttetéseit kamatoztatva az udvar asztaláról – s néha magának az uralkodónak: Ferenc Józsefnek ebédlőjéből is – egyenesen kocsmájába vándorolt a palota ételmaradéka.

Amikor a császár is Budán volt, különösen nagy lehetett a Burgzsandár ázsiója. Hiszen közismert, hogy a puritán uralkodó nem sok időt pazarolt az étkezésre: a személyzet szinte érintetlenül szedte le a föltálat fogásokat, amelyeket aztán Kabon úr egy forintot egységáron mért ki vendégeinek. Ha valóban fejedelmi volt a tálak tartalma, bizonyára maga is odaült a buzgón kanalizáló, villázó tabániak és pestiek közé, nehogy mindet elegyék előle . . .

Ki hinné, hogy éppen e leleményes úriember lelkén szárad, hogy a város elfeledte a több tonnás borosedényt? Márpedig ez történt. Ott szunnyadt aztán hosszú évtizedeken át a Várhegy alatt, mignem a véletlen a kezünkre játszott, s újra megleltük a múlt századi budai látványosságok egyik legismertebbikét, amelyet annak idején – naplójában nyoma van – Széchenyi is fölkeresett.

A többi már tudjuk. A hordó kényszerű várakozása tovább folytatódik.

A járatok járhatók, fémlemez borítja a boltozatokat, betontömbök rajzolják körül a borozó boxainak hűlt helyét a zseblámpa gyengécske fénysugarában. Minden csendes és mozdulatlan. Csak a Váralja úton végigzúgó autók tompa moraja hallatszik a magasból, s a szellőzőkürtő fényköre hozza a domboldalról a külvilág üzenetét. A derengő világosság latin szavakra hull. A hivatlan látogató a harmadszor elvesztett hordóóriás homlokfalát ékesítő feliratot betűzgeti: QERCU FERRO MUNITA / DURABILIS OPUS / NOBILIS CAROLUS MAYERFFY / INVENIT POSTERORUM COMODO / OPERAS AGENTE MART-APRILI / 1826

Azazhogy: 1826 március-áprilisában fejezték be a vassal megerősített tölgynél tartósabb művet, melyet nemes Mayerffy Károly az utódok javára talált fel . . .

Lám! A Mayerffyak gondoltak a hálátlannak bizonyuló utókorra is. Persze az is igaz, elsősorban saját gyarapodásuk gondja foglalkoztatta a család tagjait.

Látogassunk el hát látványos sikereiknek egy másik helyszínére, Pusztaszentlőrincre is, ahol a hordót építő Károly testvérbátyja, Mayerffy Xavér Ferenc rezidenciája volt.

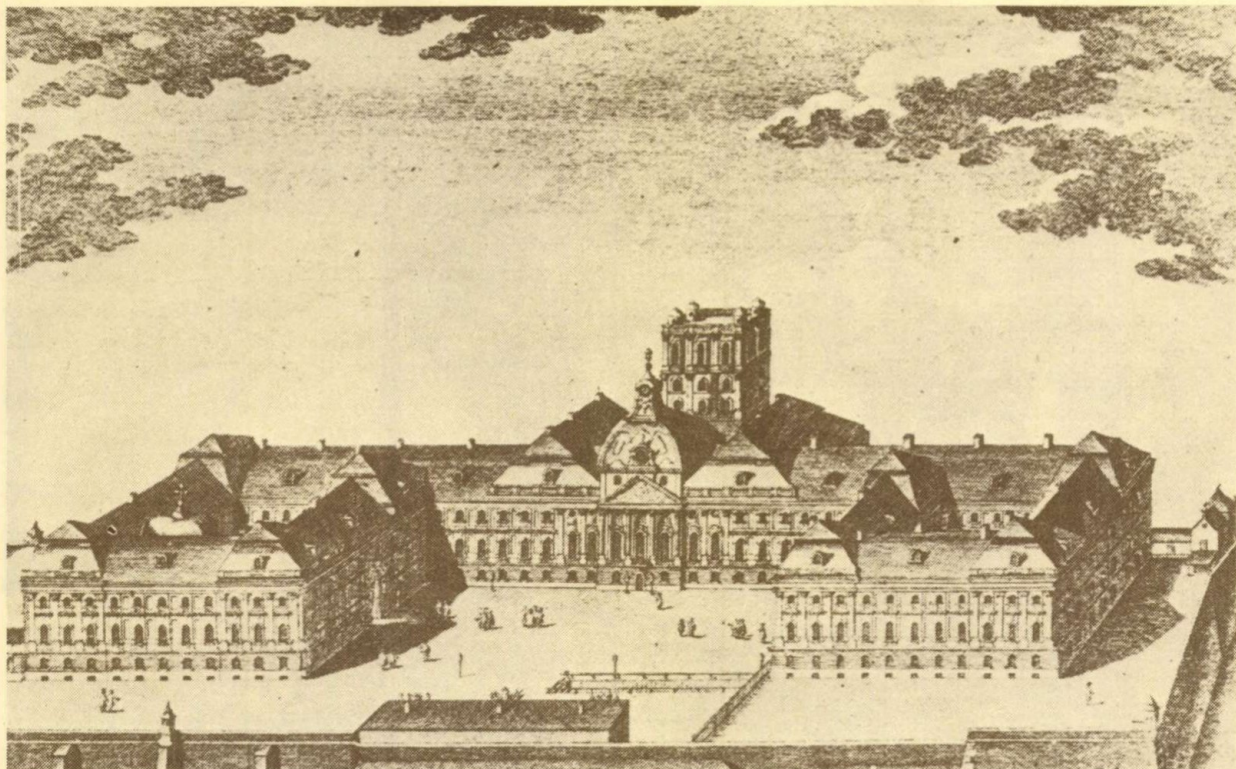
Egyszerű kis kápolna, Pestlőrincen, egy éppencsak dombocskán, amely alatt Soroksárra fordul a KISZ lakótelep mellett futó széles betonút. Egykor Szent Lőrinc tiszteletére emelték, de akik ismerik – a környék utolsó földesurára gondolva – Szemere kápolnaként emlegetik.

Magában áll, körülötte gyér bokrok és fák, csupasz földhátak, keskeny gyalogösvények. Néhány lépéssel körbejárható. A XVIII. kerület egyetlen műemléke. A legutóbbi helyreállításakor a munkákat irányító Műemlék Felügyelőség márványtáblán is megörökítette a legfontosabb tudnivalókat. A felirat szerint Grassalkovich Antal építette 1760 körül.

A parányi huszártornyos kápolna az utolsó tanúja az egykori szentlőrincpusztai birtokközpontnak, amelynek története valóban a Grassalkovichokkal kezdődött.

Az első Grassalkovich Antal vagyonszerző akciói szorosan összekapcsolódtak a kor hírhedt birtokpereivel. Kivételes karrierje Pesten indult, ahol az 1710-es évek derekán ügyvédi irodát nyitott, a katolikus jogi ügyek védelmezésének szándékát cégérezve. Az ötlet bevált. Nagybirtokosok, püspökök, káptalanok, alapítványi jószágigazgatók ügyintézőjeként vált ismertté a neve, s alig volt 23 éves, amikor Buda városának ügyészévé választották. 1721-ben Pest ügyésze lett, rá egy évre pedig III. Károly kinevezte a neoacquistica commissio elnökévé. Nincs még harminc esztendő. A bizottság munkája abból állt, hogy fölülvizsgálta a töröktől visszaszerzett földek tulajdonosainak birtokjogát, akiknek esetenként –

nem is jelentéktelen összeggel – meg is kellett váltaniuk ezt a jogot. A „gazdátlan” földek pedig a kincstárra szálltak. Vagy éppen az elnökre... Az isaszegi plébánia évkönyve szerint például Grassalkovich a községet Verlaime budai várparancsnok utódaitól vette, „mily úton és módon, nem szükséges fürkészni”. Ugyanez kissé keményebben, egy paszkvillus ismeretlen szerzőjének tollából már így hangzik: „Sok nemes vér zsírját, te átkozott nyalod!”...

Közutalat ide, közutalat oda, az udvar becsüli a hűséges szolgát, a beckói tisztartó nagy rangra vergődő fiát, és 1731-ben a bárói címmel tiszteli meg. 1749-ben pedig már gróf, Mária Teréziának tett szolgálatai jutalmául. (1762-ben – ráadásnak – a pallosjogot is megkapta.)

Buda vára 1749-ben már fél évszázada romokban hevert. A királynő ekkor határozta el, hogy újjáépítteti a palotát és az építés vezetését bizalmasára, Grassalkovich Antalra bízta. Hogy-hogy nem, ugyanebben az időszakban készült el a gróf gödöllői kastélya is, nyilván olcsón és mégis megfelelő minőségben. Amit az is bizonyít, hogy Mária Terézia maga is többször megszállt itt, s ez a kastély lett később a Habsburg-uralkodók nyári rezidenciája.

Egy alkalommal Hangay, hatvani kapucinus atya, aki gyakorta megfordult a gróf szalonjában, a következő kis versikét eszelte ki véleményének nem túl udvarias összefoglalásaként:

„Kőhalmaz, vétkes rablással gyűjtve rakásra
Összerogy és idegen bírja rabolt javait.”

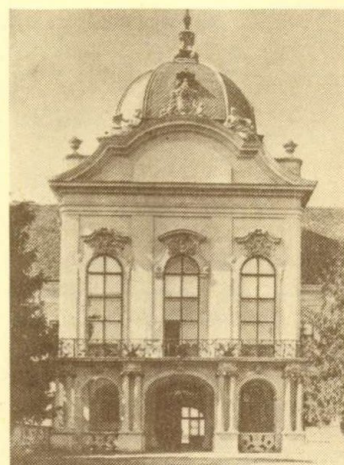
Elég óvatlan volt azonban másnak is elmondani leleményét, így hát egyszer és mindenkorra menesztették a vendégszerető gödöllői kastélyból. A háziúr erősen találta a kritikát.

1767-ben újabb kitüntetés érte a gróft. Királyi főlovászmesterré nevezték ki, s megkapta a Szent István-rend nagykeresztjét is. Négy évvel később pedig megbízták a Szent István jobbának hazakerülése alkalmával szervezett ünnepségek rendezésével. Aztán még felavatta a mária-besnyői templomot – élete során 33 hasonló intézmény épült hathatós támogatásával – és 1771-ben végleg elbúcsúzott az árnyékvilágtól.

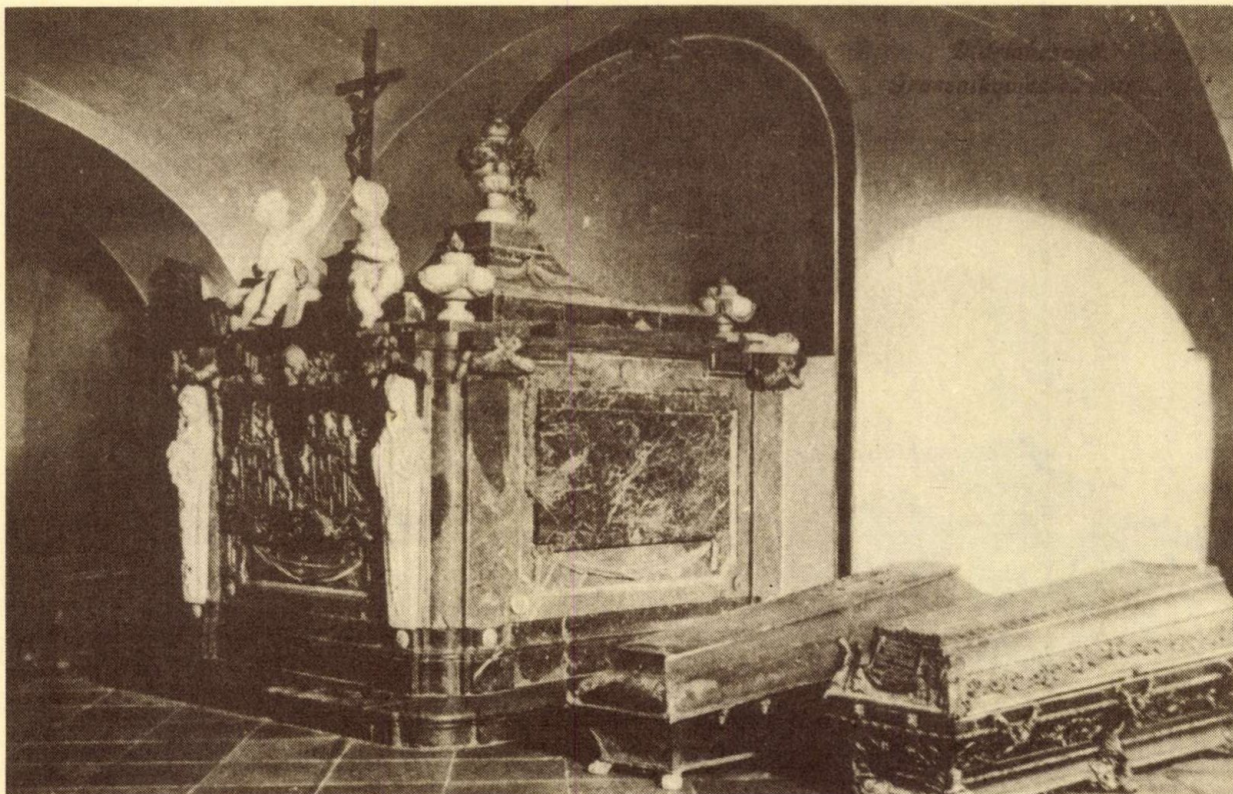
Úgy hagyta itt Pesttől Hatvanig terjedő kétszázezer holdas birodalmát, hogy egy újnak ugyan nem nevezhető, de használható gondolattal is megajándékozta a rá figyelőket. Négy kis könyvecskét írt tele bölcs gondolatokkal, ezek egyikében olvashatjuk: „A görögöket Demosthenes, a rómaiakat Cicero, a mire akarták, reá beszélhették, most mind a kettő helyett vagyon a pénz.”

Mária Terézia bizalmasa, Grassalkovich Antal építette föl a budai várat. Ma már nem ilyennek ismerjük, az 1849-es ostrom során pusztult el ez a változata

Gödöllő volt a Grassalkovich család magyarországi fővárosa. A kastély főhomlokzatát megcsodálva tisztelettel hajtunk fejet a nagyúr híres építészének, Mayerhoffer Andrásnak emléke előtt

Máriabesnyő, Grassalkovich sírbolt

Értékesebb öröksége: hatalmas birtokán, telepítésekkel (Soroksár is Grassalkovich műve) épkezsláb intézkedésekkel, tehetséges szervezőként szépen jövedelmező gazdaságot teremtett a korábban elhanyagolt földeken.

Fia, a második Antal csak alig több mint tíz esztendeig élvezhette a teljhatalmú gazda hálás szerepét (hiszen apjának özvegye 1782-ig maga irányította a birtok gazdasági ügyeit, jó okkal nem bízván az örökös képességeiben, akinek így majd ötven éves koráig kellett várnia a „nagykorúságra”). Sietett is aztán kihasználni minden lehetőséget, így amikor 1794-ben fiának – akit szintén Antal névre kereszteltek – átadta a birodalmat, már alig maradt valami elherdálnivaló.

Grassalkovichéknak volt persze palotája az ország fővárosában is. A Hatvani (Ma Kossuth Lajos) utcában állt, hosszú évtizedekig a budapesti rendőrség székházának funkcióját töltötte be. 1887-ben bontották le az öreg épületet

A dinasztia-alapító unokája 1771-ben született, 23 éves volt, amikor rászállt a hitbizomány, de csak 32 éves, amikor először ellátogatott birtokaira, nevezetesen Gödöllőre, ahol egy hétig vadászni méltóztatott. Fényűző életmódja, hatalmas kártyaadósságai, pazarló életvitele a maradék birtokot is felemésztette, bár több zárgondnok is megpróbálkozott egyenesbe hozni a gazdálkodás agyonterhelt szerét.

Mária Terézia e tagadhatatlanul tehetséges és roppant gazdag bizalmasának unokája 1841-ben bekövetkezett halálakor csak csódtömeget hagyott maga után: a birtok szétforgácsolódott, és gyakorlatilag már 1800-tól kezdve nagybérlők kezére jutott.

Falkavadászat Gödöllő határában, a gróf egykori vadaskertjében, azokban az években, amikor már Ferenc József és Erzsébet ugratta a lovát ezen a tájon, a Habsburgok magyarországi nyári rezidenciáján

Ami a lőrinci kápolnát illeti, a három közül csak az első Grassalkovich Antal lehetett az, akiről az építés gesztusát feltételezhetjük. Fia és unokája hébe-hóba tévedtek csak a vidékre, aligha szenteltek figyelmet néhány jobbágy család lelki életének. De építhette esetleg valamelyik bérlő is – talán éppen Mayerffy Xavér Ferenc, akinek nevét egy 1800-as évszámot viselő harang is megörökítette, itt, ebben a kápolnában. Akkortájt, a századfordulón, már ő az igazi gazda.

Wesselényi, Kossuth, Széchenyi nevét már gyermekkorunkban megtanultuk, s amikor arról beszélünk: milyen hatalmasat lépett eszmékben és tettekben is a múlt század első felének Magyarországa, rendszerint ők, a főszereplők jutnak eszünkbe. Azok, akik megalapozták egy új életforma és gondolkodásmód modelljét. De vajon mit ér a modell, az idea, ha nincs, aki elfogadja, s magáénak vallja? A kérdésre csak egyféle ésszerű válasz adható: követők nélkül a legszebb eszme sem több a szellem játékánál...

Franz Mayer 1751-ben költözött Budára arról a vidékről, ahol kalandozó eleink elszenvetnék történelmi vereségüket: a Lech folyó völgyében fekvő Landsbergből. A sörfőzés jövedelméből – ez volt a mestersége – hamarosan tekintélyes birtokokat vásárolt: a Sashegy lejtőin szőlőt, másutt komlót termesztett, méneseket, juh-falkákat, szarvasmarhát nevelt, s bérelte a Grassalkovich uradalomhoz tartozó csőregi pusztát. I. Ferencnek tett szolgálataiért 1796-ben nemességet is kapott. Ekkor változtatta meg nevét – felsőbb jóváhagyással – a korábbinál magyarosabb csengésű Mayerffyra. Egész életében csak a vagyongyűjtéssel törődött,

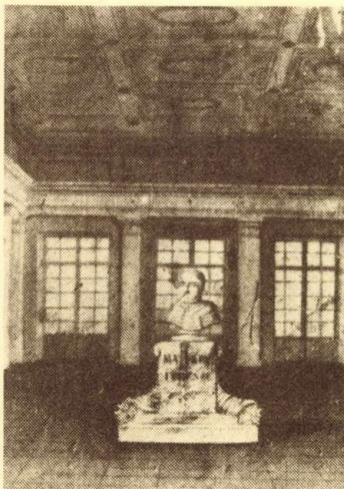
Három császár Szentlőrincen

Csak a kis huszártornyos kápolna maradt meg a régi idők-ből. Valószínűleg Mayerffy Xavér Ferenc építtette, bár a rajta lévő tábla szerint a 33 templomot alapító Grassalkoviché az érdem...

Mayerffy uram – szoborrá formálva – a csodálatos telitalálat emlékjénél

nem játszott semmiféle közéleti szerepet. Öt fia közül az egyik, Xavér Ferenc annál inkább. Bár persze szegénység miatt neki sem kellett panaszkodnia. Az atyai örökségből Budán és Pest megyében – például Gödön – jónéhány birtokrész jövedelmét élvezte, de az ő otthona már nem a Vác melletti csőregi pusztán épült kúria volt. Saját kastélyában, Szentlőrincpusztán lakott. Bérelte – ismét csak a Grassalkovichoktól – ezt a birtokot, amelyhez a péteri és a gubacsi földek is tartoztak. Akkorra már ez a majd háromezer holdas terület ebek harmincadján, pusztulóban... A tulajdonos, a második Grassalkovich Antal, a hatalmas örökség elherdálásával van elfoglalva. 12 éve tart már itt a bérlők uralma. Mind csak a gyors meggazdagodás útját-módját nézi, lélektelenül zsarolja a földet, az embereket, akik valósággal szöknek innen, kihasználva minden lehetséges alkalmat. Amikor Mayerffy megköti a szerződést a herceg jogi képviselőjével, mindössze 68 ekével szolgáló jobbágy munkaerejére hagyatkozhat.

De végre akadt igazi gazdája a földnek. Rátarti ember, igaz, van is mire rátartanak lennie: a pesti vásárok idején egytől-százig terjedő, a nevével ellátott rézlapokat varratott az országút mentén neki szántó béresek kalapjára, hadd lássa a vándor, milyen nagy úr földje mellett poroszkál a város felé...

A ferihegyi légikikötő névadója (itt volt a szőlője: hegye) országos hírvé gazdagszervező tevékenységével, minden jó ügy mellé felsorakozó tettekkészségével vált ki kortársai közül. Előnyére változtatta meg egy vidék arculatát, s megtanította környezetét a korszerűbb élet titkaira, kivívva eközben kortársai tiszteletét is. A hatalmas termetű, kitűnően lovagló, magyaros bajuszt növesztő, latinul verselő szőlőnemesítőben, serfőzőben egyesültek azok az erények, amelyeknek kívánatos harmóniájától remélték sokan a nemzet felemelkedését.

Mayerffy 1799-től bérelte Lőrincet. Itt bontakozott ki igazán gazdaszervező tevékenysége. Különösen a szőlőkultúra fejlesztéséért tett sokat. Szőlőiskolákat alapított, egyet éppen „Ferihegyen”, azaz Vecsés határában, amelyben 675 sző-

lőfajtát ápolt. Szőlőiskolát rendezett be a Sashegy lábánál is. Ez utóbbit 1834-ben Schams Ferenc, a kor legnevesebb borászati szakértője vette bérbe, s országos fajtaiskolává fejlesztette. 1860-ban erre a mintaiskolára alapozta az első hazai vincerképzőt Entz Ferenc, a magyarországi kertészeti kultúra egyik legnagyobb alakja.

Entz Ferenc távoli atyafiságban is állt a Mayerffyakkal, s ennek a rokoni kapcsolatnak köszönhetjük az egyik legelterjedtebb régi hazai őszibarack-fajtát, a magyar duráncit. A Kínából elszármazott értékes gyümölcs általános hazai elterjedése a XVIII. század végén, a múlt század elején kezdődött, s ebben Entz Ferenc nemesítő munkája nem kis szerepet játszott. Duráncija születéséről ő maga így számol be: „Ez a gyümölcs eredeti magyar magonc, mely 1836-ban mezőkomáromi szőlőmben eredt. Mayerffy Ferenc, rokonom, küldött egyszer egy egész zacskóval őszibarackmagot, miket szőlőmben szanaszét eldugdostam. Sok szép barack vált belőlük, de főleg egy duránc válfajta, melynél jobbat és szebbet, óriási nagysága mellett, eddig nem ismerek...”

Mayerffy gazdasági tevékenységének eredményei bőséges fedezetet nyújtottak ahhoz, hogy jó célra áldozzon is vagyonából. Nagyszabású vállalkozásokba szívesen belevágott. A Jelenkor 1833-ban például arról tudósítja olvasóit, hogy Lőrincen négyszáz holdnyi szőlőt telepít, és akkora pincét épít, amely ötvenezer akó bor kezelésére és tárolására alkalmas. Országos hírré tettek szert nagyszerű komlókertjei, ami – lévén a gazda serfőző is – szinte már természetes.

Mindehhez hozzászámíthatjuk jól jövedelmező sörkiméréseinek hasznát, a sörgyártás hulladékán hizlalt hatalmas állatállományt, a lótenyésztés presztizsét is növelő hozamát, s megértjük, hogyan is történhetett, hogy amikor I. Ferenc Magyarországra látogatott, s programjában szerepelt a „mezei gazdaság” főbb ágazatainak együttes bemutatása: „... e végre – ahogy a Hazai és Külföldi Tudósítások írja – Pest mellett a Sz. Lőrinczi Pusztá választatott, a hol Nemes Májerfy Ferencz Úr, akármelly Anglus Nagy Árendással vetélkedő szorgalmatossággal űzi gazdálkodását...”

A felséges látogatás szeptember 29-én zajlott. A királynak és kíséretének kitűnő páholy állt rendelkezésére: egy dombon emelt kerekded kőépület, a Gloriett. Tíz óra után kezdődött el a „mutatvány”. Először, szörnyű ostorpattogások között, „nagy vergődéssel mintegy 30 Gulyás oda teregetett valami 200 darabból való vad gulyát. Első ritka jelenés az volt, hogy egyik Gulyás sebes futásában farkánál fogva elfogott egy esztendősborjút, s azt a nyereg kárába vévén benyargalt az akolba”. Később „gyönyörű hó fejrésű Magyar Juhok előhajtottak, s következett a disznóknak falkája, mely Májerfy Ferencz Úré volt”... A látványosságot fokozta báró Orczy Lőrinc rideg ménésének érkezése, és a lovasmutatványok, „mellyekre 24 Ketskeméthy lovasok voltak kiállítva három fogásban.” Ezután „Ő Felségök megszemlélni méltóztatta a Gulyások tanyáját, hol bográtsokban elkészülvén az ebéd, ők a Felségek előtt falatoztak.

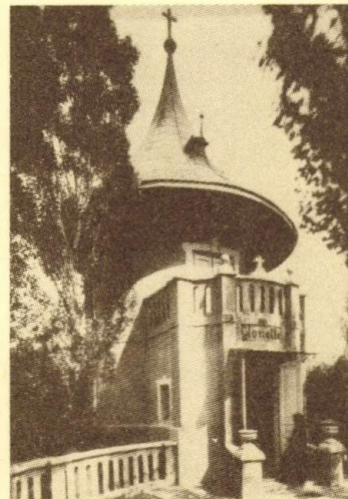
Így végződtek a mezei mutatványok, mellyeknek helyét, eddig névtelen dombot, Nemes Májerfy Ferencz Úr, az Árendás, Ő Felségének tiszteletére örök emlékeztül Ferenc halmának nevezett, s másoktól is így nevezettni kívánja.”

Ezt az elfelejtett látogatást egy másik előzte meg, amelyre viszont emlékszik a helytörténeti kutatás, bár valószínű, hogy igen sok a pontatlanság a századunkban megfogalmazott és a három császár találkozájaként emlegetett esemény leírásában. A színhely minden bizonnyal az előbbi idézetben is szereplő, dombon álló kilátóépület. A lőrinci meteorológiai obszervatóriummal szemben levő magaslaton állt, a mai Petőfi Sándor utca végében, légvonalban néhány száz méternyire a kápolnától, azaz a birtokközponttól.

A legenda úgy szól, hogy 1814 májusában I. Ferenc magyar király és osztrák császár, I. Sándor orosz cár és III. Frigyes Vilmos porosz király innen nézték végig a tiszteletükre rendezett hadgyakorlatokat, s hogy ezen a többnapos kiránduláson, nevezetesen Szentlőrincen alapították volna meg a Szent Szövetséget, megállapodva Európa országainak új határaiban.

Később aztán – ez már nem legenda – a Gloriettből egyszerű kis présház lett, majd a háború előtt dr. Krepuska Géza egyetemi tanár tulajdonába került. Tőle Partsch Ferenc volt főhadnagy vette meg az ósdi tornyot. A nyugalmazott hadfi le is akarta bontani, de amikor megtudta, hogy milyen történelmi nevezetességű épület került tulajdonába – és dr. Wimmerth Béla prépost-plébános rábeszelésére – restauráltatta az épületet és Szent Anna tiszteletére kápolnát rendezett be a

A Gloriett, amikor már kápolna volt. A bejárat fölötti erkélyről nézte végig a „három császár” a tiszteletükre rendezett ünnepség eseményeit

Gloriettenben... A kápolna feletti toronyszobácskában pedig elhelyezte a három uralkodó arcképét. A Gloriettet – mint „fontos harcászati támpontot” a visszavonuló német csapatok 1944. december 5-én felrobbantották.

Nos itt, a Gloriettnél és környékén zajlott le állítólag a nevezetes esemény, amelyen ezen kívül sok más említésre méltó dolog is történt. Ugyancsak a legenda szerint például: András huszár esete. A hadgyakorlaton egymást rohamozó huszárcsapatok közé keveredett egy öt-hat éves parasztyerek. A harmincadik éve katonáskodó András – nem látva más lehetőséget megmentésére – fölkapta a nyeregbe. Így vonult aztán a sorakozóhoz. Frigyes Vilmos állítólag e jelenet hatása alatt határozta el, hogy a porosz hadseregnél is bevezetik a huszárság intézményét.

Ugyancsak ismert történet, hogy a látványosság hírére Pest népe kitódult ide a pusztára, s valahol a Szarvascsárda környékén helyezkedtek el, ahonnan belátták az egész területet. Később rémülten vették észre, hogy éppen az ütköző csapatok közé kerültek. A nagy pánikban több tucat bámezskodót halálra tapostak.

A harmadik történet már a mulatságokkal kapcsolatos. Egy hétig vadásztak, szórakoztak itt a „három királyok”. Ennek az ünnepségnek utolsó látványossága volt – ahogy ezt a Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszentimre történetét feldolgozó 1937-es monográfia is írja – a „vénesszonyok” versenyfutása. A bérlő, Mayerffy összeszedett a megyében huszonöt olyan anyókat, kik keresztlevéllel igazolták, hogy túl vannak századik esztendejükön. A Gloriett előtt fenyőfa volt felállítva, rajta mindenféle ajándék. Száz lépésről „másztak” versenyt értük, nagy öröme a fenséges nézőközönségnek... Ám a legendák után most nézzük a tényeket.

„A Bécsi Felséges Vendégeknek s gazdájoknak Ő Cs.K. Felségének Budára való lemeneteljeiről, ezeket olvassuk onnét alól Bétsbe érkezett közönséges levelekben: Felséges Urunk Oct. 21-dikén fog minden pompa nélkül Budára érkezni. – 22-dikén a Felséges Orosz Császár s a Burkus Király későbbi ebédre. – Bizonyosak vagyunk benne, hogy valamint a két város egész elragadtatással készül ezen Felséges és talán több ilyen Magas vendégeket méltóképpen elfogadni, úgy minden érdemes Olvasóink is örömmel fogják hallani ezen ritka szerentsét, mint a Békességnek egyik érezhető hasznát, és a mennyiben tőlök kitelik, abban részt venni el nem mulasztják.”

Ez az első hír a látogatásról: a Bécsi Magyar Kurir 1814. október 21-i számából idéztem. Más akkori hírlapokból az is kiderül, hogy a program később megváltozott. Csak október 24-én, hétfőn késő este érkezett Budára I. Ferenc, másnap délután a bécsi kongresszuson résztvevő uralkodók, I. Sándor és III. Frigyes Vilmos követték. A német színház énekes-táncos játékát, a Hamupipóké nézték meg a vendégek első estéjükön. 26-án a program városnézéssel folytatódott – Kaszárnya, Nemzeti Múzeum, Könyvtár, Gellért-hegyi obszervatórium – még aznap délután szüreti mulatság a Margitszigeten, a Palatinus vendégeként, este udvari bál. Ezt megelőzően egy kis műsoron kívüli mulatság is esett:

„... A bálnak kezdete előtt tűz is támadott Pesten, a Király utzában, a hol Ő Felségek is meg jelentek. A tűz támadott egy német varga házában, ki az inasát gyertyával fel küldötte a padlásra holmi főtnak valóért, melly a Legények ágyak alatt volt. Az inas a gyertya által meg gyújtotta az ágyat, úgy gyuladott ki a ház, több ezen háznál el nem égett, ez se egészen...”

27-én került sor arra az eseményre, amellyel történeteink kapcsolatosak:

„Tsütörtökön reggel a Rákos mezején Hadi gyakorlás volt. Megindult a Huszárság előre, s ágyúkkal üzvé a képzelt ellenséget, mintegy maga után húzta a Német Regementeknek, s a tulajdon két Osztályainak fordulásait... a szép tsinos öltözet, pontos fordulás és igazi rendtartás által minden nézőkben tellyes gyönyörűséget gerjesztettek...”

Egy legendával szegényebb lett Lőrinc. Mert bizony aligha itt dőlt el a Napóleon utáni Európa sorsa, hiszen a tárgyalások már szeptemberben megkezdődtek Bécsben s csak 1815-ben fejeződtek be és az egész magyarországi program aligha volt több gondűző kirándulásnál, melyben a lőrinci (Rákos mezeje és Szentlőrincpuszta közvetlen szomszédok, a korabeli szóhasználat egynek vette e két földrajzi fogalmat) hadgyakorlat szerény programpont, nem egy hétig vagy napokig, csak egy napszakig tartó.

Grassalkovich nevét a tudósítások egyike sem említi. Az unoka már nem volt olyan fontos személyiség, mint a nagyapa, Mária Terézia tanácsadója. Az 1810-es években új tanácsadó, Metternich nevét tanulja már a magyar. Adódhat-

tak persze a báméskodók között tumultuózus jelenetek, lehet hogy András huszár valóban nyergébe emelt egy végveszélybe került apróságot. A vénasszonyok versenylátása pedig – ha volt ilyen egyáltalán – talán I. Ferenc 1820. évi látogatásával kapcsolatos esemény lehetett. Az akkori látványosságok stílusába inkább illik egy ilyesfajta otromba mulatság.

Az 1820-ban megjelent „Vaterländische Ehre” című országméltató könyvecske egyébként Szentlőrincről írva már egyenesen paradicsomot emleget, amelyet az immár ötszáz munkáskezet foglalkoztató gazda a homoksvatagból varázsolt elő. Hogy ez a korábban elhanyagolt, 68 jobbágy-családos falucska számontartott településsé nőtte ki magát – mondhatni fővárosunk XVIII. kerületét is megalapozta –, az valóban elsősorban Mayerffyknak köszönhető.

Bő jövedelméből komoly összeggel támogatta a korabeli haladó polgárság szinte minden város- és köztisztviselői tevékenységét is. Jelentős alapítványt tett például a Ludovika, a Magyar Tudós Társaság – azaz: az Akadémia – javára, de a zsebébe nyúlt akkor is, amikor Pest a Városliget számára gyűjtött, és akkor is, amikor az 1838-as árvíz után sokaknak kellett a segítség. S persze megszámlálhatatlan apró gesztussal próbálta – illően a reformkor eszméihez és törekvéseihez – szolgálni a várost és az országot.

Ha kellett, anyagi kockázatot vállalva, új találmányokat karolt fel. Így például egy új tetőfedési módszert, amelyet bizonyos Mózes János „Holdmezővásárhelyi lakos” dolgozott ki. Mecénásként irodalmi vállalkozásokat támogatott. Ungvárnémeti Tóth Lászlónak, Kazinczy barátjának s néhány görög versforma hazai meghonosítójának verseskötete is így jelenhetett meg 1816-ban. A szerző ekként méltatja ajánlásában: „Nemes Nemzetes Májerfy Xavér Ferenc Úrnak, mint anyai nyelvünk, s a nemzeti csinosodás kedvelőjének, barátjának, a haza közjavát nem csak szájjal óhajtó, hanem a hol kell, s a hol illik, valóban is elősegítő igaz magyarnak...”

Máskor facsemetéket ajándékozott a vár szépítéséhez, amiért szintén kijárt az elismerés, újságban is kinyomtatva:

„A budai várerősítési igazgatóság a hadi főkormány meghagyatábul legszívesb háláját jelenti Mayerffy úrnak, azon szép tettéért, mellynél fogvást ezen érdemes és minden szépet jót s közhasznú vállalatot nem csak hő kebellet, hanem valódi tettel is mindenkor buzgó férfiú, a budai vérmező beültetésére kilencszáz leg szebb s válogatott fiatal jegenyeszálát ajándékozni szíves volt...” – jelenti a Jelenkor, 1835. április 22-én.

Szinte természetes hát, hogy címeikkel, rangokkal is kitüntette jeles fiát az ország. 1800 és 1811 között tagja volt Buda képviselőtestületének. Arad vármegye tiszteletbeli táblabírói címmel ruházta fel.

1815-ben pedig megválasztották a pesti Polgári Céllovő Céh főlovászmesterének...

A belügyér céloz

A középkori város polgára fegyverrel tartozott védeni a falakat, ha ellenség támadta meg lakóhelyét, s kötelessége volt segíteni a belső rend fenntartását is. A törökök kiűzése után ugyan lassanként reguláris katonaság váltotta föl a polgári őrcsapatokat, háborús időkben azonban – például a Rákóczi szabadságharc zűrzavaros éveiben – újra csak be kellett vonulni a csizmadiáknak, hivatalnokoknak, a magukat bíró civil férfiaknak, így kívánta a tisztesség, és az eskü, amit városuknak tettek. Egészen 1789-ig viszont – amikor Pest-Budán a polgári őrsereg hivatalosan is megalakult – egyetlen módja volt a harckészség ápolásának: a céllovészet. Így hát minden új polgár, egy éven át, köteles volt heti egy napot szánni a fegyveres gyakorlatozásra. Terhes kötelezettség ez inkább, mint szórakozás. Apránként persze ez is szórakoztató időtöltéssé vált, megalakultak a céllovő egyesületek. Igaz, ha a szükség úgy kívánta, harcoltak is, így például II. József szerencsétlen török háborújában, a helytartótanács parancsára Buda városa polgári vadász-századot indított a határra.

A céllovőtestület gyakorlatainak központja a „lövőhely”. Általában a bástyafalak mellett jelölte ki a város hatósága ezeket a területeket, s az épületek helyét, hogy az eltévedt golyók senkiben se tegyenek kárt. Az első budai lövőház fennállásának 1871-ben már a századik évfordulóját ünnepelték. Mindvégig egy helyen működött, a vízivárosi bástyafalak mentén, a mai Mártírok útja vonalában, a Széna tér magasságában. Volt díszlövés – a király nevében Tóth Vilmos „bel-

ügyér” adta le, hogy milyen eredménnyel, azt sajnos nem jegyezték föl a krónikák – és hat napig tartó versenyek. Összesen 27 390-szer dördültek el a puskák, az ünnepen részt vett 39 magyar, 7 osztrák, 1 svájci, 1 olasz, 2 albán és 1 amerikai mesterlövész. A jubileumot azonban nem sokkal élte túl az öreg intézmény. 1885-ben fölavatták az akkori Nagy-Rókus utca végén, azaz a mai Marczibányi téren az új, a korszerű budai lövöldét.

Pest városában ennél több helyszínt is bejárt vándorútján a lövőház. A pesti polgári céllövészet első nyomait egy 1701 május 13-án kelt magisztrátusi határozatban lelhetjük föl. Május 20-ára rendeli el az első gyakorlatot és büntetés terhe alatt kötelezi az iparos mestereket a részvételre. Mária Terézia uralkodásának időszakában épült az első lövölde, a Hatvani kapu közelében, az úgynevezett Szabó rondella tövében, a mai Reáltanoda utca torkolatánál. Eleinte fa, később – 1771-től – már kőépületben tarthatták összejöveteleiket az egyesület tagjai. Időközben azonban a Hatvani kapu környékén igencsak nagyvárosivá fejlődött a forgalom – a Rákóczi út, a Kossuth Lajos utca és a Kiskörút találkozási pontja máig leglüktetőbb csomópontja fővárosunknak –, s ezért a lövöldét is át kellett helyezni. A Királyi Pál (volt Lövész) utca tájékán, ismét csak a városfal tövében épült föl Jung József tervei alapján a második lőtér, 1786-ban.

A Fővárosi Levéltárban őrzött korabeli rajzok elárulják: nem volt túlságosan invenciózus alkotás, sőt komolyan fenyegette az összedőlés veszélye is, lévén, hogy az egykori pestis-temető helyén épült, s ezért alapokat jóformán nem is mélyítettek a talajba – egészségügyi okokból. Egyetlen nevezetessége, hogy – közvetlenül megkoronázása után, 1792-ben – Ferenc király is felkereste. 1807 októberében a céllövő egyesület kénytelen tudomásul venni a város döntését: újra költözni kell. Hild javaslata szerint – aki városrendezési okokból ebrudaltatta ki a polgári lövészeket – valahová Pest határába. A céllövő egyesület vezetői idővel már csak ezt kifogásolták, Orczy Lőrincel, az akkori főlövész-mesterrel az élükön. Meg is akadályozták a kiköltözést, de nem tudták kivédeni az elköltözést. Pedig talán jobb lett volna Hild javaslatát elfogadni; persze ehhez azt is tudni kellett volna, mit hoz a jövő.

Zambelli András készítette a terveket, de az épületet – a mester ugyanis időközben meghalt – Dietrich József fejezte be. A kor leghíresebb szobrásza, Dunaizskey Lőrinc faragta a kődíszeket, és 1824 júliusában – két hónappal az alapköletétel után! – háromszáz teritékes díszvacsorával, táncmulatsággal, háromnapos versenysorozattal már fel is avatták. 1838-ig szolgálta a polgárokat, ám jött az árvíz, és a szó szoros értelmében eltörölte a föld színéről. Olyannyira, hogy még a helye is véglegesen elveszett az emberek emlékezetéből, egyetlen várostörténeti munka sem vállalkozik arra, hogy meghatározza, hol is állt ez a harmadik pesti lövőház.

A negyedikről, amelynek emlékét a Lövölde tér őrzi – már csak emiatt is – tudjuk, hol állt. 1840-ben épült föl az elpusztult épület pontos másaként, és 1890-ben bontották le. Mintaképe a görög-római architektúra volt, hasonló stí-

Az utolsó pesti lövölde (a mai Lövölde téren állt) megnyitó ünnepsége

lusjegyekkel dicsekedhet, mint Schinkel, a világhírű német építész alkotásai. A különbség csak az, hogy Schinkel fejedelmeknek emelt palotákat, Berlinben, s máshol, Poroszföldön; itt, a szegény Pesten, szerényebb középületek megalkotásával kellett megelégedniük a mestereknek.

Az olyan művek mint a céllövölde, a Lloyd palota, vagy a Nemzeti Múzeum a pesti építkezés csúcsait jelentik – már ami a lehetőségeket illeti. A Lövölde téri nagy „polgári löhely”, utcai vonalán a hármassívvű római kapuzattal, oszlopsorral szegélyezett udvarával, timpanonos csarnokával, egyike volt a múlt századi főváros legszebb épületeinek.

Annál sajnálatosabb, hogy a mi századunkat már ez sem érthette meg.

Mayerffy Xavér Ferenc – aki 1827-ig volt főlövészmeister – az elveszett Zambelli féle lövöldében gyakorolta tisztét és célzó tudományát. Bérletében eközben virágzott a földi paradicsom:

„Ha az ember Kőbánya szőlődombjait bal kéz felől hagyja az Üllő felé vezető úton, mintegy negyedóránnyira a pesti határőrsárdától, az országúttól jobbra egy eléggé széles, nagyobb részt kanadai nyárfákból álló fasorba ér, amelynek távlatában kis alacsony tornyú templom és több épület tűnik fel . . . Ott van a csodálatosan bájos hely: Szentlőrinc, amely hol számos városi fényes csoportját látja vendégül, hol megint a legkedélyesebb csendélet eszményképét és annak minden báját valósítja meg. Ott lakik ezen hely minden szépségének teremtmője is, a tudományos ismerete révén a gazdaság széles területén, valamint valóban hazafiúi buzgósa folytán kitűnő, általánosan tisztelt Mayerffy Xavér Ferenc úr . . . Pompás kéjlak áll itt a parkban, amott majorság, itt fácános, amott Magyarországon párját ritkító méhészet, itt a legszebb pavilonok, elrejtett lugasok, amott a legcélszerűbb gazdasági és lakóépületek: minden a maga helyén a szórakozást és a hasznát szolgálja . . .” Így ír Mayerffy birodalmáról 1830-ban a lövészek évkönyve, a Scheiben-Schützen Almanach.

Ekkoriban Mayerffy már Széchenyi legszűkebb baráti köréhez tartozik, a birtokán jelölik ki az első „magyar gyepet”, azaz lóversenypályát, amelynek fontos szerepet szánt a legnagyobb magyar a hazai gazdálkodás előmozdításában. 1827-ben alapította meg – az 1826-ban rendezett pozsonyi versenyek sikerén fölbuzdulva – a Pályafutási Társaságot, amely hamarosan Lótenyésztő Társaságá alakult át. Nem fogadta persze egyhangú lelkesedés ezt az ötletét, kezdeményezését sem. Vas Gereben írja le az anekdotát a csúfolódó diétai követről, aki így kötekedett Széchenyivel:

*Budapest, Marczibányi tér
a lövőházzal*

Szüreti mulatság Mayerffy Xavér Ferenc szőlőjében. A házigazda a lajt hordójának oldalához lapulva szemléli gróf Sándor Móríc ön- és közveszélyes lovasbravúráját

– Na, Pista! Hallottam megint valami bolondot. Most meg már lovakat is akarsz futtatni!? De hát mi haszon van abban, hogy a ló fogadásból egyszer nagyon sebesen fut? Már ha mégis nagyon *sietős* dolga van az embernek, s akkor megszorítaná, akkor is futna!

– Hát te minek viseled a kardot az oldaladon? Hisz nincs ellenség rajtunk. Add el, édes barátom! – így Széchenyi.

– Azt már nem cselekszem – ha én hasznát nem vehetem, jöhet idő, veszi hasznát más, mert amint apám mondá, olyan kard ez . . .

– Látod, – te nem akarod eladni a kardot, mert tudod, hogy jó és biztos vasa van, mert már próbálva van; én is azért akarok lófuttatást, hogy jó fajta lóra tegyünk szert. De ezt csak úgy érhetjük el, ha jókor kipróbáljuk . . .

Aligha kérdéses, milyen fontos volt, hogy olyanok legyenek a környezetében, akik maguk is elkötelezettjei a Széchenyi megfogalmazta jobbító igyekezetnek. És Mayerffy Xavér Ferenc kétségtelenül ilyen ember volt: vállalkozni kész, minden, a maga és környezete gyarapodását szolgáló ügyben helytálló férfiú.

Saját hitvallását fogalmazta meg abban az eredetileg latin nyelvű időmértékes köszöntőben, amelyet Glaser Mihály soroksári plébánosnak írt, papbarátja aranymiséje alkalmából:

Ím, szent áldozatot mutat be Mihály.

Az üvegről kapta nevét.

Az üvegtől nyerte nevét, de hírneve gyémánt,
akár rendíthetetlen élete is.

Kemény próbák nem tudták összetörni,
megmaradt Istené, s hazáé,
hű alattvalója a föld urának, s pásztor a nyájnál.

Hirdette: hálánk Istené,
hűségünk a királyé, s hogy szeretni kell a hazát.

Hirdette: tiszteld uradat, légy engedelmes,
így nyerhetsz üdvösséget az égben,

S így lehetsz biztos javaidban a földön . . .

1845-ben halt meg. Gyermekei nem voltak, felesége sem élt már ekkor. Egy bécsi bankár, a Lánchíd építését finanszírozó Sina György vásárolta meg az egykori Grassalkovich birtokot, Szentlőrincpusztával együtt.

A királylövészet – a versenyen, amelyet I. Ferenc látogatásának emlékére évről évre megrendeztek – Mayerffy egy alkalommal telibetalálta a tárcsa közepét, a rögzítő szeg fejét. Ahogy ez ilyenkor szokás volt, meg is örökítették az eseményt. Az olajkép szoborként ábrázolja a főlövész mestert, a háttérben ott fehérlelen az elveszett lövőház oszlopai. Felirat is hirdeti a sikert, s talán nem egyedül a telitalálat sikerét:

„Míg él szívben emlékezt:
Mayerffy! Téged nem feled!”

De hová lett a tavalyi hó?

A régi Pesten volt egy utca is, amelynek kapcsán emlegették a Mayerffyakat. Az egykori Bálvány – ma Október 6. – utca elnevezésének eredete körül parázs vita dúlt a várostörténészek között a századforduló táján. Az adott alkalmat a vitára, hogy a szájhagyomány kétféle magyarázattal is szolgált. Voltak, akik úgy tudták, hogy az utat valamikor Gödergasse-nak, azaz Gödi utcának hívták, ebből lett aztán a Göttergasse, amit már csak le kellett fordítani magyarra. Mások szerint egy cégtábla adott nevet az utcának, a felirata ugyanis – állítólag – Zu den Göttern, azaz az Isteneknek ajánlotta, nyilván kegyeibe, az ismeretlen tulajdonost. S noha az első magyarázat helyességét maga Arany László, a hazai földhivatalintézet igazgatója kérdőjelezte meg – persze nem ebben a minőségében – mégis ez látszott a valószínűbbnek.

Az a helyzet ugyanis, hogy a Mayerffy család sörháza annak idején itt volt az utca végénél, egész pontosan az egykori Búvár – ma Báthory – utca és a Dunapart „sarkán”. Azt is tudjuk, hogy évtizedeken át bérelték a gödi pusztát, ahol ugyancsak építettek egy sörfőzdét. A terményekkel, hordókkal rakott szekerek nyilvánvalóan gyakorta zötyögtek végig ezen a sáros-poros dűlőúton, amely valóban Göd irányába mutat; igaz, kis kerülővel lehetett csak ezen indulva a pusztához eljutni: meg kellett kerülni az óriási Újépületet, de aztán már üres pusztaság várta az útrakelőket, mehettek toronyiránt.

Csak a teljesség kedvéért: volt forgalomban még egy névmagyarázat. Valaha Niederlagsgassénak, azaz Raktár utcának is hívták a Bálvány utcát. Itt voltak ugyanis a kereskedők raktárai, itt halmozták föl áruikat. Elképzelhető, hogy éppen ezekre gondolva kezdték Gütergassénak hívni az utcát a pestiek, amiből könnyen lehetett később Göttergasse.

Ám aligha helytálló ez az okoskodás. A németül beszélő tisztaban van a két szó közötti különbséggel, és akkoriban Pest városában majd minden polgár német nyelven nevezte magát magyarnak.

Hiszen nemcsak a Lech mezejéről érkező Mayerffyak számára zárult le itt, a Duna mentén, békés, dolgos hétköznappal a kalandozások kora.

Merre tart
a Göttergasse?

II. Épüljön híd!

... *Kemény alku folyik* a rakpiacon: de nem tisztességes a vásár. A csirkéket ócsárló, kétes külsejű némberek azon igyekeznek, hogy eltereljék a kofa figyelmét azokról a szurtos kölykökről, akik csak azt lesik, mikor keríthetik körmük közé a sokszoknyás vénasszony portékáját. Egy kupac dinnyével odébb – már a szekerek között – egy sovány férfiú kódorog. Tán ez is lopni akar? Dehogy! Kocsmáros! Úriember! S már össze is találkozott azzal, akit keresett: – Adjon isten, atyafi! Hát van-é? A válasz megnyugtató: – Van bizony! Ez a nagy hőség sok kárt okozott... Hamar megegyeznek. Zsákba kerül a tucatnyi elhullott baromfi, nem került sokba. A vendégeknek persze, akiknek föltálatják majd estefelé, annál többbe lesz.

A sátrak körül kavarog a nép. A gyékény alatt kenyeret, kolbászt, sajtot, pálinkát kínál a „hideg” lacikonyhás. A „forró” változatban tej, kávé, zsemlye kapható. Igaz, a kávé csak cikória, a tejben van bőven víz és hamuzsír is – de jó az annak, aki szereti. Vásárolhat az éhes bámészkodó itt laskalevest, töltött káposztát, túrós csuszát. Tányérját két garasért...

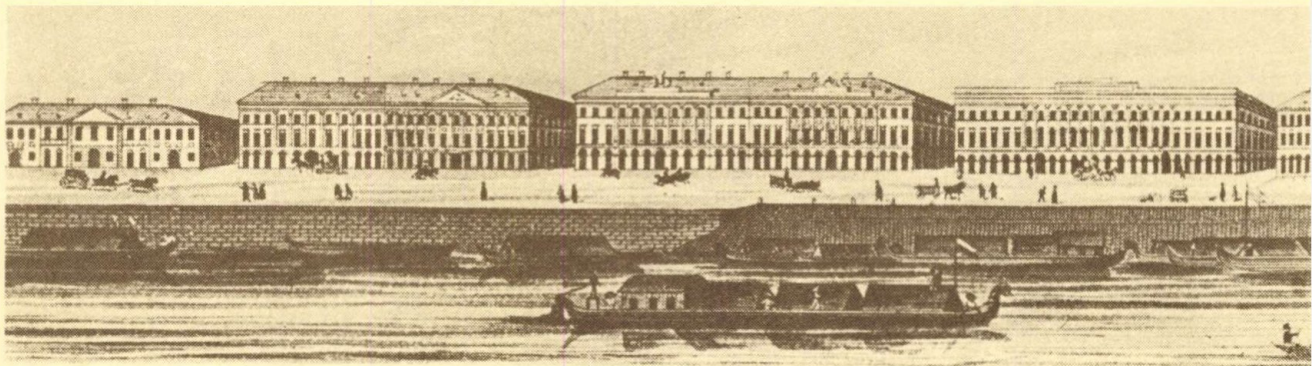
Hiteles tanú: Nagy Ignác, a kortárs író mesél ilyen és ehhez hasonló történeteket a múlt század eleji dunaparti mindennapokról.

Az előtérben szemét, por, piszok és zűrzavar, a háttérben viszont már pompás paloták épülnek. Az egykori Sóraktár helyén a kereskedők testületének székháza: a Lloyd, Feszl János ácslepleének telkén a majdani Európa szálló, Mayerffy Ferenc beépítetlen házhelyén Deron Antal kétemeletes palotája. A promenádot azonban, ahol meg lehet mutatni az új ruhát, s ahol meg lehet kezdeni az új kalandot, másutt kell keresnünk.

Egy furfangos szerkezet

Hogy hol? *A hajóhíd* környékén, az Angol Királyné szállónál, azaz a mai Vigadó téren. Hiszen éppen azért lett divatos, kedvelt sétálóhelye a város lakóinak, mert ide futott be a forgalom az enyhén ringatózó deszkaalkalmatosság hátán – ahogy a mai Roosevelt tér is amiatt számított később, s számít talán ma is a főváros egyik legszebb terének, mert egy híd – egy nem is akármilyen híd – egyik „végállomásánál” fekszik. Ez azonban akkor még álom a jövőről.

A kettős főváros életében mindig is fontos szerepet játszottak az átkelőhelyek. Már Zsigmond korában, a XV. század elején, hajóhíd épült a Dunán, erről azonban közelebbit nem tudunk. A török megszállás idején aztán Szokollu Musztafa pasa készítettetett hetven hajón ringó átkelőhelyet, s ez – bár többször is rendbe kellett hozni egy-egy ostrom, vagy természeti csapás, például az 1578-as földrengés után – egészen 1686-ig, Buda visszafoglalásáig rendben szolgált a kettős várost. A török kiűzése után, 1687-ben bontották le.

A Rakpiac – amikor már állt a híd. Az előtérben az Európa szálló, a tér túlsó végén a Lloyd palota látható

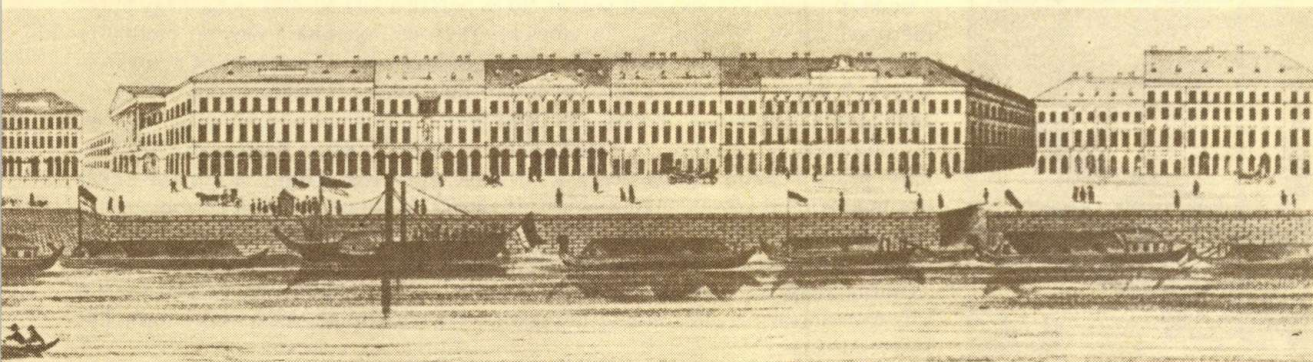
Szerencsére egy bécsi ácsmester már több mint tíz évvel korábban, 1676-ban feltalálta, és meg is építette a Dunán az első repülőhidat: a hajóhid és a komp szellemes kombinációját. Alkalmazása nálunk is előnyösnek látszott. Forgalombaállítás, téli kiemelés, tárolása jóval könnyebb volt a hajóhidakénál, ellenőrzése, működtetése is egyszerűbb – bár nagy gyakorlatot kíván. Az 1690-es évek közepétől – a pontos dátumot nem ismerjük – a Pest és Buda közötti forgalmat is már egy ilyen szerkezet szolgálja ki. Kezdetben a mai Erzsébet híd vonalán haladva szállította utasait, vagyis a Rudas fürdő és a belvárosi plébániatemplom magasságában kötött ki.

Később, az 1720-as években, kissé északabbra, a mai Türr István utcához került a pesti, az Ybl Miklós térhez a budai végállomás. Ezután már nem változnak a kikötőhelyek, még 1767 után sem, amikor is újra hajóhid épül a két part között. (Más források szerint csak 1771-ben avatták az új hajóhidat.)

A furfangos szerkezet a folyó sodrát, annak erejét fogta munkába: mint egy óriási inga vándorolt az egyik parttól a másikig és vissza az utasokkal, szekerekkel terhelt kettős hajótest. Azaz dehogy vándorolt! Tényleg repült. Sajátossága volt, hogy meglehetősen nagy sebességgel hagyta el a kikötőhelyet, amikor az ár elkapta a katamaránt.

Az inga rúdját, a hosszú, 6–700 méteres kötelet horgony rögzítette a fenék fővenyéhez, s hogy ne süllyedjen teljes hosszában a vízbe, néhány csónakon vezet-

Az Aldunator csodálatos klasz-szicista épületsora, anno 1838.

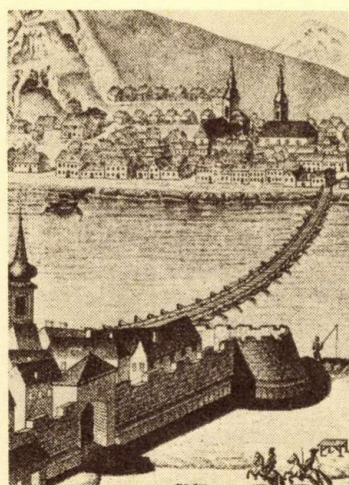
A repülőhid rajza egy korabeli metszeten. Jól látszik a feszítőkötelet a felszínen tartó csónokok sora

ték át. A katamarán két árboca közé ácsolt kettős gerenda részében csúszkált szabadon a hajón is rögzített és ezen a résen átvezetett kötél. Folytonos mozgása során állandóan vándorolt a teljes úszó szerkezet súlypontja is, éspedig úgy, hogy a víz sodra mindig a megfelelő irányba terelhette.

1790-ben, amikor több mint két és fél évszázadnyi kényszerszünet után, először ült ismét össze Budán az Országgyűlés, még egyszer, utoljára, útrakelt a repülőhid. Külön erre az alkalomra ácsolták, hogy afféle reprezentatív vízihintőként emelje az ünnepség fényét. Ennek a szerkezetnek műszaki adatait ismerjük. A repülőhid kettős csónakjának teljes hossza 38 méter volt. Fedélzete 15×17 méter, árboca közel 7 méter magas.

Ringó promenád

Ez a közszereplés azonban már csak a XVIII. század pest-budai polgárainak nosztalgiajáról árulkodó intermezzo, hiszen akkor már több mint húsz éve újból hajóhídon zajlott a forgalom. Sőt, éppen ezekben az években kezdett kibontakozni a szolid közlekedési alkalmatosság metamorfózisa, apránként átalakulván a város lakóinak közkedvelt korzójává. Különösen amikor 1787-ben még egy kissé északabbra helyezték a pesti hídfőt, a mai Deák Ferenc, azaz az akkori Nagyhíd utca torkolatához. És ha tudjuk, hogy a másik végponton, a Tabánban működtek a budai prostitúció közismert tanyái, no és persze a kiskocsmák, a Sashegy borát mérő vendéglők tucatjai, igazán nincs miért csodálkoznunk a tényen: mennyire változatos jelenetekben örökítették meg a „hídpromenád” eseményeit a kor írói, költői. A hajóhídon sétált estéről estére a Tabán lakója, Virág Benedek, a híd közepét díszítő aranyozott Nepomuki Szent János szoborhoz érve állt csak meg egy kis pihenőre. Megfordult itt, megénekelve a táj tarka képét Csokonai Vitéz Mihály. Franz Schams mester pedig, a borászat szakértője, költőhöz illő szavakkal írta le a hajóhíd közepén szemlélődő elé táruló látványt: „... a legszebb, amit a nap alatt bárki láthat... Naplemente idején, langyos szellő fuvalmánál, mikor könnyedén lebegő felhőcskék úsznak a derült égen...” A Nagyhíd utca pedig „vitathatatlanul a legszebb utcája a városnak...” Gvadányi viszont észreveszi a túlsó csábítóit is. „Itt sok ártatlan szív tétetik tizinkosnak. Jól hívják e hidat hát Labyrintusnak.”

Zajlott itt az élet a tavaszi nyitástól, március 15-től, a téli zárásig, december 6-ig. Szent Miklós napján került aztán téli pajtájába a 43 hajó, és a deszkák; sok-ezer deszkapalló, hiszen több mint négyszáz méter hosszú, és vagy nyolc méter széles volt a híd útpályája. A „szérű” a mai Országház közelében foglalt el egy jó nagy telket – ez volt az Auswindplatz, vagy Windeplatz. Azaz: a tér, ahol a szerkezetet „felcsigázták”, csigasor segítségével deszkasínes csúszótalpakon kivontatták a partra, a fedél alá. Az idevezető mai Münnich Ferenc (korábban Nádor) utca erről a térről és műveletről kapta első nevét, ezért hívták Winde Gassénak, amit aztán később, nem ismervén a szó eredetét, Szél utcára fordítottak le a Városházán. (A hídpajta sem volt egyébként mindig egy helyen. Egy időben a Kis-híd, azaz a Türr István utcában működött, a helyén épült föl később a Vadász-kürt fogadó, amely 1945-ben, Budapest ostrománál pusztult el.)

Hidakról volt szó eddig, s lesz még szó hídról a későbbiekben is, ám érdemes némi vargabetűvel egy kis kitérőt tenni, megemlékezve arról az időről, amikor Pest partjait még két Duna-ág mosta és feltehetően még a ladikok is elegendőnek bizonyultak a forgalom lebonyolítására.

A nagykörút vonalán hömpölygő Duna-ág – vagy annak még vízzel teli árokmaradványa – itt-ott föltűnik a réges-régi térképlapokon, utoljára egy olyan metseten, amely a hódoltság korában készült. Jóval később, a XIX. században, jónéhányan javasolták is: épüljön az akkor már teljesen kiszáradt és részben föltöltődött Duna-ág helyén hajózható csatorna. Legyen Pest újra sziget. Többek között Táncsics Mihály, aki Fővárosunk című munkájában részletesen el is mondja ötletét. Bal partja – fejtegeti – a város szórakoztató centruma lehetne, olyan, ahol a test és a lélek egyaránt fölüdülhet. Sétányok, ligetek, kocsikorzó, egy óriásira növesztett Városliget. Jobbról paloták szegélyeznék a vízpartot. Mindennek – véli – páratlan értéket kölcsönözne, ha sikerülne „... jutalmakkal a hazai és csupán hazai gépművészeket arra serkenteni és ösztönözni, hogy oly vízpuskaféle géperőműveket találjanak fel, mik mozgók lévén, a Dunán és csatornákon föl, s alá járva, általuk a városrészeket tetszés szerint meglehessen öntözni; a dunavízet bőséges esőként árasztanak mindenüvé kellő távolságra.”

A szép tervből sohasem lett semmi. Pedig egy ízben mérnökember, Reitter Ferenc is kidolgozta az ötlet részleteit. Javaslatát Pest városának tanácsa a kiegyezés évében terjesztette föl az illetékes minisztériumhoz, támogatásával megerősítve. Már vállalkozó is akadt, de mindenki elhűlt, amikor kiszámították a költségeket. A kisajátításokkal együtt tizenhét és fél millió forintba került volna! Így hát véglegesen kútba esett a nagyszabású ötlet.

Hídügyben, szerencsére – ahol szintén kibontakozóban volt egy nagy horderejű vállalkozás – kedvezőbben alakultak a dolgok. Sok gondot okozott már a hajókon ringatózó tákolmány, gyakran elszakadt, s ha alacsony volt a vízállás, alig tudták a terhelt szekerek följutni a meredek részsűvé billenő utolsó szakaszra, máskor az áradó Duna öntötte el, s ha korán beköszöntött a tél, hosszú hónapokra megszűnt a két város közötti összeköttetés. Meglepően korán – amikor még ezt a forgalom sem indokolta – meg is született az első terv arra, hogyan lehetne állandó híddal összekötni a két várost. Török Sándor 1786-ban, a prágai Károly híd mintájára hatíves kőhidat akart építeni, de ötletével megelőzte korát – legalábbis itthon. Mások már e tekintetben jókor fogtak bele elképzeléseik kidolgozásába, de a sikert nem könnyű kivívni. Nem sikerült ez például Campmiller Józsefnek sem, akinek híd-makettjét már 1820-ban kiállították a Hét választófejedelemhez címzett vendégfogadó nagytermében.

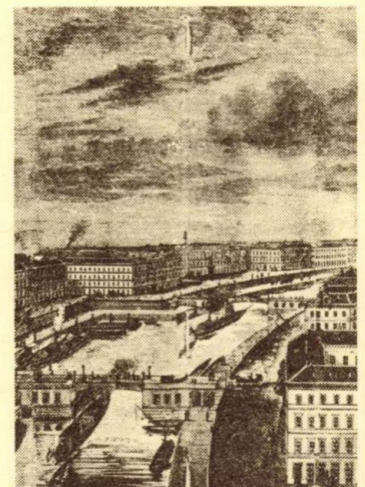
Az állandó Dunahíd ügyében szót emelő és tenni kész férfiak között ott találjuk gróf Sándor Mórict is, akinek talán ez volt az egyetlen józan ötlete. Az ugyanis, hogy 1828-ban félévi jövedelmét ajánlotta föl a célra, sőt megbízta Marc Brunel angol mérnököt, hogy készítse el a terveket...

Jön a gróf! – Jónéhányszor ordította torkaszakadtából a figyelmeztetést a Bécsi kapu őre, megpillantva a meredek hegyoldalon felfelé rugtató lovast.

A boltosok rohanva mentik portékájukat, a járókelők a kapualjakba húzódnak, a kocsival közlekedők pedig azért imádkoznak: nehogy éppen az ő fejük fölött átrepülve mutassa be sokadik bravúráját a Szent György téri palotába tartó

Windgasse? Winde Gasse?

Pest szigete

Ilyennek képzelte Reitter Ferenc, a főváros mérnöke a körút helyén tervezett csatornát. Kiépítése túl sokba került volna, így elődeink lemondtak megvalósításáról. Kár...

Sándor Móric, az ördöglovas

főúr. Ezek a riadtan menekülő budai polgárok Belzebub helyett az ő nevével ijesztgették rendetlenkedő apróságaikat. És ők aztán igazán tudták, miért... Szemük láttára vált magát sem kímélő, de másra se ügyelő, bravúroskodó különccé a Várszínház melletti Sándor palota mogorva urának, Vince grófnak egyetlen fia.

A Sándor palota persze nem ettől vált fogalommá a magyar történelemben. Monumentális hatású épület, még mai állapotában is. Különösen az volt a múlt század elején, amikor – 1806-ban – Pollack Mihály tervei szerint fölépítették. Oldalhomlokzatának domborműveiről – amelyek egy diadalmenetet és egy áldozáshoz történő fölvonulást ábrázolnak – sokáig azt hitték, hogy Ferenczy István alkotásai. A művészettörténészek ma már egyetértenek abban, hogy a homlokzatot díszítő plasztika Anton Kirchmayer bajor szobrász munkája. Szépek voltak a palota központi fűtési neoklasszikus stílusú termei is. Az épületet folyosó kötötte össze a Várszínházzal, ahol a családnak különbejáratú páholya volt. Itt, ebben a minden kényelemmel felszerelt palotában részesült spártai, sőt kegyetlenül kemény nevelésben az ifjú gróf. Tanulékonyak bizonyult. Négy esztendősen korábban egy kutyával hancúrozott, s az beleharapott az ujjába. Fel se szisszent vérző keze láttán. Ehelyett – bosszúból – jókora darabot harapott ki az állat füléből. Ha te harapsz, és is harapok!

Tizenhat évesen ült először lóra a Komárom megyei Bajnán, a családi kastély udvarán. Kosztarovics úr, az ifjú gróf nevelője, megkockáztatta a megjegyzést, hogy bizony mindent tanulni kell, még a lovaglást is. Mert ez az élet rendje.

Az úrfi félvállról válaszolt: sohasem lesz abból igazi lovas, akinek ezt tanulnia kell. Azzal előparancsolt egy lovat – persze senki sem mert tiltakozni. S valóban, úgy ült a nyeregben, mintha odaszegezték volna. Néhányszor körbevágtatott, aztán odakiáltott a bámészkodó cselédeknek: tartsanak elé egy kocsirudat, át akarja ugratni! Ha féltek is, hogy baja esik, s őket büntetik érte, dehogy ellenkeztek... A szerencse most sem hagyta el. Simán vette lovával az alkalmi akadályt. Nem sokkal később, néhány nap múlva ugyanígy „tanult meg” fogatot hajtani.

És ezzel készen is volt a tudomány, amelynek jóvoltából elérni vélte életének minden célját. Nem voltak ezek nagy célok. Gondtalan élet az úri társaságban, no meg hogy jusson izgalom minden napra. És persze, hogy elismerjék, hogy híres ember legyen. Bármi áron.

Ha belegondolunk, hogy a magyar történelem egyik legszebb és legviharosabb korszakában élhetett, Széchenyi, Kossuth, Wesselényi, Deák kortársaként, aligha kérdéses: bizony alacsony volt a mérce, amihez mérte magát. Ilyen alacsony akadálnak talán neki se indult volna a lovával... Ám ezt még megbocsáthatnánk. Azt azonban már kevésbé, hogy mint udvarhú arisztokrata egy percre sem „tántorodott” meg. A forradalom neki csak a csöcselék zavargása, s amikor arról értesült, hogy hazaáruló magatartása miatt birtokait az első független magyar kormány elkobozta, így válaszolt a hírhözónak: „Vegyenek el tőlem mindent. Az én császárom majd ad nekem és családomnak egy darab kenyeret, hogy éhen ne haljunk...” Sándor Móric jól számított. Talán apósától is ragadt rá valami a számítás tudományából? Lehet, hiszen e jeles férfiú, Klemens Lothar von Metternich herceg, az elnyomó Habsburg hatalom államminisztere mindig híres volt arról, hogy ravaszul számolt, s okosan következtetett...

A budai Sándor palota. Évtizedekig mint miniszterelnökség funkcionált.

Sándor gróf Bécsben találkozott a forradalommal. Az após – amint forró lett a talaj a lába alatt – elmenekült. A macskazenét rendező bécsi polgárok csak a grófot és feleségét találták a palotában. Becsületére legyen mondván, nem ijedt meg. Két zsák eleven macskát vitetett ki cselédeivel az erkélyre, s lekiáltott a tömegnek: – Nincs szükség utánzókra, az igazi macskák ezt jobban tudják! Aztán megkérdezte: ellenem, vagy a feleségem ellen tüntettek? A Metternich lány ellen! – üvöltötte sokszáz torok. Sándor Móric bólintott, felkapott egy követ és segített palotájának ablakait bezúzni. Aztán kedélyesen fordult a sokadalomhoz: Na, most hová megyünk?

Lehet, hogy valóban nem ismerte a félelmet? Vagy csak arról van szó, hogy hozzászokott a kockázathoz? Az ördöglovas leánya jegyezte fel apjáról: lába háromszor tört el, hétszer a karja, tucatnyi alkalommal egyéb csontjai. A ficamokról, zúzódásokról, s egyéb csekélységekről már ne is beszéljünk. Az évek során lába úgy össze volt törve, hogy a legkisebb bukásnál is kimozdult valami a helyéről. Mosolyogva tűrte a tapogató, gyömöszölő ujjakat, biztatta a körülötte sürgőldöző orvosait: csak bátran uraim, nem vagyok üvegből!

Amilyen nemtörődöm módon ment el hazája, forradalma és tragédiája mellett, amilyen nemtörődömséggel tűrte a fájdalmat, ugyanúgy nem érdekelte, ha más szenvedte meg szeszélyeit. Még gyermekeit sem kímélte meg kegyetlen tréfáitól.

Metternich Leontinétól született leánya, Paula, emlékiratában maga írja le: „... rettenetesen féltem tőle... boldogult Leo fivérémmel együtt gyakran kellett bravúrjaiban részt vennünk. Ilyenkor azt mondta, hogy ki akarja ölni belőlünk a félelem érzését... de a bátorságot mégsem sikerült belénk nevelnie. Csak mutattuk előtte, hogy nem félünk. Gyakori játéka volt, hogy fivérémmel együtt megszalasztott bennünket, majd rárivallt Hektorra, kedvenc vadászkutyájára: Apport! A hatalmas állat utánunk vetette magát, s a földre döntött fivérémmel együtt. Szerencsére nem harapott...”

S ha itt még nagy jóindulattal rá is foghatjuk: nem több ez, csak kemény nevelés, vajon mit mondjunk a személyzettel kapcsolatos ötleteiről?

Diettrichet, házi orvosát felküldte egy fára, még a létrát is tartotta neki, de csak azért, hogy amint felér, elvegye alóla. Ugorjon le hősiesen! – biztatta. S amikor az vonakodott engedelmeskedni, fűrészeltetni kezdte alatta a fát. A halálra rémült diplomás cseléd végül is ugrott. Megúsza. Nem kisebb szerencséjével azt is, amikor Sándor gróf úgy döntött, hogy igazolja országszerte emlegetett céllövő tudományát barátai körében. A bajnai kastély ebédlőjében Tell Vilmos módjára lelőtte orvosa fejéről az almát...

A szakácsnőt, aki félt a lótól, két lovászával karjánál, lábánál megfogatta, s a félelemtől félájult asszonyt kétszer-háromszor átugratta Gonosz nevű hátsával.

Bajnán, hálótermében egy lóbőrből készült szőnyeg borította ágya előtt a padlót, olyan kalandjának állítva emléket, amelybe rajta kívül vendége is könnyen belepusztulhatott volna. Igaz, ez az angol úr magának kereste a bajt. Fogadott ugyanis a gróffal, hogy nem tud neki olyan lovasprodukciót bemutatni, amihez hasonlót addig nem látott. Egyik merész ugratás a másikat követte. Kertkapukat, kerítéseket, lovaskocsikat, üvegházakat ugratott át az ördöglovas. Az angol azonban csak nem volt megelégedve. Befogatta hát hat szép lovát, s vendégét maga mellé ültette a bakra. Vad vágásban rohantak Visegrád felé a dunai töltés koszorúján, s amikor már tovább nem lehetett fokozni az iramot, a gróf könnyed mozdulattal a lovak közé dobta a gyeplőt, s vendégéhez fordult: ezt is látta már valahol? Válasz persze nem érkezett. A kocsi lovastul lezuhant a töltés oldalán. Sándor Móríc a kulcsontját, az angol a bordáit, a rudas mind a négy lábát eltörte. „Kegyeletből” lett a szőnyeg belőle.

Lovak; egy külön passzióinak ártatlan áldozatai. A legkedvesebb Tatár volt, Pesten vásárolta pedigre nélkül. Erre általában nem sokat adott. A vétel után gyeplőszáron felvezette budavári palotájának nagytermébe, ott ráült s lelovagolt a lépcsőn az udvarra. Az új szerzemény kiállta a próbát. Hosszú évekig volt még lehetősége, hogy újra meg újra bizonyítsa kivételes képességeit. Voltak más kedvencek is, no persze, amíg bírták az iramot: Makacs, Ráró, Csinos, Hannibál, Pista, Gonosz. Egy lovasezredre való lovat elnyűtt „tündöklésének” évtizedei alatt.

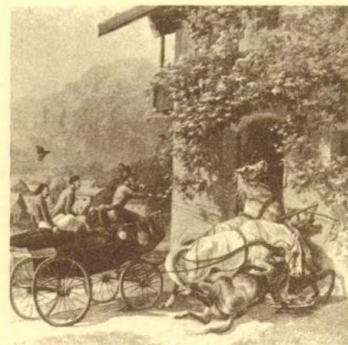
Miért éppen a lovakat sajnálta volna, ha egyszer a hírhedségig híres akart lenni? Kegyetlen tréfái, különö cöletei és sportteljesítménynek is beillő lovasbravúrai mind ezt a célt szolgálták.

Lássunk hát néhányat az ördöglovas megszámlálhatatlan mutatványa közül. Csak válogatni kell, híruk fennmaradásáról ugyanis maga a gróf gondoskodott. Kalandjainak elmaradhatatlan társa, Johann Gottlieb Prestel – maga is szenvedélyes hajtó és vadász – örököltette meg festményein a legkülönbeket. A kisméretű akvarellekhez Sándor Móríc írta a kísérszövegeket. Ki is nyomtattak e különös életképekből kereken 300 darabot. Három vaskos kötetet töltenek meg a nyomatok. A Sándor album német nyelvű kísérszöveggel készült változatának egy példánya megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban. Talán éppen e kötetek főhőse ajándékozta. Nem volt éppen adakozó hajlamú főúr, s különösen nem, ha valami nemzeti ügyért kellett áldozatot hozni, de tartozunk azzal az igazságnak, hogy hídalapítási szándékán kívüli egyetlen ilyen természetű gesztusát sem hallgatjuk el. Végrendeletében a Nemzeti Könyvtárra hagyta gazdag könyvgyűjteményét.

Mit árul el az album?

Többek között azt, hogy Sándor Mórícnak kedvenc szórakozása lehetett lépéscőn lovagolni, vagy kocsikázni. A budai Fehér hattyú fogadó emeleti bálter-

Sándor Móríc bravúrjai...

Gróf Széchenyi István

mébe lóháton érkezett, így közlekedett saját palotájában is. Ha lehajtatott fogatán a Vízivárosba, út helyett ekkor is a lépcsőket használta. A jó budai polgárok pukkasztására nem egyszer kilovagolt a Sándor palota emeleti erkélyére, pipát dugott lóva agyarái közé és úgy nézett el az őt bámulók feje fölött.

Nemcsak a polgárokat, előljáróikat se tartotta sokra. Amikor Pest vármegye megtiltotta, hogy a gróf három pár lovat fogjon a kocsijába – mondván, hogy ez az uralkodó család privilégiuma – az ördöglovas négy lovat fogott be elől, s ketőt mögöttük, s ezzel a mindent elsöprően széles fogattal vágta végig Pest utcáin, egyenesen a vármegyházhoz, hogy fellebbezzen a határozat ellen.

Kedvelt mulatsága volt úton haladó rakott szekereken átugratni. Ez persze számára sem volt kockázatmentes mulatság, de szerette a veszélyt, minden formájában. Mocsaras ingoványon gázolt át paripája nyergében, máskor meg a zajló Dunán jégtábláról jégtáblára ugratott. Akkor is, amikor például az új kedvenct akarta megmutatni Pesten lakó sógorának, Keglevich grófnak. Nővére és sógora azonban – hiába tette meg az igencsak kockázatos utat – nem volt otthon. S ez volt a kisebbik baj. A nagyobb, hogy itt is lépcsőn lovagolt fel arra a keskeny tornácra, amelyről a bejárat nyílt, s a ló a szűk helyen nem tudott megfordulni. Toporgott, ágaskodott, s végül rászánta volna magát, hogy a „nyaktörő” nyolctíz méteres magasságból leugorjon. Sándor Móric ezt a pillanatot használta ki. A zabla egy hirtelen rántásával megfordította az ágaskodó lovat, s már jöttek is lefelé a lépcsőn. Bajnán egyszer már került hasonló helyzetbe. A kastély erkélyéről ugrott le vele paripája. Nemcsak a lovas lába tört el, a lovat is le kellett lőni.

Hajszolta a rekordokat, főleg a fogathajtás műfajában. Egy ízben húsz óra alatt ért el Bécsből Budára, ami valóban derék teljesítmény, különösen, mert némi kerülővel érintett több várost is, s így az út teljes hossza meghaladta a háromszáz kilométert. Megtette ezt a távot egyébként lóháton is. Akkor Budáról indult, s váltott lovak nyergében 8 óra 9 perc alatt vágta át Bécsig. Ez a produkció akár sportteljesítménynek is tekinthető. De nem ez volt a jellemző az ördöglovasra. Ahogy korának egyik lovasszakértője is megírta: „... semmilyen körülmények között nem volt szabályos lovas. A lovaglás művészete nem érdekli. A rögtönzött bravúr izgatja, az élmény, a kaland. Tudománya a fantáziával vegyült kalandhajszolás, rettenthetetlen akaraterővel párosult elszántság, a lehetetlenség megkísérlése, sőt megvalósítása, olyasmi, amire e sportnak művészei álmukban sem mernek gondolni. Mindezt pedig oly született adottság segíti a grófnál diadalra, amire csak egy lehet a magyarázat: bűvös hatalmában tartja a lovakat...”

Az ördög lovászmestere, ahogy a nép Budán és Bécsben is nevezte, tizenhat éves korától három évtizeden át építgette kétes hírnevét. 45 éves volt, amikor Linz mellett kizuhant vágató fogatából, s fejjel egy vaskorlátnak vágódott. Agyrázkódásából sohasem épült föl teljesen. 1850-től mint elmeháborodottat kezelik, eredménytelenül. 28 évet élt még. Végül is Döblingben halt meg, ugyanott, ahol Széchenyi – 1878. február 23-án.

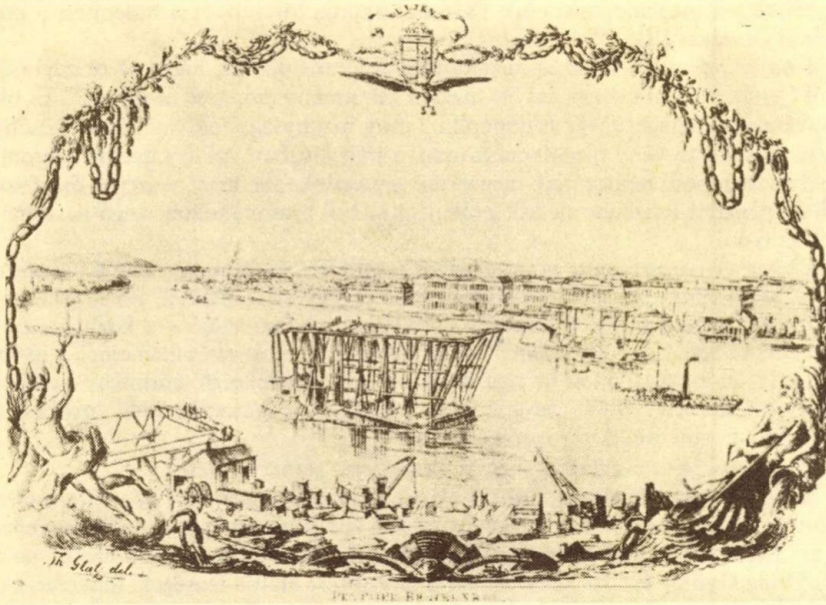
S mintha a jámbor négy lábúak igazolni akarnák, hogy nincs már senki, aki bűvös hatalmában tartja őket, vagy talán, hogy a kedvébe járjanak a különös halottak, olyan előadást rendeztek, ami hátorzongató hírével feledtette a gazdag gyászszertartás pompáját is. A bicskei temetőhöz közeledve – ahol a Sándor család kriptája van – elragadták és iszonyatos vágásban árkon-bokron át vonszolták maguk után a díszes koporsóval terhes gyászkocsit.

Óráknak tűnő hosszú percek teltek el, míg végül sikerült megfékezni a riadt állatokat. De hát hogyan is temethették volna el úgy, mint egy nyárspolgárt – csendben és rendben – az ördög lovászmesterét?

A magát alkotandó társaság

Nos az ördöglovas rendelte *Marc Brunel féle tervek*: egy dunai lánchíd tervei annak idején rendben elkészültek, s a különös sorsú megbízó kétségtelen érdeme, hogy ezek a kidolgozott műszaki megoldások nyilvánvalóan hozzájárultak a híd eszméjének beéréséhez. A vita ekkoriban ugyanis már főleg akörül folyt, hogy a lehetséges két műszaki megoldás – a boltozott kőhíd és a kevés pillérű, függesztett lánchíd – közül melyiket válasszák. Az előbbi megoldás ellen szóltak a gyakori jégzajlások, hiszen a sok pillér gátként torlaszolta volna el a levonuló ár útját. Az utóbbit viszont műszaki szempontból tartották kockázatosnak. A laikusok, de még a szakértők körében is elhangzottak olyan vélemények, hogy ez a szerkezet túl bizonytalan konstrukció: bármikor leszakadhat, kibillenhet alaphelyzetéből.

1832. február 12-én aztán – Széchenyi István szívós erőfeszítése nyomán – végre összeültek azok, akik vállalták, hogy egyengetik az állandó híd felépítésének útját. Andrássy György, Havas József, Kappel Friedrich, Károlyi György, Károlyi István, Károlyi Lajos, Keglevich Gábor, Kolb János, Mednyánszky Aloiz, Pollack Mihály, Seeber Károly, Stanlein Eduárd, Tüköry József, Ullmann Móric, Wesselényi Miklós, és természetesen gróf Széchenyi István ezen az első tanácskozáson még csak arról döntöttek, hogy támogatásért küldöttséget menesztenek a nádorhoz, József főherceghez. Persze meghatározták az újonnan alakult Hídegylet céljait, vállalt feladatát is. A Jelenkor a Nemzeti Kaszinóban megtartott ülés után így számol be erről a közönségnek: „... a felállítandó, s magát alkotandó társasági egyetemnek czélja az, hogy a nehézségeket összeveleg nyomozza fel, s azokat minden oldalról fejtsse ki, szempontit és véleményét pedig legnagyobb őszinteséggel a közönség elibe terjessze ... ami után végre Budapest közt vagy álló híd emelkedik fel, vagy a közönség a lehető legnagyobb pontossággal értesítve leszen: miért nincs, s miért nem lehet Budapest közt álló híd?”

Heteken belül megkezdődött az érdemi munka is. Intézkedtek a korábbi tervek és javaslatok összegyűjtéséről, kijelölték a szakértői bizottságok tagjait, s már április 6-án döntöttek arról, hogy „a dunapart magasságai méretését” bevégezvén összegeztessék az „egész hydrotechnikai munka egy folyamrajzban ... s írássék kőre”, hogy közzétehessék azzal a felhívással együtt, amelyben a vállalkozókat a tervek elkészítésére kérik fel.

A nyári hónapok sem csendesek. Június 14-én fogalmazza meg Pest vármegyéhez címzett folyamodmányukat, amelyben arra kérik a törvényhatóságot, hogy ügyüket immár hivatalosan is terjessze a döntésre hivatott magasabb fórum; az Országgyűlés elé, mert „... legnagyobb hihetőséggel állíthatják az alulírtak, hogy egy álló hídnak Pest és Buda közti pszichikai létesítése előttök többé nincs a lehetetlen sorában ...”

Június 30-án elkészül a helyszínt feltáró részletes térkép és július 4-én a vármegye kedvező válasza is megérkezik. Augusztusban pedig Széchenyi gróf, Andrássy György társaságában, elindul Angliába, hogy tanulmányozza a legfejlettebb ipari ország hídépítési gyakorlatát, eldönthessék, milyen megoldást választanak az állandó Duna-híd szerkezetét illetően. Még ez év decemberében megfogalmazza és 1833. márciusában ki is nyomtatják meggyőződéssé vált véleményüket: lánchídra van szükség, ez a legcélszerűbb megoldás. Kiszámítják azt is, hogy a függőhíd kereken két millió forintba kerül, ami csak akkor térül meg, ha a hídvámot kivétel nélkül mindenki – a nemesség is – minden alkalommal megfizeti!

Ez az egyetlen megoldás, amelynek reményében talán lenne hitelező – persze így is csak részvénytársasági alapon –, ezzel azonban a rendi kiváltságoknak egy féltékenyen őrzött bástyája is leomlana. Eretnek gondolat. Négy évbe telik, míg

az érintettek megemésztik: csak 1836-ban iktatja törvénybe a hídépítést a pozsonyi Országgyűlés.

A *napot*, amelyen végül is megszületett a fontos döntés, maga az országbíró, gróf Cziráky Antal nevezi „az ősi magyar alkotmány temetése napjának”. És bizonyára sokadmagával így is gondolta, amire biznyság, hogy még jóval később is, tíz évvel a törvény megalkotása után, a már javában épülő Lánchíd tőszomszédságában pesti nemes ifjak megverték egy kereskedőt, mert akárcsak ők, a kötelező penzum lefizetése nélkül próbált átmenni a csónakokon ringó deszkaalkotmányon.

A törvény megszületése után országos testületet neveztek ki, hogy a beérkező ajánlatokat elbírálják. Ezek közül báró Sina Györgyét fogadták el, aki el is készítette a híd terveit Clark W. Tierney mérnökkel, (Adam Clark – a közhiedelemmel ellentétben – nem tervezője, hanem kivitelezője volt az építkezésnek.) 1840. július 28-án megkezdődött az első zárógát – a vizet kirekesztő építmény – cölöpjeinek elhelyezése. 1841. karácsonyára készült el a második, 1842. nyarára a harmadik és a negyedik zárógát is.

Augusztus 24-én rendezték meg az ünnepélyes alapköletételt:

„Öt órakor megdördültek Ósbudánk bástyáiról az ágyuk . . . Egy jó óranegyed múlva megzendült a hídudvar bemenetelénél felállított katonai hangászkar zenéje az „Isten tartsd meg” melódiáját hangoztatván az érkező fenségek elébe, majd báró Sina György és Széchenyi István gróf vezetése alatt a fenségek, főherczegek, nádorné ö.cs.k. főh.-ségével, József főherczeggel és Erzsébet főherczegnővel együtt, a Buda-Pesten levő világi, katonai és egyházi főméltóságok kíséretében megérkezvén, többszörözött szíves „éljen”-nel fogadtatának. A fenséges személyek a számukra készített háromszínű sátorban helyt foglalván fölolvastaték Tasner hites ügyvéd és m. academiai levelező tag által a híd keletkezésének rövid vázlata.”

Az alapkő üregében helyezték el a felolvasott és aláírt okmányt, arany- és ezüstpénzekkel együtt, az üregre ráhelyezték a 130 mázsás kőlapot, amelyet ezüsből készült, elefántcsontnyelű malteroskanál és egy erre az alkalomra tervezett diófakalapács segítségével „erősítettek” a helyére.

Hat évvel később, 1848-ban, már annyira haladtak a munkálatok, hogy decemberben a magyar, s a következő év januárjában az osztrák sereg is átvonulhatott ideiglenesen lefektetett padlatán. S lévén stratégiai fontosságú létesítmény, kétszer is a pusztulás fenyegette: az osztrák császári ezredes, Alnoch von Edelsadt, 1849. május 21-én meg is próbálkozott fölrobbantásával. Sikertelenül. Dembinskyt pedig, aki a visszavonuló magyar csapatok háta mögött égettette volna föl a nagyszerű művet, Clark Ádám beszélte le végzetes tervéről.

Így hát 1849. november 20-án ünnepélyesen átadhatták a forgalomnak a hidat, amelynek építése – ahogy az egyik legilletékesebb, Tierney is megjegyezte naplójában – „. . . több nehézségbe ütközött, mint bármely más építményé a világon. A fizikai nehézségek csak az erkölcsiekhez voltak mérhetőek. A büszkeség, az előítélet és a féltékenységek bizonyultak a három leghatalmasabb ellenfélnek . . .”

Azok közül, akiknek érdemei a híd megszületésében elévülhetetlenek, egy valakit igencsak ritkán szoktunk emlegetni, amikor az egykori eseményeket felidézünk. Sina Györgyről van szó, akinek nevét pedig a kortársak is fontosnak tartották megörökíteni, ott olvasható máig a híd egyik budai pilléréen.

Egy név a pilléren

Apja, a török elől futva, Görögországból menekült Bécsbe. Sikerült vagyonát is átmentenie. Tehetséges bankárként évek alatt rangot vívott ki magának és üzletházának a Monarchiában, és amikor 1829-ben Görögország elnyerte függetlenségét, már nem kívánczolt vissza szülőhazájába. I. Ferenc bárói címmel jutalmazta szolgálatait, sorsának különös eseményei pedig egyik híres romantikus regényünk meséjét ihlették: Jókai Aranyemberének modellje valószínűleg Sina György lehetett.

Még egy érdekes történet fűződik a névhez. Amikor a bécsi kormány Kossuth Lajos kiadását kérte a törököktől, ezek a Sina-ügyre hivatkozva tagadták meg a kérést. Annak idején – üzenték – ők is hiába kérték a török fennhatóság alól vagyonát szökve mentő Sina visszatoloncolását . . .

Az emigráns Sina utódja és örököse volt második György, aki kereskedelmi és pénzügyi kérdésekben a legnagyobb szaktekintélynek számított a Duna-mentén,

sőt az európai pénzpiacon is. Nélküle, bankjának kockázatvállalása, végső fonkon: anyagi támogatása nélkül, aligha épülhetett volna fel a Lánchíd.

Pedig egyáltalán nem volt bőkezű adakozó, ellentétben fiával. Ha valaki olykor-olykor emiatt korholta, megkapta a feleletet: Hja. Az ifjú báró úr könnyen beszél. Annak gazdag apja van. De ki keres énám?!

A „panaszkodó” bankár vásárlásai révén lett egyike a kor legnagyobb magyar földbirtokosainak. Halálakor, 1856-ban, háromezer hold volt a kezén. Olcsón jutott hozzá az utolsó Grassalkovich adósságokkal agyonterhelt földjeihez is. Fitymálva nézegette a gazdagon aranyozott gödöllői termeket: – Így aztán persze, hogy tönkremegy az ember – mondogatta. Ritkán is fordult elő, hogy felkereste a pompás palotákat.

Fiát, Simont, akivel ki is halt férfiágon a híres família, más fából faragták. Megpróbálta belakni birodalmát. Gyakran megfordult Gödöllőn, Lőrincen – az egykori Grassalkovich-Mayerffy birtokon, s az 1850-es évek közepén népiskolát építtetett itt a parasztszaládok gyermekeinek. Egyike volt ez az első ilyesfajta oktatási intézményeknek.

Általában is adakozó kedvű ember volt. Közcélokra fordított adományainak értékét – csak Magyarországon – fél millió aranyforintra becsülték. Nyolcvanezer forintot adott az Akadémia felépítéséhez (Széchenyi egész évi jövedelmét, azaz hatvanezer forintot ajánlott fel), jelentős összeggel támogatta a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Színház alapítását, kórházak, bölcsődék, árvaházak, a vakokat gondozó első magyarországi intézet élvezték anyagi támogatását. Gödöllőn egész galériát rendezett be kortárs művészek festményeiből – vásárlásaival támogatva a legjobbakat és a leginkább rászorulókat. Bőkezűen áldozott Széchenyi hagyatékának megvásárlására, Deák szobrára, Toldy Ferenc síremlékére. Az athéni Tudományos Akadémia és Csillagvizsgáló építését szintén Sina fedezte. Évtizedekig fizette az ottani tisztviselők illetményét is. A számla végösszege megközelítette a másfél milliót.

A lőrinci birtok azonban – s a Grassalkovich földek – nem bizonyultak elég jövedelmezőnek ahhoz, hogy megtartsa azokat saját tulajdonában. Egy belga bank vásárolta meg a területet. Megkezdődött a parcellázás, Lőrinc mai arcának kialakítása, amelynek végleges körvonalait persze csak a századforduló utáni évtizedek formálták ki.

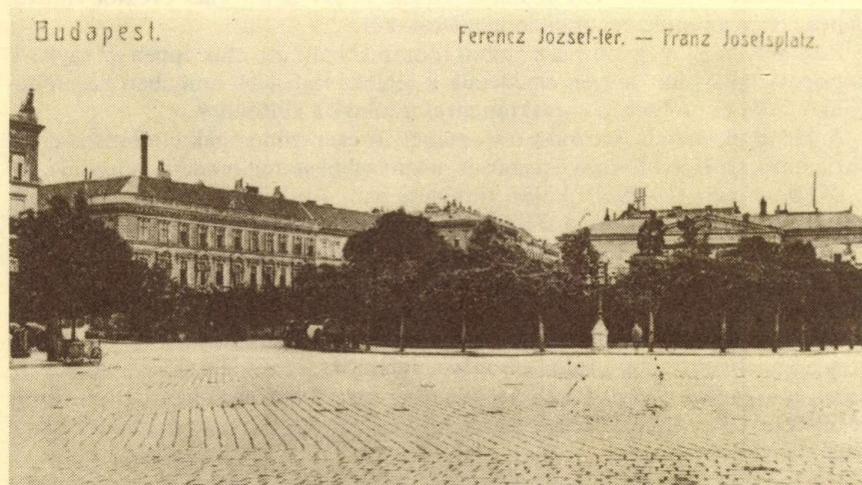
Budapest, Deák Ferenc szobor

És vajon mi változott a Rakpiacon?

Mire a Lánchíd elkészült, tulajdonosaik már be is költöztek a hídfőt koszorúzó klasszicista palotákba. Tegyük egy kis körsétát a negyvenes évek Budapestjének legszebb, legelegánsabb terén.

A *Lloyd palotát*, a kereskedelmi élet központját, a pesti polgári kereskedők testülete építtette. A telket 1820-ban vette meg a testület előljárója, Stankovits Konstantin 55 ezer bécsi forintért. Az épület terveit Hild József készítette el, a kivitelezést 1827 márciusában kezdték meg. Fényes ünnepségek közepette helyezték el a palota alapkövét, jelen volt a ceremónián József főherceg, Magyaror-

Rakpiacból – Roosevelt tér

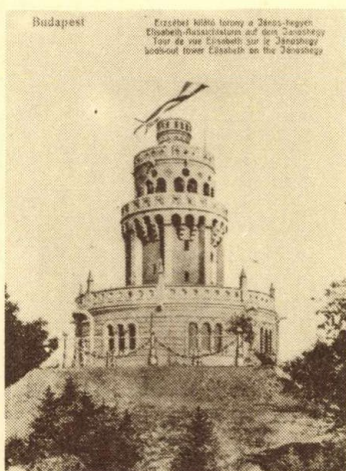
Budapest, Ferenc József tér

A koronázási kardvágás dobocskája, amelyet az ország vármegyéi, városai hordtak össze. Háttérben a feldisztett Lloyd épület látható

Budapest, Erzsébet torony a Jánoshegyen

szág nádora, Ferdinánd főherceg, a tábornoki kar, a város küldöttsége. Az empire stílusú székházat 1830-ban adták át rendeltetésének. Főhomlokzatával, hat dór oszlopon nyugvó erkélyével a Kirakodó térre, nyugati homlokzatával a Dunára, a keletivel a Dorottya utcára nézett. Az első emeleti erkélyről – ahová a szépen épített elegáns bál- és hangversenyeremből vezetett kijárással – pompás kilátás nyílt Budára, a távoli hegyekre, és természetesen magára a térre, ünnepi események gyakori színhelyére. Innen nézte végig Erzsébet királyné is felséges férjének kardvágásait, aki lovával az itt emelt dombra rúgtatva, a négy égtáj felé sújtva, Szent István kardjával ígérte: bárhonnan érkező ellenséggel szemben megvédi Magyarországot.

Volt a Lloyd palotában kávéház, vendéglő, kereskedelmi csarnok – azaz börze, amelyet 1831-ben nyitottak meg és ahol külföldiek is gyakran megfordultak. Európai híru tárgyalóterme a gazdasági élettel összefüggő ügyletek rangos helyszínévé nőtte ki magát az évek során. Itt működött, 620 alapító taggal kezdve meg munkáját, a Pesti Lloyd társulat is, amelyről a nevét kapta az épület. A palota előterében pedig, 1887-től ott állt a „haza bölcsének”, Deák Ferencnek hatalmas emlékműve – Huszár Adolf alkotása. Okkal, hiszen a hetvenes évektől kezdve éppen ebben az épületben működött a Deák-kör.

Régi helyén áll még most is a szobor (pontosabban: ül), csak éppen az egykori oszlopcsarnokos ház helyén emelkedik a régihez legfeljebb annyiban hasonlított épület, hogy ez utóbbiban is gyakran megfordulnak a külföldiek.

A Lloyd elpusztult Budapest ostrománál. Kiegett romjainak emlékét is eltarja immár a Hotel Fórum üvegéből és műanyagból szerelt modern kulisszája.

A koronázási dombnak külön története van. A Lánchíd meghosszabbított tengelyében emelték abból a földből, amelyet az ország megyéi, és megyei jogú („szabad királyi”) városai küldtek, saját emlékhelyeikről emelve ki a fél köblábnyi adagokat. A származáshely pusztá megjelölése önmagában is felidézi a magyar történelem sorsfordulóit: Arad a világosi várból, Baranya Mohács tájékáról (a mezőről, amelyen „a szerencsétlen csata a török ellen vívatott”), Heves megye Aba Sámuel sírhelyéről, Tolna „Kajdacs határából, az ott létező sánc tájékáról, amelyen a mohácsi vész után a Szentkorona egy dudvás fűzfában három napig rejtetett el”, Pest városa Rákos mezejéről szállította a Rakpiacra különös ajándékát.

1867. június 8-án került sor a már említett ceremóniára. Természetesen a mes-

terséges dombot akkorra már díszes kőkorlát foglalta keretbe. Még egy évtizedig érintetlenül hagyták a kiegyezés emlékműveként is emlegetett földkupacot, bár már 1874-ben – a tér szabályozásával kapcsolatos tervek vitáján – szóba került elhordásának szükségessége. A gondot az okozta, s amiatt húzódott a dolog, hogy a város nem tudta eldönteni, mi legyen az összehordott, a „megszentelt” földdel? Végül ez a kérdés is megoldódott. A mérnöki hivatal 1877 nyarán mély gödört ásatott az akkor már Ferenc József térnek nevezett Rakpiac kellős közepén, s ide hordták be a domb földjét.

A faragott kövek egy részét az Isten-hegyen kialakított Eötvös park kerítésébe építették, többi része a János-hegyre került, ahol ezekkel vették körül az Erzsébet királynénak szentelt emlékművet. Az adhatta az ötletet, hogy valaha éppen a János-hegy volt Erzsébet kedvenc kirándulóhelye, ezért is nevezték a nemrég életveszélyes állapota miatt bezárt kilátót építésekor, 1910-ben, Erzsébet kilátónak. Szász Károly kőbe vésett verse szerint: „Itt állt, s nézett szét Erzsébet, drága királynénk, Hol koronát viselő fő soha nem vala még...”

A József Attila (az egykori Fürdő) utca sarkán áll ma a Belügyminisztérium épülete, a valamikor Pesti Magyar Kereskedelmi Bank háztömbnyi székháza. 1910-ben költöztek be ide a pénzintézet hivatalnokai. Ezt megelőzően egy nevezetes pesti intézmény, a Diana fürdő állott a telken. Még korábban pedig a Sói-hivatal épületei. Ezek lebontása után, az 1821. március 12-én tartott nyilvános árverésen, Pfeffer Ignác és neje, született Seeder Terézia vették meg az üres négyszögletet 32 025 bécsi forintért. Már a következő évben elkészült kétemeletes lakóházuk – udvarán közfürdővel. A terveket – akárcsak a Lloydét – Hild mester készítette.

A mély kapu egy oszlopsorral körülvett négyszögletes csarnokba vezetett, itt pihenhettek s szórakozhattak együtt is a vendégek, még előadásokat, hangversenyeket is rendeztek a kiváló akusztikájú aulában. A kádfürdőkkel felszerelt szobák a csarnokot szegélyező oszlopsor mögötti folyosóról nyíltak, szám szerint 18 tágas, csinosan berendezett fülke.

A fürdőházban – olvashatjuk egy múlt század közepén kelt leírásban – „egyszersmind 2 nagy galvano-electrikai legújabb mód szerint készített gép van két törekvő fiatal orvos által felállítva, a mellyekből a galvano-electrikai folyam valamennyi fürdő szobákon keresztül vezettetik, s nem ritkán bizonyos betegségeken jó sikerrel használtatik.”

A vizet szivattyú emelte ki a Dunából, facsöveken csörgedezett a tér alatt a gyűjtőmedencéig, ahol felmelegítették még mielőtt a kádakhoz vezették volna. A korabeli városrendezési tevékenységről állít ki kitűnő bizonyítványt, hogy előírták a tulajdonosnak: a vízparti kutat hasonló jellegű kő-fedlappal kell ellátnia, mint amilyenek az úttestet burkolták.

1835-ig egyszerűen Dunafürdőnek nevezték Pfeffer intézetét, a későbbi iratokban és kiadványokban azonban már mindenütt Diana fürdőként szerepel. A névváltozás okát nem ismerjük. Talán egy itt álló szobor ihlette a „keresztzüllőket”, vagy egyszerűen csak Bécs utánozták, ahol akkor már működött egy meglehetősen ismert Diana-fürdő? Nem tudni...

Ami egyébként az épületet díszítő szobrot illeti, Pest 1873-ban kelt útikalauza nem egyről: többről is tud. De egyik se a fény, a vadászat istennőjét ábrázolta. A bejáratnál Apolló és Minerva állt őrt, az udvaron és a lépcsőházban pedig azokat a római szobortörödékeket helyezték el, amelyek a főváros földjéből kerültek elő.

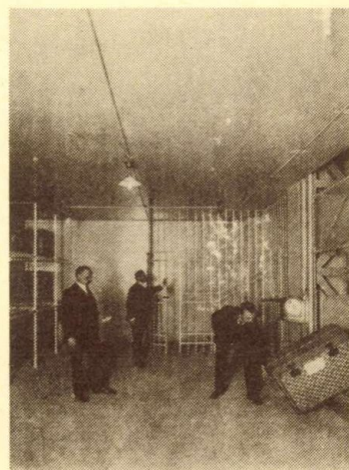
Ebből is kiderül, szép és kulturált szórakozóhely lehetett a maga idejében. Előszörként Kazinczy Ferenc dicséri 1828-ban kelt leírásában: „A Börsével átellenben egy új négyszög déli végén, homlokkal Budának, áll a Dunafürdő-nek nevezett ház. Kocsisom szinte kényszeríte, hogy itt szálljak ki, s nézzem-körül magamat az udvarban: Csudámat fogom ott látni! – ügymond. A ház fenekében, átellenben a kapuval, a Dunával és Budával két temérdek oszlop tart egy háromszögletű frontot, melly alatt egy nyári szoba nyílik, előfal nélkül, azok szolgáltatjára, kik itt ferednek, s együtt akarnak mulatozni. A szűk udvar közepén egy teknő szökteti fel vizét, s a teknőt virágtáblák veszik körül. A ház Gyönyör lakja! – kiáltám, mert még akkor nem tudtam, hogy a Dicsőség!”

Az utolsó szó a ház egykor itt éveket eltöltő híres lakójának, Széchenyi Istvánnak érdemeire céloz, aki 1827-től 1832-ig lakott az épületben, annak első emeletén. Ezt aényt ma is emléktábla hirdeti a homlokzaton, amelynek márványát a hajdani fürdő bontásakor emelték ki a halálra ítélt épületből.

A koronázási domb díszes kőkerítésének részei a János-hegyre kerültek, itt épült föl az Erzsébet kilátó (a János-hegyi kilátó). Ezek a cilinderes urak, (aki ül, maga a polgármester: Bárczy István) a zárókő letételéről szóló jegyzőkönyvet írják alá 1910. szeptember 8-án, a már elkészült torony árnyékában

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pánccsarnoka

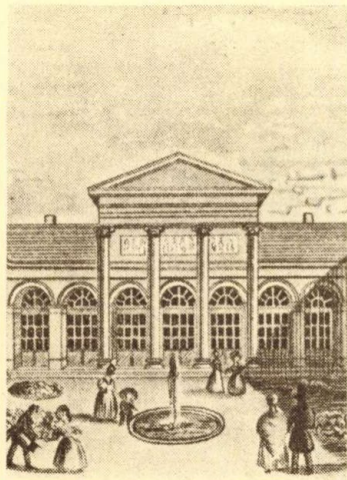
Lánchíd a Lipót város egy részével és a Bazilika

Kettenbrücke mit einem Teil der Leopoldstadt und die Basilika

Budapest
 Die Maria Theresia
 Sanitätsanstalt

Lánchíd a Lipótváros egy részével és a Bazilika

A Diana fürdő zárt, belső udvara. A folyosókról nyíltak a kád-fürdők, ahol melegített Duna vízzel üdülhettek föl magukat szépapáink

Hosszú évtizedeken át zavartalanul működött a Diana, bár 1849. májusában, amikor Hentzi Pestet lövette ágyúival, az épület kigyulladt, tetőzete teljesen leégett, használhatatlanná váltak a lakószobák is. 1850 őszén azonban már újra megnyitották, sőt négy év múlva az alapító fia, ifjabb Pfeffer Ignác, már azt kérlelmezi a városi hatóságnál, hogy a pestiek és budaiak nagyobb kényelmére gőzfürdővé alakíthassa át közkedvelt intézetét. Ez együtt járt az épület bővítésével is. Annak ellenére, hogy volt némi huzavona az engedélyezés körül – dr. Tormay Károly, városi főorvos vélte úgy, hogy nincs szükség újabb gőzfürdőre, hiszen közmegelegedésre működik a Kiskereszt (Kazinczy) utcai Scheibl féle intézet – végül, miniszteri jóváhagyással, mégiscsak átalakulhatott a Diana. Az alsó traktust továbbra is a folyó vizével látták el, fölre építették a nyolc izzasztókamrából álló emeletet, a tulajdonképpeni gőzfürdőt.

Újabb változás a Diana berendezésében 1864-ig nem történt. Akkor is csak azért, mert olyan sokan keresték föl, hogy bővíteni kellett a vízszivattyú, az ellátó kutak kapacitását. Hiába! Igencsak jó helyen vásárolt telket annak idején Pfeffer úr. Ráadásul kitűnően felszerelte, ügyesen propagálta, állandóan fejlesztette intézetét.

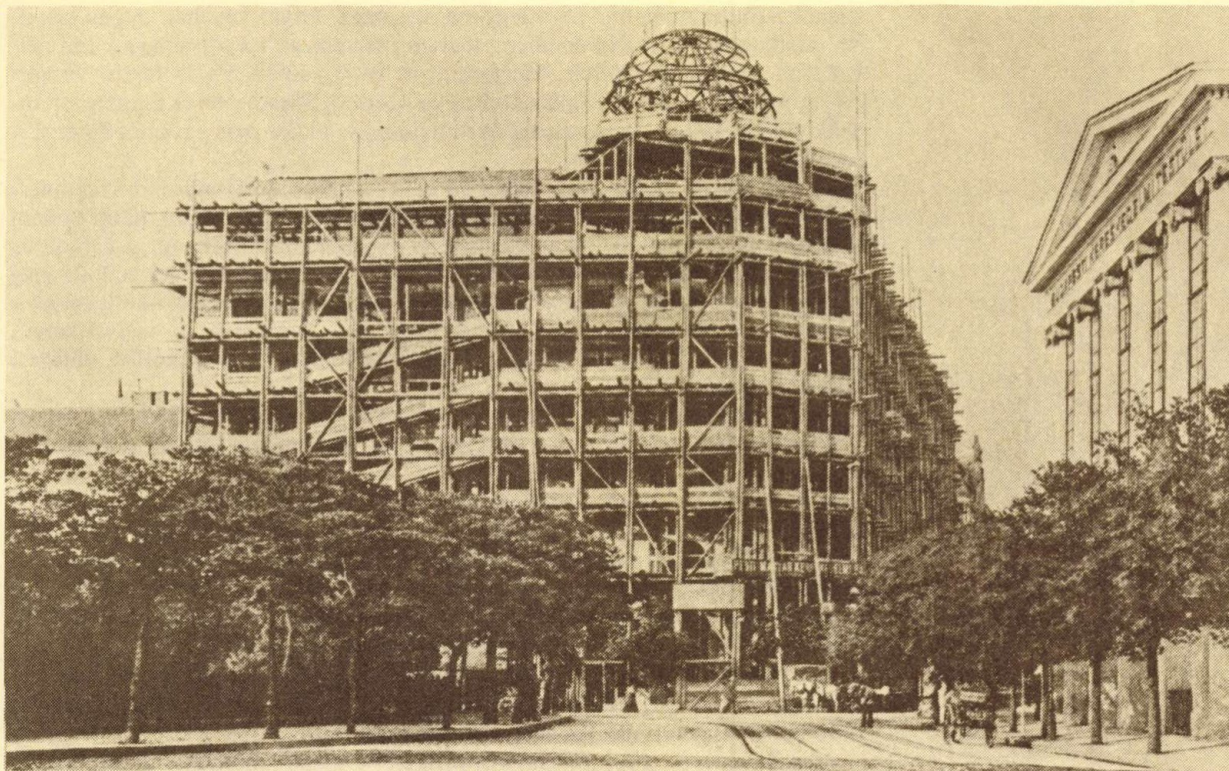
Talán csak egyetlen vetélytársa volt, a Rumbach-féle vasas-fürdő – a mai Rudas László és Munkácsy utca tengelyének metszéspontjánál – amely azonban kezdettől fogva a gyógyítást szolgálta. Gazdája is orvos volt, Rumbach Sebestyén, akinek kapóra kött, amikor kútfúrás közben forrásra akadt. Gyógyfürdőt, szállodát, vendéglőt épített – 1806-ban már meg is nyitotta a nagyközönség előtt. Speciális jellegénél fogva azonban rövid virágzásának idején sem jelentett konkurenciát Pfefferéknek.

Annál nagyobb vetélytársaknak számítottak a budai Duna-part melegvizű fürdői. Különösen azután, hogy a pompás új hídon végre megindulhatott a forgalom, s hogy a pestiek és budaiak immár nemcsak fizikailag, de lelkiileg is közel kerültek egymáshoz: felismerték, hogy egy város polgárai. A pompás és patinás budai fürdőkkel a Diana aligha versenyezhetett. Vagy – pontosabban szólva – nem volt sok esélye arra, hogy a hosszú távú versenyt is megnyerje.

A század végén már teljesen nyilvánvalóvá vált a vereség. A telket eladták, lebontották az öreg házat, s helyén fölépült a főváros egyik legpatinásabb pénzintézetének, a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak székháza.

A Duna-vízre akkoriban nyilván már csak kevesen áhítoztak, másfajta fürdő-kultúra kezdett kibontakozni a fővárosban, s másféle életstílus.

Nagy divatja volt pedig valaha a folyami fürdőzésnek. Már a XVIII. század végén vállalkozók bérelték a vízpart egy-egy szakaszát, s jó üzletnek bizonyult a dróthálóval, palánkkal elkerített vízdarabkák kiárusítása. Az 1810-es években például a hajóhíd mellett működött egy nyilvános polgári uszoda, tíz krajcárért bárki megfürödhetett a Dunában. 1829-ben Mayer György nyitott strandot. Ez eleinte a belvárosi templommal szemben levő partszakasznál működött, később az Akadémia épületének környékén. 8 krajcár volt a belépőjegy ára, de lehetett bérelni elkülönített családi „medencét” is, bár meglehetősen borsos áron: 1 forint 20 krajcárért. Idővel a vállalkozó kedvű bérlő úszóiskolát is létesített. Ez az első, mai szemmel is uszodának minősíthető létesítmény 1834-ben készült el. Gyalult gerendákon ringatózott, amelyeket a fenékhez és a parthoz erősítettek. Erős hálók zárták négyszögbe a kijelölt vízterületet. Zárt kabinokban lehetett átöltözni, a rendre darabont ügyelt.

A múlt század első feléből tudunk egy másik hasonló vállalkozásról is. Ugyancsak polgári úszóiskola volt, ám ötletes szerkezetével felülmúlta a többit. Hatalmas drótkosárra emlékeztető „medencéjét” gép emelte, illetve süllyesztette – kívánság szerint. Tervezőjének nevét jól ismerjük. A gépezetet Clark Ádám állította össze.

Hamarosan versenytársa is akadt Mayernek, Ullman Frigyes személyében, aki később Kammermayer Antalnak adta el uszodáját.

Ugyanekkor – az 1840-es évek derekán – kezdte meg működését a Depini testvérek Dunafürdője, nagyjából a Petőfi tér magasságában.

Szemben, a budai oldalon is virágzott a vízi élet. Egyszóval divatja volt a Dunának. De hiába. Minden divat elmúlik egyszer. A múlt századi pesti mulatságoknak ez a műfaja is végleg eltűnt a süllyesztőben, együtt a valaha csak szuperlatívuszok társaságában emlegetett Diana fürdővel.

A Bank épülete még egy régi házat fölfalt, bár ez utóbbi sohasem tartozott a nevezetességek közé. Tulajdonosainak személye miatt azonban mégis érdemel némi figyelmet.

Libasinszky Károly szabómester vette meg ezt a telket az 1825. április 25-én tartott árverésen. Egy év múlva Hild József tervei alapján felépíttette kétemeletes lakóházát, de mégsem ez az épület volt az, amelyet a múlt században Libasinszky házként emlegettek.

Az ugyanis egy a Petőfi Sándor és a Városház utca között húzódó telken volt megtalálható, és ezt mindenki pontosan tudta is dédapáink városában. Ennek a

Épül a bank a Diana-fürdő helyén. Jobbról, az előtérben, a Lloyd oszlopsora magasodik

háznak a földszintjén működött ugyanis az „igazi” Pilvax kávéház, a márciusi ifjak találkozóhelye, a Közvélemény márványsztalával, s a társasággal, ami nélkül nem kávéház a kávéház. Megfordult itt Petőfi, Jókai, Vajda János, Vasvári Pál, Irinyi József, Degré Alajos, Tompa és Klauzál, Szentpéteri és Egressy – mindenki, aki számított. A nevezetes ház tulajdonosa akkor már a sokfelé ágazó Libasinszky család volt.

Az apa, Károly, Lengyelországból érkezett, beházasodott Androsch szabómeister családjába, s iparába. Jól ment az üzlet, volt miből telket venni, házat építeni a Rakpiacon. Haszonnal adott túl azon is. Fia, Vince, mérnök volt, a katonaság szolgálatában. Rábízták a krakkói vár restaurálását, s ő nagyszerűen oldotta meg a nehéz feladatot. Műkincseket is gyűjtött, híres volt régi hegedű-kollekciója – sajnos halála után mindent széthordtak a rokonok. A halál így is tíz évet késett, egy évtizedig élt a császári és királyi inzellér-kapitány négy fal között, üldözési mániájának rabságában.

Abba örült bele, hogy a gellérthegyi Citadella felépítéséhez elkészített terveit – állítólag – ellopták tőle, és semmilyen fórumon sem sikerült ezt a tényt elismertetnie.

Nem ez volt az egyetlen tragédia a Libasinszky házban. A család gyermekeinek házitánítója az a Kolosy György volt, aki a híd pesti hídfőjénél először szúrt bele a földön heverő császári biztos, Lamberg gróf testébe. Itt bújt el tette után a konyha kürtőjében, 48 órán át rejtőzködött, míg el nem ült a szenzáció. Női ruhába öltözve menekült aztán Erdélybe. Világos után már Bem századosaként fogták el, és 1850 januárjában az Újépület udvarán kivégezték.

A két utcára nyíló bérházóriást a századforduló után bontották le. Új helyre, új házra, új kávéházra került a Pilvax felirat is, s csak a fénykép őrzi az egykori Forradalmi Csarnok valóságának elfakult mását.

A rakpiaci ház – ahol először vert gyökeret a szabó családja – hamar gazdát cserélt. 1836-ban Kóburg-Koháry Gothai Ferdinánd herceg – később Ferdinánd néven Bulgária királya – vásárolta meg a Mérleg utca sarkán levő, homlokzati ki-képzésében, egész külsejében a Diana fürdő ikertestvéreinek tetsző palotát.

A *Mérleg utca másik sarkán* valaha a Nákó ház emelkedett. A telek századforduló utáni első tulajdonosa Frühwirth József és Kierreiber Ferenc volt, de elcserélték Mayerffy Ferenc budai és kőbányai ingatlanjaival, aki 1812-ben be is nyújtotta jóváhagyásra a terveket – Pollack Mihály terveit –, hogy itt háromemeletes

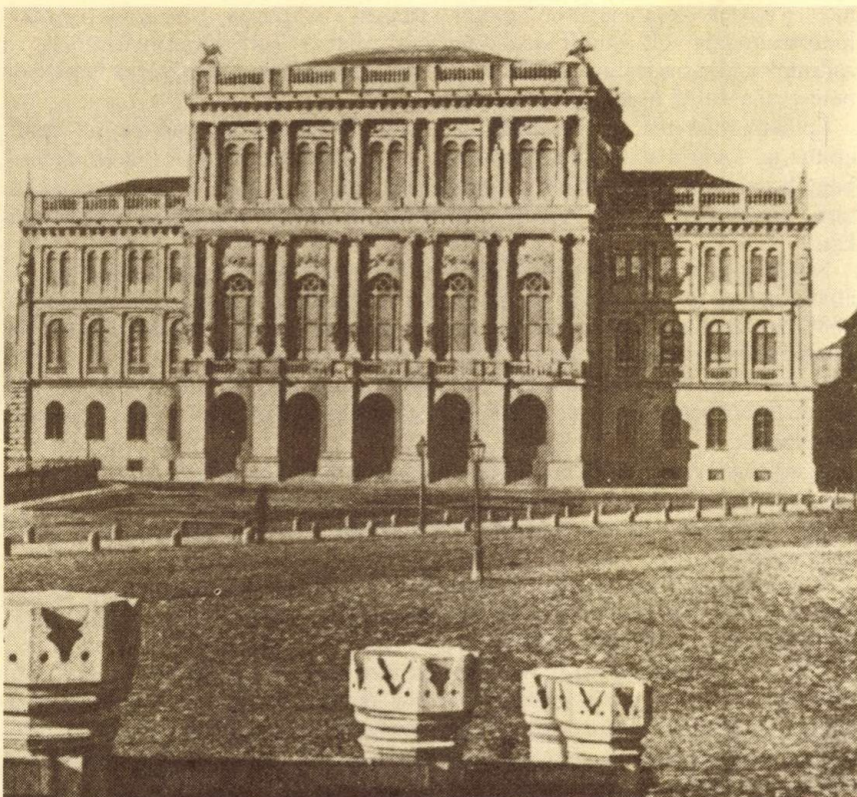
Budapest, Gresham palota

Budapest

Gresham Palota - Gresham-Palais.

A mai Roosevelt tér Lipótváros felé eső végén sokáig szabadon száguldozhatott a dunai szél, mígnem fölépült a Magyar Tudományos Akadémia palotája, utolsóként az egykori híresen szép épületegyüttesből. Ma már csak ez áll, a múlt századi építészek tehetségét tanúsítva

házat építhessen. Az engedély késett. A türelmét vesztett tulajdonos Deron Antalnak adta el a házhelyet. Ő építtette aztán ide a kétemeletes épületet, 1828-ban. Ennek terveit is Hild készítette. Hamarosan újabb tulajdonosváltás következett. A makedóniai származású Nákó család költözött a szép palotába. A család feje, Nákó Kristóf, a hazai mezőgazdaság kiváló szervezője – 1799-ben az ország egyik első földművesiskoláját is ő alapította Nagyszentmiklóson – még csak gazdag volt. Fia, Sándor viszont már grófi rangot kapott, s az ő fia, Kálmán, aki a Vadász és Versenylapok állandó szerzőjeként színes kis írásokban szívesen mesélgette négyesfogátán megtett külföldi útjainak kalandjait, a főrendiháznak is tagja lehetett.

Magának a háznak csak annyi nevezetessége van, hogy 1835-ben itt lakott Toldy Ferenc, s a Pestre érkezett Barabás Miklós, s persze az is, hogy a palota első emeletén talált otthont székháza fölépülése előtt a Magyar Tudós Társaság. S még egy érdekesség: az 1840-es évek derekán itt működött az orosz gőzfürdő, két gőzteremmel – külön a férfiaknak és külön a hölgyeknek – izzasztópadokkal, nyírfakorbácsokkal, ahogy annak lennie kell.

A Gresham-palota, a londoni tőzsde XVI. századi megalapítójáról elnevezett nemzetközi biztosító társaság pesti irodája és bérháza foglalta el megüresedett helyét 1906-ban.

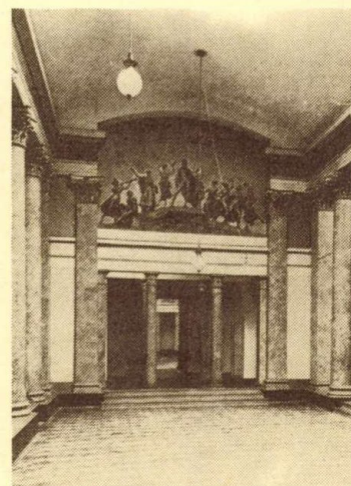
Tekintélyes épületnek képzelték a megrendelők, hiszen minden pénzügyi eret törekszik, ha székházat épít, szépen kimunkált részletei ellenére azonban inkább cifrára, semmint tekintélyesre sikerült.

A mellette álló „utódról” sajnos még ezt sem lehet elmondani.

A modern irodaház, a „spenót” körül dúló vita az épület átadása óta alig csendesült. Holott elődje, a pesti főkapitányság épülete, az egykori Európa Szállóból és a mellette álló, hasonló homlokzat-kialakítású Vieser-házból, meg a mögöttük levő épületekből összenyitott óriás, egyike volt a régi Pest gyakran méltott látványosságainak.

A Roosevelt térre néző két épület közül az Európa Szálló készült el először. Ezt is Hild József tervezte. (Bár van olyan feltevés is, hogy Miks Ferenc a tervező, aki igen szép Lánchíd pályamunkát is készített, s csak a hiányzó biztosítékon mulott, hogy nem ezt, hanem Clark tervét fogadták el kivitelezésre.) A megrendelőt Ullmann Móricnak hívták. Kétségtelenül ez a ház volt a magyarországi empire építészet legtokéletesebb alkotása, különösen homlokzatának szépségét, s

Az Európa szálló díszterme, a főváros híres báljainak kedvelt színhelye

nagytermének eleganciáját emlegették gyakran a kortársak. Pest egyik legelőkelőbb szállodája volt a múlt század második felében, keresett szórakozóhely, itt zajlottak a főváros leghíresebb báljai, s itt szálltak meg az előkelőségek Napóleon hercegtől a walesi hercegig.

Épületszomszédja, a Vieser-féle ház, már hatósági közreműködéssel épült: építtetője azzal a feltétellel kapta meg az engedélyt a Szépítő Bizottmánytól, hogy homlokzata hasonlítson a kétemeletes Ullmann-ház homlokzat-kialakítására. Terveit Hild Károly készítette, de halála miatt Hild József fejezte be a munkát.

Nevezetesebb esemény nem fűződik az épülethez. 1903-ban vásárolta meg az államkincstár a főkapitányság irodáinak szaporítása kedvéért. A korábban, 1887-ben megvett egykori Európa Szállót addigra kinőtte a fővárosi rendőrség. Az épülettömb Budapest ostroma során, 1945-ben pusztult el.

Emlékét ma már csak az a fáklyát tartó bronzfigura őrzi, amelyet annak idején, a romok eltakarításakor, a Pest megyei Tanács Városház utcai épületébe szállítottak.

Az egykori tér szépségét, a pompás múlt századi épületek hangulatát napjainkban egyetlenegy palota idézi – idézheti – föl: az Akadémia székháza.

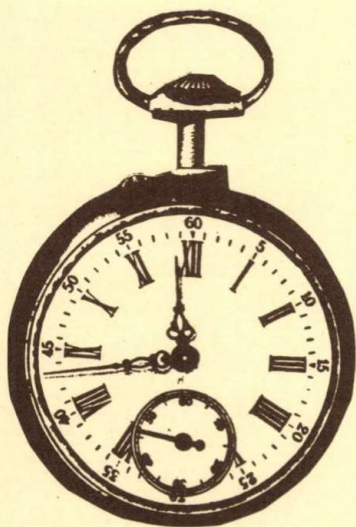
Bár – lévén egy későbbi építészeti ízlés szülötte – ez az emlékeztető sem képes a varázslatra.

Hosszas huzavona, többszöri telekcseré, s megismételt pénzgyűjtési akciók után, 1862-től 1864-ig épült, a berlini Stüler Ágost tervei alapján. A palota egymillió kétszázezer forintba került.

S bár ez az összeg jóval több, mint Széchenyi egy évi jövedelme volt – amit fölajánlott azokban a hősi időkben, amikor látványos gesztusával, talán a maga számára is először fogalmazta meg egy nemzedék hitvallását, hazáról és haladásról, áldozatkészségről és politikáról – a megvalósult művet szemlélve, mégis az ő emléke előtt kell tisztelegnünk.

Engel József józsefvárosi szobrász (műterme a Futó utca 17. szám alatt volt, s már 1872-ben megtekinthették itt főművét az érdeklődők) bronz-Széchenyije, a tér másik impozáns díszé is ezt a határozott és tetterkész férfit ábrázolja, akinek lám végül is minden sikerült.

Hiszen áll a Lánchíd, felépült a Tudós Társaság díszes palotája, s felnőtt a főváros is, amelyet az elsők között nevezett Budapestnek.

III. A szerencse forgandó

Amikor idősb Cséry Lajos – Lónyay Menyhért pénzügyminiszter, később miniszterelnök Zalából elszármazott ügyvédje – a szentlőrinci puszta legnagyobb részének birtokosa lett, a kis község létszáma alig haladta meg a háromezretet. A vidék gazdasági súlypontja változatlanul az egykori Mayerffy rezidencia. Itt állt a kastély is, ahová 1872-ben költözött be az új tulajdonos. Ám Cséryékkel szinte egyidőben megérkeztek az első nyaralók is ide, a város peremére. Egymás után épültek a villák a Csalogány (ma: Ságvári) utcában és környékén, divat lett telket venni Lőrincen.

A nyaralótelep lakóinak névsora igazán előkelő. Volt itt villája magának Lónyaynak – ő intézte el egyébként, hogy a vonat megálljon az egykori Grassalkovich birtok határában, és éppen a Csalogány utca magasságában –, itt töltötték szabadidejüket olyan hírességek, mint Eötvös Loránd, Puskás Tivadar, Fedák Sári.

Egykori nyaralóik, gondozott kertjeik zöme még ma is dicséri a valamikori tulajdonosok ízlését – a Ságvári utca egyike a legszebb lőrinci utcáknak.

A 2600 holdas „új földesúr” azonban olyan tervekkel forgatott a fejében, amelyekről aligha jutott volna bárkinek eszébe holmi luxus, vagy virágágyás. Szívós munkával – latba vetve minden befolyását – sikerült is elintéznie, hogy megkapja a zsírosnak ígérkező koncot, a főváros szemétszállítási koncesszióját. 1891. december 20-i ülésükön tárgyalták meg a városatyák Cséryék ajánlatát. A család nevében tárgyaló ifjabbik Cséry Lajos vasút kiépítésére vállalkozott, s arra, hogy ennek segítségével egészen birtokáig fuvarozza majd Budapest hulladékát, vagonként két forint ötven krajcáros jutányos áron. A bizottság elfogadta az ajánlatot, s a tanács nevében húsz évre szóló szerződést kötött ifjabb Cséry Lajossal.

1980-ban még élt a szerződést aláíró Cséry fia, akivel volt alkalmam beszélgetni. Tőle tudom, hogy tulajdonképpen nagyapja kezdeményezte az üzletet, sőt, az öregúr 1906-ban bekövetkezett haláláig, maga irányította a vállalkozást is. Csak a szerződést íratta alá fiával, akinek jóformán semmi beleszólása sem volt „saját” vállalkozásának üzleti kérdéseibe. A végeredmény szempontjából persze mindegy. Pestimre határában hamarosan megszületett a hírhedt Cséry telep, a guberálók paradicsoma, amelynek emléke máig él. Azt viszont már kevesebben tudják, hogy az öregúr rosszul kalkulált, a család csak állandó kölcsönökkel tudta egyenesben tartani a vállalkozás pénzügeit. Végül is kénytelenek voltak eladni a lőrinci birtokot, és felbontani a fővárossal kötött szerződést.

Az új tulajdonos nem sokkal később be is rendezkedett a tíz-tizenkét szobás „U” alaprajzú barokk kastélyban, Szentlőrincpusztán. Berendezkedett, de nem gazdaként. A föld még annyira se érdekelte, mint amennyire az eladókat, fütyült a szolid üzletekre. Szemere Miklós, az egykori követségi titkár, Krúdy titokzatos Alvinczije, a lóverseny s a kártya babonás és babonás hírű fejedelme másfajta sikerekre áhítozott.

Kétmillió aranykoronát fizetett ki a birtokért. A megalapozottnak tűnő legenda szerint egyetlen éjszaka nyerte ezt az összeget kártyán, a bécsi Jockeyklubban, a lengyel származású Potoczky gróftól. A puritánságáról híres Ferenc József állítólag ezért utasította ki Bécsből a magyar kamarást: félreértve az éjszaka történeteket, azt hitte, hogy Szemere a gróféval azonos vezetéknevű volt miniszterét fosztotta ki. De akár akarta, akár nem, a nyeremény befektetésekor is ügyesen „kártyázott” Szemere Miklós. A birtok részeként került később eladásra a tulajdonos nevét máig őrző Szemere telep, Új-Szemere telep és Miklós-telep területe, amelyeknek kimérése nyilvánvalóan tetemes hasznot hozott a „fejedelmek”.

Ha megnyerte . . .

Szemere Miklós a vásárlás évében, már túl volt élete delén. Közel járt a hatvanhoz. Ismert, híres és hírhedt figura. Különc életvitele, roppant gazdagsága, és a mód, ahogyan ehhez a gazdasághoz hozzájutott, állandó beszédtemát jelentett Monarchia-szerte. Egész karrierje azt sugallta: mindenkinek sikerülhet utolérni a szerencsét, ha kellő kitartással és ügyességgel üldözi.

Mert ami egyébként a hazárdjátékokat illeti, azoknak ugyancsak nagy divatja volt mindig is a Duna-mentén. Már századokkal ezelőtt bolondjai voltak a kártyának derék őseink. Ha csak szerét ejthették, előhúzták a paklit. Gátlásaik aligha lehettek e téren, amit Mária Terézia rendeletének szövege is bizonyít: „Értésemre esett, hogy hatósági személyek a hivatalos ülések alatt kártyáznak. Háromszáz aranyat fizet büntetésül, akit hazárdjátékon érnek, még ha huszonegy volna is az. Ebből száz arany a feladóé leend, kinek neve titokban marad...”

És bár biztosan akadtak olyanok, akik ezt a biztos pénzt tartották elérhetőbbnek, minden maradt a régi ben... .

Amikor pedig megjelentek Pesten az első kávéházak, megjelent velük együtt az új lehetőség, a „piljard”. 1831-ben egy röpirat így óvja a billiárd hazardőrjeitől a gyanútlanokat: „Minden pénzére vigyázó idegennek jó szívvel adom a tanácsot: ne kezdjen ki a pesti kávéházak marqueeurjaival, mert pokol fajtatja ez a népség! Mindenki menthetetlenül veszve vagyon, aki karmaik közé kerül, még ha a billiárd-művészet mestere lenne is.” A köznép is kártyázott persze, vagy lutrin próbálkozott. Aztán megjelent a Mariandli, másnéven Biribics, a kockajáték és a rulett sajátos keveréke. Hatszögű hasáb hat síkjára kerültek a figurák, a vadász, a szarvas, a katona, a paraszt, a pap, az arató. Ezekre lehetett fogadni. A pörgetés után fölültre kerülő rajzra tippelő játékos nyert. Eleinte csak vásárokon jelent meg az újmódi mulatság, de aztán meghódította a két város tereit is. Tavasztól őszig ácsorogtak óraszámra a maguk és a mások szerencséjét lesők a Biribics-tulajdonosok apró sátrai körül. Szemere szerencséje, s az, hogy túljárt a csalfa Fortuna eszén, éppen itt, ebben a reményt és nyereséget kergető Pest-Budán lehetett csak igazán szennáció. Örült és irigyelt a város népe, ki-ki ízlése és vérmérséklete szerint.

Jasaszin madzsarlar

A sikerek embere 1855-ben született a felvidéki Kisazaron. Tanulmányait a bécsi Theresianumban kezdte, majd jogot hallgatott a budapesti, genfi, kolozsvári, londoni és oxfordi egyetemeken.

Joghallgatóként tagja volt annak a küldöttségnek, amely Abdul Kerim pasának a magyar ifjúság díszkardját vitte.

Az *előzményekről* röviden annyit, hogy 1876. április 20-án felkelés tört ki Bulgáriában a török uralom ellen. A lázadást vérbefojtották. A győztes törökök nemcsak a fegyvert fogó férfiakat, de nők és gyermekek ezreit is lemészárolták. Negyvenezer volt az áldozatok száma. Sefket pasa vezette a büntető expedíciót.

Az orosz cárnak kapóra jött Európa fölháborodása: térdre kell kényszeríteni a török birodalmat, s egyúttal ki lehet terjeszteni az orosz befolyást a szintén jó részt pravoszláv Balkánra. Szerbia – II. Sándor cár biztatására – hadat üzent a szultánnak. Ám hiba csúszott a számításba. Milan király csapatai csúfos vereséget szenvedtek, s csak a nyugati hatalmak segítik hozzá Szerbiát egy viszonylag elfogadható békekötés lehetőségéhez. Közben a cár megszerzi Ferenc József „semlegességi” ígéretét, annak fejében, hogy a Monarchia ura szabad kezét kap Bosznia és Hercegovina megszállására: a régóta tervezett okkupációra.

Mi volt a helyzet Magyarországon? Nos, nálunk – a közvélemény nyomására – a politikusok egy része is legszívesebben a törököknek kötelezte volna el magát. Sokan tartottak a cári befolyás erősödésétől, és élénken élt még az emlékezetben a szabadságharc, amelynek bukása után éppen Törökország fogadta be a bújdosókat, Kossuth-tól Klapkáiig, Guyon Richardtól a Kossuth-bankók készítőjéig: Grimm Vincéig. S miközben a nemzetközi politika „hivatásosai” a kulisszák mögött terveiket szövögették, valóságos népmozgalommá terebélyesedett az országban a török-szimpatia.

Előbb csak egy hangversenyt rendeztek Pesten a török sebesültek javára, majd segélygyűjtési akciók egész sora következett. Mindennek koronája a török konzulátus előtti fáklýásmenet lett volna. Erre azonban már nem kerül sor, túl látványos megmozdulásnak ítélték a város óvatos urai, akik mindent inkább akartak, mint ujjat húzni a Monarchia hivatalos külpolitikájának irányítóival.

A fáklásmenetet tervező egyetemi ifjúság azonban nem nyugodott bele a kudarcba. S miközben tucatjával jelentkeztek önkéntesnek a budapesti török követ-ségen magyarok, akik vérükkel is késznek mutatkoztak megpecsételni az immár nyilvánvaló barátságot, a jogászok, bölcsészek, mérnökhallgatók tizenhárom főből álló delegációt szerveztek, hogy a szerb csapatok „rémét”, Abdul Kerim pasát Konstantinápolyban fölköszöntsék, és a „nemzet ajándékával”, egy díszkarddal fölövezzék. A küldöttségnek két tagja is megörökítette a nevezetes látogatást:

A magyar ifjúság delegációja átnyújtja a díszkardot Konstantinápolyban Abdul Kerimnek, a „djunisi győztesnek”. A díszmagyarba öltözött fiatalok első négyes csoportjának balszélén áll Szemere Miklós

Fáklásmenet az Európa szállónál rendezett búcsúest alkalmából. Sokezer pesti polgár éljenezte a törököket, akik meghatva viszonozták a minden képzeletet fölülmuló lelkesedés gesztusait

Szemere Miklós, akinek már akkor is nevezetes fegyvergyűjteményéből választották az ajándékot, egy régi magyar kardot, és a társaság egyetlen bölcsésztagja, Tóth Béla, a világ andekdotakincsének máig számontartott feldolgozója, aki 1877-ben könyvecskét is írt a konstantinápolyi napokról. Ebből tudjuk, hogy vasúton utaztak Triesztbe, ahol a Ceres nevű gőzös várta a kis csapatot. Január 12-én érkeztek meg a török fővárosba, és másnap már sor került az ünnepélyes aktusra. Némileg rövidítve idézzük föl az eseményt Tóth Béla tollával:

„Amint kocsijaink az impozáns kapun berobogtak, a díszőrség fegyverrel tisztelgett, s a roppant közönség, mely a palota (az ünnepségre a hadügyminisztérium a Szeraszkeratus épületében került sor) udvarát és lépcsőházát ellepte, dörgő jasaszin madzsarlar kiáltásokkal üdvözölt bennünket. Az előcsarnokban óriási katonai zenekar játszott török nemzeti darabokat. A nagy díszterem, amelyben a szerdár ekrem (a főparancsnok, azaz Abdul Kerim) bennünket fogadott, keleti fényű. Óriás ablakai a térre nyílnak és befehérlék rajtok a szeraszker torony hőszín márványa. Falait piros kárpit fűdi, arany virágokkal, arabeszkekkel átszőve, az ajtó mellett pedig áll két roppant mahagoni szekrény, melynek kármin bársonyán régi fegyverek csillognak. A termet alacsony selyemkerevetek veszik körül, a perzsa szőnyegen, a közepén, roppant bronz urnában áloé-forgácstól illatos parázs hamvadozott: a törökök kandallója. Abdul Kerim pasa, a szerdár ekrem, a terem jobb oldalán állt, egy kis asztalhoz támaszkodva. Erőteljes, impozáns alak, amelyen nem látszik meg a közel nyolc évtized súlya. Olaj-barna arcát, galambbősz szakáll köríti, bajusza és szemöldöke azonban még szénfekete. Mi tizenhárman tág félkört képeztünk a szerdár ekrem előtt. A háttérben, s Abdul Kerim mellett mintegy háromszáz legmagasabb rangú katona állt. Midőn mindnyájan begyűltek a terembe, Szűcs Gyula, kísértetve Milassin Károly budapesti küldött által, ki a díszkardot az Izsóné asszony művészi vánkosán tartotta, kilépett a sorból, s egy hévvel lelkesen elmondott magyar beszéd után a kardot Abdul Kerimnek, a djunisi győzőnek átadta.

Hangtalan csend, mély megatottság uralkodott a teremben, csak az oldalt álló fényes arany török óra ütött tízet. A midőn Abdul Kerim izmos, barna kezeivel először érintette a magyar kardot, percekig tartó csak josázás (éljenezés) riadalma töltötte be a szeraszker palota termeit, s a zenekarok kürtjei, rézdobjjai, csengői harsányan zengtek bele a lelkesedés viharába. Mikor a hangok ez orkánja elült, előlépett Száva pasa, ruméliai beyler bey, s a szerdár ekrem nevében egy papírlapról francia beszédet olvasott föl. Utána ismét megdördült az ezrek kiáltása lent a téren, s a palotában: Jasaszin madzsarlar! Hosszú sorban elhaladva üdvözöltük a djunisi győzőt, szerencsét, diadalt kívánva új fegyverének. A jelen volt pasák mind megcsókolták a szerdár ekrem egyszerű tábornoki kabátja szegélyét. Mindnyájukkal kezet szorított, s érintette ajkát, homlokát.

A Galata szerájba hazatértünkkor kisütött a felhők közül a nap. Az Arany-szarv véze nyugodt volt, s távolban a Márvány-tenger fehér tükre csillogott. Még

Korabeli képeslap sírkövekkel

mintha a természet is azt akarta volna, hogy január tizenharmadika, a tizenhárom magyar ifjú életének legszebb napja legyen . . .”

Szemeréék szép napjai azonban nem értek véget tizenharmadikával. Bankettet adott a delegáció tiszteletére Redif pasa, a már említett hadügyminiszter. Bált rendezett a város, magyar vendégeinek részvételével. Felkereshették a táncoló dervisek kolostorát, megkóstolták a hasist, részt vettek egy estélyen Sefket pasánál, a „bulgária mészárosnál”, akiről szerzőnk meleg szavakkal emlékezik meg, külön is méltatva a negyven-ötven fölköszöntőt, amelynek jegyében a magyarok és törökök testvériesen ürítették a tele kelyheket. Lám, a Haynaut is fölülmúlóan kegyetlen katona vétkeket is meg lehet bocsátani, ha úgy kívánja a „magas politika”.

Január 23-án a tizenhármak várnai kirándulásra indultak. Nem sokkal azután azonban, hogy hajójuk elhagyta az utolsó boszporuszi kikötőt, Büyükerét, tűz ütött ki az egyik alsó kabinban. Sikerült partot érniök. 25-én újra nekivágtak a Fekete-tengeri hajóútnak. Viharba keveredtek, két napig hanykolódtak a hullámokon, elfogyott az élelem és a víz, ám Allah segített . . . Ismét csak visszataláltak Büyükerébe. Így hát a várnai látogatásból semmi sem lett. Pedig ha mégis sikerül, bizonyára érzékletes képet kaptunk volna a Sefket utáni „boldog tartományról” . . .

Így ért véget a három hetes törökországi kirándulás, amelynek azonban volt még egy, a későbbiek szempontjából fontos epizódja.

A könyvek, s a tudomány iránt már akkor is fogékony Tóth Béla otthonában is fölkereste a konstantinápolyi emigráció egy különös figuráját, aki sokat foglalkozott a delegációval, egyengetve a program körüli zökkenőket. Szilágyi Dánielről van szó, akit 19 évesen sodortak az események török földre. „Volt aztán húszféle mesterségű ember, könyvárus, dragomán (idegenvezető), nyelvtanító, tolmács, a most végre több legelőkelőbb nagykereskedő-ház fordítója . . . Szilágyi bácsival, e nagytudományú bibliológussal beszéltem aztán sokat a Korvinákról, melyeket a Top-kapi kincstárban őriznek. E lappangó kincseket nem ismeri úgy senki, mint Ő. Tanulmányozta mindnyáját behatóan . . .”

Szilágyi Dániel nemcsak kitűnő ismerője, de felfedezője is volt a Top-kapi magyar kincseinek. Ő találta meg az elfelejtett Corvinákat Konstantinápolyban. Mint kitűnő orientalista, korának egyik legjobb szakkönyvtárát gyűjtötte össze Konstantinápolyban, amit halálakor a Magyar Tudományos Akadémiára testált, megalapítva annak híres Keleti Gyűjteményét.

A török delegáció a Gül-Baba türbében

A delegáció, feladatát elvégezve, a hónap végén érkezett vissza Magyarországra. Minden bizonnyal elégedetten. Már csak azért is, mert gesztusukat fejedelmi ajándékkal honorálta a törökök ura. Április közepén Tahir bej, a szultán szárnysegédje egy díszes ládikába csomagolva 35 Corvinát hozott magával a Top-kapiból, igaz, egyelőre csak Bécsbe. Ő maga nem is utazott tovább Magyarországra, de április 28-án este, csendben és feltűnés nélkül, Nikolics miniszteri titkár kíséretében, célhoz érkeztek a becses kódexek. Át is vették a címzett, a budapesti magyar királyi egyetem nevében az illetékesek, annak rendje és módja szerint.

Időközben, április 20-án, sürgöny érkezett a Márvány-tenger partjáról. A magyar ifjak januári látogatását viszonzandó, török delegáció utazik Budapestre!

A külügyminisztérium megpróbált közbelépni. Lépéseket tett a török kormánytól annak érdekében, hogy hívják vissza a delegációt, mert annak „Magyarországra jövetele megzavarná a két állam viszonyát és nagy politikai bonyodalmak kútfejjé válhatnak”.

Hát bizony. Igaz, ami igaz, a dolog fölöttébb kínosan érintette a hivatalos köröket. Április 24-én ugyanis a cár csapatai átlépték Törökország határát. A „csendestárs” pedig semmit sem kívánt inkább, mint hogy hallgatólagos beleegyezésének értékét ilyen disszonáns események meg ne zavarhassák. A Porta válasza azonban aligha volt alkalmas lecsillapítani az aggódók izalmát: „A Porta mélyen sajnálja, ha az utazó magánküldöttség kellemetlen időt és helyet választott a kirándulásra, de nincs hatalmában személyes szabadságuk, alkotmányos jogaik megszorítása...”

Történjék hát, aminek történnie kell! – vélhették beletörődve a megváltoztat-hatatlanba a bécsi hivatalokban, s már csak annyira futotta ellenszegülő indulatukból, hogy „vegyes vonaton” utazzassák Ceglédre a törökök csoportját. Olyan vagonokat kapcsolva a személyszállító kocsik közé, amelyek sertésekkel voltak megrakva.

Ám az út így is felért egy diadalmenettel.

Felvirágozott pályaudvarok, zenekarok, tűzijáték, óriási tömeg mindenütt. Szegeden, ahová jóval éjjel után érkezett a vonat, negyvenezer éljenző fogadta a meghatott vendégeket. Kecskeméten fáklyaszene, szónoklatok, Cegléden dalárda, Monoron mozsarak durrogása, Vecsésen a helybéli parasztzenekar indulói – Kossuth Lajost se fogadták lelkesebben azon a három évtizeddel korábbi toborzókörúton.

Április 29-én érkezett a delegáció Budapestre. A pályaudvarról – ahol kölcsö-

Szeged, Pályaudvar belső része

nős üdvözlőbeszédre is sor került – a szálláshelyre, a Hungáriába vonultak. (Ez az előkelő hotel a mai Türr István utca Duna-parti végén állt.) Elöl parádézott az újpesti lovasbandérium, őket követte a kocsisor, körülöttük lelkes embertömeg hullámozott. Lehetek vagy harmincezen. Rácz Pál zenekara fogadta a szállónál a vendégeket.

Szemere Miklós itt újra kedvére való szerephez jutott. Francia nyelvű szónoklattal üdvözölhette az érkezőket. Amire Hodzsa Mehmet válaszolt. Bizonyára nagyon szép beszéd lehetett:

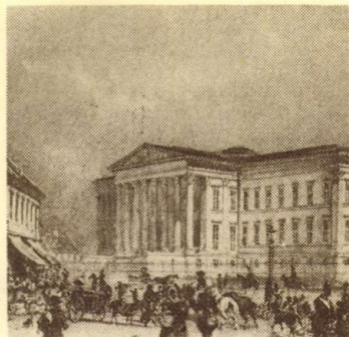
„Ha nem is értjük, elég az, hogy 49-ben a mi hazánk fiait olyan szívből fogadták!” – fogalmazta meg az egybegyűltek érzelmeit egy öregúr.

A vendégek tizenöten voltak. A küldöttség vezetője, Szulejman Seik iszlám egyházi méltóságot töltött be. A már említett Hodzsa Mehmet, a helyettes: a korán ígért tanítótta. Ragib bej katona volt. Velük tartott Mehmet Muhlisz, a galata-szeráji lyceum aligazgatója. (Ennek a tanintézetnek a vendégházában laktak januárban a magyar tizenhármak.) Tagja volt még a küldöttségnek egy tanár, egy újságíró és kilenc műegyetemi diák, a „Mektebi Szultani” hallgatói.

Programjuk valóban minden igényt kielégített. Április 29-én díszebéd, majd irány az Orczy kert, ahol atlétikai bemutatót rendeztek tiszteletükre (súlydobás, „versenyjárás”, kötélhúzás). Április 30-án tisztelgő küldöttségek fogadása (18 delegáció, ugyanennyi szónoklat, és válasz), reggeli az Erzsébet téri kioszkban (bérlejtje, Raich, ingyen adta a reggelit), látogatás Borsos, Doctor és Varságh fényképzési műtermében, újabb díszebéd, tucatsnyi tószttal, este díszelőadás a Népszínházban. Soldosné áriát énekel – betétként pedig egy verset mond – törököket éltetve. Aprócska incidens is történt. A lelkes Szulajman Seiket alig tudják lebeszélni, hogy gyémántgyűrűjét jutalmul a színpadra dobja: „a drágaság könnyen elveszhetne a tömegben”...

Május 1-én látogatás a Nemzeti Múzeumban, majd az országgyűlési ülés-teremben. Következik a tudományegyetem, az egyetemi könyvtár, a vegytani intézet („Than Károly nagyszerű villanyos színelemző mutatóványokat tartott”), majd a polgári bizottság díszebédje, ahol többek között Királyi Pál, Jókai Mór is beszédet mondott. Ragib bej válaszol: „A török küzdeni fog utolsó lehelletéig, s ha mégis elbuknék, csak egy vigasza marad, hogy van mégis széles a világon egy nemzet, mely a törököt megsíratja – s ez a magyar!”

Még aznap: Nemzeti Színház. Május 2-án tisztelgés Ráth Károly főpolgármesternél, ezután: hajógyár, Margitsziget, Császár-fürdő, Gül Baba sírja.

Magyar Nemzeti Múzeum 1848 körül

Budapest, Kerepesi út és Nemzeti Színház

Kopasz apó, a dervis

A türbét – sokan tudják – Jahjapasazáde Mohamed, a harmadik budai basa építtette 1543 és 1548 között „a rózsák atyja” emlékére, aki a bektasi dervisrend, a harcoló szerzetesrendek egyikének tagja volt. Állítólag Buda elfoglalásakor, 1541-ben halt meg, más források szerint viszont a város megszállása alkalmából rendezett hálaadó istentisztelet idején, a hamarjában mecsetté átalakított Nagyboldogasszony templomban (Mátyás templom) adta vissza lelkét teremtményének. Már ebből is kitűnik, hogy aligha volt ideje legendás rózsakertjét megalapítani, ahol állítólag olyan nagy szeretettel ápolta gyönyörű virágait, s amely kert olyan híres volt, hogy évszázadokkal később a magyarok is helyesnek tartották emlékére Rózsadombnak elnevezni a türbe földjét és környékét.

Evlia Cselebi török történetíró, aki sokkal később élt, mint Gül Baba, meséli el először részletesen a históriát. Százhusz évvel az események után, a már akkor is híres búcsújáróhelyről megemlékezve, könnyű volt eltúlozni a történeteket. Le is írta, hogy a Rózsák Atyja egyenesen a próféta családjából származott, hogy maga Szulejmán, a szultán is sokra becsülte, és holta után, tiszteletadásul, maga is vitte testét a gyászmenetben. Sőt, hogy a szultán a magyar tartományt is a szent oltalmába ajánlotta. Ami nem jelent kevesebbet, mint hogy Gül Baba mindmáig az ezen a földön élő gyauroknak is, balkézről ugyan, de védőszentje.

Az teljesen bizonyos, hogy itt a hegyen valamikor a bektasi rend tekkéje, kolostora állt. Módos közösség volt a maga idejében, és a legnagyobb a maga nemében. Több olyan ingatlan jövedelmét élvezte, amelyeket korábban a katolikus egyház is: házak hasznát, a Császárfürdő bevételeit, sőt a tekkének adományozta a szultán Solymár községet is, földjeivel, lakóival egyetemben. Az ilyen rendházak vezetőit szokásosan a Baba, azaz „apó” névvel illették a rend tagjai és az ide betévedő vándorok. (A mohamedán-török világ szokása szerint az utazóknak három napig otthont és ételt kellett adjon minden útjukba kerülő kolostor.) Ami pedig a Gül szócskát illeti, egyáltalán nem biztos, hogy rózsát jelent. Jelentheti a „kopasz” melléknevet, ami a törököknél a tiszteletet kifejező jelzők egyike. Jelentheti azt a „rózsát”, amely a dervis-kolostorok vezetőinek fejedőjét, a bektasi süveget díszítette. Az sincs kizárva, hogy azért hívták e név egykori viselőjét Gül Babának, mert az istenimádat extázisában, a közös istentisztelet idején képes volt sérülés nélkül megérinteni a tüzes rózsát, a szent vasat, amit a dervisek szintén „gül”-nek neveztek, minthogy annak érintését olyan kellemesnek találták, mint a rózsáé illatát.

Budapest, Gül-Baba sirja

Az is elképzelhető, hogy az itt levő tekke mindenkori főnökét Gül Babának hívták; másként hogyan tudnánk megmagyarázni, hogy Brown angol utazót 1670-ben, naplója tanúsága szerint – Gül (Giul) Baba vendégelte meg, amikor erre a vidékre tévedt. A biztos csak az, hogy a türbe a budai bektasi tekke már ezen a földön elhunyt első vezetőjének nyughelye. A török uralom másfél százada alatt és azóta is sok tízezer hithű muzulmán kereste fel, hogy falai közt imát mondjon, és a szent segítségét kérje, hogy ha eljön az idő, maga is eljuthasson a gyönyörök hetedik mennyországába.

A nyolcszög alaprajzú, kupolás türbe homokkő kváderekből épült, a kupola párkányát mészkőből faragták. Tetejét valaha ólomlemezek borították. Az épületet eredetileg csak egy kis kőkeretes vasrácsos ablaknyílás törte át. Többször is átépítették az évszázadok során, nem ügyelve mindig a műemlékvédelem általános szempontjaira. Vakolatával együtt leverték a szent feliratokat, ablakából ajtó lett, tetőszerkezetét kicserélték. Ma már jóformán csak alaprajzának jellegzetes elrendezése eredeti. E századi birtokosa, a Wagner család, építtette köré a ma már enyhén romos oszlopos sétányt.

A múlt században hozzánk látogató különös delegáció tagjai aligha tudhattak bármit is ezekről a kultúrhistoriai apróságokról – elvégre nem történészként, csupán hívő törökként jöttek ide imádkozni, s tisztelni a budai gözdszü (védőszent) emléke előtt.

Szemeréék türelmesen várakoztak odakünn, miközben vendégeik, sűrű fohászok közt elhelyezték feliratos tábláikat az öreg falak között. „Masallah!” (Legyen meg isten akarata!) állt az egyikén, és hasonló ájtatos szavak a másikon. Egy drága szőnyeg is volt az ajándékok között. A sírkápolnát igen elhanyagolt állapotban találták. Néhány szent felirat, két kopott vadállatbőr, s egy koldustarisznya volt minden dísz.

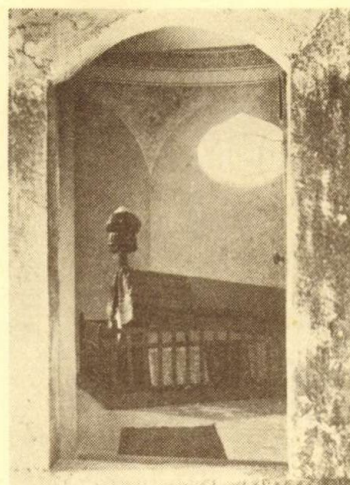
A program este vacsorával folytatódott. A vendéglátók a magyar írók és művészek voltak. Ismét egy apró malőr: „Mialatt a rendezőség . . . élvezetes mulatgatást rögtönzött . . . a két szobában felterített asztalokon a szellemi arisztokratia néhány fiatalabb falánk tagja nekiesett az ételes tálaknak . . . a józanabb közönség nagy pironkodására csak hústól megfosztott csontok, s néhány maradék süteménydarab kandikált ki azokból.” De szerencsére közel volt a Szikszay konyhája . . . Az ötödik napon majális, táncvigadalom a nemzeti kaszinóban, a hatodikon látogatás a Zerge utcai (ma Makarenkó utca) főreáltanodában, a kisdédóvóban, s az állami tanítóképzőben. Ezután ebéd, amelyet az országgyűlési képviselők adtak a delegáció tiszteletére, megszámlálhatatlan ünnepi beszéddel fűszerezve. Este fáklyásmenet, majd búcsúvacsora az Európa Szálló nagytermében.

Hajnaltól a budai indóházhoz (Déli pályaudvar) fuvarozták a vendégeket és ahogy a szerelvény állomásról állomásra ért, megismétlődtek az érkezés jelenei. Május 6-án, egy vasárnapi délutánon Csáktornyanál hagyták el a földet, az országot, ahol virágszőnyeggel, babérkoszorúkkal, kézszerítással, s ünnepi örömmel fogadta őket a nem hivatalos Magyarország.

Abdul Kerim csapatai a szerbiai győzelmek után súlyos vereségeket szenvedtek, s nem tudták megakadályozni a cári csapatok előrenyomulását. A porta száműzetésbe parancsolta a „djunisi győztest”. A katona, aki a hadtudományok ábécéjét Bécsben sajátította el, 1885-ben halt meg Lesbosz szigetén.

Az orosz csapatok a Sipka szorosnál törték át az utolsó jelentős védvonalat, és a cár levélben közölte Ferenc Józseffel, hogy felmondja az eddigi megállapodásokat. Andrásyék komolyan fontolgatták, hogy – megőrzendő az európai egyensúlyt – szembe fordulnak, ha másutt nem, a kulisszák mögött, minden oroszok urával. II. Sándor csapatai Konstantinápoly küszöbéig, San Stefanóig jutottak. A szultán Ferenc Józsefet kérte fel a közvetítésre, s ennek fejében késznek mutatkozott lemondani Boszniáról és Hercegovináról. A török és az orosz birodalom megkötötte a san stefanói békét, de mivel ez a béke Oroszország térnyerését jelentette volna a Balkánon, a nagyhatalmak új igazságot osztani Berlinben gyűltek össze. 1878. június 28-án a Monarchia megkapta a nemzetközi garanciákat is az okkupációra. Némi véraldozattal még azon a nyáron sikerült is nyélbe ütni a „nagy kalandot”, a birodalomgyarapító megszállást.

Közben azonban volt egy különös éjszaka, egy délutánnal kezdődő és másnap hajnalig tartó pillanat, amikor a megszületésének tizedik évét ünneplő kiegyezés

A türbe, valamikor a harmincas években. Akkor még a bektasi süveg mása díszítette a szarkofágot

Egy különös éjszaka

is kockán forgott. 1877. december 16-án hatalmas méretű törökbarát tüntetés tört ki Budapesten. A Nemzeti Lovardában rendezett népgyűléssel kezdődött a dolog, amelyet arra a hírre hívtak össze, hogy elesett Ozman Nuri pasa, a török fővezér, s a cár csapatainak végső győzelme a küszöbön áll.

„Kossuth palatinusa”, Helfy Ignác, az ellenzék vezéralakja beszélt, majd Eötvös Károly, aki fölolvasta a sebtében fogalmazott, s a felsőbbbséghez intézendő határozati javaslatot: „Elérkezett az idő, hogy a magyar felelős kormány minden hatalmában álló eszközzel, fegyveres erőnek felhasználásával is haladéktalanul közbelépjen...” A népgyűlés küldöttséget választott, hogy az a Sándor palotába, Tisza Kálmánhoz vigye a memorandumot. Sokezeren kísérték át őket Budára.

A miniszterelnök azonban kiűzent: nem fogadja a delegációt! Valóságos ostrom tört ki, kövek zúzták be a palota ablakait, a rendőröket, a kivonuló katonákat is kőzapor fogadta. Tisza a Sándor palotát a Várszínházszal összekötő járaton át menekült el a feldühödött tömeg elől. Elterjedt a hír, hogy letartóztatják az ellenzéki képviselőket, s hogy az udvar fölfüggeszti a magyar alkotmányt. Senki se tudta, mi az igazság, de az elkeseredés percről perce nőtt. Többször megismételt szuronyrohammal sikerült csak szétosztatni a tömeget; a krónikák két áldozatról tudnak: egy jogászt és egy bámészkodó konfliskocsist talált el a golyó.

„Fegyverre! Le Tiszával!” hallatszik városszerte a jelszó, lázító beszédek követik egymást (Verhovay Gyula újságíró, a legfőbb szónokot, másnap le is tartóztatják), s a nép újra gyülekezni kezd. A tömeg végighömpölyög a Dorottya utcán, a Petőfi és a Váci utcán, hogy a Kálvin téren ismét egyesüljön. Innen az orosz konzul lakásához indulnak „Halált” kiáltozva. Végül azonban erősítés érkezik a Károly kaszárnnyából (a Fővárosi Tanács épületéből) és a katonák erélyes fellépése ezúttal sikerrel jár...

Így ért véget hát a hazafias érzésekkel áthatott, „mámorító” közbjáték, amely a díszkard átadásával kezdődött.

Nem boldog a magyar!

Szemere Miklós és örökös inasa: „Józi”. A legenda szerint Józi – nem úgy mint gazdája – szolid férfiú volt. Egyszer azonban mégis elcsábult, megtett egy lovat, és nagy összeget nyert. Annyira megzavarta a váratlan öröm, hogy belebolondult

Szemere Miklós akkor már nem volt itthon. Nem vehetett részt a ribillióban. Miután időközben befejezte tanulmányait, diplomáciai pályára lépett. Összesen tíz évig volt tisztviselője a Monarchia párizsi, pétervári, majd római nagykövetségének. Ezután – már magánemberként – Keletre utazott, ahonnan sok év elteltével számtalan misztikumot árasztó amulettel és szépen fejlett fátum-hittel, azaz fatalizmussal tért haza. Ettől fogva babonásan hitt a sikerben, és Fortuna nem is pártolt el tőle egész életében.

Természetesen a politikai karrier lehetőségéről sem mondott le. A közéleti szereplés legkézenfekvőbb megoldását választotta: képviselőnek jelöltetve magát bejutott a parlamentbe, előbb a tasnádi, majd a köbölkúti választókerület követeként. S bár sok beszédet mondott – országgyűlési szónoklataiban foglalkozott a magyar középosztály, a magyar dzsentri helyzetével, az ifjúság nevelésével, az újságírók képzésével, a honvédelmi neveléssel, a búr háború tanulságaival, mezőgazdasági főiskola alapításával – politikai hírnevét egy banketten elmondott pohárköszöntője alapozta meg.

A *Nemzeti Kaszinó* Széchenyi-émlékünnepén hangzottak el szállóigévé vált szavai: „Nem boldog a magyar!”

Évente egyszer, február elsején ültek össze a kaszinóban azok, akik valakinek számítottak a korabeli Magyarországon. S akire választásuk esett, Széchenyire emlékezve, de kortársainak címezve szavait, elmondhatta országnak-világnak az uralkodó osztály mindenkor üzenetét.

A kaszinó 1864. január 30-án tartott közgyűlésén jelentették be a tagoknak, hogy a gróf özvegye eljuttatta a vezetőséghez azt a kelyhet, amelyet Széchenyi végrendelete szerint minden évben az ő emlékére kellett Magyarország legnemesebb borával megtölteni, s a kaszinó egy tagjának fenékgig üríteni. A közgyűlés az első lakomát és bankettet 1864. február 1-re tűzte ki; gróf Szapáry Antal, az intézmény igazgatója vendégelte meg a tagokat. Bárá Wenckheim Béla mondta a Széchenyi-serleg történetének első tószóját: „Legyen remény és tanulmány hazánkfiának emléke, ki moderator és haladó volt egyszersmind, s a nemzetet a merészségig sarkallta előre, de tántoríthatatlan bátorsággal állt ellen a rohamnak. Adj a isten, hogy szellemében hazánk önállóságát becsülettel megmenthesük”. Ezekkel a szavakkal zárta beszédét, amelynek szövegét másnap valamennyi napilap teljes terjedelemben közreadta. Az állomás után gróf Festetich

Leó játszott a harmóniumon „Széchenyi kedvenc régi magyar, bús dallamú himnuszát”.

A *serleg* aranyozott ezüsből készült, összes dísz néhány bevéselt felirat: „Nem hal meg az, ki honosinak emlékeztében él” – „Borúra derű 1831” és „Si Deus pro nobis, quis contra nos?” (a családi címer jelszava: Ha Isten velünk, ki ellenünk?), valamint Széchenyi tizenhét művének címe.

A siker titokzatos lovagja mindent elért, amit egy származására, őseire büszke arisztokrata egyáltalán elérhetett Magyarországon. Diadalok a kártyaasztalnál, a zöld gyepen, sikerek a politikában, a közéletben, még a nők körében is. Bizonyára sokan irigyelték a kis színésznőt, Meszlényi Adriennét, akit hivatalos szeretőjeként tartott számon a város. Végül is üzletembernek sem volt utolsó, a lőrinci kíséret nagyszerűen jövedelmezett. Persze nem sok időt töltött a kies fekvésű udvarházban, nem lett hűtlen szállodakedvelő szokásaihoz.

Bécsben a Sacher, Pesten a Pannónia, a Magyar Király, és amíg le nem bontották, a patinás Arany Sas volt a kedvenc fogadója. Bár ez utóbbi törzshelyén, bármilyen furcsa is, nem ő számított a legnagyobb különccnek.

A Szovjet Kultúra és Tudomány Háza helyén, az akkori Újvilág utca sarkán álló Arany Sas legendás hírű vendégét Áldassy Ignácnak hívták. 1838-ban a nagy árvíz évében költözött be két udvari szobából álló lakosztályába a jómódú fiatalember. Eleinte lejárt ebédelni az étterembe, de egyre ritkábban látták a törzsvendégek is, míg azután végleg visszavonult lakrészébe. Bezárkózott, mindig függöny takarta ablakait, úgy lopódzott ki a folyosóra, s menekült vissza azonnal, mikor egyetlen bizalmasát, Rudolfot, a pincért hívta az ódivatú húzós csöngővel értesítve, hogy valami kívánsága van. Évek múltak és évtizedek, a furcsa vendég minden nap linzer tortát és meleg krumpolisalátát ebédel, cukrot majsolt, és élt. Négy fal között. A tulajdonos időközben felújította az öreg házat, egyszerű másszor festettek is, Áldassy odúja azonban kimaradt, senki se merte háborgatni. Elvégre fizetett. És ez a legfontosabb. Függönyei szétszakadoztak, bútorai elváltak – így meséli Magyar Elek, aki még a szemtanúk hiteles emlékeire hagyatkozva mesélhetett –, nagyváros lett a két kis poros városból, de az öregúr mindebből semmit se vett észre. Kis híján megérte a század fordulóját. Az Arany Sas leghűségesebb vendége csak a koporsóban hagyta ott szívéhez nőtt szálláshelyét, kilencvenhárom éves korában.

Ennek a szállodának volt hosszú éveken át lakója a nyilvánosságtól szintén elzárkózó, Áldassyhoz képest mégis valóságos exhibicionistának tűnő különcc: Szemere Miklós. Ő azonban nem passzív csodabogár, mint „kollégája”. Kétségtelen érdemei is vannak, különösen a hazai sportélet fejlesztése terén.

1903-ban adja hírül a Magyar Salon egy újabb – már az ötödik! – pesti lövölde felépítésének tényét.

„Pusztaszentlőrincz ura, Szemere Miklós országgyűlési képviselő oly területen, hol még néhány héttel azelőtt szántóföldek voltak, nagy áldozatkészséggel lövőházat építtetett. Csak kevesen tudják, hogy a pompás berendezésű lövölde egy történeti nevezetességű uradalom területén épült, mely 1902 óta van Szemere Miklós birtokában.

A mutatós külsejű lövőház Szemere Miklós saját tervei szerint svájci mintára épült. Maga a lövőház az utczai bejárat felől egy méter magas köemlervényen áll, melynek pompás délszaki növények által díszített terraszára a lépcsőn jutunk fel, hol pár száz ember fér meg...”

Nem hiába csúfolták-irigyelték városszerte „traktárovnak” a lövőház építetőjét. Az a pompás délszaki növényekkel keretezett terasz a puskaropogáson túl a cifra multságok zsvájától is igencsak visszhangzott. Krúdy Gyula írja a Szemere Miklós udvartartása című tárcájában:

„... Hát azt meg kell adni, hogy traktálni tudott! Talán ezer embert látott vendégül Szentlőrincen, amikor az egyetemi fiúk első versenyzésüket tartották céllövészettől. Három konyha volt felállítva: egy török konyha... mert Szemere urat mély szeretet fűzte a török nemzethez, amióta a magyar ifjúság diszkardját elvitte Abdul Kerimnek, az oroszlának. A másik konyhán a Durand-tól hozott párizsi szakács főzte a francia konyha nevezetességeit... És egy harmadik konyhán

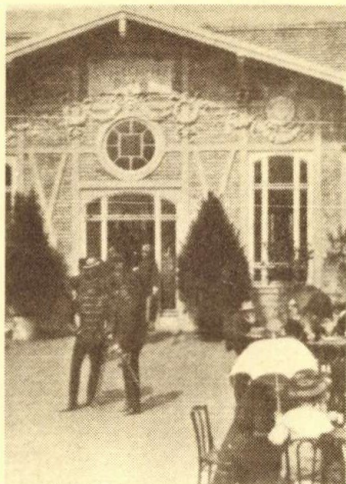
Áldassy remetesége

Hotel Pannonia

Traktárovnak, a mecénás

A Szemere lőtér bejárata. Ma: a lőrinci strandfürdő öltözője

A lövölde udvarán gyakori volt a vendéglátás. Nemhiában csúfolták Traktárovicsnak a nagyvonalú házigazdát. Az 1848-as dicső napok emlékét idéző öreg hadfiaknak szemmel láthatóan jólesik a meghívás

a leghíresebb Zemplén megyei főzőasszonyság állott a gulyásos bogrács mellett . . .”

A gerendabetétes, pirostéglás lövőház hétköznapijai is fontosak voltak persze. Itt készült fel az 1912-es stockholmi olimpiára Prokopp Sándor, aki 300 méteres hadipuskában nyert aranyérmet. Első lövész-olimpikonunk édesanyja a kispesti magánpolgári iskola tulajdonosnője, Holics Jankának, Móricz Zsigmond első feleségének igazgatónője volt.

Szemere hazai zokéiskolát is alapított és elsőként hozatott dzsudó-edzőt – egyenesen Japánból – Magyarországra. A magyaros bajuszt viselő Szaszaki Kicsiszaburo, a sportágat alapító Kano mester egyik legjobb tanítványa, 1903-ban érkezett Lőrincre, segédkezett az első magyar szakkönyv megírásában, tanfolyamokon oktatott, vidéki bemutatókat tartott. Nem rajta és Szemerén múltott, hogy túl korainak bizonyult ez a próbálkozás, és a japán sportember elutazása után több mint negyedszázadig aludta csipkerózsika álmát a magyar dzsudó, hogy aztán a húszas években új életre keljen.

A máig álló lövőház (ma ez a lőrinci fürdő épülete) egészen 1944-ig szolgálta a céllövészetet. Igaz, az 1940-es években már a rossz emlékü leveleoktatás jegyében.

De ha a történelem úgy akarta, másféle esemény színhelyévé is vált a lőtér.

A Kun Bélát a gyűjtőfogházból kiszabadító tömeg lőrinci és lőrinc-környéki illetékességű része 1919. március 21-én este hat órától népgyűlésen vett részt a lövöldében, ahol az előző nap legfontosabb eseményeit ismertették a szónokok az összegyűltekkal, s tájékoztatták a község munkásnépét a két párt közötti meg egyezésről, az egyesülésről.

Az ilyesfajta népgyűléseknek a Tanácsköztársaság hónapjaiban gyakori színhelye volt a lövölde, ahogy később a szakszervezeti gyűléseknek is.

Szemere Miklós, aki egy gyenge lelkiismeretű levéltárossal, Zárandy Stefezius de Thurstern A. Gáspárral, a tízes évek derekán maga és családja honfoglalás-kori és ráadásul Hubától való származását bizonyítani kívánta (s e bizonyítást egy hatalmas, selyembe kötött, műnyomó papírra nyomott, több mint ötkilós könyvben ki is adatta), bizonyára meglepődött volna kedvenc lövöldéjének ilyesfajta funkcióváltozásán.

Meglepődött volna, ha a keleti kabalákat sem tisztelő halál „időben” el nem viszi Szemere de genere Hubát, stílszerűen, egy bécsi lóversenypályán, 1919-ben.

A lőrinci lövölde díszét, ezt a szép székelkaput Szombatfalvy Albert faragta. Róla a következő fejezetben többet is megtudhatunk

Hatalmas vagyonát – családja nem lévén – Gáspár nevű unokatestvérének és egy Hoyos grófnőnek fia, az akkor 13 éves Szemere István örökölte. Becslések szerint az örökség 30–40 millió dollárt ért. A fölélhető vagyon nagyságához viszonyítva a lőrinci birtok nem volt több jelentéktelen tortaszeletnél.

Szemere István mégis itt telepedett le, otthonának építette át a birtokközpontot is. Utolsó lakója volt a Grassalkovich idején épült udvarháznak, amelyet valamikor a harmincas évek elején rendbe is hozatott. Ugyanekkor renováltatta a kápolnát is. Ekkor kerültek a kis pusztai templom belsejébe a faragott márványoszlopok, a Szemere címer, és ifj. Fundschler Móríc gyengécske freskói.

Szemere István erélytelen ember volt. Boldognak és boldogtalannak, kérve és kéréstlenül, mindent és mindig adott. A vagyont teremető „Traktárovics” dicsőségét irigyelte meg talán?

Akik még emlékeznek rá – az egykori „társaság” tagjai, az intéző fia, és özvegye, a hajdani gépkocsivezető – egy dologban azonos véleményen vannak: könnyen befolyásolható, jóhiszemű ember volt, aki nem tudott mit kezdeni véletlen gazdagságával.

Egy úr a társaságból

– 1937-ben Pista egy lovagias ügybe keveredett, én lettem az egyik párbajsegédje. Aztán összebarátkoztunk. Kiderült, hogy végtelenül szerény, csendes és udvarias ember. Ennek ellenére: állandó ivászatok, estélyek, fogadások. Szerencsétlen volt, mert – mindig ezt mondta! – nem akadt senki, se férfi, se nő, akiről el merte hinni, hogy nem a pénzéért vonzódik hozzá. És meg is volt győződve arról, hogy mindent a pénzéért kap. Bizony, gyengén gazdálkodott. Mindenki átejtette. Voltak neki például amerikai vasútrészevényei. De ahhoz, hogy hozzájusson, ügyeskedni kellett. Ugye az első világháború után magyar állampolgár nem érvényesíthette jogait az Antant-országok területén.

Az utolsó földesúr

Az a Halmos ügyvéd szervezte meg az ügyletet, akinek a lányát aztán elvette Pista. Itt-ott, ezt-azt megkentek, és Eckhardt Tibort – később, a legsötétebb években volt kormányzóvivő – bízták meg azzal, hogy elhozza a pénzt. Haza is érkezett, de a részvények nélkül. A megfelelő címeken leadta a sápot, el is számolt 50 ezer dollár híján mindennel. De nem volt meg az 50 ezer dollár sem. Mert azt mondta, hogy egy részvényköteget kifújta a szél a hajókabinból... Hát valahogy így fújta el a szél az egész mesés vagyont. Mondják – bár én nem hiszem –, hogy 1946-ban maga kért bontási engedélyt a házra, hogy az anyag eladásából származó összeggel egészítse ki a reménytelenül kevéske maradékot...

Na és aztán a házassága... Senki se tudja persze pontosan, hogy történt, de tény, hogy nem akarta elvenni a Halmos lányt. Egyszer aztán Abaújkéren töltött két hetet, Halmoséknál, és mint férj jött el onnan.

Nőügyekre sokat költött. Főleg színésznőkre. Volt köztük, akinek százezer korona végkielégítést adott, amikor lezárult az idill. Aztán a háború vége felé elvált a feleségétől. 1946-ban egy akkor itt szereplő amerikai bárénekesnő, Ania Suly szerzett neki útlevelet. Az énekesnő nővérével ment ki, azt hiszem Marynek hívták. Pénze már alig volt. Végül kertész lett egy milliomosnál...

Egyébként még kint Amerikában is becsapták. Ennek a nőnek volt egy férje, akiről azt mondták, hogy elesett a háborúban. Aztán mégis hazakerült, óriási botrány volt, Pistának ismét fizetnie kellett. Ennek ellenére, akkor kezdődött számára a boldogság – legalábbis így írta nekem a lánya – amikor kertész lett. Megnyugodott, meghízott, megbékélt a világgal.

Egy hölgy a társaságból

– Csinos, bohém fiatalember volt. Hubának csúfoltuk, az állítólagos ős miatt. Nem volt kicsinyes: egyszer elfogyott a kaviár az estélyen, azonnal küldött egy különrepülőgépet Dániába, amely reggelre vissza is érkezett. És pont egy ilyen rendes fiú járt úgy, ahogy nyilván az ellenségének se kívánta. Különös házasság, akár Mikszáthnál. Azt mesélték akkoriban, hogy berúgatták, mondták, aludjon ott, aztán reggel nem kapta vissza a ruháját. Fürdőköpenyben mégsem mehetett ki az utcára! És addig, amíg igent nem mondott, ez volt az egyetlen ruhadarab, amit az a gonosz ügyvéd „engedélyezett” neki.

A gépkocsivezető

– Mercedese volt. Azzal jártunk. A Szemere méltóságos úr 1943-ban vált el, akkor léptem ki tőle 15 évi szolgálat után. Csak jót tudok mondani róla. Ahányszor elment az ajtónk előtt – a személyzeti épületszárnyban laktunk – mindig beköszönt. Amikor megházasodtam, kaptam egy nagyon szép szobabútort tőle ajándékba. Mikor katona voltam, a feleségem rendszeresen kapta a fizetésem.

A házra is emlékszem. Előszoba, egy óriási hall, ebből nyílt három szalon – az egyikben egy hatalmas Munkácsy kép –, aztán volt egy ebédlő, két-három vendégszoba, meg a hálósobák. Azt hiszem egy vadász-szoba is.

A tanítónő

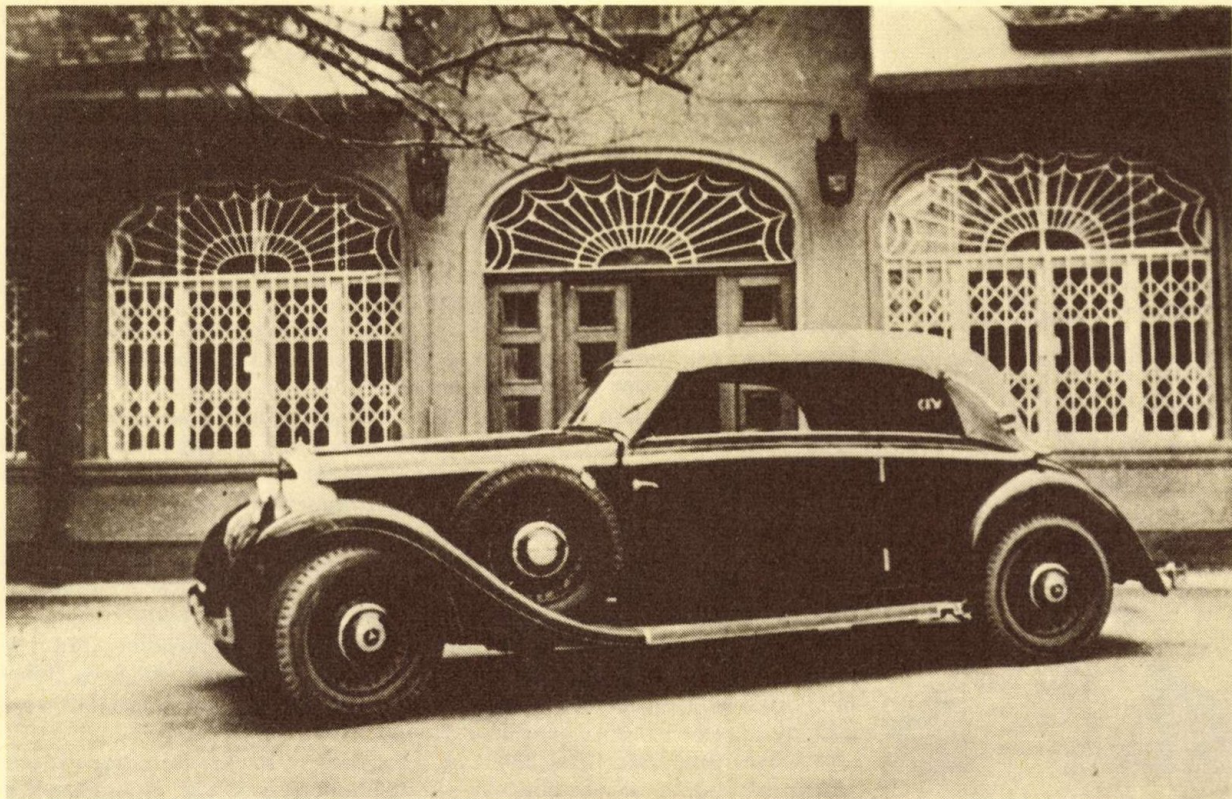
– 1935 és 1939 között Szemere István lánya, Katinka magántanuló volt. Én tanítottam. Szemere István szerette az embereket, meg a szórakozást, meg a lovat. A parasztok itt a birtokon igen becsülték. Havi fizetést kaptak a majorságban, ami akkor ritkaság volt.

Az intéző fia...

– Kisgyerek voltam. Ötéves, ha lehettem. A konyhában gyakran megfordultam, és mindig kaptam valami kedvemre való falatot. Óriási kert volt. Fürdőmedence, lugasok. Előttem van, ahogy a kertben az úri társaság nyárson malacot süt... Az apám Celldömölk mellett született. Hat testvére volt. Föld neki már nem jutott. Szerencséje volt, elvégezhetette a pápai mezőgazdasági szakiskolát. A tejhasznosítású tehenészetek érdekelték. Ezért is ment el intézőnek a Szemere-birtokra. Jól karbantartott tehenészet volt itt a lőrinci majorban...

... és felesége

Megpróbálom leírni, amire még emlékszem. A Szemeréék kastélya földszintes, szép, sárgára festett épület volt, az ablakok vasráccsal, fehérre festve. A hallban volt egy kis ágyú, és szép festmények Szemere Miklósról. Meg egy híres cigányprímásról, ahogy neki muzsikál.

A kastély sok szobás, teraszos, nagy ebédlővel, fürdőmedence a szabadban.

Teniszpálya, agyaggalamblövő pálya is volt, és jól menő tehenészet.

A kocsit Szemere adta kölcsön a Meseautó című filmhez.

Karácsonykor az alkalmazottakat megajándékozta, a gyerekeknek meleg kabátot adott. Volt két sofőr, két szobalány, egy szakácsnő, egy konyhalány, két férfiinas, egy nevelőnő, két vadász, egy éjjeliőr.

Egy Munkácsy festményre is emlékszem...

***

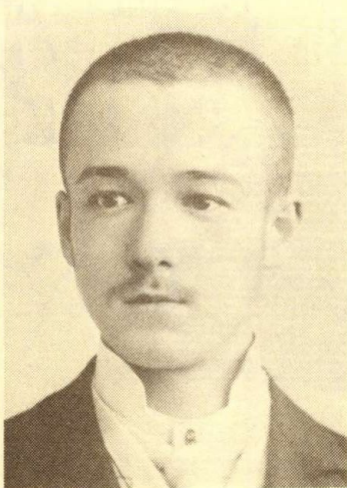
A kép ma a Nemzeti Galéria tulajdona. Munkácsy Mihály festette 1885-ben. Címe: Golgota. Mérete 216 x 336 centiméter. Utolsó tulajdonosa – már Szemere István után – Teplánszky Lajos volt, aki letétként helyezte el a Főváros Képtárában. A nagyméretű vászon az eredeti és ennél is jóval nagyobb Golgota kép redukciója.

Így hát a leltár tételei: egy nemrég újjávarázssolt műemlékkápolna, az 1947 és 1949 között strandfürdővé átépített Szemere lőtér – sűrű zöld festék fedi az épület homlokzatát egykor ékesítő feliratot, a Szemere család jelmondatát: Caput Gloríae Virtus – a legfőbb dicsőség a bátorság – és Munkácsy vászna. No meg történetek, legendák és pletykák. A régi Lőrinc. És két évszázad...

A meseautó a lőrinci uradalmi kastély bejárata előtt. A felvétel valamikor a harmincas években készült, amikor már Szemere István volt a major ura

IV. Bök Péter meséi

Majthényi Miklós – alias Gimesi – érettségiző diákként

1903, *Áldozócsütörtök*. A Móricz család Kispesten, ismét saját házában ünnepelheti a szülők ezüstitakodalmát. Az apa bankhitelből építette az új otthonát. Nehezen megy a törlesztés, hamarosan véget is ér majd a háztulajdonosság pünkösdi királysága. Ám ezen a nyári napon még felhőtlen az ég. Itt van a nagyfiú is, aki már három éve pesti, sőt kiscesti lakos. Egy régi, gyermekkori barát csábította ide. Majthényi Miklósnak hívják, Debrecenben volt kiscesti, ott ahol az író gyermekmása: Nyilas Misi. A regényben Gimesinek hívják, ő az a szelíd és mégis robbanékony, haragjában fejjel öklelő fiúcska. Majthényi, alias Gimesi hívja meg magukhoz, édesanyjához a postamesteri rezidenciába. A Nádor utca 15. poloskás és svábbogaras bérlakása – ha egy ideig meg is maradt még a Pesten állást, egzisztenciát, önmagát kereső fiatalember bejelentett címe – egyre ritkábban látja az otthonra, második családra, barátokra lelt Móriczt.

A kiscesti ház udvari szobáskájában vetette papírra első próbálkozásait. Fogalmazványainak első kritikusa „Anyámka”, Miklós édesanyja volt, ez az előkelő és mégis elbűvölően közvetlen, közkedvelt és köztiszteletnek örvendő özvegyasszony, akivel bármiről el lehet beszélgetni.

A kedves, vendégszerető otthonban él a nagylány is, Jucika, aki a Prokopp-féle polgári növendéke, és aki egyre csak az új tanítónőről áradozik: Holics Eugénia Jankának hívják. De csak Janka, Janka, akit a tanítvány szinte szerelemmel emleget. Janka közben a csinos, fiatal vidéki fiúba szerelmes, aki írónak készül. A fiú pedig alighanem a lányka anyját: özvegy Hildenstab Antalnét, Klári néni találja izgalmasan vonzó. Ez a sok szálon szövődő meleg barátság – igaz, jóval később – mégis haraggal ért véget. Klári néni magára ismert a Fáklya öregedő papnéjának figurájában, és a Majthényi-Hildenstab család visszavonhatatlanul megsértődött.

Egy kopott, öreg ház a kiscesti Kisfaludy utcában. A helybéli postamester háza és hivatala volt valaha, és egy különös történet helyszíne...

Szombatfalvy Klára, Majthényi Albertné – majd Hildenstab Antalné – vagy, ahol Móricz nevezte: „Anyámka”

– Pedig – meséli Móricz Virág – többször is próbálta megbékíteni őket. Próbálta megmagyarázni, hogy más a regény, s más dolog a valóság! Dehát büszke emberek voltak, egy egész életre szólónak szánták a haragot. Az azonban tény, hogy apám otthont talált náluk azokban az években. S az is, hogy az ő révükön ismerkedett meg anyámmal, Jankával, a polgári iskola kis tanítónőjével. Hildenstabné ugyanis jó barátságban volt Prokopp Sándornéval, az iskola igazgatónőjével. Már csak azért is, mert – úgy tudom – annak a férje szintén postatiszt volt. Valami hihetetlenül semmi kis fizetést kapott ott, ebben az iskolában az anyám. Óriási munkáért. Úgyhogy szörnyű felháborodás volt apámnak, hogy egy fiatal lánytól ilyen örült munkát várnak el, ennyiért!

Szombatfalvy Albert, a fővárosi rendőrség detektívfőnöke – Kíspeszt köztisztseletben álló polgára – az 1890-es évek elején járta ki özvegyen maradt hűgának a postamesteri hivatalát.

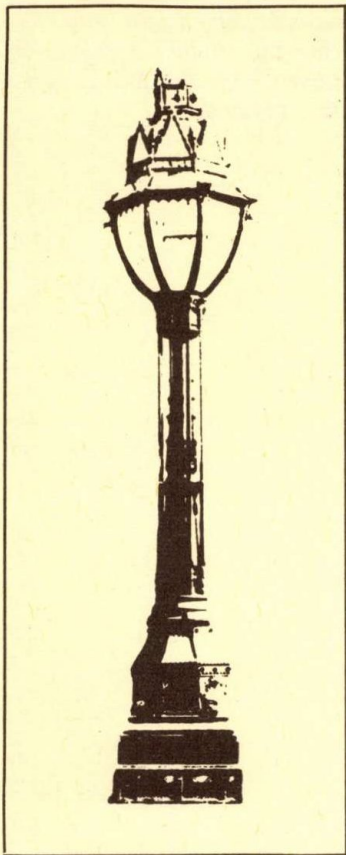
Klári néni 1905-ig igazgatta a levél-, csomag- és táviratforgalmat a kis településen, innen költözött be aztán családjával a Népszínház utcába, ahol szintén postamesterként dolgozott. Biztos egzisztenciát jelentett abban az időben a postáskodás. Özvegy Hildenstab Antalné, Szombatfalvy Klára 640 forint évdíjat, 80 forint irodai díjat, 180 forint kézbesítési és 270 forint szállítási díjat kapott. Ugyanakkor Holics Jankának havi 45 koronával (azaz 22 forinttal) kellett beérnie...

A Kisfaludy utca 29. számú házban működött a hivatal, s itt lakott a család is. A városka első ideiglenes postakezelője Zatopek Antal, de a második: Balla Zádorné sem dicsekedhetett azzal, hogy önálló postaépület a birodalma. Ezt először Hildenstabné érte el. Pedig Balla Zádorné se volt akárki. Férje, Kíspeszt jegyzője, egy vagyonos és külön Pest megyei birtokos fia, Kíspeszt fontos embere volt. Nemzetközi híró keletkutatónk, Vámbéry Ármin is megemlékezik róla „Küzdelmeim” című önéletrajzában. Ő tanította ugyanis franciára és angolra a fiatal fiút, apjának, Károlynak pótharaszti kúriáján, aki viszont Pest megye fogházának volt akkor már nyugalomba vonult igazgatója. S nagy szenvedéllyel űzte hobbiját: meteorológiai megfigyeléseket végzett a Pest megyei homokvilágban.

Szombatfalvy Klára 1852-ben született Sződemeteren, Szombatfalvy György földbirtokos és Gulácsy Ottilia házasságából. Első férjét – Miklós fia apját –

Klári néninek hívták

Majthényi Albertnek hívták, tőle azonban néhány évi házasság után, 1882-ben elvált. Nem volt jó férj, mulatós kedvét nem tudta kordában tartani. Dáridóinak stílusához egy Grassalkovich jövedelem illetet volna.

Más okból ugyan, de nem sikerült jól Szombatfalvy Klára második házassága sem. Miklós mostohaapja, Hildenstab Antal gyógyszerész, nem akart több lenni mostohaapjánál.

Ezért is vitte el a fiút a nagymama magához, Debrecenbe, itt élt érettségiző diák koráig. Így lehetett aztán Móricz és egy másik nagyszerű művész: Medgyessy Ferenc osztálytársa, barátja.

Hildenstab – a második férj – 1864-ben született, 24 éves volt, amikor 1888-ban elvette a nála 12 évvel idősebb asszonyt. Három gyermekük született: György, Lajos és Jucika. A gyógyszerészség vékonyka jövedelméből azonban nem tudta eltartani a családot. Ismét Szombatfalvy Albert segített. Beajánlotta fogalmazónak a főkapitányságra. A gyógyszerészből lett rendőr azonban hamarosan súlyosan megbetegedett, és 1897-ben, harminchárom éves korában, tüdőbajban meghalt.

Így érkezünk el az 1900-as esztendőhöz, amikor a huszadik évét taposó Móricz szívesen látott vendégként először jelent meg a Kisfaludy utcai házban.

Móricz Zsigmond kisebb-nagyobb megszakításokkal 1900 őszétől 1904 teléig élt itt a barátságos, családias, postamesteri házban. Az épület ma is áll, később – amikor a hivatal átköltözött a József Attila utcába – a helybéli Katolikus Legényegylet tulajdonába került. Akkortól kezdve bálakat, mulatságokat is gyakran rendeztek itt. Kispest régi lakói élénken emlékeznek még a nagy táncok évtizedekig tartó korszakára. A háború után a helyi Orvosszakszervezet vette birtokba az épületet, később a Honvéd Sportkör klubja lett. 1957 után alakították át négylakásos bérházzá, s ha vedletten, öregén is, immár újabb harmadik évtizede ebben a minőségben szolgálja Kispestet.

Ez a századfordulót követő majd öt év az író felkészülésének korszaka. Ebben az időszakban lett Móricz Az Újság munkatársa, ekkor indult el első országjáró népköltés-gyűjtő útjaira is. Sajátos kifejezőeszközeit azonban még nem találta meg. 1908, a Hét krajcár megjelenésének éve, még messze van. Ez a kispesti korszak jóval előbb, a Holics Jankával kötött házassággal ér véget. Ha leltárt készítettünk, végül is ez a házasság ezeknek az éveknek egyetlen gyümölcse. De talán még két tételt feltüntethet a leltár. Igaz, egyiket sem egyértelműen a nyereség rovatban. A haraggal véget ért barátság a szerelem árnyékában már erősen hervadozott. Janka élménye hamar elfeledtette Móriczcal második otthonát. És ez nyilván rosszul esett Klári néninek, aki legalábbis fiának tudta fia barátját. Jucika is – akit Bálint, az író apja „kis menyemnek” emlegetett – hiába ölelgette titkon az előszobafogason a frissen levetett télikabátot: az „öreg” Móricz ugyanis talán el tudta képzelni ezt a házasságot, Móricz Zsigmond édesanyja azonban aligha. Nem hitt egy percig sem abban, hogy az ő fiával jót is tehetnek ezek a másként élő, „romlott lelkű” úri népek. A Fáklya kispap-fiát óvó édesanyjának iszonyatában ott él ez a más világot elutasító szemérmes felháborodás:

„És te egyáltalán ne menj oda! Ne menj oda, míg élsz! . . . Tudod! – s lángba borult arccal pattant fel. – Hisz az az asszony szerelmes beléd . . . az a vén satrafa . . . elsüllyedek a szégyentől, hogy nekem ilyet kell kimondanom az édes fiam előtt . . .”

Ezek a sorok, az ilyen sorok, a regény végérvényes mondatai a kérdőjelek után végül is pontot tettek a barátságra, mely azonban – úgy gondolom – igazán csak akkor ért véget, amikor „Anyámka” 1923-ban végleg kiköltözött a kispesti öregtemetőbe. Ezért hiszem – minden harag ellenére –, hogy a kispesti éveknek ez a kapcsolat emberépítő nyeresége volt. És az volt – a maga módján – Móricz első színpadi kísérlete is. Minden bizonnyal a háznál gyakran megforduló Szombatfalvy Albert rábeszélésére vágott bele a dologba. Ő vándorszínész volt mielőtt közigazgatási pályára lépett. Berci bácsi jól ismerte az akkor a Kispesti Színházban vendégszereplő Miklós Ödönt, aki bizonyára örült a lehetőségnek, annak, hogy megtekintélyesedett volt kollégája helybéli szerző darabjához segíti hozzá.

Ha már itt tartunk, magáról a Kispesti Színházról is érdemes pár szót szólni. 1894 augusztus 27-én nyílt meg az akkori Árpád (ma Hikádé) és az Üllői (ma Vöröshadsereg) út sarkán. Pontosan azon a helyen, ahol a néhány éve lebontott Hunyadi mozi állt.

A nyitóműsor színlapja fennmaradt. A Himnusz után – a Kispesti Dalkör adta elő – Sziklay János prologja következett. Majd Bódy János: Kispesti prófeta, és Szigligeti: Csikós című darabjait mutatták be.

Bódy János, aki később fővárosi hivatalnok, műszaki tanácsos, a térképészeti osztály vezetője lett, annak idején maga is utazott Thespis szekerén, ette a vándorszínészek kenyerét.

Közadakozásból, de jórészt saját költségén, saját tervei alapján építtette fel ezt a színházat, amely az 1910-es évek legelején még működött. Hogy pontosan mikor szűnt meg mint színház, nem tudjuk. 1914 végén viszont már kaszárnnyaként adott átmeneti otthont a világháború katonáinak.

1903-ban itt, ebben az épületben mutatták be az ifjú „operettszerző” első darabját. Mórícz Miklós Mórícz Zsigmond indulása című könyvében így ír a premierről:

„Ekkor alkotta meg Tasziló, az aranyos című művét. Az operettet, amelyet Miklós Ödön színtársulata előadott Kispesten, egyetlenegyszer, mialatt a szerző a mezőn száguldott, rettenetes szegyenben és önvádban és elkeseredetten, amiatt, hogy neki még ezután is találkoznia kell az emberekkel. De az előadás végére visszament, és két színész a két kezénél fogva kivitte a függöny elé . . . Enyhítő körülmény csak annyi, hogy még csak huszonhárom éves . . .”

Az utolsó mondat sommás ítéletét a szerző a darabból származó néhány oldalnyi dialógus idézésével is alátámasztja – tény, hogy a Tasziló zsenének is gyenge volt. Mégis: Mórícz első színpadi műve. Kísérlet, útkeresés ugyan, de az út – amit megtalált – nyílegyenes.

Tasziló, az aranyos

A kispesti polgári iskola egykori igazgatónőjének és tulajdonosának – Prokopp Sándornénak – unokája, Prokopp László meséli:

– Kassai iparoscsalád volt a nagyanyámé. Nagypám pedig távírdai főtisztként dolgozott. A felesége is így kezdte a pályafutását, aztán az angolkisasszo-

Imádkozzál és dolgozzál!

Kispesti utcarészlet

nyoknál tanítónői oklevelet szerzett. Amikor pedig nagyapát áthelyezték Pestre, a nagymama megalapította azt a kispesti polgári iskolát. Nehezen ment a dolog. Sok volt a szegényebb tanuló, még most is őrzöm levelek tucatjait, amelyekben a szülők a tandíj befizetésére halasztást kértek. Szegény volt a városka, szegény a tanító, szegény az igazgató. 1894-ben alapította az iskolát, működött is egészen 1912-ig. Akkor épült fel a mai Ady Endre úton az állami leánypolgári, s ezzel végleg meghalt az ügy.

Egyébként ott volt ez az iskola, ahol ma a kispesti Halásztanya parkolója van. Valamikor azon a helyen egy földszintes sárga ház állt. A Kossuth és Tarsay utca sarkán. Ebben működött a vállalkozás.

A tízes években, hogy nem ment tovább a dolog, Turócszentmártonba költözött a család, onnan meg Csáktornyára, ahol gazdasági iskolát alapított a nagymama. Itt van egy nekrológ, a Magyar Tanítóban jelent meg 1921-ben. Felolvassok egy pár sort:

„Kispesten önerejével, minden vagyonának kockára tételével polgári iskolát állít. Intézete története fontos kultúrtörténeti dokumentum.” Itt aztán jön egy rész – látja? – jól elkeríti a kispesti vezetőket, hogy semmi támogatást nem adtak, csak ígértek, s így fejezi be: „Szerencsére a koldustarisznya mellett a tanító mindig gazdag tárházát hordozta az idealizmusnak. Így Prokoppné is beutazta Németországot, tanulmányairól beszámol kartársainak. Számot tevő pedagógia irodalmi munkásságot fejt ki, tankönyvet és több ifjúsági színdarabot írt. Nemzeti köztevékenységével mindenütt tiszteletet, becsületet szerzett a tanítói névnek. Áldás emlékére!”

Hát ennyi. Megvannak a kézzel írt színdarabok is valahol az iratok között, meg a plakátok némelyike. A nagymama Kispest társadalmi életében is jeles szerepet játszott. Alapító elnöke volt a Kispesti Nőegyletnek például. Na és az se akármilyen, hogy felnevelt egy olimpiai bajnokot, apámat: Prokopp Sándort. De a nagymama, ahogy a fiára, arra is mindig büszke volt, hogy Móricz Zsigmond felesége nála volt tanítónő. Arra is emlékszem, hogy gyakran elmesélte az esetet, amikor az író elment hozzá, hogy kérdőre vonja: miért olyan kevés a Janka fizetése? Fizetést mégsem emelt, de ahogy ez az iskola 1902-ben megjelent értesítőjében is olvasható: „Az igazgatónő Szoltsányi Szeréna és Holics Janka nagy elfoglaltsága miatt Früstök Gizellát mint segédtanítónőt állandóan, és Fűkő Boriskát saját szívességből ideiglenesen alkalmazta . . .”

Lapozunk bele együtt a szerény küllemű nyomtatványba: „Közzéteszi: Pro-

koppné Kosatkó Anna igazgató-tulajdonos.” Ez áll az iskolai értesítő címlapján. Milyen iskolában, milyen szellemben, mit tanított akkoriban egy leánypolgári tanítónője, a hazai prózairodalom fejedelmének felesége?

„A lefolyt iskolaévet a múlt évi szeptember hó elsején beiratkozásokkal nyitottuk meg. Beiratkozott 74 növendék. Miután szeptember hó 9-én ünnepélyes „Veni Sancte” alkalmával Isten segítségét kértük; megkezdődött a rendes tanítás, s amikor rendeztük az osztályokat, felolvastuk az iskolai szabályokat . . .”

Részletek a rendtartásból:

– „Az évi tandíj 60 korona. Ez negyedévi vagy félévi részletekben előre fizetendő.

– Az iskolában adható nevelés és oktatás sikeréhez szükséges lévén a szülők vagy azok helyetteseinek közreműködése, továbbá a nevelésnek úgy a család körében, mint az iskolában lehető összehangzó keletkezése végett a t. szülők vagy azok helyetteseit felkérem, hogy engemet időről időre a növendékek otthoni magaviseletéről, szorgalmáról, orvoslást igénylő hibáiról, jó és rossz szokásairól értesíteni s egyúttal gyermeküknek az iskolában való magaviseletéről az osztályfőnöknél vagy az iskola igazgatóságánál tudakozódni szíveskedjenek.

– Betegség vagy más fontos okból eredő tanóra mulasztás bizonyítvány által az illető osztályfőnöknél igazolandó.

– Igazolandó mulasztást képez a tanulónak vallása szerinti ünnepnapján való iskolamulasztása is.

– Az ablakokat nyitogatni és az utcára kinézni tilos.

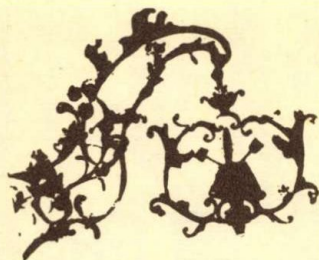
– A tanuló az iskolát elhagyva is tartozik magát illedelmesen, csendben viselni s legrövidebb úton, ácsorgás nélkül hazamenni.

– Megtörténhetik, hogy a növendékek egymás felöltőjét, nap- vagy esernyőjét kicserélik. Felkérem a tisztelt szülőket s azok helyetteseit, hogy ha gyermekeik ily cserélést követnek el, az elcserélt tárgyat mindig még az nap hozzám visszaküldeni szíveskedjenek. Felkérem továbbá a szülőket, ne engedjék meg, hogy gyermekeik ékszerekkel jöjjenek az iskolába, vagy elveszíthető más értékes tárgyakat hozzanak magukkal.”

A tanári testület összetételét ismertető fejezetben olvashatjuk: „Holics Eugénia Janka, okl. tanítónő, a II. osztály főnöke. Tanított magyart az I–IV., földrajzot az I–III. és szépírást az I–II. osztályban.” Ez heti 27 órai tanítást jelentett! A tantestület egyébként az 1901–1902-es tanévben, a szintén tanító igazgatónővel együtt hét főt számlált.

A Prokopp-féle kispesti leánypolgári egy végzős osztálya (középen az igazgatónő, Prokopp Sándorné). Itt tanított Holics Janka, itt tanult Hildenstab Jucika.

Mit tanított magyar irodalomból a legnagyobbaknak, a végzős negyedikeseknek, heti 3 órában a kispesti leánypolgári fiatal kis tanítónője? Megtudjuk a tantervből:

„Költészettan. A költészettan tárgya. A művészet fogalma. A belvilág költészete és ezeknek válfajai. A külvilág költészete: a leíró és elbeszélő költészet s fajtái. A drámai költészet és fajtái. Irodalom: Az irodalom fogalma és korszakai, irodalomtörténetünknek egyes kiváló és korszakalkotó alakjai és azoknak követői: Pázmány, Mikes, Kármán, Csokonai, Kisfaludi Sándor és Károly, Révai és Kazinczy társaival, mint a nyelvújítás megteremtői; Kölcsey, Katona, Vörösmarty, Bajza, Eötvös, Jósika, Tompa, Petőfi, Arany, Madách, Jókai, Széchenyi, Kossuth és Deák. Szép olvasás, szavalás.”

S álljon itt még egy passzus. Az igazgatónő ünnepi beszédéből idézem a szavakat, ezekkel búcsúzott a 12 végzőstől, köztük Hildenstab Jusztinától azon a rég-s régi nyári délelőttön:

„Kedves Gyermekeim! Elváltok ettől a kis hajléktól, mint a madár a fészektől, mint hajó a kikötőtől. Útravalónak mit adjak? Lelkem szeretetét adom veletek s viszonzásul csak annyit kérek, bármerre vessen az élet tengere, tartsátok szívetekben s lelketekben azt, amit itt tanultatok. Jelszavatok mindig az maradjon, ami mi adtunk ajkatokra: Ora et labora! Imádkozzál és dolgozzál!”

Móricz Zsigmond 1905. január 5-én, Vashegyen – Gömör megyében – oltár elé vezette a kispesti tanítónőt, Holics Eugénia Jankát. A Ferencvárosban béreltek lakást. Alkóvos, egyszobás otthonuk címe: Üllői út 95. második udvar, első emelet. A ház falán, a kapu mellett, ma tábla emlékezteti erre a járőkelőket...

Ezzel az eseménnyel zárul le az 1900 ősztől 1904 teléig tartó „kispesti korszak”. E néhány év emléke része irodalmunk történetének.

A kispesti történet többi szereplőinek további sorsa pár mondatban is elmesélhető.

Miklós – az első házasságból született Majthényi Miklós – jogászként került az államigazgatásba. Polgármester lett Székelyudvarhelyen, onnan aztán 1918-ban Pestre jött. Előbb a Népjóléti Minisztériumban, aztán az OTI-nál helyezkedett el. Különféle vezető állásokat töltött itt be, 1944-ben ő lett az Országos Társadalombiztosító Intézet elnöke.

A Hildenstab gyerekek közül Jucika postamester volt, ő vezette egy ideig a Népszínház utcai hivatalát. Aztán férjhez ment Nóti Mihályhoz – a kabarészerző Nóti Károly testvéréhez –, egy üzletemberhez, aki zsidó volt. Ezt a „nagyonmagyar” rokonság nem volt képes megemésztetni. Addig piszkálták a fiatalasszonyt, míg el nem vált a férjétől. De – néhány év telt csak el – újra hozzámert. Kolozsvárott telepedtek le, egy kislányuk született. Jucika néhány éve halt meg. Életének utolsó másfél évtizedét vakon élte le.

Lajos, a kisebbik fiú volt a család bohémje. Semmire sem vitte – semmihez nem volt ambíciója. Megnősült, elvált, gyermekei nem voltak. György, az idősebbik fiú tanár lett. Losoncon tanított. Felkerült Pestre, a kultuszminisztériumban dolgozott. 1947-ben nyugdíjazták. Utoljára tankerületi főfelügyelő volt. Ma úgy mondanánk, a hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozott. Ő szervezte meg Komádiban az első tanyasi internátust. A Társadalomtudomány című folyóiratban – hosszú évekig szerkesztője volt – igen sok írása jelent meg erről a témáról. Őt gyermeke, köztük két fia született, mindketten utódok nélkül haltak meg. Keresztülhúzva ezzel Szombatfalvy Albert számításait, aki – utódja nem lévén – azért adoptálta özvegyen maradt húga fiúgyermekét, hogy a neve fennmaradjon.

A bátyó és esetei

Berci bácsi bizony ezegyszer melléfogott. Pedig igencsak ügyes és sikeres ember volt.

A történetet, amit róla elmesélek, ezért is kezdem önbizalmat sugárzó rigmusaival. A fába vésett betűk egy székelykaput díszítettek, az ékesen faragott bejárat pedig a megajándékozott, Szemere Miklós lőrinci lövöldéjének pompáját volt hivatva emelni:

„Ki adja, s készíté, nem ács, nem asztalos / hanem székely primor, Ferenc József, Porosz / Korona és Román Csillag Rend lovagja / Volt detectív főnök, tanácsos – nyugdíjba. / Miklósnak barátja, kiben barátot nyert / És ki ma üdvözli: Szombatfalvy Albert.”

Három éven át faragta az ügyeskezű nyugalmazott „civilrendőr”, ahogy el is

mesélte a bal oldali ajtófélfára vésett betűkkel: „Ez székely kapun dolgoztam – kispesti nagy házamban – feleségem türelmes – szeméttakarítása mellett – az 1904, 1905 és 1906-os esztendőök telén . . .” Szombatfalvy Albert Szemere másodunokatestvére volt – nagyszülei: Boronkay Anna és Mária voltak édestestvérek. Azokban az években, amikor az író Klári néninél új otthonra lelt, a „bátyó” már nyugalmazott rendőrtanácsos: a fővárosi rendőrség detektívosztálya vezetőjeként fejezte be a szolgálatot. Berci bácsi Kispesten élt. A Kispeszt-Szentlőrinci névtár 1896-ban megjelent füzetéből azt is megtudhatjuk, hogy a Kossuth Lajos utca 27. (ma: 29.) szám alatti házban. Egykori gazdájának romantikus érzelmeiről árulkodó, különös épület ez.

A magasföldszintes szerény családi ház 48-as emlékeket őriz. Szombatfalvy Albert az Újépület bontási anyagából vásárolta meg a kőlapok és az ajtók egy részét. Batthyány Lajos egykori cellájának építőelemeit hozatta el épülő házához. Az üvegezett veranda padlóját fedi az egykori börtön köve, 36 nagyméretű vörösmárvány lap. A konyhában, a fürdőszobában, az éléskamrában még kétszer ennyi lelhető fel a különös relikviákból. Az ajtók és a kilincsek is a Neugebäudeből származnak. A veranda falán fekete márványtábla szinte olvashatatlanra fakult arany betűi hirdetik a házigazda disztichonokba foglalt tiszteletét:

Egy kálvária, hol most állasz, stáció rajta

Minden egyes kőlap, melyre a szem letekin.

Egykor – vértanú útját téve – e márványon ment

Halni a szent ügyért gróf Batthyány Lajos.

A tekintélyes rendőrtanácsost 1904-ben Kispeszt község képviselőtestületének tagjai közé is beválasztották. 1906-ban pedig tagja volt annak a fővárosi bizottságnak, amely II. Rákóczi Ferenc hamvainak fogadási ünnepségét szervezte. Közbenjárásának köszönhetően a nemzeti kegyelet kísérté díszkoporsót kispesti asztalosmesterek készíthették el.

Azt, hogy mikor érkezett ide, a főváros árnyékában meghúzódó településre, mikor épített itt házat, nem tudjuk. Az azonban egészen bizonyos, hogy még aktív korszakában, talán valamikor az 1880-as évek elején jött ki Kispestre, akkoriban, amikor napidíjasként a fővárosi kapitányság szolgálatába állt, és az is valószínű, hogy háza a kilencvenes évek végén épült, hiszen az Újépületet 1897-ben bontották le.

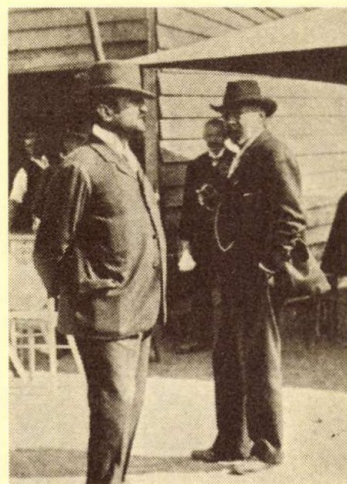
Szombatfalvy Albert Szakolyban született, 1848-ban. Jogásznak készült – tipikus dzsentri pálya – de tizennyolc évesen, 1866. január 14-én, színésznek állt. Apja el is tiltotta családi nevének használatától, így a „tékozló fiú” Szeőy néven lépett fel a világot jelentő deszkákon. „Különösen epizód szerepekben aratott sikert” – írja róla a Színészeti Lexikon. 1869-től Kőműves Imre pesti társulatánál játszott, 1872-ben pedig megpróbálkozott a színigazgatósággal is. Egy szezonra futotta erejéből, s aztán szélnek eresztette társulatát. Ekkor, 24 évesen tért vissza a szülői házba és egy évvel később Zilahon letette a jegyzői vizsgát. De, ha új időszámítás kezdődött is életében, régi énjét sohasem tagadta meg. Kispesti házában kertjében ott állt Feleki Miklósnak, a híres múlt századi színésznek a szobra, és e vendégszerető hajlékban évről évre hosszú hónapokat töltött a kor jeles színigazgatója: Miklóssy Gábor és családja.

Szombatfalvy népszínműveket írt – a Péter Ubryk, a Miksa Császár és a Tiltott Szerelem címűeket, ez utóbbit, a Blaha Lujzának ajánlott darabot, már a főváros detektívőnökeként. Felesége, Kovács Róza énekesnő, annak idején szintén Kőműves társulatánál volt szerződött primadonna.

Miután az erre jogosító vizsgát 1874-ben letette, a Szilágyság különböző községeiben működött jegyzőként, körjegyzőként, szolgabíróként. Köztisztviselői pályafutását segédjegyzőként, egy néhány száz lelkes szilágysági falucskában, Érmindszenten kezdte meg, 1874-ben. „Édes” akkor, 16 éves nagylányként, anyai nagybátyjánál, Kabay Gábornál élt, s éppen ebben az évben ment férjhez a Lompértről érkező Ady Lőrinchez.

Amikor jóval később, 1903-ban a párizsi útjára készülődő fiatal újságíró, Ady Endre, először bekopogtatott Berci bácsiék kispesti házában, ez az érmindszenti családi ismeretség lehetett a látogatás hivatkozási alapja. Az egykori segédjegyző bizonyára segít majd kapcsolatot találni Szemere Miklóshoz, aki fiatal korában Párizsban volt követségi titkár, s akinek ajánló leveleit az ismeretlen meghódítani készülő költő aligha nélkülözheti.

1882-ben Szombatfalvy a fővárosi rendőrséghez került. Napidíjasból nyolc év alatt Budapest detektívőnöke lett. Ez volt a testület „megtisztulásának” korszaka-

Szemere Miklós és Szombatfalvy Albert (jobbról, óraláncal) egy lőrinci népünnepélyen, a lövölde kertjében

Szombatfalvy Albert kispesti otthona, a vándorszínészek alkalmi „vendégháza”, a Neugebäude bontási anyagának felhasználásával épült

ka. A poroszlók és biztosok hírhedt főkapitányát, Thaisz Eleket 1884-ben váltották le magas tisztségéből. A botrány szele megérintette Szombatfalvyt is. Fölfüggesztették állásából, de sikerült tisztáznia magát. 1886-ban állították föl az első külön rendőrségi osztályként szervezett detektívtestületet, amelynek felügyelőjéül báró Splényi Ödönt nevezte ki a Belügyminisztérium. Három év múlva – amikor Splényit a VII. kerületi kapitányság vezetésével bízták meg – Szombatfalvy Albert vette át a testület munkájának irányítását. Tízéves működése alatt szervezték meg az ország első bűnügyi nyilvántartását, ekkor született az első detektívszabályzat, és – végre – a sikeres nyomozások sora kezdődött el. Ezek közül a legnagyobb, mondhatni európai elismerést kivívó tett a nemzetközi körözés alatt álló, görög illetékességű Papakosza kasszafúró-trió budapesti lefűlése volt. Több régi adósságot is törlesztett az újjászervezett gárda. Tizenegy év után most kerültek például rendőrkékre egy harmicezer forintos postarablás tettesei: Csombor Imre és társai. Szombatfalvy Albert, akit időközben rendőrtanácsossá neveztek ki, 1899-ben, köztisztelteben álló emberként vonult vissza a detektívtestület éléről.

Néhány esetét maga is megírta „Hat bűnügyi előnyomozás” című kötetében, amely a testület élére történt kinevezésének évében, 1889-ben jelent meg.

Így például megörökítette a Zala megyei Bak község határában történt rablógyilkosság nyomozásának fordulatait. A büntény 1878-ban esett meg, Szombatfalvy tíz évvel később, egy névtelen feljelentés hatására nyomozta ki az addig felderítetlen tetteseket.

A bogárdi csárda bérlője, felesége és cselédje volt az áldozat, a tettes pedig – mint kiderült – egy Tóth Kálmán nevű finánc, akit a szomszédos kettős csárda bérlője, Vukovics Imre kocsmáros bűjtött föl a véres cselekedetre, hogy a már meglevő mellé a bogárdi kocsmá bérletét is megszerezze. De a baki kocsmáros – annak idején az eset felfedezője – kitudta a fölbújtó személyét, s bár nem jelentette föl Vukovicsot a csendőröknek, maga ült bele a bérletbe.

Hosszú időbe telt, amíg képpé rendeződtek az apró mozaikkockák. Szombatfalvy minden tudományára szükség van, hogy a kihűlt nyomokon haladva eljusson a tettes és indítékainak leleplezéséig. „Ravasz” módszerekkel, időnként színeszi képességeinek latbavetésével próbált a titkok közelébe férközni. Alkalmi népmulatságot szervezve ismerkedett meg a gyanúsítottal, az időközben Pestre költözött finánccal, sikeresen udvarolt a feleségének, hogy bűnös férje árulója legyen, s mesterlegénynek álcázva maga szerezte meg Göcsej szívében, egy mogorva csárdás – a fölbújtó – ivójában a döntő tárgyi bizonyítékot, a véres fejszét.

Tóth Kálmán az Attila út egyik házacskájában éldegélt akkoriban és bizonyára meg volt győződve róla, hogy immár semmi veszély nem fenyegeti. Azzal azonban nem számolt, hogy féltve őrzött titkát felesége kifecsegi – igaz, a „legjobb barátnőjének”, de ez végül is semmit sem jelentett –, s így megíródott az a bizonyos névtelen levél. Tele homályos célzásokkal – hiszen nem feljelentés volt –, ám éppen elegendő ahhoz, hogy egy ambiciózus detektív kedvet kapjon a nyomozáshoz.

Szombatfalvy mindenekelőtt munkatársát, a könyvében B. Károlyként emlegetett asszisztensét bízta meg azzal, hogy férközzék a gyanúsított bizalmába, hát ha elkottyant valamit. A finánc azonban hallgatott. Civilrendőrünk most azt a feladatot adta beosztottjának, hogy szervezzen meg egy találkozót közte és Tóth Kálmán között, hogy feltűnés nélkül megnézhesse magának. A Vérmezőt jelölték ki a találka helyéül, ahol vasárnaponként megszámlálhatatlan pesti és budai polgár szórakozott – ki hogy tudott. A fináncot és a közeli ismerőseiből álló társaságot ezúttal B. Károly mulattatta, egy sárkányt akart fölfuttatni a napsütötte kék magasságokig. De hiába küszködött. A macacszkodó tákolmány nem fogott szelet. Itt az alkalom – gondolta Szombatfalvy – és a társasághoz lépve fölajánlotta segítségét inkognitóban szorgoskodó beosztottjának.

„Futottam a zsineggel minden irányba, de a gonosz állat nem akart a földtől megválni” – írja.

Már egészen kifulladt, amikor végre eszébe jutott a megváltó ötlet. Egy szándékosan ügyetlen mozdulattal belerántotta a sárkányt egy bokrocskába, az aztán miszlikbe is tört.

B. Károly vette a lapot és szidni kezdte kétbalkezes ismerőst. Szombatfalvy pedig, hogy kiengesztelje a társaságot és a kárvallottat, tíz üveg sört ajánlott föl. Át is adta asszisztensének a két forintot, aki azonnal megkérte a mellette álló sápadt, kifejezéstelen tekintetű, iparoskülsőjű urat, a nevéen szólítva: „Tóth úr,

hozzon akkor a krajzlertől tíz üveggel!” A detektív így ismerkedett meg a gyanúsítottal. Igyekezett el is mélyíteni a barátságot, összesen harminc üveg sör fogyott el, míg leszállt a meleg nyári este – ám ezúttal meg kellett elégednie azzal, hogy láthatta az üldözöttet, ami mindössze egy sárkányba és hat forintjába került.

Amikor viszont a döntő tárgyi bizonyíték megszerzése volt a feladat, ennél jóval többet kockáztatott. Először is el kellett utaznia az isten háta mögötti göcseji falucskába – még szerencse, hogy vándorszínész korában hozzászokhatott a vendégmarasztaló sárhoz, a poros, gödrös utakhoz, mert ezekből bőven akadt akkor-tájt az országnak ebben a végében. Azt is tudhatta – s számolt is vele –, hogy nincs senki, aki megvédje, ha a nyomozás során lelepleződik: könnyen pórul járhat. Harmadszor pedig maga sem tudta, mit keres, mégis meg kellett találnia a gyilkos eszközt. Másként aligha csukathatja börtönbe Tóthot, akinek vétkessége időközben teljes bizonyosságot nyert.

Iparos jelmezben állított be Vukovics Imréhez. „A gyakorlott szem első tekintetre felismerte benne a lótolvajból orgazdává javult magyar parasztot” – dicsekszik Szombatfalvy. A kocsmáros gyakorlatlan szeme viszont nem látott mást, csak egy vándorló mesterjelöltet. Nem is fogadta túl szívélyesen. De azért került az asztalra enni-innivaló. Borozgattak, közben a detektív az idei termést emlegette, az időjárásról csevegett, és erősen erőlködött, hogy minden szava hozzáértésről árulkodjon.

A kocsmáros időközben teljesen elázott, olyan részeg volt, hogy alig forgott a nyelve... Egyszer aztán a kis unokájának azt parancsolta, hozzon neki egy pohár friss vizet. No végre! – gondolta Szombatfalvy, aki jól tudta, hogy a kút gyakori rejtékhelye azoknak a tárgyagnak, amelyektől a gazda véglegesen meg akar szabadulni. És már kérdezte is: Van-e itt jó ivóvíz?

– De van ám, az egész vidéken a legjobb, mióta kimerettem olyan tiszta, mint a kristály – válaszolta a gyanútlan gyanúsított.

– Képzelem, sok mindenféle lehetett abban a kútban, mikor kimerték! – fűzte tovább a szót a detektív.

– Volt biz abba legalább egy vékára való pipa – így a gazda.

– Aztán meg kések, meg egy kanászbalt – szólt közbe a kisleány.

– Ne ugass kölyök – rivallt rá az ijedtében színjózanná vált Vukovics – Takarodj ki innen!

S mert látta, hogy a dolognak nincs folytatása, békésen elszunyókált a széken.

Ekkor Szombatfalvy kiosont a folyosón álldogáló kislányhoz:

– Adok neked 20 krajcárt – ígérte –, ha megmutatod nekem azt a baltát, amit a kútból vettek ki.

A gyerek már szaladt is. Alig ült vissza a gavallér nyomozó a székre, már a kezébe is vehette a döntő bizonyítékot. A tíz évvel korábban a legjobb helyre elszüllyesztett fejszét másodszorra már sajnálta pocsékba menni a takarékos gazda. De hát ki gondolta volna, hogy akad még ember, akinek épp ez a kanászbalt kell, és éppen azért, ami miatt annak idején a kútba került?

Vukovics persze azonnal rájött, milyen súlyos hibát vétett. Bekiáltotta fiait, s hiába tetette magát Szombatfalvy, hogy ő bizony nem lát semmi különösöt ezen a hétköznapi eszközön, vakrozsdán kívül, halállal fenyegette a gyanússá vált álutazót. A forgópisztolyt azonban nem kellett elővenni. Végyszóra betoppant az ajtón a csendőrmester, aki a szomszédban várt jelenetere – előzetesen ugyanis részletesen megbeszélték a forgatókönyvet a fővárosból érkezett nyomozóval. A fel-tűzött szuronyú egyenruhás láttán megjuhászodott a kettős csárda bérlője:

– De hát ezért a rongyos baltáért nem érdemes civakodni. Vigyék el, adok akár hármat is!

„Felvettem az elém ledobott baltát” – írja könyvében a detektív – „s amint megnéztem, örömben felkiáltottam. Átnyújtottam az őrmesternek. Sokáig nézegette, körmével vájkálta a rozsdát...”

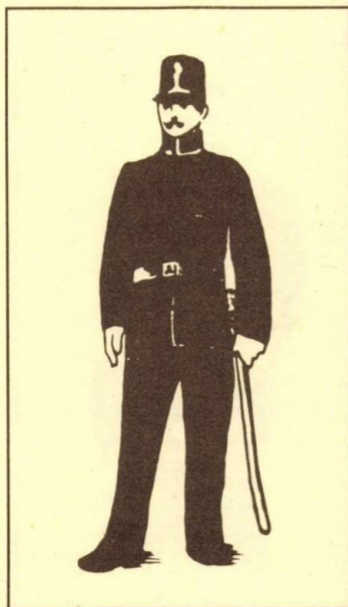
– Nézze meg a beletört nyelet! – mondtam.

A zsoldár arcán örömsugár vonult át, ugyanekkor az öreg V. pedig azt morogta:

– Vége van! vége van.

– Ezt a baltát készakarva dobták a kútba – mondotta D. őrmester. – Az ék késsel van elvágva. És látszanak a vérfoltok nyomai...”

Szombatfalvy Albert az ilyen és hasonló detektívtörténeteken és a már említett népszínműveken kívül, Bök Péter álnéven, politikai publicisztikát is írt. Cikkei a Keresztények Lapjában jelentek meg, később kötetbe rendezve is kinyomatta a

Mindég gyermeki szeretettel

termés legjavát. Hogy ez az álnév az egykori detektívfőnök személyét takarja, azt csak a család tudja, a bibliográfusok eddigelé nem jöttek rá erre az aprócska titokra. Ez az oka annak, hogy az Elmélkedés a kátyúban című könyvecskét nagy-könyvtáraink katalógusai Bök Péter munkájaként tartják számon. Politikai nézetei naivak, nacionalizmussal vegyes liberalizmus jellemzi kissé zavaros fejtegetéseit. Elég talán ennek bizonyítására egyetlen bekezdést idézni a vékonyka kötetből: „A munkásokat ne engedjük a tőke által kiszipolyoztatni, szociális téren tegyük meg mindazt, amit anyagi helyzetünk megenged. Az állami ingyenes oktatást hozzuk be, hogy a szocialisták képzelt végcéljuk eléréséhez közelebb jussanak. Ha ez megtörténik, nem fogunk bennük a haza sorsának, a nép jólétének emelését célozva ellenfelekre találni, ott fognak velünk küzdeni egy harcvonalban...”

Berci bácsi ilyen naivságokat gondolt, székelykaput faragott Kossuth utcai házának verandáján, amelynek padlóját Batthyány zárkájának márványlapjai borították. És voltak, akik ezért – vagy ennek ellenére, esetleg másért, olyasmért, amit így utólag lehetetlen már megfogalmazni is – szeretettel emlegették a hajdanvolt detektívfőnököt.

Csinszka, akkor már Márffy Ödönné, egy 1911-es látogatásra emlékezve, így örökíti meg kiadatlan önéletírásában Szombatfalvy alakját, a „fogadott nagybácsi” első, 1903-as találkozását Adyval:

„Ma már élettelen a jelzőt leírni; milyen tapasztalt, milyen bölcs, elmésen eredeti, ötletesen mulatságos, talpig szív ember volt. Mindent ismert és mindenkit ismert, mindenhez értett, mert mindent próbált és mindent látott, amit egy szegényen gazdag, genialis fantáziájú élet adhat a maga bátor, igaz harcosának. Örökre megszerettük egymást... elmesélte, hogy a legjobb tudomása szerint az Ady-család elszegényedett, nemes érmelléki família, s mert ő is odavaló gentry-fiú volt, Ady első párisi útja előtt, hozzáfordult valami ajánlólevél ügyben, mit ő meg is adott. Akkor – kispesti tuszkulánumban – vendégül is látta a poétát, de mert mások is voltak nála, nem nagyon maradt emlékezetében Ady, az ember, csak a szemét nem lehet és nem tudta azóta sem elfelejteni.”

Az ajánlólevél ügye, s valamiféle tervezett kölcsöné Ady levelezésében is előfordul.

A költő Szombatfalvy, s mások közvetítésével – még Meszlényi Adriennek, a híres-hírhedt félvilági színésznőnek segítségét is igénybevéve – Szemere Miklós-hoz keresett kapcsolatot.

A dolog nehéznek látszott, tekintettel arra, hogy a nagyváradi hírlapíró annak idején csúnyán elkerítette Szemere képviselővé választásának esetét, megszelleztette annak igaz történetét.

Ady először 1903. novemberében, Diósy Ödönékhez – Lédáékhoz – címzett levelében írt idevágó terveiről: „Budapestre is készülök... Szemere Miklóssal, ... lesz végeznivalóm”. Újabb két levélrészlet december 14-i keltezéssel (az első címzettje Léda testvére, Brüll Berta, a másodiké Bíró Lajos) „... Szemerével nem tudtam beszélni, de barátai magukra vállalták ügyemet, s az öreg Újházy pedig Meszlényi Adriennek fog szólni, ami Szemerénél mindennél többet ér”.

„Párizsi utamnak ezer akadálya van. Szemerével nem beszélhettem, de barátai mindent ígértek, az öreg Újházy pedig Adrienn öngaságát dolgozza meg.”

1904. január 11-én Bíró Lajoshoz címzett levelében már a felemás végeredményről is beszámolhatott: „Bölnynél: refus... (visszautasítás) Annyira hatott rám a dolog, hogy Szemerétől, kit pedig már jól megdolgoztam, csak ajánló levelet kértem.”

A költő, Csinszka és Berci bácsi kapcsolatának második korszaka 1914 nyarán kezdődött. Akkor folyt a lelket ölő huzavona Boncza Berta és Ady Endre házassága körül. Az apa – Boncza Miklós – a végsőig ellenállt.

Végül is beleegyezése nélkül, árvaszéki engedéllyel kötötték meg a házasságot. Az engedély beszerzője ismét csak a nyugalmazott detektívfőnök volt, aki arra is vállalkozott, hogy a haragos Bonczát – amennyire lehet – „megszelídíti”.

1914. július 4-én küldött üzenetet az ügyben Boncza Berta Adynak: „Ma Szombatfalvy bátyámnak írtam, benfentes – ügyes és ravasz – detektív – engem szeret, s az Apámtól nem fél, de hatással tud lenni rá, szegény ember – agyonütöttem a bizalmammal, reázuhanó intimitásaimmal, amik reá csak mint az or-

A dedikált kép sokáig díszítette
a kisésti ház szobájának falát

Berci bácsiéknak mintegy gyermeki szeretettel
1915. Karácsony. Ady Sándor.

Ady Sándor

vosságos kanálra úgy bizattak, bár legyen neki könnyű a föld: a beadás is az ő munkája kell legyen . . . Csinszky, hagyd helyben ezt az írást, hidd el, kellett egy kis mozgósítás, mert Apám még mindig hallgat, nekünk pedig megoldás kell . . .”

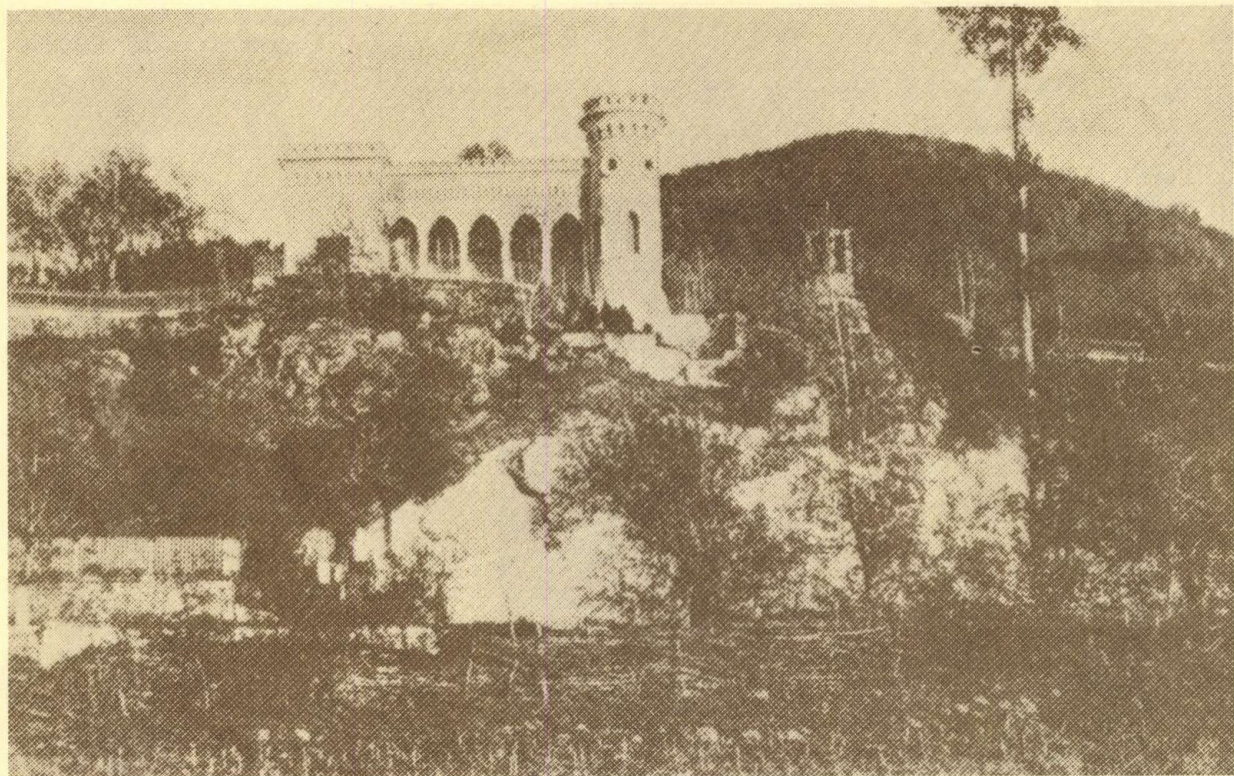
Egy bejegyzés 1914. október 13-án, Csinszka naplójában: „Berci bácsit öljük. Komoly ígért.”

Ady levele 1915 februárjának közepén: „Szép erőfölöslegeimet szeretett atyád, s a sors jóvoltából elvesztettem, de még nincs nagy baj. Tisza másodszor sem írt, tehát Berci bátyád Némethyvel (belügyi államtitkár volt) fogja elintéztetni holnapután árvaszéki ügyünket . . .”

Végül is sikerült a dolog. A közbenjáró is benyújtotta a „számlát”. Nyilván úgy érezte, ráfér a fiatalokra némi fejmosás. Erről Ady is beszámolt Csinszka-nak, s a válasz: „Berci bácsi beszédei épületesek lehettek nagyon. Alig várlak, hogy referálj róluk. Nevesd ki Dyska. Annyit üt, csapkod, tör és ront az Élet . . .”

A barátságot persze nem fenyegeti ez a kis köztét. Egy ritka Székely Aladár felvétel dedikációja is erről árulkodik: „Berci bácsiéknak mindig gyermeki szeretettel Ady Bandiék.” Sokáig függött a kisésti ház szalonjának falán az értékes ajándék. Később Hildenstab György tulajdonába került. Tőle a lánya örökölte. Aztán annak a fia. Ő pedig odaajándékozta egy barátjának. A tárgyak sorsa is hányatott akár az embereké . . .

Boncza nem enged

Boncza Miklós – hiába volt minden baráti közbenjárás – végül is nem békült. Pedig a csucsai vár külön ura – aki ötven évesen nővérének 22 éves lányát kényszerítette magához feleségül, s aki annak korai halála után jóformán soha többé nem lépte át a szerelemből épített kastély küszöbét, aki képviselő volt, no meg a Magyar Közigazgatás című hetilap alapítója és szerkesztője – akkor már hosszú évek óta elérhető közelségben, Pesten élt. Városi otthona ma Ady emlékmúzeum. Apja halála után, 1917-ben költöztek Csinszkaéék ide, a Veres Pálné utcai háromszobás lakásba. Boncza a tízes évek elején Lőrincen vett magának egy ma is álló kertes házat, betegségében, élete kudarcai elől menekülve, itt remélt nyugalmat találni.

*Az Akadémia kéziratára őrz*i Erlesbeck Kamillának, Boncza Miklós gyámleányának és egyben élettársának feljegyzéseit, a haragjától pusztuló idős férfi mindennapjairól, amelyeket együtt töltöttek itt a város szélén a Kossuth utca 152-ben. Elfoglult kéz vetette papírra a ceruzasorokat, de elhihetjük az emlékezőnek, hogy ez a megrokkant férfi nagyon várta a békülés percét. Számontartotta a maga szabta határidőt: ha két évig együtt maradnak – mondogatta – földom a haragot . . .

„Bertuka 1916. december 3-án Csucsán kelt levelében azt írja, hogy a jövőre mindhárman együtt ünnepeljük a Mikulást. Ez a része a levélnek napokig foglalkoztatta drága nagy betegünket, hogy gondolja ezt a lánya: „mindhárman” és kérdezte tőlem hogyan értelmezném én ezt, ő, Bertuka, a nagyanyja Camillával, vagy ő, Bertuka, a férje és Camilla, egyik este hozzám fordul és azt mondja, talán a leányom a férjével összekülönbözött, hogy azt írja? . . . Annyira lekötötte a levélnek ezen része minden gondolatát, hogy midőn pár napra jóbarátja és rokona, Szombatfalvy Albert bátyám átjött Kispestről őt meglátogatni, fel kellett olvasni, de csak a legutolsó részt, erre aztán az ő véleményét is kikérte, és most már hármasban találgattuk a Bertuka által feladott talányt – Gondolatban mindég leányával és Csucsával foglalkozott . . .

Hogy készült a találkozásra, az is mutatja, hogy a Nyugatnak sok oly példányát vetette meg, melyben Ady költemények voltak . . . De a kikötött két esztendőből még egy napot sem volt hajlandó engedni.”

A „határidő” lejártá előtt két hónappal, 1917. január 5-én, 69 éves korában meghalt Boncza Miklós. A lőrinci régi temetőbe vezető utolsó útjára népes gyülekezet kísért. Ott volt a nem kívánt vő, Ady Endre, aki a ravatalon látta először apósát.

Ott volt a jóbarát és rokon: Szombatfalvy Albert is, akivel most találkozunk utoljára ebben a hosszúranyúlt történetben.

Öt évvel később, 1922-ben ő is elhagyta az árnyékvilágot. Aki keresi, sírját sem találja, ahogy az egykori kispesti postamester Szombatfalvy Klára, vagy a csucsai várúr Boncza Miklós keresztjét is hiába keresnénk. Már régen nincs, aki a végső nyugalmat megváltsa számukra, a hely pedig kell az újabb halottaknak.

*Itt élt Boncza Miklós,
visszavonulva a világtól...*

1919 januárjában, 42 évesen örökre lehunyta szemét a költő, Ady Endre. Özvegye – aki korábban, és ezután is gyakori vendége, talán kicsit támasza is volt apja élettársának, Kamilla néninek – néhány hónappal később, de még gyászruhában, Lőrincre kocsizott. A Kossuth utcai épület házmesterének sógora, Fazekas Ferenc, Pestlőrinc direktóriumának tagja, ekkor már bujkált valahol, a megtorlás elől. S hogy hol, ezt szeretne volna megtudni a helyi csendőrőrs parancsnoka. Be is vitette a házmestert és feleségét. Éppen Bertuka látogatásának reggelén.

Csinszka felháborodva sietett át az örsre: kikéri magának az inzultust, hogy merészeli – pattog – gyanúba keverni azt az embert, akiben ő megbízik!

A fekete ruhás, ismeretlen és előkelő úriasszony göggel olvassa a hüledező őrmester fejére, kinek az alkalmazottját hurcolnák meg ártatlanul. S bár a csendőrnek láthatóan fogalma sincs annak rangjáról, s becséről, akit emlegetnek, megretten a határozott fellépéstől: elengedi a házmesteréket.

Hogy is írja Bök Péter?:

„A szocializmus fogamzott a vagyonegyenlőség jegyében, életre kelt a munkások elégtelensége folytán, fejlődik az általános művelődés iskolájában, hogy elérjen realitisticus ösvényen haladva egy olyan ideális állapotot, a mely itt a földön elképzelve éppen olyan mysticus, mint a keresztények mennyországa a túlvilágban...

... Ha e tanokat higgadtan vizsgáljuk, be kell vallani, hogy törekvésük nem olyan önző, mint sokan hiszik...

... Természetesen más lapra tartozik annak megítélése, hogy vajjon addig, a míg az emberben meg lesz az állat, lehet-e a végcéljuk elérésében hinni?...

... De ha a világtörténeten végigtekintünk, tapasztaljuk, hogy többször az emberek óriási tömege, elérhetetlennek látszó célokért küzdött s abban annyira bízott, hogy életét is kész volt azért áldozni...

Az utolsó epizód

V. Egy flamingó Kispesten

A múlt század derekán az egykori Ludovika Akadémiától a szentlőrinci Gloriettig – az egyetlen határcsárdától eltekintve – még egy pástorkunyhó sem állt a távlat kutató tekintet útjában. Amikor a belga Banque de Credit Foncier et Industriel hitelintézet kiárúsította a hajdani szentlőrinci uradalmat – amiből a nagy falatok Csérynek, Lónyaynak jutottak – egy ügyvéd, Rózsa Lajos, és két mérnök: Herrich Károly és Eggert József vették meg a mai Kispest földjét, ezt a mocsaras, csenevész erdősávokkal tarkított, futóhomok borította tájat. Nem sokkal később, házhelyekre osztva, szép haszonnal értékesítették.

A község legelső, 1871. június 11-i közgyűlési jegyzőkönyve így emlékezik meg akciójukról: „A 272 hold, – 811 házhelyeknek felosztván, s különböző mennyiségekben négyszögölét 80 krajczarával, osztrák értékben számítva, 1870-ik évben egyeseknek eladván –, fensőbbi engedelemmel a Kispest nevet nyerte, s községgé alakított.”

Miért halt meg Biczó Béni?

Az első ház 1870-ben épült fel, mégpedig a mai Vörös Hadsereg útja és a Híkáde (előbb Árpád) utca sarkán az Alberti községből idetelepülő Czur Jánosné jóvoltából. A második házat egy pék, a harmadikat egy hentes, a negyediket egy, a főváros szolgálatában álló hivatalnok, az ötödiket egy vendéglős és a hatodikat dr. Breznay Béla egyetemi tanár építtette. S itt érdemes is abbahagyni a felsorolást. Breznay személyében a kisközség polgárai között megjelent az első „nyaraló”. A tömegesen ideáramló kisiparosok, kereskedők, majorosok, kistisztviselők, gyári munkások és napszámosok mellett az ide kirándulni, pihenni járó, s ebből a célból építkező jobbmódúak képviselték a szépen gyarapodó polgárság „előkelő” vonulatát.

Őskispest határait a mai Rákóczi és Kossuth utca, valamint a Vörös Hadsereg és Ady Endre út jelölik ki. Az ezen a négyszögön kívül eső területen szántóföldek, mocsaras nádasok, mezők, erdők váltakoztak. Hírmondónak legtovább a „Hattyúsziget” őrizte a vadregényes táj emlékét. Ez a körülbelül tíz holdnyi terület gazdag volt szárnyas vadban, nádas, mocsaras tavát hatalmas tölgy és topolyafák vették körül. A tó közepén levő szigeten, még a századforduló előtt, népszerű mulatóhelyet épített ki egy élelmes vendéglős. A tóban hattyúk úszkáltak – innen a név –, volt itt céllövölde, táncterem, körhinta. Aztán persze ezt a mocsarat is lecsapolták, területét feltöltötték, parcellázták.

Valamikor, az én gyermekkoromban, az ötvenes években még „Hattyúnak” hívták a kispesti strandot, őrizve a régi világ már akkor is lappangó emlékeit.

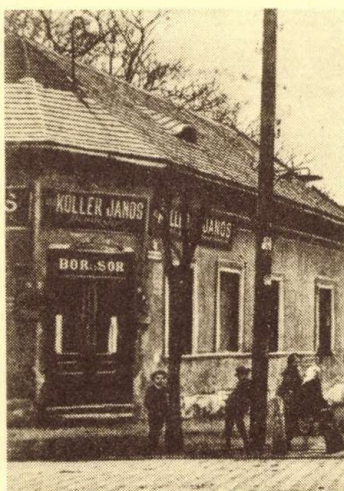
A kisközségben születésének tizedik évfordulóján már közel járt az ezerhez az idetelepültek száma. Újabb harminc év elteltével pedig harmincezer lelket számolt a város rangját csak jóval később, 1922-ben elnyerő Kispest.

A gyarapodás korszaka ez, mindenki sokat és nagyot akar, többnyire magának. Napirenden vannak a marakodások. Hősök és antihősök születnek.

Ha korszakokra osztanánk ezt a negyven-ötven évet, az első szakasz címkéjére Biczó Béni nevét írhatnánk. Ő volt a hőskor Kispestjének egyetlen egészségügyi „intézménye”. „Katonai sebészapoló”, azazhogy szanitéc volt az istenadta, aki egy szoba-konyhás lakásért, 120 forint évi fizetésért és betegenként 40 krajcár látogatási díjért vállalta fel a gyógyítás nemes hivatását. Általában a kocsmában ült, itt fogadta a páciensúrát, de meg kell adni, nem élt vissza a hatalmával. Ártatlan szereket rendelt, s a gyógyítást a természetre bízta. Ez a mértéktartás persze nem volt éppen jellemző egész életvitelére. Halála után Kispest apraja-nagyja fújta a nótát:

„Azért halt meg Biczó Béni   Ha bort adtak volna néki
Vizet adtak inni néki,   Most is élne Biczó Béni!”

Üdvözlét Kispestről. Hunyadi u.

A hetvenes, a nyolcvanas évek eme jellegzetes hőseit követi a kilencvenes évek. Az újabb korszak szimbóluma Madarassy László lehetne, aki 1891–93 között volt Kispest főjegyzője. Sikerült lecsillapítania a marakodókat, rendet teremteni a zilált pénzügyekben, s ez a három év elég volt ahhoz, hogy a valódi gyarapodás korszaka megkezdődjék.

Madarassy Jókai tollára méltó, különös egyéniség volt. Világlátott ember, aki pályafutását szülővárosában, Kecskeméten kezdte, itt lett később királyi ügyész és a Kecskeméti Hírlap szerkesztője. Tizenkilenc éves kora óta, amikor „Tavaszi pillangók” című verseskötete megjelent, egyfolytában írt és publikált. Regényeket, novellákat a Hölgyfutárban, színdarabokat, amelyeket be is mutattak.

Tevékeny részese volt a Ráday vezette betyárüldözési hadjáratnak, háromkötetes regényben írta meg ezzel kapcsolatos élményeit. Am egy napon elunta a békés polgári életet, hajóra szállt, hogy Amerikába utazzon. 1881-ben indult a hosszú útra. Sárgalázat kapott, de a nála levő pirospaprikával magát és útítársait is sikerült kikúrálania. Ettől kezdve orvosnak adta ki magát, és így próbált boldogulni. Mikor évek múlva a diplomáját kezdték firtatni, Jefferson néven egy légyfogóhálóval meg egy puskával, s persze gyalogszerrel újra útnak indult. Panama, Columbia, Peru voltak útjának állomásai. Hol favágóként, kigyóbüvölőként, hitértítőként, hol tányérmosóként, napszámosként kereste kenyerét. Rovarokat is gyűjtött egy gyógynövénykereskedő megbízottjaként. Később nyomorúságából mentette ki ez a gyűjtemény, ám egyúttal újabb kalandokba sodorta. Egy Peruba induló hajóskapitány vásárolta ugyanis meg tőle, s ráadásként el is fuvarozta állomáshelyére. Így jutott el Limába, ahol följánlotta szolgálatait Garcia elnöknek. Tőle azt a „diplomáciai” megbízatást kapta, hogy menjen át Chilébe és Bolíviába, s ott lázítsa fel az indián törzseket Chile ellen. Madarassy így jutott el Valparaiso-ba és Santiago de Chilé-be is.

Végül elfogta a honvágy és hazajött. Irodista lett a Statisztikai Hivatalban, s kedvtelésből nagysikerű kalandos ifjúsági regényeket írogatott. (A Majomkirályt például éppen dél-amerikai élményei alapján.) Ötvenkét évesen választották meg kispesti főjegyzőnek, ötvennégy éves volt, amikor váratlanul meghalt. Végtisztességén a gyászbeszédet a vármegye nagyhatalmú alispánja, Földváry Mihály mondta a sokezeres gyülekezet előtt.

A Madarassy teremtette béke azonban nem tartott sokáig Kispesten. A Milennium évében, 1896-ban, amikor a község is ünnepelt: fennállásának 25. évfordulóját, megjelent a színen a békétlenség fura nevű és sorsú figurája, hogy megalapítsa a születő szép új világ első sajtóorgánumát, a Kípest-Szentlőrinczi Ellenőrt. Lőrinc ugyanis ekkor még Kípest része volt (1873-ban csatlakozott az éppen csak megszületett községhez, hogy 1900-ban majd újra az önállóság mellett döntsön). A lapnak – és mellékletének, a „Daráznak” – kiadója, szerkesztője és szerzője egy és ugyanaz a személy: Seper Kajetán. Nyakán a hattagú család, a feleség. Meg a hírlapírói szokimondás átka.

„Tagadhatatlan” – írja egy cikkében – „hog Kípesten, ebben a kis Amerikában, legjobban azok hencegnek, akiknek vaj van a fejükön. Hisz, ha jól körütekintünk, 60–70 olyan egyén volt ott, akik a fővárosból valamilyen büntény miatt ki vannak tiltva. Ott már némelyiknek háza, telke van, fogaton jár, s csak úgy fitymálja a tisztességes polgárokat.” Vitriolba mártott tollal küzd a korrupt vezetők ellen, és a „jutalom” nem marad el: sikerül öt hétre lecsukatnia magát. Itt sem vesztegeti azonban az idejét. „Öt hét a gyűjtőfogházban”, majd „Kípesti gazemberek” címmel röpiratot ír, s mikor kiszabadul, ott folytatja, ahol abbahagyta. Seper Kajetán és a pártharcosok jegyében telnek el a XIX. század utolsó évei Kípesten.

1908-at írunk, amikor Komócsy Pál katonatiszt egy házacskát bérel a nagyközség legelőkelőbb utcáinak egyikében, a Kossuth utcában, apósa, Madarász József, az agg függetlenségi képviselő számára. Komócsyék a szomszédos házban, a mai 11-ben laktak. Ez utóbbi építtetőjét ismerjük. Szó esett már róla, mint a hatodik kispesti ház gazdájáról. Breznay Béla hittudós, hosszú ideig a község megbecsült polgára, számos társadalmi egyesületnek tagja, aki egyébként fővárosi lakos, eleinte csak nyaralni jár ide. Vadászháznak szánta a napjainkban is álló épületet. Különböző megfontolások – nem utolsósorban a kezdettől a ház homlokzatán díszelgő „Gondúzó” felirat – alapján a ma 9-es számot viselő épület is

Kispesti Takarékpénztár

A Gondúzó története

*Jelenet Seper Kajetan kispesti
lapszerkesztő élményeiből*

ebben a hőskorban épülhetett. Minden bizonnyal – bár a szomszédosnál szerényebb – nyaralónak, pihenőhelynek. A Kispest történetét feldolgozó, 1937-ben megjelent monográfia úgy tudja: a nádas, mocsaras vidék határa még 1880-ban is a mai Zrínyi utca vonalán húzódott, s a „gondúzó” nyaralók úgy épültek itt, mint ma a Velencei tó mentén.

A ház boltozatos pincéje – a bor tárolására szolgáló benyílókkal –, a pince öntöttvas ajtaja s más jelek is azt a feltevést erősítik, hogy Madarász apó első kisésti lakhelyének falait az 1870-es években húzták fel. Korábbi lakóit, tulajdonosait nem ismerjük. A község birtokviszonyait leíró irattári anyagok jórésze elpusztult a háború alatt, s így nincs is sok remény arra, hogy valaha is megtudjuk, ki volt, kik voltak az azóta átépített villa korábbi gazdái. De azt tudjuk, kik örökölték a nagyhírű negyvennyolcas Madarász József Kossuth utcai hajlékát, azután, hogy ő maga átköltözött a hozzá illően szegények, Kisést igazi őslakói köze, a Jókai utcába.

Először egy artista és mutatványos, Maxi bácsi. Alacsony kis emberke volt. A régi kiséstiek még emlékeznek rá és történeteire. Hogy amikor ő fiatal volt, úgy élt, akár egy gróf! Ha végighajtott az Andrássy úton, az egyik hintó vitte őt, utána a következő a szeretőjét, a harmadik meg a cylinderét... Volt egy trükkös botja is – idézik föl a múltat az öregek. Ha odacsapta a földhöz, a tetején egy bohóc összezsattintotta a cintányért.

Maxi bácsit Tauber Mártonnak hívták. A tízes években már az övé volt a villa. A kertben lakott egy kis bódében. A házat pedig bérlőknek adta ki. Élettársa is „művész” volt, Csertli Kálmánné, született Tubicsák Laura, az énekesnő. 1929-ben halt meg a fővárosi elmegyógyintézetben.

Maxi bácsitól Nyizsnánszky Richárd vette meg a házat, 1928-ban. A Hofherr gyár cégvezető igazgatója volt. Könyvelőként kezdte pályafutását. Sógorának gyermeklányait – amikor azok árván maradtak – magához vette. Ahogy mondják, sokat tett a község fejlődéséért is.

A Berger lányok egyikével még találkoztam a frissen tatarozott épületben: párányi házacska, pedig ma nagyobb, mint Madarász apó itt laktakor. Időközben ugyanis beépítették a nyitott teraszt. Az így keletkezett felszobán kívül van itt még egy négyszer-négy méteres szobácska, egy falatnyi konyha. Ennyi volt az egész. A nagyobbik szobát csak 1928-ban ragasztották az épülethez.

A valamikori teraszon üldögélt óraszám annak idején az öregúr, és pipázott.

A Gondúz-villa, Madarász Józsefnek, a világ legtovább szolgáló képviselőjének első kiséti otthona

Feje fölött a homlokzaton a „Gondúz” felirat máig hirdeti a békés délutánok emlékét. És az a két, most már tekintélyes platánfa is, amelyeket valaha állítólag Madarász apó ültetett a terasz két sarkához.

Ennyi a nevezetes Gondúz villa utolsó hetven évének rövid története, amelynek falai között csak hónapokat – legfeljebb egy évet – töltött a leghosszabb ideig képviselősödő – s e tekintetben máig világrekorder – magyar politikus. Addig volt csak itt, amíg olcsóbb szállást nem talált számára veje, Komócsy, a nyalka katonatiszt, a Jókai utcában.

Háromszor-négyszer is végigsétálok a csatatéren. Már csak itt-ott áll egy világos ablakú ház. Téglá- és törmelékhalomok között pihennek a sártól mocskos gépek. Vége a műszaknak. Holnap reggelig nem bontják tovább a Jókai utcát. Ahol becsöngetek, mindenütt csomagolnak. Ládákban a törékeny holmik, képek foltjait őrzik a falak. A bútorok menetkészen. Hamarosan mindenki útnak indul. A már elköltözöttek címét nehéz összeszedni, de azért sikerül apránként.

A Balkányi ház utolsó tulajdonosát, Balkányi Tibornét a Lehel utca egyik új épületében találom meg. A szomszédos panelházban újabb alkalmi ismeretséget kötök másokkal is, az egykori környékeliekkel, Jókai utcaiakkal. Igaz, sovány az eredmény. Valaki mintha mégis hallott volna valamit. Ketten is emlékeznek az öreg eperfára. Mindketten úgy, hogy a 44. számú ház udvarán állt. A famatuzsálem döntő fontosságú a helyszín azonosításában. Hajdani hírlapíró kollégám helyszínfestésében szerepel, Madarász apó környezetének jellegzetes rekvizitumaként. A cikk 1913 januárjában jelent meg a Budapest című lapban. Az újságíró Kispesten, „Jókai utcai tuszkulánumban” látogatta meg az akkor éppen kilencvenkilenc éves Madarász Józsefet, a történelmi időket átélő sárkeresztúri követet, aki nyolcvan év óta volt már tagja a magyar törvényhozásnak.

„Fölkerestem a jó öreg Madarász apót – írja a riporter – az ő szerény otthonában, hogy elbeszélgessek vele az elmúlt szép daliás időkről, megismerjem életmódját, szokásait. Betegen találtam. Betegsége ellenére fiatalos jókedv sugározza be jóságos arcát, s még ő vigasztalja hozzátartozóit.

– Sose féljete – mondja – azért megérem én még a három egyest!

Mert a jó öreg Madarász apó éppen száztizenegy évig akar élni. Úgy várja ezt a

Bontják a Jókai utcát

nagy távolban levő időt, mint más ember a legközelebbi napot. Egyre mondogatja:

– Hárman vagyunk még itt a történelmi múltból: Ferenc József, Görgey meg én. Na hát a sorban én leszek az utolsó. Utálatos tél – mondja –, de majd kifogok rajta. Meglássátok milyen jó lesz tavasszal. Sütkérezem megint a napfényben az öreg eperfa alatt.”

Íme, az a bizonyos eperfa. S egy másik újságcikkből azt is megtudjuk – a Nap tudósítójának szintén 1913-as írásából –, hogy a házacsk a Jókai utcai 40. szám alatt állt:

„Rég elpihent harcos nagy magyarok kortársa, a világ valamennyi parlamenti képviselőjének doyenje Madarász József apó roskatagon, fáradtan, betegen itt van még közöttünk . . . veje a kitűnő Komócsy százados, leánya és felesége ápolják önfeláldozó szeretettel.

Kispesten a Jókai utca 40. számú házban lakik a család. A földszintes csinos ház vidéki kúriának is beillene, ha bért fizető partájok nem laktának benne. Az utcai részben van Komócsyék lakása. A tisztiszolga nyit ajtót előttem, s amint megmondom, mi járatban vagyok, ezzel a kevésbé barátságos invitálással vezet az előszobába:

– No, az úr is éppen jókor jött!

Az előszobában egy szép öreg úriasszony jött elélem.”

Madarász felesége azonban nem engedte be a szobába az újságíró. Két egymásbanyúló szobánk van, felizgatná a beteget, ha észrevenné, hogy idegen van a házban – magyarázta.

A Nap tudósítója – akivel a ház asszonya az előszobában ült le pár percre – szóba hozta azt a pénzgyűjtési akciót, amit Kaposvárott kezdeményeztek az öregúr hívei, hogy valami módon segítsenek az agg képviselő helyzetén. Nem ajándék volna ez – magyarázta – hanem a nemzet hálájának szerény kifejezése. Ám a szavába vágtak: Erre nincs semmi szükség. Érték ugyan csapások bennünket, de nekünk nem kell semmi. Senki pénze, senki halála, ajándéka.

A tisztiszolga ismét előkerült. Ahogy végigment az előszobán, patkós bakancsának rajza ott maradt a fehérre mázolt padlón. Madarászné is észrevette, hogy vendége a padlót nézi, és szinte mentegetődzve mondta: Nincs szőnyegünk. Aztán hozzátette, nehogy bárki is félreérthesse a szavakat: az ajtó miatt nem lehetne odatenni, fölgűrődne, amikor nyitják . . .

A búcsúzásnál pedig nyomatékkal ismételte meg: Írja meg kérem, hogy nem kell semmi, nem kérünk semmit . . .

Az utcai átszámozáskor az egykori Jókai utca 40. kapta meg a 44-es számot. A 44-es számú ház utolsó tulajdonosának, Balkányi Tibornénak családi irattárában találni két dokumentumot is, amelyek megerősítik, hogy ez az épület volt a századforduló utáni évek Jókai utca negyvene.

1910-ben kelt Balkányi Margitnak, a rendőrigazgató kisebbik lányának születési anyakönyvi kivonata. A szülők: Balkányi Lajos és Baráthi Mária. Lakcímük az anyakönyvben: Jókai utca 40. És ugyanez a lakcím szerepel Margit 1925-ben szövegezett tanoncszerződésén, amelyben a női szabó szakma kitanulására kötelezi magát.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1931-ben kelt általános ismertetője és címtára viszont Balkányi Lajos életrajzi adatait közölve már az új házszámot írja, miközben összefoglalja a tulajdonos pályafutását. Megtudjuk a dokumentumból, hogy 1868-ban született Fejér megyében, hogy a nagyváradi premontrei főgimnáziumban tette le az érettségit, s hogy 1893-ban lépett a rendőrség szolgálatába. Nagyváradon, Zilahon, Gödöllőn és Budapesten teljesített szolgálatot, 1917-ben nevezték ki hivataltigazgatónak. 1922-ben vonult nyugalomba. Tagja volt a városi képviselőtestületnek, a Háztulajdonosok Egyesületének pedig alelnöke. Madarász apó az ő házában élte utolsó éveit.

Persze nem háztulajdonosként, ahogy a Nap cikkírója feltételezi. Balkányiék közvetlenül a századforduló után költöztek a Jókai utcába. Az utcára merőlegesen tájolt házrész volt a telken az első épület. Amikor pedig felhúzták az utcai épületrész falait – előszoba, két egymásbanyúló szoba – ezt adhatták bérbe Komócsy Pálnak, Madarász vejének, hogy apósát odaköltöztesse. S amikor a képviselőtestület doyenje 1915 január 31-én 101 éves korában végelgyengülésben elhalt – lám, mégsem sikerült túlélnie két fő ellenségét, az árulóként gyűlölt Görgeyt és a „trónbitorló” Ferenc Józsefet – Balkányiék áttelepültek az utcai házrészbe, a felszabaduló udvari épületbe pedig egy munkáscsalád költözött. Egy-

bevág az okfejtéssel, hogy ez a bizonyos munkáscsalád: Rónáék, valóban közvetlenül Madarász halála után, 1915 telén vagy 1916 tavaszán hurcolkodtak ide Újpestről.

De ki is volt Kispest leghíresebb lakója, Madarász József? – A hírhedt gyémántperben ártatlanul meghurcolt László testvéröccse. Madarász László, a forradalom balszárnyának, a „flamingóknak” egyik vezéralakja volt, s a nemzeti mozgalom e radikális irányzata vonzotta Józsefet is. 1814-ben született Nemeskisludon. Apja, Gedeon, középbirtokos nemes. 250–300 hold a vagyona. József jogot tanul, hivatalnoki pályára készül. De a politika jobban érdekli. Már 1832-ben – 18 évesen – ott találjuk a pozsonyi Diétán, báró Majthényi Antalné képviselőjében, a távollévők követi között. Itt ismerkedik meg Kossuth Lajossal, s azzal keresi a szállásra és kenyérre valót, hogy másolja az Országgyűlési Tudósítások kéziratos oldalait. Két év múlva kis híján mégis elkapja a hivatalnoki karrier forgataga. Maga meséli el Emlékirataiban, miért nem lett végül is szolgabíró: „Édesatyám kívánta, hogy a megyénél vállaljak tisztséget. Szluha Imre családunkat megnyerni óhajtván, a jövőendő tisztválasztásra nézve értesítette őket, hogy azonnal ki fogok neveztetni, csak 'a legcsekélyebbet' teljesítem.

Madarász apó

Madarász apó és felesége, kisunokájukkal

Pozsonyban ugyanis az országgyűlés alatt az ellenzék, a szabadabb gondolkodású követek, az eddig simára borotvált arc helyett körszakállt kezdtek viselni. Azon csekélység – amit szolgabíróvá leendő kineveztetésem végett kívántak – az volt, hogy ne hordják körszakállt.

Visszautasítottam e csekélység teljesítését. Kijelentettem, hogy ha kineveztet, iparkodni fogok megfelelni tisztemnek becsülettel, de a hivatalt önállóságom fölaldozásával meg nem veszem.”

Bátyja hű famulusaként szorgalmas résztvevője a megyei és az országos politikának, közben apjának is segít a gazdálkodásban, verseket és naplót ír. A 21 éves fiatalember pontosan felméri, hol tart a nemzet és tudja, hogy hol a helye. Jellemző, hogy a jórészt szerelmes versekből összeállított, 1837-ben kiadott „Érzelem” című kötetcskéjének első költeménye, a „Felsóhajtság” is a hazát, annak sorsát, s nem a reménytelen szerelem miatti kétségbeesés érzését foglalja – ugyan döcögő, de őszinte – sorokba:

„Bajos-bajos neked!

Szép hon – virulni fel,

S miattad bús szívem

Gyászló bánatra kel.”

A haladás és a haza barátja a könyveiért üldözött Táncsicsot pár napig rejtegeti, ám megfeddi túlzásaiért. Tanulságosak idevágó szavai, mert megmutatják, hol húzódnak a forradalom radikális szárnyát képviselők politikai gondolkodásának korlátai: „Nálam időzvéen olvasám könyveit, melyeket titokban kinyomatott. Ezért akarták most befogni. Miután elolvastam, azt mondtam nekik: Miska, te eltértél a törvény útjáról. Irányod – a nép terhén segíteni – jó, az az én irányom is. De te azt ajánlod a népnek, hogy keljen fel, hogy törje szét terheit, lásd én is meg akarom ezeket szüntetni, de törvény által!”

Táncsicsot elfogják, s nem sokkal később kitör a forradalom.

A még mindig csak 32 éves Madarászt 1848 júniusában Sárkeresztúr képviselőjévé választják. Most már mindvégig a radikális politikai irányzat híve marad. A „békepártiak” és a „flamingók” engesztelhetetlen gyűlölködéssel támadják egymást, a mérleg nyelve a mindkét tábornak kissé gyanús Kossuth. Jókai Mór – a békepárt egyik oszlopa – nemrégiben megjelent Emléksorai sok kulisszatitkát elárulják e korszaknak. A harc kemény volt, és a gyűlölet soha nem kopott meg; erre példa a jóval későbbi parlamenti botrány. Wlassics minisztersége idején, a századforduló éveiben a Ház, Jókai Mórnak négyezer forint nemzeti tiszteletdíjat akart megszavazni. (Meg is szavazták.) Madarász József szót kért és opponálta a javaslatot: „Én ezen Jókai Mór nevezetű egyént hazám ellen vétkesnek lenni esmérem. Tiltakozom tehát az ország pénzének odaadása ellen . . .”

A hisztérikus Haynau

Világos után, 1849 szeptember 22-én, Madarászt Nemeskísfaludon letartóztatják. Pestre hozzák. Feleségét maga Haynau fogadja és – férje is jelen van a kihallgatáson – megígéri a kétségbeesett asszonynak, hogy szabadlábra helyezteti az urát. Az Emlékirat megörökíti a jelenetet: „Midőn beléptünk hozzá, elénk jött, magas szikár alak volt. Szívélyesen mondá: Önöket, polgári egyéneket nem kárhoztatom, a polgáriak iránt meg fogom tenni amit lehet, a katonák, azok esküjük ellen tévén, azokat éri a büntetés!”

Madarász rövid időre ki is szabadult Neugebäude zárkájából. De akkor – naplója szerint – mások feleségei mentek panaszra: ha ez a „véreskezű” forradalmár szabad, hogy lehet, hogy ártatlan férjeiket rabságban tartják . . . Volt rabtársai is rávallanak, s így 1850-ben újra elfogják, vasban letöltendő várfogságra ítélik:

„Amint nőm zokogva bement, Haynau kiterjeszté karjait, ráborulva, könnyezve kérte, bocsásson meg, nem volt hatalmában engem megmenteni. Többször és folyton könnyezve kérte nőmet, bocsásson meg, amiért szavát meg nem tarthatta. Csodálatos eseményei az életnek. Egy oly hiénának vallott egyén könnyez, és bocsánatot kér, hogy az áldozatot szabaddá nem tehettem!”

Valóban különös jelenet. Hitelességében azonban nincs miért kételkednünk. Annál kevésbé, mert más esetekből is következtethetünk a vérvadat képviselő Haynau hisztéroid lelki alkatára. A már-már beteges sértődékenység, a kegyetlenségi rohamokkal váltakozó ellágyulások arról árulkodnak, hogy ez a közutálatnak örvendő katona súlyosan beteg ember volt.

Erre engednek következtetni a visszahívása utáni események is. Amikor 1850

kora tavaszán leváltották, utolsó intézkedéseként – természetesen mindenfajta felsőbb jóváhagyás nélkül – a politikai foglyokat szélnek eresztette, másnap pedig egy Kossuth kalapot vásárolt, s tüntetően viselte is, ahányszor kiment Pest utcáira. Haynau törvénytelen fia volt Rebeka Leitner hesseni polgárosszonynak és Hessen uralkodó hercegének. Amikor – hogy Schwarzenberg szavait idézzük – mint használat után a jó borotvát, tokba tették, Szatmár megyében birtokot vett, magyar bajszot növesztett és magyarabb lett minden született magyarnál. Ha csak a legkisebb alkalma adódott rá, mellét verve kiabálta a „hivatalt” képviselő urak szemébe: „Wir Ungarn lassen unsere Rechte nicht!” Mi, magyarok nem hagyjuk a jogainkat!

Azt is kevesen tudják, hogy már 1849 decemberében felhívást bocsátott ki, amelyben a nevéől elnevezett emberbaráti alapítványt ismertette, illetve annak anyagi támogatására szólította föl a közönséget.

1850 májusáig tekintélyes summa gyűlt össze azok anyagi támogatására, akik „vagy saját téveszméik által félrevezetve, vagy a forradalmi párt által elcsábítva, avagy kényszerítve ezen háború alatt a cs. k. hadsereggel a véres színtéren szemközt állottak, s ott kapott sebeik következtében valamelyik tagjok elvesztése által elbénulva kéz-munkával élelmöket meg nem kereshetik, s eként az inség áldozataivá leendnének . . . Hazánkban (így!) még számos jótékony szív dobog. S a hazafiak engem újabb gyűjtemény és adakozás által segíteni fognak e szándékomban, mellynek minél nagyobbsszerű létesítését én, mint életem egyik legszebb emlékezetét megőrizni óhajtanám. Különösen felhívom Magyarország lakosait, hogy szerencsétlen testvéreikért, kik ezen harcokban megsebesülve, most a kincstár általi ellátásra igényt nem tarthatnak és segedelem nélkül szűkölködnek, erejük és tehetségök szerint segélyt nyújtani szíveskedjenek.” És így tovább, és így tovább.

Haynau ismeretlen arca, de valahogy ez sem szimpatikus. Bezzeg a vádirat, amelyben Madarász vétkeit lajstromba foglalja a helytartó valamelyik beosztottja, egészen más húrokat penget.

„Legbecsmérlőbb szónok az osztrák kormány ellen”. „... A függetlenség ki nyilatkoztatásának legfáradhatatlanabb működője.” „Letartóztatásának végperceig a legnyughatatlanabb fej” . . . Ami ezért jár: két év láncban, Rév-Komárom várában, s még négy év Olmützben.

1856-ban szabadul. Három év múlva Amerikába utazik, bátyját, Lászlót keresi fel Magyar Forrás nevű farmján. Visszafelé jövet Londonban meglátogatja Kossuthot is.

Hazatérte után, 1861-ben, Sárkeresztúr függetlenségi programmal képviselővé választja. Példátlan a világ parlamentjeinek történetében, hogy ettől az időponttól kezdve több mint fél évszázadon át ezt a kerületet képviseli a törvényhozásban, politikai elveihez mindvégig hűségesen ragaszkodva. Interpellál a Kiegyezés ellen, tiltakozik Ferenc József koronázásakor, 1868-ban újra felkeresi Kossuth Lajost. Hazahívja. S amikor az egykori kormányzó biztosítékokat kér tőle, hogy hívei vannak még az országban, nekikezd aláírásokat gyűjteni. Több száz község írásos vallomását szedi össze, mindmegannyi hűségnyilatkozat a szabadságharc eszméi mellett. Kossuth azonban nem tér haza.

Madarász apó viszont, ahogy Illyés nevezi: „az utolsó törzsfő”, minden alkalmat megragad, hogy radikális nézeteit kifejtse. Amelyek felett persze időközben túlszaladt a történelem. De csak mások érzik nevetségesnek az okvetetlenkedő öregurat. Ő maga meg van győződve igazáról. Mint a parlament korelnöke több alkalommal tanúbizonyságot tesz pártatlanságáról is, de mindig módot talál arra, hogy kárhoztassa az „országot kiárusító pecsovicsokat”. Rá aztán igaz a szólásmondás: nem enged a negyvennyolcból . . . S ezért bizony sokszor vált gunyoros megjegyzések céltáblájává.

Ebben a két emberöltőt közelítő időszakban – az országházi naplók tanúsága szerint – több mint másfél ezer alkalommal fejtette ki nézeteit. 1888-ban például a munkások választójogáért emelt szót. Tanulságos az illusztráció, érdemes idézni a napló feljegyzéseit. A mindig zsinóros atillát viselő öregúr igazának tudatában makacs önérzettel tűri a simabeszédűek nyilainak szúrásait.

„Tiszta Kálmán miniszterelnök: T. Képviselőház! . . . Két dolgot kívánok csak megjegyezni: Madarász t. képviselő úr szerintem ugyanis félreértette Asbóth

Az utolsó törzsfő

Vályi László

Vidas László

Csanád László, Pataki László, László László, Kállai László, és Madarász József

Ők nem egyeztek bele a kiegyezésbe! A jobb szélén ülő Madarász József sajátkezűleg jegyezte föl a kép szélére kedves képviselőtársai nevét

képviselő úr beszédét annyiban, mert ő azt, amit mondott, csak arra vonatkozóan mondotta, hogy a választói jog nem olyan, hogy azt – mint némelyek teszik – a természet-jog szerint a születéssel együtt járónak tekintsék... Továbbá számokkal be lehet bizonyítani, hogy a választók száma Magyarországon nem apad, hanem tetemesen szaporodik... hiszen az adóforint az alapja a cenzusnak, az adó pedig folytonosan emelkedett, természetes, hogy ez által a választói jog kitágult és többekre terjed ki. Igen sajnálom, hogy Madarász képviselőtársam nem ismer el bennünket szabadelvűeknek: csak az az egy vigasztal, hogy ő 1848-ban is a másik pártot, melynek pedig akkor vezére Kossuth Lajos volt, nem ismerte el elég szabadelvűnek. (Élénk derűtség és tetszés a jobboldalon)...

Madarász József: T. Ház! Szavaim értelmét kívánom helyreigazítani... Kötelességemnek tartom kinyilatkoztatni, hogy én Kossuth Lajost... mindig szabadelvűnek... tartottam, de sohasem tagadtam, hogy még meg nem változtatta azon, mindig egyezkedni akaró politikáját, melyet kénytelen volt követni, azért, mert akkori minisztertársai kérték, hogy azon egyeztető politika az ő jelenlétével is szentesíttessék – addig neki határozott ellenzéke voltam. Hanem volt aztán idő és nagy idő – nem a legkésőbbi időkről szólok –, mert elismerem a legkésőbbi időkből ismét ellenzékét képeztem (derűtség jobbfelől), de volt nagy idő, amelyben senki sem volt odaadóbb híve Kossuth Lajosnak, mint akartam lenni, s voltam én...

Elnök: Nem értem, hogy minő összefüggésben van ez a képviselő úr szavai értelmének helyreigazításával! (Derűtség.)

1910-et írunk, amikor utoljára korelnöke a magyar képviselőháznak. Aztán még egy-másfél évig időnként megjelent az ülésteremben. Ebben az időszakban már Kisztepen élt. Rokonainak kellett eltartani őt és feleségét, nem volt már semmijük. Még a sírhelyét is elárverezték, és a képviselőház doyenjének honatjai honoráriumát a hitelezőknek folyósították. Nem kártyázta, nem itta el. Csak egyszerűen jóhiszemű volt. Egy-két hazafias szólamért cserébe különböző hitelleveleken írta alá márkásan csengő nevét, kezesként, s azok, akik visszaéltek jámborságával, megszöktek az adósság elől.

Különös dolog: szinte bizonyos, hogy legfeljebb egy évig lakott Madarász a Kossuth utcai Gondúzó villában. S mégis, azok a források, amelyek számontartják kispesti éveit, a másíkról, a Jókai utcai „tuszkulánuról”, ahol legalább öt esztendőtt töltött el, meg sem emlékeznek. Az ok persze nyilvánvaló. A Jókai utca szegényszagú utca. S hát, hogy is történhetne meg, hogy a városka jeleseinek egyik legjelesebbike ne a főutcának számító Kossuth utca házainak valamelyikében lakjon – vélhették a húszas-harmincas évek helyi törtéíráírói. S mert volt is alapja a feltételezésnek, a maguk részéről le is zárták az ügyet. A Kossuth utcai ház platánjait védetté nyilvánították – hiszen, mint hitték, azokat Madarász apó ültette –, s a Gondúzó villa bevonult a városka történelemkönyveibe. Csekélyke elégtétel a matuzsálemi kort megért képviselőnek, akivel utolsó éveiben senki sem törődött.

Túlélte önmagát. De – emlékiratainak versbefaragott mottója is erről árulkodik – mindvégig megőrizte magából azt, amit önmaga leglényegének érzett. S ha romantikusan csengenek is a sorok, megszolgálták – szerzőjükkkel együtt – kései tisztelgésünket:

„Népfenség, szabadság, életem világa.
Magyar hon szerelme, keblem vér virága.
Viruljon mielőbb szabadságod fája!
Áldásom rád hazám, magyarok hazája.”

S mi lett a családdal, Madarász „apó” családjával? Az utolsó tanú Madarász József közgazdász, írásunk hősenek unokája.

– Az én apám – ő is József volt, Isten nyugtassa – 1879-ben született nagyapám második házasságából. Az öregúr egyébként akkor – könnyű kiszámítani – 65 éves volt. Felesége, az én nagyanyám, Fejes Erzsébet, vagy harminc évvel fiatalabb. Nem élt sokat szegény apám. 1924-ben halt meg a világháborúban szerzett fejlődés gyógyíthatatlan sokkjának következményeként. 1905-ben egyébként őt is megválasztották képviselőnek, 48-as programmal. Apja volt a ház legidősebb, ő meg a legifjabb képviselője. 1910-ig vett részt a törvényhozás munkájában. 1914-ben önkéntesként bevonult katonának. Már mint katona lovagolt ki egyszer Kispestre, ott látta meg az anyámat egy ablakban kikönyökölve. Egy Kainrath nevű kispesti építőmester lánya volt. Egykettőre összeházasodtak.

1917-ben születtem. Apám a háborúban, aztán meg többet a kórházban, mint otthon, s épphogy elkezdtem az iskolát, meghalt . . . Anyám szerzett valahonnan egy lovat, azzal fuvarozott. Később egy tanárom vette el feleségül. Nemigen tekintett a fiának . . . Hát ennyi az én történetem.

Apám konok, keményfejű ember volt. Soha egyetlen kitüntetés nem fogadott el Ferenc Jóskától. Se egykori adjutánsától. A pecsovicsokat ő is gyűlölte. Csathó Kálmán írja le egyik párbaját, amelyet a Tiszához pártolt Herczeg Ferenczel vívott. Az író kezét nyújtott neki, de ő nem fogadta el a kézfogást. Ebből lett aztán a lovagias ügy. Apám meg is vágta az író, de ez semmi ahhoz a sértéshez képest, ami ezután következett. Óriási bankettet rendeztek Madarász tiszteletére, s ott voltak Herczeg barátai is. Úgy vélték, nem lenne illendő mellette és Madarász elnére hűségüket nyilvánítani . . .

Apámon kívül született ebből a második házasságból a legidősebb Madarásznak egy lánya is, Erzsébet. Őt vette el Komócsy Pál feleségül. S ők tartották el az öregurat élete alkonyán.

Komócsy Pál katona volt. Az ezredesi rangig vitte. Egyik közeli rokona, atyai nagybátyja jeles ember volt. Komócsy Józsefet a Petőfi Társaság egyik alapítójaként és haláláig alelnökeként tiszteljük, a maga idejében ünnepezték költőt, és ünnepezték embert. Krudy Gyula így ír róla egyik kevésbé ismert arcképvázlatában:

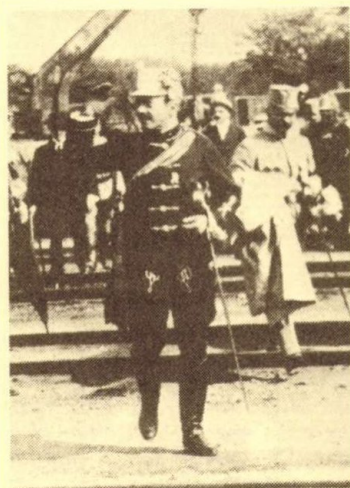
„Volt róla elnevezve vesepecsenye a Szerviták terén, a kocsmában, de ligeti sétány is, ahol a nagybányai nők lesték a holdvilágot. Olyan nagy kalapot viselt, mint a vándorpiktorok, amikor faluzni mentek . . . Hogy mellékesen költő is volt Komócsy József, ezt csak olyankor tudták róla, amikor versei megjelentek, vagy vidéken felolvasást tartott költőtársaival. Nagyon szeretett vidéken járni, mert még abban a korban született, amikor az országban mindenfelé vendégszerető házak kapui nyíltak a vándorköltő előtt . . . Nagy kalapjába szerelmesek voltak a nők, fehér asztal melletti derűségébe a férfiak, verseibe a fiatalok. Egyike volt

Nyizsnánszky Richárd, a Gondúzó-villa átépítője

Ellesett pillanat

Ifjabb Madarász József a front-ra indul . . .

azoknak, akik e kor költői közül fizikailag is érezték a népszerűséget. Sok pohárköszöntőt mondott, de még többet mondtak az ő egészségére . . .”

Különös család volt a vencsellői Komócsy familia. József, aki 1836-ban született, hat testvérével együtt félárván nőtt fel. Cipészinasból lett korának ünnepesti költője. S testvére, Lajos is felküzdötte magát. Egy sor ismert, a múlt század második felében megjelent hírlap munkatársa, némelyiknek – így a Kelet Népeinek vagy a Képes Családi Lapoknak – hosszú éveken át szerkesztője volt. A harmadik fiú, Pál, az ügyvédségig vitte. Az ő két fia közül az egyik – István – Pécs lett kanonok.

Másik fiának – Madarász Erzsébet férjének –, a nyalka katonatisztnek a nevét viszont csak egyszer kapta szárnyára a hír, 1928-ban, amikor a Budapesti Hírlap megírja a tragédiát: „Komócsy Pál honvédezredes feleségét tragikus baleset érte. A gyorsforraló lángjától tüzet kapott a ruhája, és oly súlyos égési sebeket szenvedett, hogy a szerencsétlen ezredesnét nem lehetett megmenteni az életnek. Az elhunyt úrinő a százegy évét élt Madarász József, egykori 48-as képviselő leánya volt . . .”

Végignéztünk minden relikviát. Az olmtüzi bilincseket a Nap utcai lakás falán, a megfakult fényképeket, elgyúrt leveleket, gyászjelentéseket, elsárgult újságkivágatokat.

Komócsy ezredes és ifjú felesége: Madarász József későn született leánya. Ők tartották el a fedél és kenyér nélkül maradt elaggult honatyát

Legifjabb Madarász József a családi sírnál, a Kerepesi temetőben

Lassanként minden visszakerül az albumokba, borítékokba, kazettákba. Egy újságból kiollózott illusztráció véletlenül az asztalon marad. „Ellesett pillanat” – a pécsi lap, a Dunántúli Napló egyik fotója fölött áll a rutincím. Idős asszony ül lehajtott fejjel egy sétány padján. Maga elé néz. Vagy inkább magába. Ott a kutya is, az utolsó rokon, az utolsó barát, szaglászva lebzsel a gazda mellett. Az asszonynak persze nincs neve. Miért is lenne? Egy „ellesett pillanat” névtelen főhőse. Egy arra kóborló fotós ötlete . . . Vagy lehet, hogy a szerkesztő volt, aki így szólt: ugorj ki ide a parkba, kapj le valami őszi hangulatot, ilyesmi kelle-ne . . . egy kis színes . . .

Az újságból aztán kivágták a képet. Egy barátnő tette talán, aki tudott a pesti rokonról? Írt mellé néhány sort, és postára adta. „Katinkáról jelent meg ez a felvétel. Pár hónappal a halála előtt.”

– Katinka Komócsynak és Madarász Erzsébetnek volt a gyermeke. Nem maradt senki utána. Most már egyedül vagyok. Egyedül a nyakas magyar véreből. Fura ám, hogy így, hatvanhárom évesen is kijár nekem a „legifjabb” jelző. Dehát, elvégre mégiscsak én vagyok – amíg megvagyok – a legifjabb Madarász József . . .

VI. Március tizenötödikei emlék

„Az öreg Táncsics Mihályt sok csapás érte az utóbbi években – olvasom egy régies-régi Vasárnapi Újságban lapozgatva. – Házát elárverezték, neki semmiye sem maradt, s a fővárosból Czeglédre megy lakni, hol 24 forintért kapott évi szállást. Az agg férfiú egészen meg van törve, szembaja is folyton tart. Oly viszontagságos élet után sincs megnyugvása.”

„Mi újság?” Ez a rovat címe, amelyben a hír megjelent. Mi újság hát e jeltelen hétköznapon?

A Deák Mauzóleum pályázati terveit elbírálni országos bizottságot hívtak össze. A Margitszigetet az árvíz levonulása után megtekintette József főherceg. Statisztikai hír: „A katonaság beszámításával a főváros lakossága 309 208 lelket tesz ki, 1870-hez képest tehát 24 778 lakossal szaporodott. Ezen szaporodás azonban csakis a Duna balpartján levő pesti városrészekben történt.”

Szeretetház épül a fővárosban, mert: „habár a főváros költségvetésében évről évre emelkedő összeg van a lelcenzek és árvák ápolása czímén előirányozva, az áptak mégsem részesülnek elegendő gondozásban, amit a nagy gyermekhalálozás is bizonyít . . .”

És külföldön? „A londoni magyar egyletnek sok baja van oly honfitársakkal, kik vérmes reményekkel utaztak Angliába, pang az ipar s az üzlet.” És még egy Angliából érkezett tudósítás: „Egy elveszettnek hitt hazánkfiat tñnt fel e napokban Londonban. Vékey Zsigmond honvédeztredes, Kossuth adjutánsa. Hosszú évekig volt Új-Zeelandban, nevével és öt gyermekével. Időközben olyan mosógépet talált fel, melynek szabadalmát egy newyorki társaság vette meg negyvenezer dollárért.”

Még három sor, közvetlenül a Táncsics helyzetével foglalkozó lehangoló hírecske felett: „Jókai Mór értékes gyémántgyűrűt küldött emlékül Újházynak, s a kísérő levélben köszönetet mond e jeles színészünknek Milton alakításának sikerért.”

Ház a kertek között

1876-ot írunk. Pontosan négy évtized telt el azóta, hogy a nevét akkor még Stancsicsként jegyző ácseszéri takácsmester első ízben folyamodott pesti polgársághért a város tanácsához. Telket, házat venne, s ehhez kell a bizonyítvány . . . A kérvényt elutasítják, mivelhogy a kérelmező személye „a magisztrátus előtt ismeretlen . . .” Néhány évnek kell csak elteltnie, s aligha írhatná le Pesten bárki is ezt a félmondatot: „Welcher diesem Magistrat unbekannt ist . . .”

Másodszori nekirugaszkodásra aztán, akkor, 1836-ban mégis sikerült elintézni az ügyet. Táncsics Mihály házat vett a szántóföldekkel, majorságokkal teletűzdelt külső Józsefvárosban.

Az Orczy-kert mögött állt a házacska, egy holdnyi telek is tartozott hozzá. Kétezeregy száz váltóforintba került, de csak száz forintnyi foglalt tudott leszámolni az eladó markába: „azon jó remény fejében, hogy majd egy év múlva, részint nevelői fizetéséből, részint majd Kolozsváron kiadandott munkáimból a ház árát, vagy nagyobb részét kifizethetem . . .”

Steinbauer kádármester hajlandó várni. Jobb vevőre úgysem igen számíthat. Ez a környék már a város legszéle. Mezőgazdasági tevékenység folyik mindenütt a környéken. A kanász, a csordás reggelenként a házak között hajtja ki az állatokat a legelőre, a majorságokban a falusi élet jegyében zajlanak a hétköznapok. A közelben fakad a bővizű forrás – Illés prófétáról nevezték el – idejárnak Illés napján ünnepelni, a „zöldbe”, Pest görögkeleti vallású lakosai. A városiak kedvelt kirándulóhelye a szomszédos Orczy kert is, a hatalmas, tervezett park, amely jóformán az egyetlen ilyen létesítmény Pesten, ha az elhanyagolt Városerdőcskét, azaz a Városligetet nem számítjuk.

Táncsics azonban rosszul számított: igen nehezen fizette a részleteket. Egy alkalommal lett volna ugyan lehetősége, hogy megszabaduljon a törlesztés terhé-
től: a megözvegyült kádárné házastársul ajánlkozott: „Azt is emlegeté, hogy mi-
lyen szép volt ő egykor, mint a tej és a vér”, ám a hálátlan adós inkább Terézt,
Steinbauerék keresztlányát választotta.

Hogy hol volt a házacska, amelyben Táncsics Mihály első pesti éveit töltötte,
az kiderül a telekátírási jegyzőkönyvből, amelynek 1844. évi kötetében, az 546.
oldalon ez olvasható:

„1844. szeptember 26-án Stancsics Mihály úr és neje, született Szeidl Teréz
asszony bevallják: hogy a Józsefvárosi örömvölgy utczában 485. sz. alatt lévő
1841. ápril. 1-ső napján nevökre írott házat, Radits Mátyás és neje, született
Wolf Rozina fiele, s a Józsefvárosi tömő utczában 263. sz. alatt fekvő és 1827.
március 29-én, nevezett hitvesekre íratott házukkal, 1844 évi aug. 3-án költ cse-
reszerződés szerint egy áron felcserélték légyen.”

A régi Józsefváros 485-ös helyrajzi száma az Örömvölgy (ma: Diószeghy Sámuel) és Sárkány utca sarkán levő telket jelöli. A kádármeister 1814-ben vásárolta az egy holdnyi földdarabot, s ezt adta el a ráépített kis házacskával együtt Táncsicsnak 1836-ban. Ma a Diószeghy Sámuel és Sárkány utca sarkán egy 1886-ban épült emeletes bérház áll.

Ezekben az években Táncsics fő jövedelemforrása a kertészkedés volt. Minden évben felásta és beültette: hol ezzel, hol azzal kísérletezve, az Örömvölgy utcai földcskét. Részletre tehenet is vett. Szorgalma azonban alig gyümölcsözőt, s ha mégis, valami mindig közbejött. Például az 1838-as árvíz, amikor az előző évi gazdag krumplitermést – a következő évi megélhetés aranyfedezetét – Táncsics odaajándékozta az idemenekült pestieknek. Hamar megszabadult a tehenétől is. Akkoriban ugyanis, Kunoss Endre társaként, szerkesztője volt a „Természet” című lapnak.

A nyomdász számláját egyre nagyobb kinnal tudták kifizetni, végül aztán fel kellett áldoznia egyetlen jószágát.

Történt azonban ennél nagyobb baj is, ami miatt végül rákényszerült a házcsere-
rére. „A legeltető kondás – írja le az esetet, Életpályám című önéletrajzában
Táncsics – bizonyosan bekandikált, s látva a kamra tartalmát, kedve kerekedett
azt magának tulajdonítani el.”

Az ablakon volt ugyan egy vasrostély, de a vályogfal engedett, a rostélyt könnyű volt kifeszíteni. És egy szeles éjszakán, amikor a zajt nem lehetett hallani, mindent elvittek a kamrából. Táncsics természetesen azonnal bejelentette az esetet a kapitánynál, aki másnap el is kezdte a nyomozást, de olyan ügyetlenül, hogy azok, akiket gyanúsítottak, mind a bejelentő ellen fordultak. Pap András, a gulyás, egyenesen azzal fenyegetőzött, hogy fölgyújtja a házat is, amiért megrágalmazták! Ó becsületes ember és nem tolvaj!

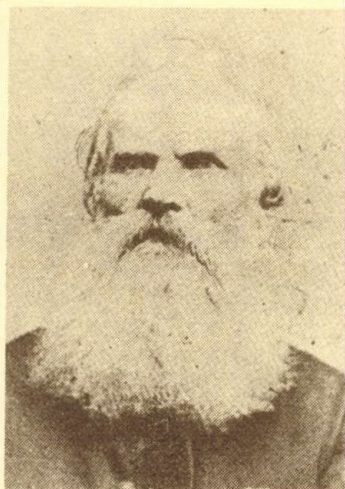
„Ez okul szolgált arra – írja emlékiratában –, hogy házunkat egy a város-
ban beljebb fekvő házért elcseréljük, mert nem akarhattunk tovább annyira tá-
vol, a város szélén, gyanús környezet közt élni. A ház csere 1844 nyár derekán
történt.”

Táncsics és családja a 263-as számú telken, az itt levő házacskában rendezke-
dett be. Később, 1848-ban vették meg a szomszédos telket, a 262. számút. (A telekkönyvek rendezése után Tömő utca 1. és 2. szám alatt tartották nyilván az ingatlanokat, később a 4-es és 6-os szám került a kapuk fölé.) A második telket készpénzért vásárolták: ritka esemény ez Táncsics életében. A vételárat, az ezerkettőszáz pengőforintot, márciusi kiszabadítása után közadakozásból gyűjtötte össze számára a város közönsége. A két telken kellett volna felépülnie a nagy álomnak, a „művésznevelőnek, mely magyar nemzetünknek dicsőségére válnék”. Itt, ezen a helyen bujdosott 1849-től 1857-ig az öt elszántan hajszoló kopók elől. Itt építtette fel, második rabságából kiszabadulva, 73 évesen, emeletes bérházát, kölcsönpenzen, amit soha sem tudott visszafizetni.

Beljebb a városba... Ma igencsak közelinek tűnik térképen, s a valóságban is a Diószeghy Sámuel utcai és a Tömő utcai telek, de másfélszáz éve nem ez volt a helyzet, hiszen a két helyszín közé ékelődött a hatalmas Orczy- és a valamivel kisebb Festetics-kert, mintegy elválasztva egymástól a várost és a városszéli major-
ságokat. Igaz, fél évszázaddal korábban, a XVIII. század végén, még itt a Tömő

Táncsics, a háziúr

Táncsics Mihály, „háziúr”
korában

utca környékén is szántóföldeket, majorságokat talált volna az erre tévedő. Táncsics ideköltözésekor, a negyvenes években azonban már jónéhány ház állhatott az utcában, lakói – egy valamivel későbbi jegyzék szerint – általában iparosok, majorosok, kétkezi szegény emberek. A náluk is nyomorultabb Táncsics aligha keltett feltűnést köztük.

1846 nyarán féléves külföldi útra indult, hogy kiadót, nyomdát szerezzen műveinek, megkerülvén a cenzúra sorompóját. Amikor hazajött, figyelmeztették, hogy letartóztatására már kiadták a parancsot. Pártfogói segítségével a Zágráb környéki Bródba menekült. 1847. március 4-én mégis elfogták, s a budai börtönbe szállították. Innen szabadította ki 1848 márciusának közepén Pest és Buda népe. 1849-ben együtt menekült a magyar kormánnyal, városról városra, de az elbukott szabadságharc után már újra itt találjuk: „Szeptember 27-én délben érkeztem a pest-józsefvárosi temetőhöz, ott megnyugodván a Stáczió (ma: Baross) utcai vámsorompó közelében, a lecsapásolt árokvonalon át a városba léptem, oly elhatározással, hogy itt maradok . . .”

A rejtőzés első hónapjaiban gyakran változtatta búvóhelyét, míg végül felesége elkészítette állandó menedékét, az egyik Tömő utcai házacska szobájából vagy konyhájából nyíló, bizonyára csapóajtóval ellátott földalatti vermet.

Hogy hol volt, s pontosan milyen volt a rejtékhely, Táncsics nem árulta el. Jöhetnek még idők, amikor szükség lehet rá . . . – vélte. Ha veremszerű üreg volt – és ez a legvalószínűbb –, ma már aligha találhatnánk meg nyomait. Bár az a tény, hogy 1876-ban kelt önéletírásában – tehát akkor, amikor már túl volt a házépítésen – még létező objektumként említi, némi reményt nyújthat megtalálhatóságára. Hatvány Lajos fejében is megfordult ez a gondolat: „Ennek a háznak . . . sejtelmes belseje izgatja fantáziámat. Ezért régészeink számára a római sírok porladt tetemeinek és a velük elföldelt szokványos kellékek kiásatásánál hálásabb feladat volna, ha Táncsics földalatti rejtékhelyének sejtelmes titkait földerítenék.” – írja.

A címzettek nem reagáltak . . . A Tömő utcai két telek változatlanul őrzi „sejtelmes titkát”.

A rejtőzködés hosszú évei alatt többször is veszélyben forgott a házacska tulajdonjoga. Lestyán Sándor szívós munkával szedte össze és publikálta Ismeretlen Táncsics című kis kötetében a szórványos adatokat. Az ingatlannal kapcsolatos hivatalos iratok között a legkorábbi 1850 július másodikán kelt. A Császári és Királyi Haditörvényszék Pest városának tanácsához intézett átirata így ítélik: „Baranya vármegye volt képviselője – Táncsics recte Sztancsics Mihály – tudomásunk szerint két házzal rendelkezik a Józsefvárosban, mégpedig a 262. és 263. szám alatt. Miután nevezett ellen hazaárulás miatt eljárás van folyamatban, azzal kerestük meg a városi tanácsot, hogy a házakról a telekkönyvi kivonatot és a házak körülbelüli értékét jelenteni szíveskedjék.” A haditörvényszék lefoglaltatta a „hazaáruló” vagyonát.

Táncsicsné megfellebbezte az elkobzási határozatot, azzal az indoklással, hogy a két ház közös szerzemény és a telekkönyvben is az ő nevén szerepel. 1857-ben a K. K. Finanz Bezirks Direktion in Pest egy hivatalos irata már valóban Táncsics Terézia tulajdonaként említi a józsefvárosi ingatlant. Az adóhátralék ekkorra 58 forint 9 és egynegyed krajcárra szaporodott. Egy évvel később a hátralékot Winkler József bérlőn próbálták behajtani, mivel Táncsicsné képtelen volt fizetni, árvereztetni pedig a lefoglalt házakat nem lehetett.

1857. Az amnesztia éve. Táncsics is elhagyhatta földalatti rejtékhelyét, de tovább folytatta harcát a hatalommal. 1860. március 15-én egyik szervezője volt annak a tüntetésnek, amelynek során a kivezényelt katonaság sortüze megölte Forinyák Géza egyetemi hallgatót. Újra bebörtönözték. Helyzetét elhatalmasodó vaksága is súlyosbította.

Különös betegségének természetéről van némi elképzelése az orvostörténetnek. 1860. októberének végén már szinte semmit sem látott, decemberre a Nap irányát se tudta megállapítani. Egy Kiss nevű törvényszéki orvos megvizsgálta, szemcseppeket rendelt a fogolynak, ám ezek semmit sem segítettek. Ezután Lipay Gáspár, az egyetem szemészprofesszora kereste föl, s mivel feltételezte, hogy a betegség reumatikus eredetű, közbenjárására engedélyezték, hogy Táncsics két hétig naponta fölkeresse a Sáros (azaz a Gellért) fürdőt. Nyilvánvaló azonban – véli a kórtörténetet rekonstruáló Mihályhegyi Géza –, hogy a szivárványhártya gyulladásán, és annak lenövésén ez a kezelés semmit sem segíthetett.

Betegségére hivatkozva jóakarói többször is megkísérelték, hogy kiszabadulása

érdekében közbenjárjanak, mindannyiszor sikertelenül. Egy alkalommal a képviselőház akkori elnöke, Ghyczy Kálmán is vállalkozott a kérés támogatására, azzal a feltétellel persze, hogy Lippay állítson ki a rab vakságát igazoló szakvéleményt. A lojális érzelmű, 1850-ben kinevezett egyetemi tanár azonban megtagadta az okmány kiállítását.

Táncsics a börtönben is írt, vakon, tapogatva, egy sorvezető keret sántító segítségével. A többi között a Fővárosunk című röpiratot, amely mindennél ékeesebben tanúskodik városszeretetről, s amelynek egyik érdekes gondolatát már idéztem a második fejezetben.

1867-ben Ferenc József koronázásakor szabadult ki börtönéből.

Műtétnek veti alá magát! – határozta el nyomban kiszabadulása után. A hetven éves ember egy orvostanhallgatóra, egy óbudai fiatalemberre, Egey Józsefre bízta rá magát, aki valószínűleg a látást javító szivárványhártya-kimetszést végezte, mindkét szemén, érzéstelenítés nélkül – erre a korabeli gyógyítástechnika nem adott lehetőséget – végezte el a bravúros beavatkozást a szigorló orvos. Nem rajta múlott, hogy nem sokkal később újabb szövődmény jelentkezett a páciens régebben beteg szemén. Minden bizonnyal szürkehályog képződött rajta, tűrhetlenné fokozódó fájdalmak kínozták. Olyannyira, hogy szemének kioperálása is felmerült. Kezelőorvosa, Bernolák József Korányi Frigyeszt hívta meg konzultánsnak, és abban állapodtak meg, hogy egyelőre várnak a műtéttel. A fájdalmak ellen ópiumos homlokkenőcsöt rendeltek. Némileg javult a helyzet, később azonban visszatértek az elviselhetetlen fájdalmak. Az újabb konzíliumon Vidor Zsigmond és Siklóssy Gyula, a kor legkitűnőbb szakorvosai vettek részt. Nyilatkozatuk szerint „nem állhatnak jól, hogy a szemgolyó kivételével a fájdalom megszűnik”. Kezelőorvosával együtt a szem pihentetését javasolták. Ezúttal végre Táncsics is megfogadta a már korábban is elhangzott tanácsot, és valóban, fájdalmai apránként elmúltak.

Semmi nyoma, hogy korábban, vagy kezelése alatt és utána szemüveget viselt volna. Az is nyilvánvaló persze, hogy ha orvosai remélik: látása javulhat a szemüveg alkalmazásával, ezt a megoldást is kezdeményezik.

Különös módon Táncsics mégis szemüveghez jutott.

A Dunaparton sétálgatva akadt össze egy házalóval, aki portékáját próbálta rásózni, és rávette, hogy a készletéhez tartozó néhány okulárét is felpróbálja. És csodák-csodája, az egyik olyan jónak bizonyult, hogy azzal még olvasni is tudott. Kifizetni persze nem tudta. Találkát beszéltek hát meg, s néhány nap múlva, amikor pénzhez jutott, átvehette szemüvegét a megjelölt helyen, a Fekete Macskához címzett Király (ma: Majakovszkij) utcai mulatóban.

A pihenés, a szemcseppek hatására föltisztult a krónikus gyulladás, s így az már nem zavarta a látást úgy, mint korábban, így a szemüvegnek is hasznát vehette.

Időközben – javában kínlódik még szemének betegségével – Orosháza képviselőjének választotta, s mert mandátuma rendszeres jövedelmet is jelentett, s remélte, hogy ügyei végre rendeződnek, úgy határozott, hogy bérházat épít Tömő utcai telkén. 15 000 forintot vett fel harminc évi törlesztésre a pesti takarékpénztárból. A terveket Lohr János építész jegyezte, a kivitelező Farnek József építőmester volt. Az alapkövet ünnepi ceremóniával helyezték el, 1872. március 15-én. A kőbe egy iratot is befalaztak. Táncsics ebben az utókornak üzen:

„Március 15-iki emlék. Az Osztrákországgal 1867-ik évben tíz évre kötött egyezmény korszakának közepe.

Azon magyar polgárra nézve, kinek keblében honszerelem lángol, az 1848-iki március 15-ike emlékezetes marad életének végső napjáig: évenkénti megújulásakor a szív fentebben dobog, a vér gyorsabban lüktet: ekkor még a reményvesztett aggyastyán is megifjodni látszik.

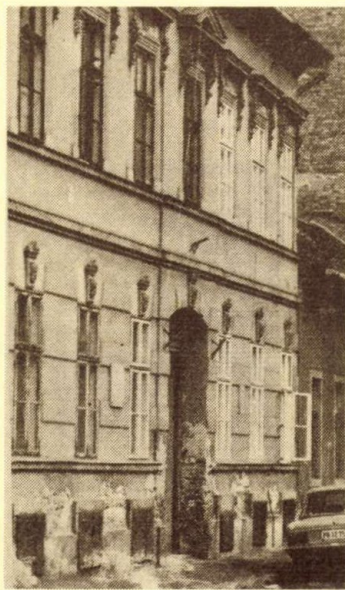
E rám nézve sokszorososan nevezetes napot választám én (kedves feleségem indítványa folytán) épülő házunk alapkövének letételére.”

A bevezetést szemrehányások, az ország kilátástalan politikai és gazdasági helyzetének jellemzése követik. S végül a remény:

„Úgy látszik a nemzet nehéz tusához készül: szellemi harcvágy szállta meg a még el nem korcsosultak kebleit. . . arról vagyok meggyőződve, hogy akkor, minnőn majd e sorok az alapkö alól napfényre jutnak: Hunnia hatalmas, a magyar nemzet dicső leend. . .”

1872 augusztus 12-re készült el az épület. De többbe került a tervezettnél: „Az építőmester Farnek József nem volt jobb a deákné vásznánál. Ő is azt az elvet

A Tömő utcai Táncsics ház homlokzata

követte, mint minden más építőmester, lehetőleg keveset fektetni az épületbe, és azt mégis lehetőleg magasra számítani.”

A *Tömő utcai Táncsics ház* építőművészeti jellemrajza egy mondatban összefoglalható: Romantikus, egyemeletes épület, 7 ablakkal, az első emeleten kiugró szemöldökpárkányok, a középsőn timpanon, a földszinten maszkos zárókövek az ablakok felett.

S belülről? 12 szoba, 11 konyha, 1 éléskamra, raktár és fűskamra a pincében. Munkáslakások. Ám Táncsics nem született háziúrnak: „Nem akartam, hogy a házunkban a derék munkások föld alatt lakjanak, hanem azt kívántam, hogy a mi házunkat senki ne ócsárolhassa: nézzétek most már ez is úr, gondolja, hogy a munkásoknak a föld alatt is jó! Ezen okból úgy intéztem az építést, hogy csak földszinti és emeletes lakások legyenek benne...”

A maguk idejében a legkorszerűbbek. Ma siralmasan avítottak. A konyha a gangról nyílik, a konyhából a szoba, ennyi egy lakás, s aligha lehet több huszonöt négyzetméternél.

A bécsi krach

Táncsics Mihály korlátlanul hitelezett a lakóknak. Időközben politikai ellenfelei megbuktatták a képviselőválasztáson. Képtelen volt valamit is törleszteni adósságából. A takarékpénztár pedig elrendelte az árverést.

A „bécsi krach”, a kor gazdasági válsága következtében az ingatlan értéke az eredetinek a negyedére csökkent.

A szürkére fakult fekete tintával rótt sorok a Józsefváros 31. számú telek és betáblázási könyvében a maguk száraz stílusában közlik a visszavonhatatlan tényeket: a házat elárverezték, s azt a takarékpénztár eladta a Mutschenbacher családnak.

„Nem az az ember vagyok – írja Táncsics – ki az anyagi dolgokon csüngnek, de lehetetlen eltagadnom, érzékeny csapás volt vénségünkre így egyszerre mindenünktől megfosztatni...”

Az öreg ház ma már aligha válik a város díszére. Gerendák dúcolják alá a folyosókat, a vakolat alól kilátszanak a csupasz téglák, salétromtérképet rajzol a falakra a nedvesség. Párszáz méterrel odébb, a Tömő utca Kun Béla tér felé eső részén sokemeletes új lakótelep épült.

Táncsics egykori házának falán két márványtábla idézi a történelmet. 1959-ben, az író és politikus halálának 75. évfordulóján, fáklyásmenettel avatta őket a város. Akik itt élnek, ma is emlegetik a fényes ünnepséget. De nem újabb fáklyásmenetre várnak. Azt remélik, hogy talán nemsokára megszabadulnak öreg lakásaiktól, s jobbra, szebbre cserélhetik.

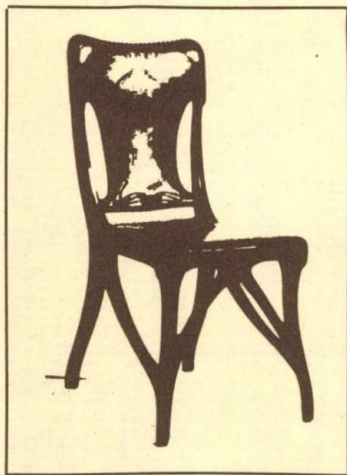
– Hatvan éve vagyok itt, de mielőtt idefalazták ezeket a táblákat, én bizony semmit sem tudtam arról, hogy valaha is itt lakott... Róla magáról se tudok sokat, pedig az erre sétálók néha meg-megkérdik... Mindig megmosolygom kéremszépen ezt a kérdést – s valóban mosolyog Novák néni – én hat elemit jártam csak, nem tanultuk mi az ő dolgait az iskolában. De láttam aztán a tévében valami filmet róla. Olyan magunkfajta ember volt. Látszik az abból is, hogy ilyen rongyos egy házat építtetett.

Novákék abból az időből maradtak itt, amikor még háziurak gyűjtötték elseje táján a lakbért azoktól, akiknek csak ilyen kvártélyra tellett. Az utolsó tulajdonosra a régi lakók mind jól emlékeznek:

– A Zaitschek úrra? Hát hogyne! Egyszer vett nekem egy pár cipőt is. Aztán meg, már alig tudott járni, én akkor már fiatalember voltam – kerítettem neki egy sétatálcát.

Hogy milyen ember volt? Hát hogy is mondjam... nehogy már rosszat mondjak... szóval olyan kupcihér egy úr volt az! A szivart is kettétörte, hogy spóroljon vele. Hosszú évekig járt ugyanabban a cipőben. Úgy öltözködött, hogy ha a mai világban találkozna vele, azt hinném, koldus... De azért fiákerrel jött minden hónapban a házfelügyelőhöz a lakbérért.

– Meddig is volt az övé a ház? – tűnődik Molnár József nyugdíjas asztalos hátrádólva a parányi szoba egyetlen komoly bútordarabján, a heverőn – én azt gondolom, valamikor a harmincas évek végén halhatott meg az öregúr, de azután is a családé maradt a ház. Amúgy nehogy azt higgye, hogy mindig ilyen pocskul nézett ki ez a környék. Valaha az én gyermekkoromban, itt mellettünk egy gyönyörű nagy kert volt, gyümölcsössel, kuglizóval. Persze nem nekünk. Be

Az öreg józsefvárosi ház udvara, abban az időben, amikor még Zaitschek úrék jártak ide, a nehezen előteremtett házbért összeszedni

is volt kerítve. Nekünk csak akkor volt szabad bemenni, a házfelügyelővel, ha gyümölcsöt szedtünk a háziúrnak. Szép volt ez a része a Józsefvárosnak.

Nincs messze a Fűvészkert, meg itt a környéken is sok volt a zöld. No, hol van persze ez már! Most mindenütt bontanak meg építenek. Lehet, egyszer erre a rozoga házra is sor kerül.

Zaitschekék 1890 körül vásárolták meg a házat. Az Orczy (ma Mező Imre) úton volt a családfő: Zaitschek Alajos papírlemezgyára, – 1886-ban alapította – 70 munkást foglalkoztatott. 1899 végén azonban végleg leálltak a gépek. Az oszt-rák ipar konkurrenciája túl erősnek bizonyult. Addigra viszont „házakba épült” a vagyon. A megbukott iparosnak bérháza volt az Orczy úton, a Nagytemplom utcában, a Csengery utcában is. Szép pénzt hoztak a konyhára. A Tömő utcai Táncsics ház például több mint tízezer pengőt jövedelmezett évente.

Zaitschek úr leánya Szuly Gyulához, egy katonatiszthez ment feleségül. Gyermeük Szuly Angéla – Réti István és Csók István tanítványa – a magyar piktúra számon tartott alakja. A fiú: Zaitschek (később Zajtay) Artúr pedig évtizedeken át a Magyar Királyi Állatleltani és Takarmányozási Kísérleti Állomás igazgatója volt, több, a maga idején korszerű szakmunka szerzőjeként is számon tartják.

Táncsics után és Zaitschek Alajos előtt volt tulajdonosa a háznak az a család, amelynek nevével a telekkönyvben találkoztunk az árverés tényét közlő bejegyzésben. A Mutschenbacher família persze sohasem lakott itt. Ők is pénzt fialó vagyontárgyként tartották számon a Tömő utcai ingatlant. Árát a családfő gyűjtötte össze, nyelvtanárként alapozva meg örököseinek szépre sikerült jövőjét. Ilyenféle nyelvtani gyakorló mondatokkal préselve ki tanítványaiból a fényes forintokat: „Vagy te barátom? Az vagyok. Én szegény vagyok, te gazdag vagy. Látad B. asszonyt? Ő a legjobb asszony a világon, neki sok jósa van atyám iránt. Ezen kesztyűk kerülnek összesen két és fél tallérba. Hol vettétek ezt a kalapot? Ezen posztó igen finom, hanem amaz durva. Te mindig beszélsz ruhákról és láto-gatásokról, de ritkán feladatokról s üzletekről. Én nem szeretem azokat, kik csak gyönyöreikről beszélnek, és akik sohasem gondolkoznak kötelességeikről és dol-gaikról. Mi szegények, de elégteltek vagyunk. Aki szerény és szorgalmas, annak mindig van pénze és barátja.”

Franciára, magyarra

A beszédgyakorlat egy 1851-ben kiadott nyelvtankönyvből való. Szerzője Mutschenbacher Alajos – a divatos francia nyelvkönyv: az Ahn féle nyelvtan megmagyarítója – kellő önbizalommal lép a közönség elé. Hosszú évek óta tanítja már a francia nyelvet, s régi pesti polgár. Fiúnevelő intézete több éven át működött a Belvárosban, s miután a rövidéletű József Ipartanoda beszüntette működését – itt is francia nyelvre oktatta hallgatóit – 1850-től már a Központi Egyetem bölcsészeti karán találjuk, ahol a március utáni ifjúság barátkozik Párizs anyanyelvével. Európa immár újra csendes, és régi fényükben ragyognak a polgár-erények. Országot épít, nemzetet ment, önbizalmat duzzaszt a tisztas ipar, s a tisztas üzlet.

Önálló fiúnevelő intézetének első – alkalmi – otthona az akkori Gránátos, mai Városház utca, még közelebbről a Libasinszky ház volt. A későbbi években a Zöldfa és a Kalap, azaz a Veres Pálné és Irányi utca sarkán levő házban működött.

Mutschenbacher Alajos vállalkozását az a körülmény alapozta meg, hogy az állami és egyházi iskolarendszer távolról sem volt képes kielégíteni a társadalom igényeit. Ennek következményeként – különösen az 1840-es évek második felében – hirtelen megsaporodott a magániskolák száma. Ezek a vállalkozások persze több típusba sorolhatók. Tucatszám működtek például olyan iskolák, amelyek a leánynevelés hiányzó intézményrendszerét voltak hivatva pótolni.

A magániskolák másik csoportjába pedig azok tartoztak, amelyek hasznos, gyakorlati ismeretek elsajátításával tölték be az állami képzés rendszerének részeit.

A kereskedelmi iskolák és a nyelviskolák is ide sorolhatók. A idegen nyelvek közül különösen a franciának volt nagy divatja, tanulása, tudása hozzátartozott a jó modorhoz. A francián kívül magyar nyelvtanárok is működtek a városban. Szükség volt rájuk. Pulszky Ferenc írja emlékiratában, hogy Rómában bemutatták a híres Mezzofanti bíborosnak, aki „igazi debreceni zsíros kiejtéssel, melyet egy magyar huszártól eltanult” beszélt nyelvünket. A történet szerint a bíboros azt mondta volna el-ekkor Pulszkynak, hogy tizenöt éve megszólította a József nádor kíséretében őt felkereső Pálffy Fidél kamarást, aki azonban nem tudott magyarul felelni az olasz tudósnek.

Hogy a történetet Pulszky megörökítésre méltónak ítélte, abban kétségtelenül közrejátszott, hogy ebben a korban már elvárták minden magyartól anyanyelvé-

Mutschenbacher Alajos, a francia nyelv tanára, akinek családja gyökeret vert Pesten

A Mutschenbacher-féle, „fiúnevelő” intézet a Libasinszky házban működött, ugyanott, ahol a híres Pilvax kávéház. Ez a felvétel 1911-ben, az épület lebontása előtt néhány héttel készült, a nevezetes vendégfogadó udvar felőli traktusáról, azt a szegletét örökítve meg a kávéháznak, ahol valaha a „közvélemény asztala” állt

nek ismeretét. A városi lakosság azonban jórészt idegenajkuakból állott. Nagy szükség volt tehát olyanokra, akik választott hazájuk nyelvvel őket megismertethették. Egy nyelvtanár nevét ismerjük is. Tancsics Mihálynak hívják, és Soroksáron nyitott magyar iskolát a Grassalkovich Antal betelepítette „svábok” unokáinak.

„A vállalat célja – fogalmaz Mutschenbacher a közönségnek szánt, s 1843-ban kelt röplapjában – a nevendékek vallásos érzetének gerjesztése mellett, moralis és physical nevelésüket oly módon eszközteni, hogy a tehetségek ébresztése, kifejtése és célirányos vezérlése által, folytonos felügyelés mellett a nevendékeknek oly irány adassék, miszerint a nevelés bevégeztével az annyira szükséges további önkiképzés annál sikeresebb legyen, és belőlük hasznos honfiak váljanak . . .

Különös gond fordítottak arra, hogy egészséges tiszta lakás, elegendő és jóízű eledel és gyakori kijárással a tiszta levegő élvezhetése mellett, a test ép maradjon, és az erők fejlődjenek. Mire nézve midőn az idő enged, gymnasticai testgyakorlatok is tartatnak a vállalkozónak saját kertjében . . .”

„Minden javak élvezhetéséért”, beleértve a mosást is, egy iskolai évre négyszáz forintot kellett a tanulók után fizetni.

Hogy hogyan ment az üzlet – nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy a vállalkozás legalább öt esztendeig tartotta magát, hiszen még 1848-ban is jelent meg hirdetés, további hallgatókat toborzandó, és az akkor magát már „József ipartanodai francia nyelvoktató”-nak címző Mutschenbacher Alajos ebben hivatkozik „fi-nevelő” intézete érdemes múltjára.

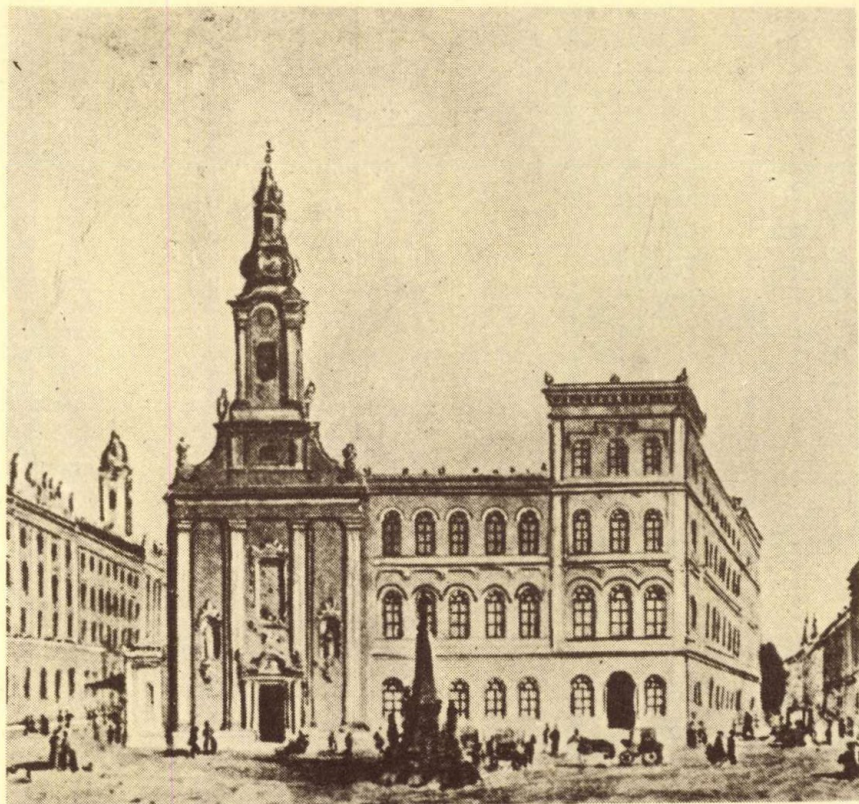
Az ipartanoda nyelvtanára ekkor már valószínűleg ott is lakott a Zöldfa utcában, és saját lakásába költöztette át intézetét.

A József Ipartanodában egyébként a Budapesti Műszaki Egyetem őseit tisztelhetjük. Megalapításának gondolatát 1839-ben fogalmazta meg Széchenyi István. 1842-ben – valószínűleg Hild közreműködésével – el is készítette az épület terveit. Az impozáns palotát az ügyel foglalkozók a Szerviták terére (Martinelli tér) álmodták, körülbelül arra a helyre, ahol ma az új belvárosi telefonközpont áll. Sohasem épült fel. A város nem tudott megegyezni a tulajdonos szerzetessel, a szervitákkal. Végül is 1847-ben a központi egyetem (ma az ELTE jogi

Egy fiúnevelde a Belvárosban

Ilyen lett volna a József Ipartanoda, ha a Szerviták hozzájárulnak telkük elidegenítéséhez

karának épülete áll a helyén) adott otthont a működését megkezdő műszaki oktatási intézménynek. Első tanárai között ott találjuk Kruspér Istvánt, Stoczek Józsefet, és tucatnyi kollégájuk egyikeként Mutschenbacher Alajost.

A helytartótanácsnak címzett jelentésből az iskola céljáról és szervezetéről is megtudhatunk egyet s mást.

„A pesti királyi József-ipartanodának az a legfelsőbbleg kitűzött rendeltetése, hogy a reáltudományok alapos tanítása által a honi ipar, értelmesség kifejlesztésék, az ifjúságnak alkalom szolgáltatassék oly események szerzésére, hogy az iparnak bármely ágát választaná pályául, azon eredményesen működhessek. A tanoda három osztályra szakad, ugyanis gazdasági, műtani és kereskedelmi osztályra, melyeknek mindegyike 2–2 évi tanfolyamra terjed. Ezen osztályokat megelőzi az egy évi folyamú előkészítő . . . Rendes növendékek közzé csak olyan ifjak vétethetnek föl, kik legalább a 13-ik életévet meghaladták, s a felsőbb elemi tanodát elvégezték.”

Az ipartanoda rövid néhány éves működése után műegyetemmé alakult át, s átköltözött a Duna másik partjára, de a francia nyelv tanára Pesten maradt. A tudományegyetem bölcsészkarán folytatta az oktatómunkát.

A tudományegyetem – tudjuk – Mária Terézia intézkedésére 1777-ben költözött fel Nagyszombatról Budára. Hét év múlva már Pest a székhely. 1784-től 1805-ig a Ferenciek terén álló régi királyi kúria – a múlt század végén bontották le – adott otthont az intézménynek. Az 1806-os tanév azonban már a mai Egyetem téren kezdődik meg, az ELTE jogi karának épülete helyén álló egykori négy-szintes „nagyseminariumban”.

Történetünk naptárában az 1850-es esztendőhöz érkezünk. Az oktatás legfőbb irányítójáról, Thun Leo osztrák grófról, közoktatásügyi miniszterről elnevezett korszakot a teljes tespedtség jellemzi. Jól illusztrálja ezt a tényt egyetlen adatsor: a bölcsészkar hallgatóinak száma 1851-ben 4, 1853-ban 7, és még 1860-ban is csak 10 fő . . .

Mutschenbacher Alajos bölcsészkarai pályafutása ebben a korszakban kezdődött, s 1868-ban, halálával ért véget. Egy évvel később – már Eötvös József minisztersége idején – önálló tanszéket kapott az egyetemen a francia nyelv. Az 1806-tól létező egyetemi francia nyelvtanítói állás, amelyet majd húsz esztendeig Mutschenbacher Alajos töltött be, felsorakozott a „felnőtt” tanszékek mellé, és ebben a derék férfiú érdemei elvitathatatlanok. Három fia közül – a Tömő utcai

Az egyetem, pesti vándorlása során, egy ideig a régi kúriai épületben, a Ferenciek terén is otthonra talált

Táncsics ház megvásárlásának évében – a legidősebb, Viktor már jeles jogász. A pécsi jogakadémia alapítójaként s első igazgatójaként tartja számon a hazai jogtörténet. Főként a kereskedelmi jog kérdésével foglalkozott.

A legfiatalabb fiú, Alajos, a főváros mérnöki hivatalában dolgozott. Fiatalon, 39 éves korában, 1891-ben halt meg.

A középső testvér, Mutschenbacher Béla tekintélyes orvosa volt a fővárosnak. Az 1892-es kolerajárvány idején a polgárok egészségén őrködő alkalmi bizottság tagjaként szállt szembe a ragállyal. Belgyógyász, sebész, az egyik első és mai mércével is igényesnek mondható táplálkozástudományi–dietetikai szakkönyvünk szerzője, és Lotz Károly háziorvosa volt. Írt egy érdekes és fejlett szociális gondolkodásra valló röpiratot is, Pár szó a főváros közegészségügyi kérdéseiről címmel. Az 1882-ben kiadott másfél íves füzetecske arról szól, mit kellene tenni a városi ember egészségéért. Leírja ebben, hogy a főváros lakosainak túlnyomó többségénél a gyenge táplálkozáson és a szegényes ruházatkodáson kívül főleg az egészségtelen lakások idézik elő a jellemzően nagyarányú halandóságot. Sokan laknak túlszűfolt lakásokban, nagyobb részt a föld alatt, nedves és sötét pincékben. Gyermekeik satnyák, betegesek, otthonaik a járvány melegágyai. Elsősorban az ő sorsuk és helyzetük javítása eredményezheti a főváros közegészségügyének fejlődését. De nemhogy fogyna, inkább nő a pincélakások száma. A Lipótvárosban, a Teréz-, József- és Ferencvárosban harmincezret találunk! – írja.

S lám, tíz év sem telik el és a kolera újra fölüti fejét a nyomortelepeken . . .

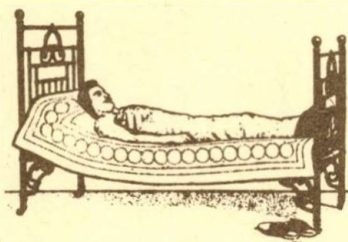
A XIX. századi Európa életében olyan szerepet játszott az ázsiai kolera – az „epemirigy”, mint a középkor félelmetes pestisei. Az első nagyobb járvány az 1830-as években pusztított. Ekkor tört ki Magyarország egyes vidékein a fővárost is érintő koleralázadás. A század végéig még ötször aratott a halál a félelmetes járvány képében Európában, s Magyarországon. A halálozási arány meghaladta az ötven százalékot.

Az orvostudomány gyakorlatilag tehetetlen szemlélője volt az eseményeknek. A teljes bizonytalanságról árulkodik első lexikonaink egyikének, az 1858-ban megjelent „Ismerettár”-nak idevágó szócikke is:

„... mert némely orvosok a föld terményeiben, vagy a mértéktelen életmódban, mások a lélek állapotában, s a hevítő italokkali élésben, mások földünknek

Az epemirigy és a városok

a légkörhőzi viszonyaiban vagy egyéb légtüneményekben, ú. m. a levegő villanyosságának megháborodásában, szelekben, sűrű szakgatott felhőkben keresik a nyavalya kifejlésének okait. De mégcsak arra nézve sem egyeznek, ha vajon ragályos-e a nyavalya? E kérdés feletti vitában voltak kik azt állították, hogy a Cholera betegre vetett tekintet is képes már fertőzni. Mások az ellenkezőjét állították. Felemlítenek néhány merész kísérletet, mellyel némely orvosok tiszta meggyőződést kívántak szerezni. Voltak kik a beteg kiürüléseit bőrükbe, sőt nyelvökbe bedörgölték, s kik a megholtak felbontásakor annak vérért magokba oltották... Az orvosok igen sok egymással is ellenkező gyógymódokat használnak, melyek azonban többnyire a beteg rovására ütnek ki, s ezért is az orvosi tudomány iránti bizodalom igen megcsökkent az emberekben...”

Gyógyítani a betegséget – ilyen körülmények között – alig lehetett, érthető, hogy aki csak tehetett, menekült a járvány elől. Mindennek talán egyetlen – de feljegyzésre érdemes – pozitív következménye a város fejlődése szempontjából, hogy a kolera járványok idején igen sokan költöztek ki a közeli budai hegyekre, s így ott, apránként, szép és egészséges települések alakultak ki. Tipikus példája ennek a hatásnak a Svábhegy beépülése. Az 1830-as években kezd divatba jönni ez a vidék a pusztító járvány idején, és a kitelepülési hullám újra magasra csap az ötvenes évek derekán, a következő nagy kolera év után.

Jókai Mór a Vasárnapi Újságban meg is fogalmazza az akkor sokakat elgondolkoztató szentenciát: „Nem akarunk Istent kísérteni vele, de azt kimondhatjuk, hogy e hegyek közt lakókat, midőn Pesten a legnagyobb erővel dühöngött a járvány, semmi baj nem érte, itt nem volt kolera, sem hagymáz... Ha látnák a pestiek reggelenként onnan a hegyekről, micsoda sűrű barna füsttel és gőzzel kevert levegő-iszapban fürdik az egész város, nem mernének lélekzetet venni az utcán.”

Az utolsó nagy járvány 1892-ben tört Európára. Budapesten szeptember 26-án észlelték az első esetet. Decemberig, a járvány megszűntéig a fővárosban félezren pusztultak el a súlyos betegségben. A halálozási arány ezúttal is meghaladta az 50 százalékot.

Hogy nem haltak meg még többen, az a szervezett védekezésnek volt köszönhető. Már október első napjaiban megalakult a Központi Járványbizottság, Gerlóczy Károly alpolgármester elnökletével, és két hónap alatt több mint száz rendeletet hoztak a gyülekezés tilalmától a szemétkotrás tilalmáig, az ivóvíz beszerzésének és használatának szabályozásától a népkonyhák felállításáig, a szükség-lakások számának gyarapításától a betegszállítás biztonságos megszervezéséig.

A lankadatlanul tevékenykedő harminc fős bizottságnak aktív tagja volt Mutschenbacher Béla, akkor már a Székesfőváros Törvényhatósági Bizottságának s az Országos Közegészségügyi Egyesület választmányának tagja.

1926-ban a város köztisztviselőiben álló és vagyonos polgáraként hunyt el Irányi utca 12. sz. alatti négyemeletes bérházának egyik lakásában.

Észak Nagy Sándora

Ez az akkor még szinte vadonatúj, de ma már fölüljításra szoruló épület a régi városfalakon belül állt, Pestnek azon a darabkáján, amelynek mindennapjait az első hajóhíd közeli hídfője formálta, alakította.

Itt, a Veres Pálné és az Irányi utca sarkán a középkor óta polgárok laktak. Mielőtt Mutschenbacherék fölépítették bérpalotájukat, a Kővér-féle ház állt ezen a telken. Ennek egyik lakrészében rendezte be annak idején fiúnevelő intézetét az apa, Mutschenbacher Alajos. Néhány lépéssel beljebb, a Váci utca és Irányi utca sarkán állt még ekkor az 1882-ben lebontott Wimmer-ház is, amelynek legendáját, apáról fiúra örökítve őrizte még a pestiek emlékezete. Legendáját, mert noha 1924 óta emléktábla is hirdeti a Váci utca 43. sz. alatti iskola falán, hogy mi történt 1714 novemberében az iskola helyén álló épületben, nincs semmi bizonyíték arra, hogy igaz az, amit a hagyomány állít.

1714 nyarán szenzációs hír hozta izgalomba Erdélyt és Magyarországot: azt mesélték a jólétesültek, hogy erre vezet majd XII. Károly svéd király útja, aki hosszú távollét után végre visszatérhet országába.

Különös személyiség volt „északi Nagy Sándor”, a „protestáns pápa”. Különc is persze, ahogy az már a különös jellemeknél lenni szokott. Ez okozta aztán, hogy amikor a hír igaznak bizonyult, s az izgalommal várt vendég valóban megérkezett: csalódást keltett. Nem volt hajlandó igazodni a házigazdák évszá-

zados szokásaihoz, s eszem-izsom ünnepségekkel, köszöntőkkel lassítani hosszú és fáradtságos útját.

Ellentmondást nem tűrő, büszke és bátor férfi volt. Jellemző vakmerőségére, hogy 1707 őszén, fényes nappal, ötödmagával lovagolt be halálos ellensége, Ágost szász király székvárosába, Drezdába, s mert az nem merete elfogadni, együtt parádézta az ujjongó lakosság sorfala között.

XII. Károly 15 évesen, 1679-ben foglalta el trónját. Három év múlva már csatát vezetett, az országát megtámadó dán-lengyel-orosz szövetség csapataival szemben kellett megvédenie uralmát és népét. 1700 novemberében nyolcezed magával Narvánál tönkrevverte Nagy Péter negyvenezres seregét. Ezután győzelmet győzelemre halmozott, elfoglalta Lengyelországot, saját hűbéresét választotta meg lengyel királynak. 1709-ben azonban Nagy Péter Poltavánál visszavágott a korábbi vereségért, serege nagy része fogságba került, Károly pedig súlyos sebbel Törökországba menekült. Hivatalos pompával fogadta a szultán, de az öt év alatt, amit itt töltött, vendégségből lassan-lassan házi őrizetté keményedett a védelem. Közben azonban nagyot fordult az európai politika. Ausztriának és Franciaországnak a sakkpartiban, amit Angliával, Poroszországgal és Oroszországgal vívtak, szükségük volt erre a „nehéztisztre”.

Tudták róla, hogy alkalmas eszköz: XII. Károly a legjobban a háborúskodáshoz értett. Így hát 1714-ben útrakelhetett az Európa-szerte ismert és szinte mindenütt – legalábbis az egyszerű emberek körében mindenütt – tisztelt uralkodó.

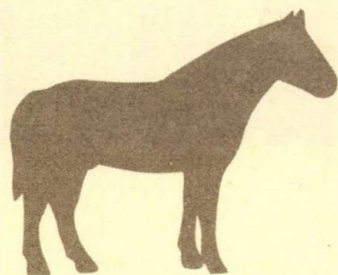
November 8-án érkezett Magyarország határához, a Vöröstoronyi sánczerődtetéshez. Lóháton jött, csak Düring ezredes, egyik lovascsapatának parancsnoka kísérte. A török földön gyülekező egykori dicső sereg maradéka egy-két nappal később indult, s persze lassabban is vonult.

A csapat összlétszáma: 1168 katona és nyolcvan hitelező. Ez utóbbiak voltak azok, akik fegyverre kölcsönöztek – görögök, zsidók, törökök, örmények – és most a szó szoros értelmében futottak a pénzüik után, remélve hogy a sereg tagjai a győzelmeket követően törleszteni tudják majd tartozásukat.

Károly hat nap alatt jutott el Vöröstoronyból Pestig, a Wimmer-házig. A hagyomány szerint a november 14-ről 15-re virradó éjszakát töltötte ebben a már akkor is öreg épületben, amelyről mindössze annyit tudunk, hogy 1696-ban 6 forintért vette meg előző tulajdonosától Szabó János szabómester, aki aztán már 50 forintért adta el 1703-ban Ivanovics Tamásnak, özvegye pedig még többért az utolsó tulajdonosnak, Wimmer Jánosnak. Terebélyes sarokház volt, padlásszobákkal, manzárdtetővel, kocsma is működött itt: Wimmer „Schildwirth” nevű vendéglője.

A ház helyén épült iskolát díszítő emléktáblát Bayer-Krucsay Dezső svéd főkonzul állíttatta. Ottó Jarl bécsi szobrász munkája.

XII. Károly „lóhalálában” utazott tovább, és hamarosan újra belevehette magát a háborúk forgatagába. 1718-ban, a norvégiai Frederikshall ostrománál halálos golyót kapott. Sokak szerint nem is a védők, felbérelt gyilkosok fegyvere végzett az akkor 36 esztendőes uralkodóval.

A daliás királyról szóló történetek eleven emléke ott élt még az utcában, amikor a Mutschenbacher familia ideérkezett. És révbé érkezett. A tisztos polgárerények meghozták lassan érő gyümölcseiket.

A házépítő székesfővárosi orvos gyermekei fényes pályát futottak be.

Idősebbik fia, Emil karrierje 1907-ben kezdődött és szorosan összefonódott egy fontos intézmény, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület sorsának alakulásával. 1907-ben nevezték ki az OMGE titkárának, 1921-ben főtitkár lett, 1926-tól pedig ügyvezető igazgató. Hosszú éveken át felelős szerkesztője volt az OMGE lapjának, a Közteleknek is.

Az OMGE jogelődje a Széchenyi István kezdeményezésére 1827-ben megalakult Pályafutási Társaság volt, amely már Országos Magyar Gazdasági Egyesületként indította meg 1841-ben az első magyar gazdasági szaklapot. (1890-től Köztelek a címe, s akkortól már hetilapként összesen több mint egy évszázadon át rendszeresen megjelent.)

Az intézmény működésének meghatározó vonása a magyar mezőgazdaság támogatása volt, s bár tagadhatatlan tény, hogy egész fennállása alatt elsősorban a közép- és nagybirtokosok érdekeit szolgálta, számos kezdeményezésével hozzájá-

A harmadik generáció

rult a növénytermesztés, állattenyésztés hazai sikereihez, fejlődéséhez. Az egye-
sület a felszabadulás után szűnt meg. Ügyvezető igazgatója Mutschenbacher
Emil, a felsőház nagytekintélyű tagja ugyanebben az esztendőben, 1945-ben
halt meg.

A másik fiú – Tivadar – apja foglalkozását örökölte, orvos gyermekeként lett
tekintélyes orvos, ismert személyiség – akárcsak édesapja, Mutschenbacher Béla.

A Budapesti Főkapitánysághoz címzett – és a kitelepítési végzés megsemmisí-
tését kérvényező levelében a negyvenes évek végén ő maga így foglalta össze pá-
lyaútját:

„46 év óta állok az orvostudomány szolgálatában, mint sebészklínikai orvos,
majd egyetemi tanársegéd, később egyetemi tanár, a sebészeti műtéttan előadója,
a Vöröskereszt Kórház igazgatója, sebészfőorvosa, a Posta Betegségi Biztosító In-
tézet országos igazgató főorvosa, a Budapesti Orvosok Szövetségének, az Orszá-
gos Orvos Szövetségnek, s a Magyar Sebésztársaságnak elnöke voltam. Az első
világháborúban a nevemről elnevezett mozgó sebészeti csoport élén a szerb harc-
téren működtem. A gyógykezelésem alatt állott sokezer gyógyult súlyos sérülés-
ről számos tudományos dolgozatot írtam. Az OTI-nál szolgálatra való behíváso-
mat előjegyezték. Politikai pártnak tagja és fasiszta soha nem voltam, minden
időmet az orvosi munkának szenteltem. A Budapesti Népbíróság is megállapítot-
ta:

„Az igazolás alá vont az orvosi gyakorlatban teljesen önzetlenül, igen számos
esetben adta emberbaráti érzületének kétségbe nem vonható tanújelét, a nyilasok
uralomra jutása után is minden hozzá fordulónak származásra és anyagi körülmé-
nyekre való tekintet nélkül teljes erejével igyekezett segítségére lenni. Kiváló
működésével általános nagyrabecsülést szerzett, valamint az általa megmentet-
tek örök háláját kiérdemelte . . .”

Tiszteletteljes kérésem jóindulatú elbírálását kérve, maradok kiváló tisztelet-
tel . . .”

A család végül is Pesten maradhatott.

Mutschenbacher Tivadar 84 évesen hunyt el, a hatvanas évek derekán. Hosszú
pályafutása alatt számos híres páciense akadt. Az egyiket Kaszap Istvánnak hív-
ták. A Vöröskereszt Kórházban kezelte, kisebb műtéttel próbált rajta segíteni.
Cikket is írt erről „Kaszap István Lapjában”:

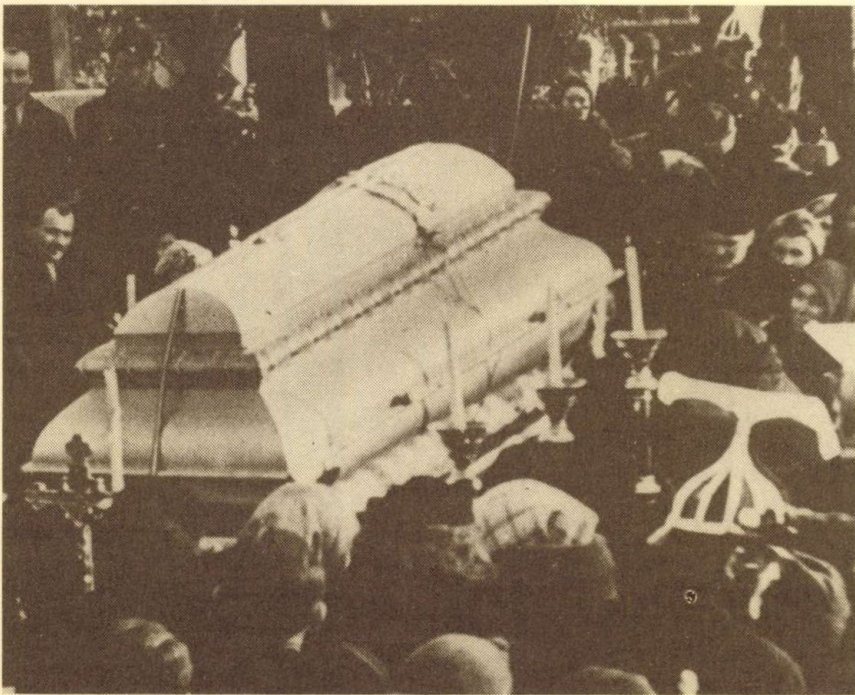

„A 19 éves jezsuita novicius 1935. március 17-én vétetett fel a vezetésem alatt álló Vöröskereszt Erzsébet-kórház sebészeti osztályára, már egy fél év óta megismétlődő és különböző helyeken kiújuló gennyesedések miatt.

Ezek hol a körömágyban, hol a kéz ujjain, hol a nyakon, hol a lágyékban, combon, lábszáron, karokon jelentkeztek. Okát gócfertőzésben kerestük és meg is találtuk a mandulákban . . . A kezelések, a nyitott sebek ellátása, sokszor tágitása, a beteg határozott kívánságára, minden érzéstelenítés nélkül történt. 1935. július 4-én gyógyultan hagyta el a kórházat. Mint utólag értesültem, a halálos fertőzést később szintén a mandulák okozták . . .”

Mutschenbacher Tivadar, a róla elnevezett „mozgó sebészet” vezetője, valahol Szerbiában, néhány kilométerrel a frontvonal mögött. (Az első sorban ül a főköötős nővér és a tábori lelkész között, mögötte áll felesége, Tömöry Gabriella, a híres pesti vaskereskedő dinasztia leszármazottja)

Kaszap István temetése

A sok érzelmi vihart kavart jelenségről, Kaszap István kultuszáról, a boldoggá avatására irányuló kísérletekről sokan, sokféleképpen írtak azóta. A történészek véleménye általában megegyezik abban, hogy e fiatal ember különös sorsa jó alkalmat szolgáltatott az ellenforradalmi állam ideológusainak saját céljaik propagálásához. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a háborútól megnyomorított embereknek szükségük volt valamiféle vigaszra, áhítoztak a csodára.

A képviselő úr álma

Kerek száz évet lapoztunk át a Mutschenbacher család történetében. 1876 és 1890 között voltak a Tömő utcai Táncsics ház tulajdonosai. Az utca az egykor itt szántóval bíró jeles pesti polgárcsalád, a Schopperek családi nevének lefordításával nyerte nevét. Furcsa összecsengése a véletlennek, hogy Mutschenbacher Tivadar felesége Tömöry lány volt. Schopper Jenő vaskereskedő 1877-ben a nemességgel együtt nyerte el a jogot, hogy Tömörynek nevezhesse magát és utódait.

A XVIII. század végén, a múlt század elején a gyéren lakott ország gazdasági központjaiban: Pozsonyban, Besztercebányán, Kassán s természetesen Pesten alakultak ki a vaskereskedelem centrumai. A nagybani eladással foglalkozó családi vállalkozások ekkor eresztettek olyan erős gyökereket, amelyekre támaszkodva, még az első világháború éveiben is a legfontosabb tényezőknek számíthattak e kulcsfontosságú ágazatban. Valóságos dominiumok urai voltak a Heinrich, a Puschmann, a Würsching, a Walkó, a Wurm (később Almayra magyarosított) és a Schopper familia mindenkori fejei. Felsőmagyarország volt a vállalkozások tápforrása. Itt működtek a nagy vasgyárak, hámorok. Az áru eljutott külföldre is. Idomvasat, vaslemezt, szöveget, láncot vettek különösen szívesen – kereskedőink közvetítésével – ezektől a magyarországi üzemektől a Monarchia szívében, Ausztriában. Vasút még nem lévén – 1846 végén mindössze 33 kilométer volt a magyarországi vonalak hossza – tót fuvarosok szállították az árut, kialakult a nagyfuvarosok gazdag rétege is.

E virágzó üzletágnak koronázatlan fejedelme volt a Schopper család. 1877-ben ünnepelték a cég fennállásának századik évfordulóját. Akkor már Tömörynek hívták őket, és házasságok révén magukba olvasztották a másik nagy hagyományú vaskereskedő dinasztia, a Heinrich familia vagyonát. A Pesti Barnabás utcában máig áll a felszabadulás előtt még működő patinás áruházuk, a Vasudvar

Budapest, Belváros, Városház tér
A kép bal szélén Schopperek
„Vasudvara”

épülete, és udvarán a különlegesen érdekes fedett raktárcsarnok. Sajnos, az idő nagyon megviselte. Mint ipartörténeti műemlék megérdemli a fölüjírást.

S hogy mi legyen a kopott Táncsics ház sorsa? Lehetne talán múzeum, de lakrészeinek átrendezésével akár korszerű lakóépület is. Csak éppen úgy nem maradhat, ahogy ma szégyenkezik.

* * *

A képviselő úr megrokkant álmának falatnyi kertjében erről beszéltek a szebb otthonra vágyó öregek is. Pedig a sok virág, a zöld lomb eltakarta akkor a ház gyalázatát. A napfény perbe szállt az elmúlással. Most február van. S a kemény hidegben ködként árad a gőz az udvarra nyíló tenyérnyi ablakokból. Feketén fénylenek a vedlő falakat támasztó ormótlan gerendák. Csoda-e, ha a hajdanvolt francia nyelvtanár, s az egykori papírlémezgyáros családi legendáriuma nem őriz emlékeket Táncsics Mihályról, s erről a rongyos házról? A Tömő utcai építmény számukra sohasem volt több jövedelemforrásnál.

És a száz év sokszáz lakója? A kétkezi emberek, ágyrajáró pincérek, szerény jövedelmű kisiparosok, alkalmi otthont kereső évről évre továbbvándorló cselédek, rongykereskedők és borbélyok, kocsisok és szatócsok – „a szegények és elégyültek”, a sorsukkal perlekedők és megbékülők – nekik mi jutott Táncsics Mihály emlékezetéből . . . ? Mit tudnak róla? Róla, ki boldog öregkort álmodott, házat, nyugalmat – de: nemcsak magának!

VII. Bandusia forrása

A repkény borította, öregecske kastély – Nemecek és társai Fűvészkertjének igazgatósági épülete – éppen száznyolcvan éve dacol az idővel: 1802-ben kezdték el Festetics Antal városszéli vadászakának kőművesmunkáit Pollack Mihály tervei alapján. Tőszomszédságában állt már akkor az Orczyak kastélya, amelynek a kertjét éppen azokban az években adta át a nagyvonalú tulajdonos a város lakóinak. A két kert – a Festetics – és az Orczy-kert – határán pedig, ott, ahol ma az Alfa mozi nézőterének jobb oldali széksora húzódik, egy híres forrás ontotta bőséges és tiszta vizét: az „Illés kútja”.

A Rákos homokját oázisként díszítő táj szépségét és pihentető kényelmét talán már Mátyás király is élvezte, akinek pesti vadaskertje minden valószínűség szerint ezen a vidéken lehetett. Taurinus írja: „Erre van egy helység, neve: Pest. A hegyeknél lentebb van, de magas halmok tetejébe kinyúlik. Napsugaras rétek vannak körülötte a kéklő mák terem ott, sokféle gyümölcs van a kertben és a talaj termő, gyönyörű ez a pompa, az illat: ápolt kertekből kivirulnak a sárga virágok.” Geréb László fordítása elrejt az eredeti szöveg egy fontos információját: „... a termőföld sokféle gyümölcsöt ont, a királyi nyulasok illatosak a virágtól” – írja – most már a szó szerinti fordítást idézve – a „Paraszi háború” krónikása, 1519-ben. A „királyi nyulasokról”, Corvin Mátyás vadászkastélyáról Antonio Bonfini is megemlékezik: „... A Duna túlsó partján, a pesti földeken, egy mér-földnyire a határban, villája volt. Ez is csodálatos és nem kevésbé kellemes. Gondjaiban itt szokta lelkét felüdíteni...”

Mátyás vadaskertje

Az Illés-kút öntöttvas előlapja most a Mátyás templom és a Halászbástya közötti sétányt díszíti, és még azok is elcsodálkoznak, mit keres itt, akik nem ismerik a híres forrás történetét

Hol volt hát a híres kert? Régóta keresik erre a kérdésre a választ a kutatók. Az első komoly kísérlet Salamon Ferenc nevéhez fűződik, aki 1885-ben Budapest története című munkájában – jó érvekkel cáfolva meg a korábbi feltételezést, mely szerint a kert a Ferenciek terének helyén, tehát a mai Kossuth Lajos és Károlyi utca találkozásánál lett volna – a Városligetre szavaz:

„Nem megmondja-e Bonfinius, hogy a király szép pesti kertje egy római mér-földre van a várostól, mi közel nyolcszáz öl, s a Királyutczá (ma: Majakovszkij utca) vége felé kell keresnünk a kezdetét? Nem értesülünk-e Istvánffyól, hogy a király kertje egy ágyúlövésnyinél messzebb volt Pest várfalaitól?” – olvassa érveit az elődök fejére.

Istvánffy, a város felszabadítására irányuló sikertelen, 1542. évi ostrom leírásában valóban emlegeti a királyi vadaskertet; Salamon erre az adatra hivatkozva, most már a távolságon kívül az irányt is megtalálni véli: „az ostromló olaszok Vitelli és Pallavicini vezérlete alatt középtávolságra a német főszereg és a város között ütöttek tábornak a várostól északra, a kőfállal körülvett királykertjénél.” Ehhez a mondathoz fűzi hozzá szerzőnk azt a véleményét, hogy Istvánffy más adatoknál is összetéveszti északot kelettel. Majd így összegzi fejtegetéseit: „... a kert fekvésére, irányára nézve nem sokat tévedünk, midőn a mai Városliget környékére tesszük.”

Salamon állítását hamar megcáfolták. Elsőként Schmall Lajos, aki észrevéve, hogy a Városliget semmiképpen sincs keletre a középkori város központjától, nem túl udvariasan jelenti ki: „Ebben a városligeti vadaskertben úgy hisszük, Salamon lőtte az első és utolsó bakot.”

Miközben azonban új helyet keres a kertnek, maga is az égtájakat zavarja össze. Feltételezése szerint az Istvánffy emlegette fal a mai Thököly út vonalán húzódott, egészen a Rákos patakig, sőt, azon valamivel túl. Maga a kastély pedig – jelenti ki – a Baross tér környékén volt. Csakhogy a Baross tér a város közép-pontjától – de akár az ehhez legközelebb eső Hatvani kapuhoz viszonyítva is (ez az Astoria aluljárónál volt) – északkeletre fekszik.

Mi a helyzet ugyanakkor a Festetics-kert környéki vidékkel? A Kun Béla tér – az egykori birtok súlypontja – kerekén ezeröttszáz méterre – azaz egy olasz mér-földnyire van az ide legközelebb eső, a Kecskeméti utca és Kálvin tér torkolatánál állt Kecskeméti kaputól.

Egyik természetes határvonala, az Üllői út, kelet-délkeleti irányú, míg a másik, a mai Baross utca, pontosan keletre mutat. Ráadásul tudjuk: ez a vidék kiemelkedik a tájból, annak idején, a nagy 1838-as árvíz pesti földönfutói is itt találtak menedéket. Vagyis a Duna közelsége sem okozhatott gondot. Mindez persze csak alátámaszt egy feltételezést.

Van azonban két olyan levéltári adat, amelyek mintha már bizonyítanák is az állítást, azt, hogy itt kell keresnünk Mátyás pesti vadaskertjét.

Nagy Lajos történész írja Rácok Pesten és Budán című tanulmányában, hogy 1696-ban Csernovics pátriárka, mivel a szentendrei nagy tűzvész alkalmával háza és javai elégték, a budai kamarai adminisztrációhoz fordult, hogy számára Pesten egy házat jelöljenek ki, vagy pedig engedélyezzék, hogy a városon kívül, az Illés kútjánál (Illyna Voda) egy házacska építsen. E területért, mint bővizű helyért, korábban Pest városa is folyamodott. Sőt, szerette volna bérbevenni egy Heuszler Donát nevű gazdálkodó is, aki kérvényében azt írja, hogy itt valaha királyi kéjlak vagy vadászház állott, amelynek romjai még a kérelem benyújtásakor is megvoltak.

A terület használatáért folyamodók adatait egy 1695. december 13-án kelt udvari jelentés foglalja össze, amely a fentiekben kívül elmondja még, hogy volt itt egy jó kút, feltörő friss vízzel, amelyet régen a városba csöveken is bevezettek, s hogy az itt található épületmaradványokat a tanács egy ideig szénaraktárnak használta.

Nagy Lajos egy, a XVIII. századi pesti mezőgazdasági tevékenységet taglaló tanulmányában újabb érdekes adatra bukkantam.

A tanács a majorok telekkönyvezését 1718-ban kezdte el az egykori Ludovika Akadémia környékén (tehát a Kun Béla téren), a kórház majorral. A Rókus telke a telekkönyv szerint ott feküdt: allwo die alten Schüess hütten gestanden bey dem so gennanten Razischen Eliae brunn am Köröser weeg . . . Vagyis: ott, ahol a régi vadászházak álltak, az úgynevezett rác Illés-kút mellett, a Körösi (ma: Üllői) út mentén.

Persze lehetett itt más „királyi kéjlak”, más birtokosok kényelmére épített vadászházakkal. Csakhogy kié? Hiszen ha azok a bizonyos kastélyromok akkor, a XVII. század végén alkalmasak voltak a szénatárolásra, még nem pusztulhattak el teljesen, de az is bizonyos, hogy már régóta álltak, és semmiképpen sem épülhettek a török idők után. Sokkal inkább előtte, Mátyás korában. A bővizű forrás, a vadászatra alkalmas, ligetes táj a király kényelméről és szórakozásáról is gondoskodhatott. Megkívánták a királyi kertekből azt is, hogy azokat élő állatok „díszítsék”, vadban pedig itt nem volt hiány.

Azt, hogy milyen elrendezésű volt Mátyás pesti kertje, sajnos nem tudjuk. Feltételezhető azonban, hogy követte a kor ideálját, amiről van leírásunk.

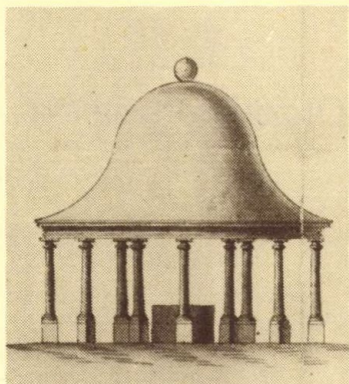
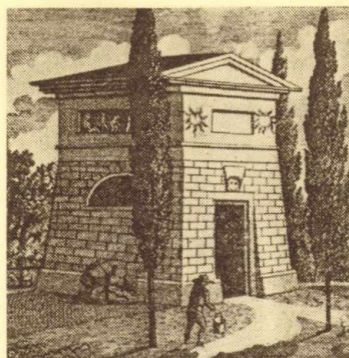
Crescentiis Petrus, bolognai városi tanácsos és humanista tudós, a XIV. század kertészeti szakírója, korabeli példák nyomán úgy véli, hogy egy királyi kert terjedelme legalább húsz hold kell legyen, amelyet magas kőfal kell kerítsen. Északi felébe – mondja – ligetet ültessenek, s a fák alatt állatokat tartsanak. A királyi kert déli oldalán szép villa épüljön, ahol a király és a királyné mulatozhasson, ha szórakozni akar. Legyen a kertben halastó, a villa közelében madárház. A kert másik részén is legyenek ligetek, állatokkal. Közben dombos mezők, lugasok, fasorok, virágágyások.

Ilyen lehetett Mátyás pesti kertje is, ám még helyének emlékét is eltörölte az idő. Lehet az is persze, hogy éppen „különös ismertetőjelének”, az Illés kútjának mindenki számára élvezhető örömei halványították el nyomain.

E nevezetes kútról a már idézett 1695-ös udvari jelentésben találjuk az első írásos adatot. De éppen ez a jelentés árulja el azt is, hogy nem valami új keletű kútról van szó, hiszen vizét „régén a városba csöveken vezették be”.

Megint egy érdekes adat. Minden bizonnyal az első vezetékes pesti vízellátó rendszert táplálta az Illés kútja, amelyet vagy a török időkben, vagy azt megelőzően építettek ki.

A neve szerint kút, valójában forrás, az ivóvízben szegény Pestnek évszázadokon át leghíresebb vízadó helye volt. Ezen kívül a pesti rácok – szerbek – kultikus helye, ahová papjaikkal együtt vonultak ki Illés próféta nevenapján, a legfor-

Két kútház. Az egyik el is készült, és egészen addig, amíg Pollack át nem helyezte a kutat, a helyén állt, védve kincsét; a városzerte nevezetes vizet; a másik, Orczy oszlopcsarnokos kupolája viszont papíron maradt, a tanács nem engedélyezte felépítését

róbb nyárban, zászlós körmenetben. Nevét is ők adták, és a pestbudai útikalauzok sohasem feledkeztek meg arról, hogy Illyna Voda különös szerepéről megemlékezzenek. A vízszenteléssel egybekötött népiünnepély körmenete a Szerb utcai templomtól indult. Ez volt az egyetlen rác búcsújáráshely Pesten és környékén. Külön érdekessége a dolognak, hogy Illés próféta tiszteletét viszonylag kevés templom hirdeti, és más, a próféta nevéhez kapcsolt búcsújáráshelyről nem is igen tud a görögkeleti vallásnak ez az ága. Egy viszonylag késői, de igen érdeklétes leírás – Franz Schamsé 1821-ből – tudósít bennünket arról, hogyan is mulattott itt, a mai Kun Béla téri ligetes domboldalon a pesti szerb közösség:

„Pest minden lakója közül Illés napkor idejönnek azok, akiket mi a nem egyesült görögök névvel illetünk, szürcsölik a föld legtisztább italát, s a buja fűszőnyegen elheveredve barátságos körükben élvezik a kora reggel friss levegőjét, dicsérik a mindenhatót szóval és énekkel. Teszik ezt boldogan mindaddig, amíg a nap heve haza nem űzi őket otthonaikba.”

Orczyék országlása

Akkor, amikor ez a leírás megszületett, már Orczy-kertnek hívták a megtervezett látványosságokban gazdag területet, a poros város kedvelt kirándulóhelyeinek egyikét, itt a kút mellett. A birtokot Orczy Lőrinc, Mária Terézia nyugalmazott tábornoka vásárolta 1783-ban. Eredetileg – katonai sikereire emlékeztetve az uralkodót – három falut kért II. Józseftől, pénzért persze, bízva a kedvező feltételekben, de rosszul számított. Versében így panaszkodott:

„Három rongyos falut
királyomtól kértem
Drágán szabott árát
meg nem fizethettem.”

A három falu helyett Pest határában vásárolt hát birtokokat.

A város falain kívül fekvő majorságok nyerték meg tetszését. Meg is vette az Üllői út és a már akkor is Illés utcának nevezett utcácska mentén fekvő három majort, a 46. számút, amely a Spocek család birtoka volt – mintegy 25 ezer négyszögöl – a 8 ezer négyszögöles 47. számút, amely Klugel Lipóté volt, akitől a pia-

Budapest, Deák tér. A háttérben az Orczy ház

risták, majd Bobics Imre vette meg – és a 66. számút, ez volt a legnagyobb, elérte a 32 ezer négyszöglet.

A majorokon kívül ekkor már a család birtokában volt Pest egyik legnagyobb bérháza is, a Majakovszkij utca és a Tanács körút sarkán.

A Király utcai Orczy házról könnyű lenne regényt írni.

1728-ban vásárolta meg a telket Orczy István, a dinasztiaalapító családfő. Épült is rá egy kisebb ház. 1795-ben Orczy István unokája megvette a szomszédos házat is, özvegy lovag Pudillnétól. Híres ház volt ez, beszállócsárdával az Angol királyhoz cégérezve. Erről a vendéglőről, szállodáról kapta nevét az utca is: apránként az „angol” lekopott a „király” mellől. A két telek egyesítésével kialakult a majd 220 négyszögöles terület, ahol aztán felépítették a híres-hírhedt Orczy házat. Eleinte egyemeletes volt, 1829-ben még egy emeletet húztak rá. Hosszú élete során – 1936-ban bontották le –, volt itt minden, ami egyáltalán lehet egy házban, és egy olyan városban, mint amilyen Pest volt valaha. 142 szobából és konyhából álló 48 lakás, 37 boltozott hatalmas pince foglalta el a sarokház szintjeit. Működött falai között két zsinagóga, egy „orosz” fürdő, három vendéglő, azután kávéház, táncterem, mézsárszék. Árultak üzleteiben élelmiszert, ruhát, sírkövet. 284-en laktak itt (80-nal többen, mint az innen nem messze fekvő, s Festetics Antal tulajdonában levő Marokkói-udvar lakásaiban).

Évi 40–50 ezer forintot jövedelmezett mindenkori tulajdonosának. A legendák ennél is nagyobbra becsülték a hasznót, azt beszélték városszerte, hogy az épület minden órában egy aranyat fial az Orczyaknak. Akármelyik szám az igaz, a tényen mit sem változtat: a bérház jól fizetett a múlt századi háziuraknak is. Ebből a pénzből annak idején a jó öreg Orczy akár hat „rongyos” falut is vásárolhatott volna.

Kint a város szélén pedig – itt is a Festeticsek szomszédságában – idővel szintén érdemesnek tűnt a bővítésen tünődni.

1798-ban a majorokat ligetté varázsoló László folytatta is a birtokszerzést. A város beleegyezett, hogy a kert előtti mintegy 8 ezer négyszögölnyi szabad térséget, valamint az Illés kút területét is bérelhesse. 32 esztendei használatot engedélyeztek, azzal a kikötéssel, hogy az Illés-kút ezután is álljon nyitva a közönség előtt, s hogy a hozzá vezető utat a bérlő tartsa rendben, szegélyezze fákkal.

A város ügyelt leghíresebb forrására, amelynek vizét uralkodók is itták, ha Pesten járva ilyen hétköznapi italra szomjaztak meg.

Állítólag óránként egy aranyat fialt mindenkori tulajdonosának a város legnagyobb lakóépületei között emlegetett monstrum

*Sírkőraktár az Orczy-ház épü-
leterdővel szegélyezett belső
udvarán*

Nem sokkal később Orczy László följánlotta, hogy az ideiglenes és roskadozó kútház helyett – amelynek egyetlen díszé a próféta szobrocskája volt – egy oszlopcsarnokos épületet emel a forrás fölé. Rajza fennmaradt azon a térképvázlaton, amelyet a bérleti szerződés megkötésekor készítettek. Sajnos, sohasem épült föl.

*Magyar Királyi Honvéd Ludovi-
ka Akadémia*

Hogy ehelyett mikor emelték azt a masszív kútházat, amely Leyrer 1803-as útikönyvében található – nem tudjuk.

Azt viszont igen, hogy mikor szűnt meg eredeti helyén az Illés-kút, mikor bontották le ezt az épületet.

Pollack Mihály, a Ludovika építője 1832-es jelentésében egyebek mellett így számol be a munkálatokról a nádornak: „... Be kellett fejeznem a Festetics-kertnek 1830-ban építeni kezdett kerítését, és az Illés-kúttól ferdén, az újonnan keletkezett utca fölött haladva (a mai Korányi utcáról van szó) annak vizét egy csatornán átvezetni...”

Hová vezették át az Illés kút vizét? Sokak szerint hiábavaló keresni. 1830 körül, az építkezések során betömték – vélük. Nyilván nem így volt! Pollack idézett jelentése is cáfolja ezt a feltételezést. Meg se teheték volna, hiszen a forrást a közönség ugyancsak számon tartotta. S nem csak a nagyközönség. Csokonai, aki komolyan foglalkozott egy Árpád-eposz megírásának gondolatával, olyannyira, hogy az invokáció 51 sornyi hexameterét papírra is vetette, úgy emlegeti versében a kertet s híres forrását, mint a Múza mennyei hajlékát:

„Ott, ahol éneklek, csendes szellőcske lebegjen!
Balzsam- s rózsaszagok fűjják a barna homálynak
Árnyékát, leskődjön az est mosolyogva szemembe,
S mennyei mézetek egy epedő bús fülemilének
Édes jajja között a szép íz gyenge tejével
Lepje meg a hives forrást, hogy majd mikor egy kert
Gallyas börtje alatt, ahol a fényes Buda vára
Talpait a gőgös habokon úszó Duna nyalja
Más részről pedig a szerelem s a pannoni múzsák
Szentelt berke vagyon, s élesztő mennyei kútjuk,
Ott, ahol a mesterség s a természet is Orczyt
Tiszteli, ott mikor egy szírtén éneklő vitézét
Múzsám s a hold fényje alatt epekedve zokogja
A megavúlt emlékezetet, – legyen éneke édes!”

Az irodalomtörténet tudni véli, hogy ezek a sorok még Vitéz Mihály sárospataki tartózkodása idején – 1795–96 telén – születtek, amiben alighanem téved a filológia. A kert, „ahol a mesterség s a természet is Orczyt tiszteli”, csak a század fordulóján vált homokfoltoktól tarka majorságokból azzá, amit költőnk is megénekelt: földi paradicsommá... Amely vidékről, s szépségeiről egy negyed századdal később Fáy András is lelkes szavakkal emlékezett meg a Felső-Magyarországi Minerva hasábjain, elpanaszolva ugyanakkor, hogy Pestnek nincs nyári szórakozóhelye, csak kerteknek csúfolt rossz levegőjű mulatói, pedig ez a vidék, a „Bandusia forrását” is fölülmulóan kellemes Illés kútjával, kiválóan alkalmas lenne a bécsiek Práteréhez hasonló üdítő látványosságnak. (Bandusia volt a neve annak a ligetben fakadó forrásnak, amely Horatius mindennapjait megédesítette, s amelyről több versében is megemlékezett.)

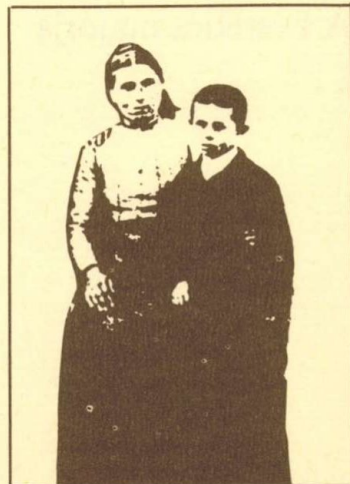
Későbbi időkben is bőven esik szó a nevezetes forrásról.

Tudjuk például, hogy 1845-ben – és jóval később: 1860-ban is – városi vízvezeték akartak a forrásra telepíteni.

„Egyik ismeretes vállalkozónk most készített költségvétését s tervét, az Orczy kertben létező kifogyhatatlan Illés kút vizének legalább a belváros néhány fő piacára öntött vascövek útján vezetése iránt, minthogy kivált nyári időszakban a belváros- és teréz-külvárosban – a dunasor kivételével – a kútvíz csaknem ihatatlan és egészségtelen. Ezen leghíresebb és legjobb ivóvízből a nagy víztartóknál néhány új krajczárért akár korsó, akár puttonyban mindenkor a legfrissebb ivóvizet merítheteti a közönség” – írja a Budapesti Hírlap.

A fellelhető utolsó írásos adat a működő kútról 1873-ban kelt. Hevesi Lajos írja Budapest és környéke című könyvének az Orczy-kertet ismertető fejezetében: „Legnagyobb nevezetessége az Illés kútja, melynek vize egész Pesten legjobb.” Minden valószínűség szerint csak a XIX. század utolsó éveiben vesztette el jelentőségét ez a híres forrás. Az évtizedes vita, amely a város és a katonai nevelőintézet között a kert nyilvánosságának kérdésében folyt, 1890 körül dőlt el. Attól fogva ez a terület már a Ludovikáé, zárt park, telezsúfolva az intézmény funkcióit szolgáló létesítményekkel.

Hová lett a víz?

Ekkor építették a katonai nevelőintézet református imaházát is az áthelyezett forrás fölé, amelynek pincéjében még az 1930-as évek elején is csordogált a forrás vize. A Városi Szemle egyik 1947-ben megjelent cikke – amely arról is beszámol, hogy a háború alatt elpusztult ez az épület – így ír: „Most tíz esztendeje még merítették az imaház alá rejtett kút vizéből, és a kert gondnokának szíves közlése szerint a víz páratlanul tisztának, üdítőnek és kitűnőnek bizonyult, de aztán ezzel a kóstolóval befejezte szereplését a remek forrás . . .”

Ez hát az utolsó nyom. Elég ahhoz, hogy a kút helyét azonosíthassuk. Ha gondosan kimérjük a távolságokat, azon a helyen, ahol a Pollack-féle áthelyezés után működött a forrás, egy kőtömbbel letakart üreget találunk. Itt szunnyad a mélyben nyolc-kilenc méterrel a füves felszín alatt Pest egykor leghíresebb kútja.

Az áthelyezés ellenére a „kút”: forrás volt a legutolsó időkig. A múlt század második felében készült öntöttvas előlap kiképzése is erről árulkodik. A hatalmas, több mázsa, csaknem két méter magas, szépen díszített, feliratos öntvényt darabokban találta meg a Kertészeti Vállalat a Kiscelli Múzeum szobortöredék raktárában. Megrendelték restaurálását, hogy felállítsák. Igaz, nem az Orczy-kertben, a régi helyén, ahol most a meglehetősen elhanyagolt Asztalos János Ifjúsági Park elvadult bokrai veszik körül a jeltelen kőlapot. Még csak nem is Pesten. Fönn a várban találtak helyet a számára. Ott áll most az Illés kútjának előlapja a Mátyás templom mellett.

Vízföldtani kuriózum volt ez a forrás. Viszonylag magasan fekvő vízáadó réteg (szarmata mészkő és homokkő) táplálta. Rétegforrásnak nevezik ezt a típust a szakemberek.

A terület ma is gazdag vízben. A metró építői ezen a szakaszon hatalmas vízkészleteket tároló homokkő rétegekre bukkantak. Néhány száz méterre az Illés kútjától, a Korányi Sándor utca 4. számú ház pincéjében még néhány évvel ezelőtt is működött egy kút – a háború alatt a környék egyetlen megbízható vízvételi lehetőségét kínálta –, amelyet az egyik lakó – persze, minden engedély nélkül – betömetett. Annak idején Megyeri-Krausz, a szeszgyáros fűratá, innen vezette a vizet üzeméhez. Tudjuk azt is, hogy az Orczy-kert ma is meglevő tavát szintén forrás táplálta. Sőt, a parkban levő uszodát napjainkban is helybeli forrás látja el bőséges vízzel. A két szivattyús kút alig száz méterre található az egykori református imaház épületének helyétől. Aminthogy természetes táplálásúak voltak még a múlt század közepén a fűvészkert tavai is, és a helyükön felépült klinikák egyikében-másikában sohasem számított kuriózumnak, hogy a pince, az alagsor – érthetetlenül – erősen átnedvesedett.

A víz él, ott bújik, rejtőzik valahol a föld alatt. Az a víz, amelyből Mátyás király is ivott, amely híressé tette a gyönyörű Orczy-kertet, s amelynek köszönhetően szorgalmas kezek oázist varázsolhattak Rákos sivár homokjára, kertekkel, vadakkal, kastélyokkal.

E kastélyok közül az elsőt talán Mátyás építtette.

Évszázadokkal később pedig Festetics Antal, egy „szürke” életű arisztokrata találta méltónak a vidéket arra, hogy itt vadászkastélyt emeljen.

A Festetics majorja

Az emeletes vadászkastély ma – és immár 130 esztendeje – a Fűvészkert igazgatósági épülete. Korábban a kastélykert túlnyomó része a szent Rókus és Rozália kápolna tulajdona – majorsága – volt, amit 1796-ban házhelyekre osztva adtak el magánszemélynek. Tőlük vásárolta meg 1799. február 13-án Festetics Antal, hogy itt rendezze be nyaralóját. A kortársak dicsérik a házat, képét közli Leyrer 1803-as útikönyve, s Rössler, a Kalender für Ofen und Pesth című 1808-ban megjelent városkalauz szerzője így ír: „. . . a Festetics majorban nevezetes a kertlak, amely kifelé nemes építőművészetet, belül művészi elrendezést mutat”. Mások – így Franz Schams – észreveszik a kert szépségét is: „Közvetlenül az Orczy kert előtt található Festetics birtoka, ezt amattól csak egy út választja el. Már sok évvel ezelőtt kialakult terv szerint a valamikori pusztaságot tulajdonosa különleges ligetté formálta át. S e varázslathoz hasonlóan lenyűgöző az a pompás és igényes épület, amely azonnal feltűnik a kertbe lépőnek.” Amikor – jóval később – József nádor kérésére Festetics Antal megváltik birtokától, és az átvevő, az egyetem – az itt létesítendő Fűvészkert tulajdonosa – feltárt készíti a szerzeményről, a jelentés újra csak az épület kiválóságát hangsúlyozza: „A megvett telek egy egyenetlen hepe-hupás terület volt, három oldalán – kivéve a délit

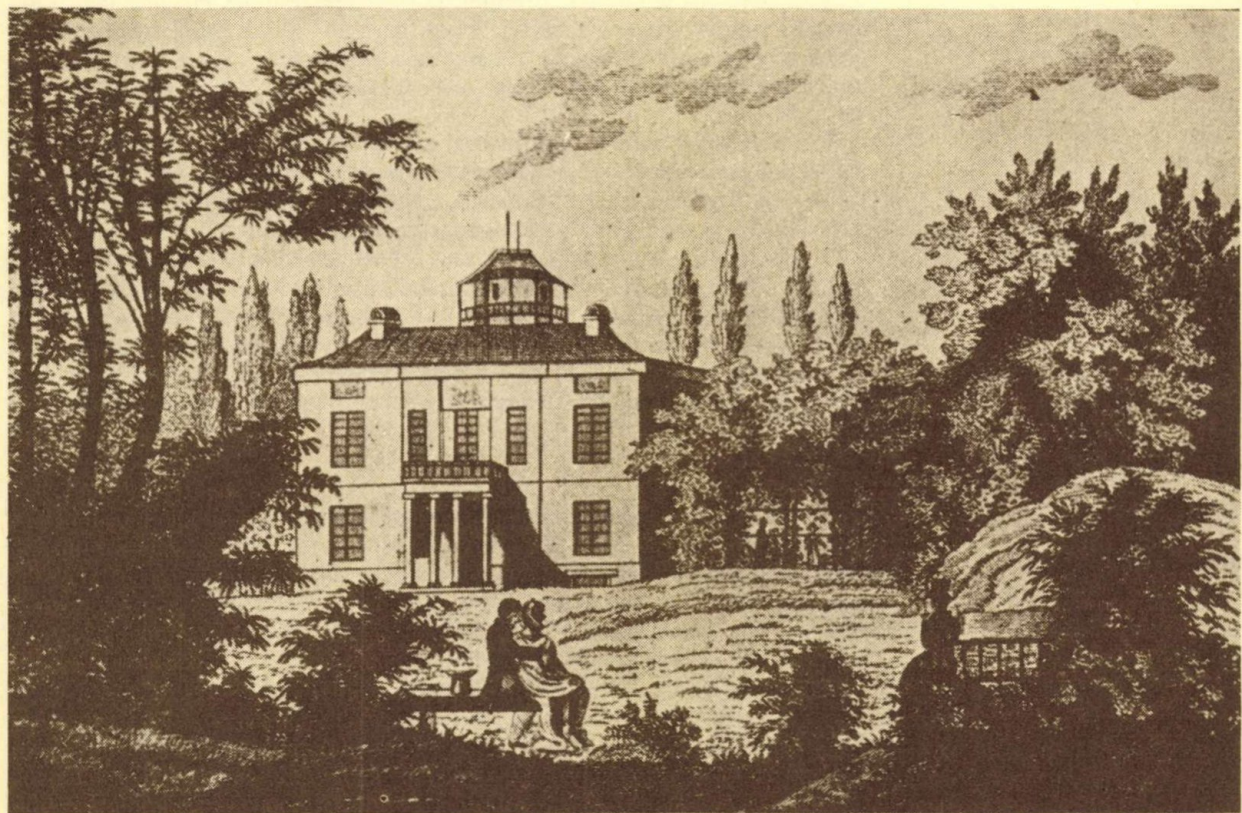

Tolnai Festetics Antal

– deszkapalánkkal bekerítve; volt közepén egy forrásokban bővelkedő tó, amely azonban nem lévén lefolyása, tavaszonként mocsárrá terebélyesedett.

Hanem a telken levő ház, mely a legjobb anyagból épült, s összesen 13 szobával, egy nagyobb teremmel, márványkő lépcsővel, kővel kirakott padlóval, elegendő kályhakkal és kandalókkal, jó pincével, kúttal és vasajtókkal van ellátva, majdnem mindjárt használható.”

Amikor még új volt a villa, tetején kilátóval, ahonnan vendég és vendéglátó kedvére gyönyörködhetett Pest és Buda fénséges panorámájában

Harminc éve még megvolt az üvegezett terasz – azóta ezt is lebontották...

Valóban szép és kényelmes lehetett Festetics nyaralóháza, kertjének közepén a három egymásba nyíló tóval, kis szigettel, gondozott parkkal, és a parkhoz csatlakozó erdőnyi ligettel. Királyi lehetett a kényelem: a városban és mégis a városon kívül. Mert akkor bizony csaknem félnapi járóföld volt az út Pesttől idáig, porban-sárban, valóságos utazás! A vadászlak tetején kilátó is épült (már régen nincs meg), hogy a vendéglátó, vendégeivel együtt zavartalanul gyönyörködhesen Pest és Buda akkor még szélesen kitáruló panorámájában, amelyet – az Orczy-kert tava mellett ma is meglevő dombról nézve – így írt le 1808-ban Franz Sartory, a nagyvárossá gyarapodó Pest szépségeinek egyik első krónikása:

„A festői kép távlatait a hegyek koszorúja köríti. Túl a Dunán, Buda és Pest mögött vonulnak fenségesen. Előttünk a Gellérthegy tömbje, melynek lankái Buda felé nyújtózkodva enyésznek el. E hegy lábánál – persze csak látszólag, hiszen a sebesvízű Duna köztük van – pillanthatsz meg Pestnek egy részét, külvárosait, megszámlálhatatlan tömegű házzal, melyek között fák, s ritkán templomok tűnnek előd.

Az épületekkel zsúfolt vidék jobbra, a szemhatárig, betölti a teret, s lenyúlik balra, mélyen a síkságra, amelyet innen a legelőnyösebb arcát szemlélve pillantatsz meg. S ha felemeled a tekinteted, a hegyek szépséges háttérével összeforrva élvezheted a táj rendkívüli összhangját, s fenséges nyugalmat.”

A villa terveit – bár ez dokumentumokkal nem igazolható – minden bizonnyal Pollack Mihály készítette. Kiváló klasszicista építészünk monográfusa, Zádor Anna is erre az álláspontra helyezkedik, aki szerint a Festetics villát a mester első fontosabb világi alkotásának kell tartanunk. Pollack szerzőségét valószínűsíti az a látszólag mellékes körülmény is, hogy a Festetics családnak mind a dégi kastélyát, mind pesti palotáját ő építette, mindkettőt Festetics Antal megbízásából.

Tasziló nem alkuszik

Tolnai Festetics Antal személyéről keveset tudunk. Nem tartozott a nevezetes főrangú familia „jegyzett” tagjai közé. A Horvátországból a XVII. században Magyarországra települő főrangú család szegényebb ágának tagja. Viszonylagos szegénységének oka, hogy apját, Lajost, a nagypapa, a hétszemélynök (azaz az ország legfőbb ítélőszékének, a hétszemélyes táblának bírója) – a nagy birtokszerző – igencsak mostohán kezelte végrendeletében.

Festetics Kristóf „aransarkantyús vitéz” meg is indokolta döntését: „Hogy pedig Lajos fiamnak több jószágot nem adhattam, okát önön magában feltalálja, ha meggondolja mennyit kértem s intettem, hogy kemény és hirtelen természetét letévén szelídségre adja magát, emberbecsülő és tisztelő legyen, az öregebbekkel ujjat ne vonjon, maga meghittségét tegye le, és inkább, mind testvéreivel, mind

úri szomszédaival magát szerettesse s alázatosságban foglalja magát, amint tovább is atyai módon intem, sőt kérem . . .” Lajos testvére: Pál, az elsőszülött, az alkalmazkodóbb és tehetségesebb, alapította meg a család keszthelyi ágát, és Mária Terézia kancellárjaként szerzett érdemeket. Számos országos jelentőségű tervezet, köztük a magyar társadalom fejlődésére döntő hatást gyakorló úrbérrendezés értelmi szerzője. Fiát, Györgyöt, a keszthelyi Georgicon alapítóját nem kell bemutatni, érdemei ismertek és elismertek. Lajosnak viszont meg kellett elégednie a toponári hitbizománnyal. Itt gazdálkodott, politikával nem foglalkozott, ehelyett meghonosította a vidéken a juhtenyésztést és mint apja intelmeit megfogadó „jó arisztokrata” óvodákat, iskolákat alapított. Fia, Antal is Toponáron született, 1764-ben. 1816-ig kellett várnia, hogy sovány örökségéhez hozzájusson, amelyen ráadásul osztozni kényszerült Lajos nevű öccsével is. A Felsőes Helytartó Tanácsnak secretáriussá – ahogy gyermekét az „osztalos levélben” Jókai Farkas Krisztina titulálja, látszólag jelentős javakat kap ugyan (a birtokok és ingatlanok felsorolása egy egész oldalt tesz ki az irományban), de ezek nagy része „törlesztés”, mivel korábban „az édes Attyátul maradt adosságokból összevességesen ötszáz öttven ezer rhenes foréntokból álló summának kifizetését” Antal magára vállalta. A legmagasabb társadalmi rang, amit elért: a császári és királyi kamarási cím. Grófságot csak leszármazottai kaptak.

Élt a passzióinak, vadászott és gazdálkodott, szívesen adott közcélra, a többi között a Városliget kiépítésekor pénzt, máskor telket, területet, mint a Josephinum, vagy a Ludovika esetében. Amikor 1847-ben eladta Illés utcai kertjét – Füvészkertnek – nagyvonalú feltételekkel tette ezt is. A 70 ezer forintnyi vételárból csak 10 ezer azonnali kifizetését kötötte ki.

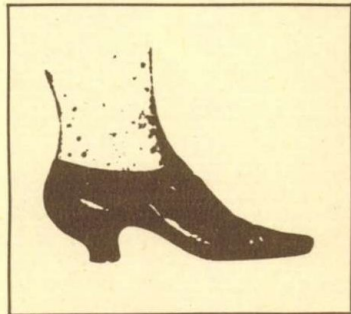
Élete a látványos külsőségek ellenére szürkén telt el, nem tett semmi feljegyzésre érdemeset. Akárcsak utódai: fia, Ágoston – aki Pestváros bizottsági tagja 1848 és 1861 között, ami igazán nem sok –, vagy ennek fia, Pál – aki a kisbirtokok földhitelintézetének elnöki tisztjéig jutott el a társadalmi ranglétrán.

Unokatestvérei színesebb egyéniségek. Imre tengerész volt. Két évet töltött az Északi és a Keleti tengeren, hadihajón szolgálva. A másik unokatestvér, Vilmos pedig az üggetőlótenyésztés hazai megalapítója, és simmenthali tehenészete a maga korában európai hírnevet vívott ki magának.

Egy Ausztriában élő Festeticcsel, a jeles biológussal, Konrad Lorenz munkatársával és tanítványával, a szépapa nevét viselő Festetics Antallal alkalmam volt találkozni. Történeteiben sem saját felmenői: más Festeticsek a főszereplők . . .

– Ismert figura a Georgikont alapító György hasonnevű unokája is – meséli. A kiegyezés után a király személye körüli miniszterre nevezték ki. Még híresebb a fia, az 1850-ben született Tasziló. Minden bizonnyal nagybátyja lehetett a példaképe, aki a maga idejében valóságos magánhadserőget tartott fenn, s ha itthon nem volt hol hadakozni, angol, francia, német lapokban hirdette: hívásra sereggel házhöz jövök . . . Nos az ő unokaöccse, Tasziló a miniszter fia, 1880-ban „beházasodott” az angol királyi családba. Egy Hamilton hercegnőt vett feleségül. Így aztán gyakori vendégei voltak a legmagasabb körök. Többször vadászott birtokain például a későbbi VII. Edward. A családi legendárium szerint az angol trón várományosa itt, Taszilónál kóstolta meg először a magyar barackpálinkát. S mivel nagyon ízlett neki, és mert éppen karácsony estéje volt, no meg persze mert az angolok hagyománytisztelete közmondásos: azóta is magyar barackpálinkával koccint a szentestén az angol királyi család . . . Tasziló egyébként hithű királpárti volt. Sohasem bocsátotta meg Horthynak, hogy rálövetett Budaörsnél IV. Károlyra! Hosszú ideig nem is volt hajlandó fogadni keszthelyi kastélyában – egyébként e szép palota mai alakját és pompáját annak az átépítésnek köszönheti, amelyet Tasziló kezdeményezett – az arisztokráciát buzgón látogató „kormányzó urat”. Amikor aztán már nem tudott kitérni a magát meghívatni igyekvő Horthy környezetének zaklatásai elől, fél órában szabta meg az „audiencia” időtartamát. Mondván, hogy ennyi ideje van, mert indul szalonkázni . . . Ráadásul a főbejárat elé gördülő gépkocsiból kiszálló Horthyt a huszár a melléklépcsőhöz irányította – gazdájának üzenetét tolmácsolva: itt csak koronás fők léphetnek be!

– Számomra azonban nem ő a család legizgalmasabb figurája. Én Erzsébet királyné társalkodónőjét, tolnai Festetics Mari grófnőt tartom annak: a hétszemélynek Kristóf édestestvére, Józsefnek, az osztrák örökösödési háború neves tábornokának Söjtörön született dédunokáját. Naplójának egy töredéke a

Ferenc József öregkori képe

birtokban van. Az abban olvasható, továbbá más adatok alapján úgy vélem, hogy élénk szellemű, élénk politikai érdeklődésű, magyarságát tudatosan vállaló ember volt, és bizonyíthatóan szerepet vállalt a kiegyezés körüli kötélfűzésben – ha erről nem is tud a történettudomány.

A család ugyanis – mint már említettem – Söjtörön élt. Gyakori vendégük volt Deák Ferenc, aki a ház barátjának számított. Az információs lánc tehát valahogy így festett: Deák Ferenc, Festetics Mari, Erzsébet és Ferenc József. . . Megérdemelne valamelyes történelmi kutatást ez a különös „közvetítés” . . .

Egyébként híresen szép lány volt a grófnő. Völegényéről mondott le az imádott Erzsébet kedvéért, akire hasonlított természetben is, arcban is. Így aztán ő vállalta a dublőz szerepét. Mindig egyforma frizurával, ugyanolyan ruhában jártak – talán, mert Erzsébet félt a merénylettől? Furcsa szerep. És különös véletlen, hogy Mari – betegsége miatt – éppen nem volt mellette akkor, amikor a királynét a Genfi-tó partján meggyilkolták . . .

Tolnai Festetics Mária sajátos politikai szerepéről Eötvös Károly is megemlékezik Deák Ferenc és családja című művében: „Tolnai gróf Festetics Sándornak három szép leánya volt: Adél, Mathild, Mária. Söjtörön laktak többnyire. Söjtör Deák Ferenc apai és anyai öröklött birtoka volt. Mikor a kis grófleányok föl kezdtek cseperedni, Deák már akkor is ismerte őket. Talán legjobban kedvelte a legkisebbiket, Máriát . . . Alig ismert, de mégis történelmi szerepe volt e grófnőnek. Ő volt egyik udvarhölgye, társalkodója, s mondhatni barátnője Erzsébet királyasszonynak.

Nagy következése lett ennek.

Mária magyar leánynak nőtt fel a szó igaz értelmében . . . Ily nő jutott el a királyné mindennapi bizalmas társaságába. El lehet képzelni, hogy a nemes királyné miért szerette úgy meg nyelvünket és nemzetünket.”

Mari grófnő idősebb korában is Söjtörön, Zala megye egykor legnagyobb lélekszámú községében élt. Itt is halt meg 1923-ban, 84 éves korában. A régi temetőben, a család elkülönített sírkertjében mégsem lehet fellelni nevét. A kastély azonban áll. Ma az iskolának ad otthont. Az iskolai sportpályát az egykori park évszázados gesztenyéi, platánjai veszik körül.

A község idősebb lakói még emlékeznek rá. Szívesen elbeszélgetett a falube-

Horthy Miklós

liekkel – mondják. Szerényen élt, nem viselkedett feltűnően. Rangját és múltját sohasem emlegette.

A felkapaszkodott Horthyt mélységes megvetéssel sújtó Festetics Taszilo történetének olyan változata is van, amelynek tartalma nem simul olyan szépen a családi hagyományokhoz, mint Festetics Mari esetében. Török Imre is leírja Horthy és a magyar arisztokrácia fejének találkozását, a Kedves lovakról, furcsa emberekről című könyvében. Amit elmond, megerősíti ugyan, hogy az öregúr nehezen állt kötélnek, de végül is, 1922 áprilisában állítólag megszületett a kompromisszum: Taszilo gróf nyilvános helyen, az alagi tribün díszpáholyában egy kézfogással egyenrangúvá avatta a fölkapaszkodott lovastengerészt.

A pesti egyetem orvosi kara 1847-ben vette meg Festetics Antal tíz holdas parkját. Voltak, akik sokallották a területet. Stáhly, a kari igazgató másként vélekedett: „meg nem fontoltatott, hogy a jó isten és bölcs kormányunk segedelmével a pesti tudományi egyetemnek egy ragyogóbb jövője leend; elegendő lesz-e akkor egy kéz tenyérnyi fűvész kert?”

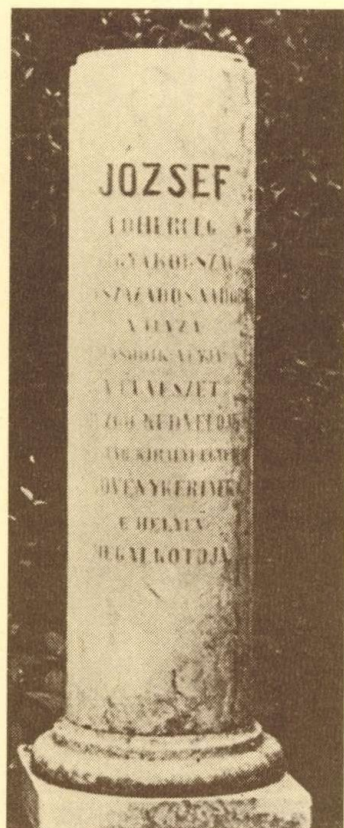
A hányatott sorsú egyetemi botanikuskertnek ez a negyedik „állomáshelye”. Volt már a Krisztinavárosban, onnan a Ferenciek kertjébe, majd a Múzeum körútra került. S alighogy kitelepültek az ígértes, új területre, a forradalom közbeszólt. Csak az ötvenes évek közepén kezdődhetett el a munka. Az ezt követő néhány tíz esztendő a fénykor. Elkészült a ma is álló nagy üvegház – 1864–65 között. Tervezője, Diescher József, nagyszerű munkát végzett. Az épület vasszerkezete a Nyugati pályaudvaréval egyidős, szép és a maga idejében a legkorszerűbb megoldás. De már a XIX. században megkezdődött a „kéz tenyérnyivé” zsugorodás . . . 1890-ben 4000 négyszöglet hasítanak ki területéből, felépül a szülészeti klinika.

1906–1911 között újabb súlyos érvágás következett: megmaradt területének kétharmadát veszítette el a Fűvészkert a klinikai blokk építése miatt.

Ahogy a kertet, úgy érdemes gondozóinak emlékét őrző alkotásokat is megcsonkította, kikezdte a kérlelhetetlen idő, az emberi nemtörődömség.

Hortus Botanicus

Két emlékoszlop a Fűvészkertben

Az a novemberi hajnal

Szép szokása volt a régieknek, hogy kőbe faragtatták azok tiszteletét, akiknek így vagy úgy, de közük volt a botanika, illetve a fűvészkert múltjához, dicső napjaihoz.

Az alapítás óta eltelt most már majd másfél század alatt összesen nyolc emlékművet helyeztek el a növények közötti sétautak mentén. Az első hármat maga Linzbauer Ferenc, aki az 1860-as évek elején kapott megbízást a tanszék és a kert igazgatására és akinek néhány éves működése során tért először magához, az átköltözés óta eltelt majd negyedszázad tehetetlenségének nyűgét lerázva a „fűvek és fák” városi birodalma.

Linzbauer a pozsonyi származású Endlicher István tiszteletére emeltetett vörösmárvány emlékoszlopot, annak a botanikusnak, aki az 1850-es években, egy Franz Unger nevű tudóstársával együtt kidolgozta a növényosztályozás új rendszerét. Ez a tragikus sorsú magyar szakember saját aulikus érzelmeinek lett az áldozata. Pályája nagyszerűen indult. Kitűnő iskolákat végzett, nagy sikerrel foglalkozott az ókori kultúrákkal, olvasott latinul és görögül, megtanult kínaiul, s már 23 évesen egyik vezető munkatársa lehetett a bécsi udvari könyvtár kézirat-tárának. Érdeklődése azonban egyre határozottabban a botanika felé fordult. 32 éves volt, amikor Unger-rel együtt hozzákezdett új rendszertana kidolgozásához. Ezzel egyidőben – 1836-ot írunk – kinevezték az udvari növénygyűjtemény őrévé, négy évre rá pedig a bécsi fűvészkert igazgatója lett. Tucatnyi külföldi tudományos intézmény választotta meg tiszteleti tagjává. Kormánytanácsossá nevezték ki. Kedvence volt V. Ferdinándnak, akit rendszeresen „mulattatott” természettudományi kiselőadásokkal. Bécsben azonban forradalom tört ki, és lángborult Magyarország is. Bécsből az egyetemi ifjúság elől még elmenekülhetett, de az udvar intrikáival – visszatérte után – már nem tudott megbirkózni. Egyre többen vetették a szemére, hogy magyar, s hogy a magyarokkal szimpatizál. Ennek volt is némi alapja, hiszen sohasem tagadta meg nemzetét, szülőhazáját. Fölrótták neki azt is, hogy magyar történeti forrásokat kutat. 1849 márciusában sztrichinnel megmérgezte magát.

Az Üllői úti kertben 20 évvel később készült el emlékműve. Kiterjesztett szárnyú fénymadár szárnyai alatt helyezte el tervezője a híres tudós nevének betűit. Az oszlopot 1900 körül átfaragták. Új név került a régi helyére. Jurányi Lajosé, akinek igazgatása alatt kétségtelenül a legtöbbet fejlődött a botanikus kert. Az eljárás ennek ellenére kissé szokatlan, s legalább ennyire kegyeletstört is.

Linzbauer még két emlékművet állíttatott. Az egyiket a két sógor: Diószegi és Fazekas, a magyar fűvészkönyv szerzőinek tiszteletére. 1865-ben került a helyére. Mészkőből faragták. Ma is megvan, de igen rossz állapotban. Ugyancsak áll még a József nádor emlékére 1869-ben emelt vörösmárvány oszlop. Valaha márványszobor is volt rajta, nyomtalanul eltűnt azonban, éppúgy, ahogy a másik, a szomszédos Josephinumból.

A már említett Jurányi-korszak másik reprezentánsának, Fekete Józsefnek bronz reliefjét 1910-ben faragta kőbe Bethlen Gyula szobrászművész.

A gondos és becsületes főkertész kiváló érdemeit a kert első monográfusa így nyugtázza: „a magyar botanikus kert történetében mindig nevezetes hely fog jutni Fekete Józsefnek”. Talán ez a mai fűvészkert legjobb állapotban levő emlékműve.

Volt aztán még kettő, ezek viszont szörén-szálán eltűntek. Kitaibel Pál, a legnagyobb magyar botanikus Kopits János készítette emlékműve, és Tóth István szobrász alkotása, amelyet a kiváló magyar botanikus Hazslinszky Frigyes tiszteletére állítottak fel a Fűvészkertben, aki egy időben az igazgatói címre is pályázott.

A mai egyetemi botanikuskert csak önmaga csonka emlékműve. Régi dicsőségét egyedül Festetics Antal egykori vadászkastélya őrzi. Amely – igaz csak egyetlen napra – tragikus történelmi esemény kulisszájává is szolgált.

– 1936. szeptember 14-én kerültem ide a kertbe, régi mese... Cselédember voltam. Abban az időkorban, hogy megnősültem, anyámnak nem tetszett a menyecske, mert az én feleségem nem parasztlány volt, hanem kereskedő-lány. Mert neked – mondta – arató nő köllött volna, aki fölszedi utánad a mar-kot. Én pedig azt mondtam: Anyám, ha egyik lába a koporsóban lesz, akkor is ez lesz a feleségem. De meglett a harag, nem beszéltünk velük. Anyám, mikor elke-

rült az utcán, sírt. Apám mellett elmentem, és nem köszöntem neki. Én ezt nem bírtam. Azt mondtam az asszonynak: Jössz velem? – Követlek bárhova! – felelte. Budapestet csak térképről ismertem, az iskolából. Aztán elgyüttünk ide. És ez a kert megmentett sok veszélytől! Mert az én feleségem beteg lett 1937 elejével, 17 évig beteg volt aztán. És mikor be köllött volna vonulnom katonának, nem mentem el, mert azt mondtam, hogy hagyjak itt egy betegen fekvő asszonyt? Lőjenek agyon itt, de akkor sem megyek el! Legalább meghalunk együtt. És 10 óra-kor kitelefonáltak a minisztériumból, hogy a kert, akit föl akar mentetni, adják be! Persze csak egyedül voltam én itt, hát én lettem a fölmentett . . . Én azt hittem, hogy . . . istenem, de jó volt ez!

1944. november 23-án történt az a dolog. Vagyis úgy kezdjük el, hogy Szabó Gyuriék laktak itten, vagyis Szabó professzor, de ő, aki az igazgató volt, már meghalt akkor. A fia, a Gyuri, meg itt lakott az anyjával. November 19-én volt Erzsébet napja, akkor kaptuk mi az első belövést, itt az utcánál. És azt mondja nekem, nagyon megkér engemet, menjek ki, nézzem meg az utcán, hogy ilyen és ilyen típusú ember nincs-e a halottak között . . .

Kérdeztem: – Miért nem megy ki a Gyuri úr?

– Mert nem merek . . .

Hát jó, akkor majd én kinézek. Mentem oda, hát egy család feküdt ottan: biztos Erzsébetet köszöntötték itt valahol, és ha kicsit elmennek előbb, nem haltak volna meg . . . Aztán két német katona is feküdt az utcán. Mondom neki, nincsen itten, csak egy házaspár fekszik, meg négy gyerek, meg két német katona. Senki más nincs itt. Aztán ezzel elmúlt. Hogy magam voltam itt a kertben, én vittem a primet. Mindenféle formában, oda fát köllött bevinni, vizet be köllött vinni, a kazánokat még akkor én fűtöttem, 23-án, hajnalban – 4 óra lehetett – még nem akartam fölkelni, mondom, kimegyek az üvegházba, rakok a tűzre, és majd aztán később kigyűvök. De csak úgy gatyá, ing, és hosszú félkabát. Gyűvök kifele, látom én, hogy a kastély körül valakik lapulnak. Úristen, kik vannak itt? Fogtam a piszkavasat, gyűttem arrafele. Mikor a saroknál vagyok, azt mondja nekem valaki: Állj! Mondom; azt hiszem, én vagyok itthon! Azt mondja valaki onnan: lőjj bele, ha nem áll meg! Mondom, akkor inkább megállok. Ez volt az egész. Én aztán álltam, fáztam ott, mert azért november 23-án már hűvös volt. Ácsorogtam, de senki nem szólt hozzám. De nem is mehettem sehová se! A portás meg az utcánál állt, ott állt gatyába-ingbe, az engedte be őket. Nem tudtam, hogy ezek csendőrök!

Mikor aztán jó darabig ott voltunk, akkor azt mondják nekünk: oszolj! el van fogva! Hát jól van akkor. Én visszagyűttem fölvettem a ruhámat, mentem föl, hogy majd befűtsek ott fönt, és abban a pillanatban adott oda nekem a Szabó Gyuri három füzetet. Nem tudtam, mit csináljak ezzel, ő nem mondott semmit. Elégessem, vagy csak letegyem? És én úgy letettem a fal tövébe, mert sötét volt, nem volt világítás, erre megfog engem hátulról valaki, és kérdi, maga mit keres itten! Mondom: Uram, én fűteni jöttem ide.

Azt mondja: máma ne fűtsön itten, menjen ki innét. Avval én megfordultam, elgyűttem. A füzet ott maradt. Szerencse, nem égtem el, nem raktam tűzre. Aztán kigyűtünk ide, én aztán semmit nem tudtam.

Ahogy ott ácsorogtam, akkor láttam, hogy ezek a zalaegerszegi csendőrök. A mi környékünkbeli csendőrök voltak ottan! És azok mondták, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét, meg a Kiss Jánost, meg a nem tudom kit . . . három valakit keresnek ők . . . Aztán, hogy ott ácsorogtunk én meg lestem mi történik, közben a Bajcsyt lehozták, így meghajolva, a kezét hátahoz összekötve, ment kifele, de az arcát nem is láttam, hiszen meg volt görnyedve. Nem szólt semmit. Két csendőr kísérte. Soha, semmit, a nevit sem hallottam addig! Higgye meg! Még a nevit se! A felesége egy cédulát – láttam – leejtett . . . Én azt a cédulát fölvettem, hogy szóljak a fiúnak, a gyerekének, a Zolinak – az állt rajta –, hogy őket elvitték. Szóltam is a Zolinak. Azt mondja, hogy nem tud már semmit csinálni. Ezeket aztán másnap visszaeresztették, kihallgatták őket, a két asszonyt, Bajcsynét, meg az igazgatónét, s a fiát, a Gyurit. Na aztán a Gyuri eltűnt, mint a kámfor . . . Csak most két éve, Amerikából került elő. Szóval, hogy elmentek, próbáltam megnézni, mit is dugtam el. De a szolgáló mindig odagyűtt, és azelőtt nem akartam, hogy ő is tudjon valamiről valamit . . . Végül aztán sikerült. Egy névsor volt, meg . . . valami 85 ezer forintot követeltek ezek, hogy hova lett az a pénz? Na aztán a Gyuri másnap, mikor visszakerült, kérdezte, hol van? Mondom, ehol

van. A Gyuri magához vette, azóta semmit nem tudok, csak annyit, hogy a társaságnak a névsora volt ez – kik a tagjai.

Ennyi volt az egész kérem . . .

Burján Gyula bácsitól, az öreg kertésztől dr. Priszter Szaniszló, a kert nyugalmazott igazgatója hallotta először ezt a történetet. Föl is kereste Bajcsy özvegyét – akkor még élt – aki emlékezett a rejtekhelyre, a fűvészkerti hajnalra . . . Másnaponként „költöztek”. Férjét, az antifasiszta ellenállás vezérét, itt a Fűvészkertben látta utoljára szabadon. Megkínózva ott is . . . Mert a pribékek siettek a vallatással. Véres arccal jött már ki az épületből.

Valószínűleg Szabó György volt, aki úgy hitte, itt biztonságban lesznek. Ő hozhatta ide. Az ellenállási mozgalom egyik kisgazdapárti összekötője lehetett az igazgató fia.

Az öröm, a szórakozás és a vígság hajlékának épült a villa. Tetején kilátóval, hogy vendég és vendéglátó kedvére gyönyörködhessen a fejlődő város pompás látványában.

A férfi, aki hátraficamított, összekötözött kézzel lépdelt lefelé az akkor végtelennek tűnő lépcsősoron, kilépve a házból, fel sem emelte a fejét. A Fűvészkert hatalmas fáinak között a vesztőhelyig vezető úton indult el. De mit is látott volna, ha körülnéz? A pusztuló város látványa aligha enyhítette volna sorsa kínzó bilincseinek szorítását. Tudhatta: vigaszt csak magában kereshet. És tudom: meg is találta.

VIII. A gyámoltalanok öröme

„Üdvözléggy nagyérdemű fényes gyülekezet! Üdvözlöttek legyetek ti szerény emberbarátok, mindannyi jótevői ezen üdvös intézetnek, melynek díszes falai között e nevezetes napon biztos menedék nyílik a kora árvaságra jutott szegény gyermekeknek...”

1843. március tizenkilencedikén a pesti polgárság meghívott képviselői bizonyára jogos büszkeséggel hallgatták, az éppen felépült „József Fiárvaház” megnyitó ünnepségén Sámuel Alajos józsefvárosi plébános szavait. Éppen hét eszten-deje, a város tanácsának ülésén született a határozat, hogy a nagybeteg József ná-dor felgyógyulásának emléket állítva, Pest, a „közönség áldozatkészségének igénybevételével”, felépíti első árvaházát, a nádorról elnevezendő Josephinu-mot.

Ám hét helyett akár hetven esztendő is visszalapozhatunk a város krónikájá-ban, a tanács ugyanis 1772-ben foglalkozott először az alapítás gondolatával. Az emlékiratba foglalt indítvány azt szorgalmazta, hogy a városhalon kívül eső Váci kaputól a Hatvani kapuig terjedő, beépítetlen területet osszák háztelkekre, azo-kat adják el, és a befolyó összegből vásárolják meg árvaháznak a piaristák kollé-giumát. Az ügy azonban lekerült a napirendről.

Aztán 1795-ben akadt egy derék polgár, Dorion János, a bánsági törvényszék nyugalmazott ülnöke, aki végrendeletében úgy intézkedett, hogy vagyona árva-ház felépítésére fordíttassék. Két évvel később pedig Gónitz György és felesége, Maraschovszky Ágnes is akként intézkedett, hogy mindkettőjük elhalálózása után a hagyatékból alapítványként 12 000 forintot fizessenek be örököseik a vá-rok kasszájába, s ennek kamataiból hat fiú és hat leány árva eltartásáról gondos-kodjanak.

A Varsóból Pestre elszármazott lakatosmester alapítványának sorsa érdekesen alakult. Érdemes belelapozni a régi okmányokba.

A polgárok – akik hamar megtudták, hogy mi is az alapítók nemes szándéka – régi jó szokás szerint fitymálni kezdték az ötletet, hiszen másnak jutott eszébe, s az illető ráadásul még hálára is joggal igényt tarthat, amiből nekik megintcsak semmi sem jut. Városszerte tárgyalták az ügyet, és hamarosan már a tanácsbeli-ek is elfogadták az érvet: lehetetlen, hogy a följánlott összegből tizenkét árvát el lehessen tartani! Ám Gónitz karakán ember volt. Kijelentette, hogy belvárosi házában saját költségén próbaárvaházat nyit, s a tizenkét gyermeket a följánlott összeg kamataiból eteti, öltözteti. Két évi „próbaüzem” után aztán, 1799-ben büszkén állt a városatyák elé:

„Tanács! Számadásomból láthatod, hogy 12 árva eltartására a 12.000 forint-nak 6 százalékos kamata elegendő; kevés azonban, ha a lakásért bért is kellene fizetni. Én hajlandó vagyok ezen is segíteni... Vettem a belvárosban egy telket 4000 forinton, ezt a telket odaajándékozom az árvaház céljaira, sőt az első be-rendezésre átadom ingyen a már általam 500 forinton beszerezett bútorokat és egyéb tárgyakat.”

És mivel időközben az uralkodó kitüntette nemes cselekedete elismeréseként, így intézkedett beadványában: „Kívánom továbbá, hogy a királytól adott aranyérem a láncsal együtt a város levéltárában őriztessék meg, és minden tiszt-újításnál az érem történetének elmondása mellett a választó polgárságnak mutat-tassák fel, oly célból, hogy a király elismerése másokat is hasonló tettekre lelke-sítsen...”

A felajánlott telek, amely az akkori Zöldfa és Hímző utcát összekötő köz mel-lett húzódott (mai címe: Veres Pálné utca 14., illetve Cukor utca 5.) végül még-sem lett a városé. Az alapító visszavonta ezt az ajánlatát –, mivel öregkorára, új

Tanács! Láthatod!

Boráros János, aki vagyonának felét egy árvaház felépítésére hagyományozta

Épült a pestis után

házasságából fia született – és Pest tanácsa kénytelen volt Gónitz „próbaárváit” különböző családoknál elhelyezni.

A 12 000 forintnyi alapítvány, kamataival gyarapodva, újabb nekibuzdulásra várt.

S nem is kellett sokáig várnia. Harmadikként Boráros Jánosnak, Pest város egykori bírójának, a Boráros tér görög származású névadójának (neve Voraroszból csiszolódott Borárossá) hagyatéka is növelte az összeget. Majd ötven évi városi szolgálatának jövedelméből szerzett vagyonának felét végrendeletileg egy árvaház felépítésére szánta.

Amikor tehát a város tanácsa 1837-ben újra nekilátott, hogy megoldja a régóta vajúdó problémát, tekintélyes summa állt már rendelkezésre. A Dorion hagyatéka: 23 228 forint, Gónitz alapítványa, amely akkorra a kamatokkal 32 201 forintra gyarapodott, és Boráros pénzajándéka: 16 676 forint.

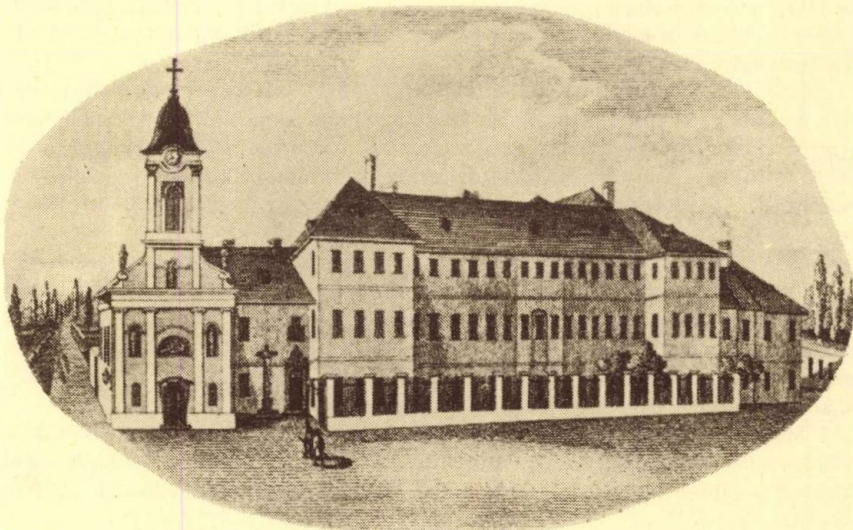
Az építésre Pest polgárai egy száz négyszögletes telket ajánlottak, amely az akkori Városmajor, a mai Bródy Sándor utcában feküdt. De miután az árvaházhoz kertet is kívántak csatolni, melyen az „... mint önálló épület a lég folytonos áramlásának kitéve szabadon állhat, idővel pedig az intézet nagybővítését szomszéd házak ne gátolhassák” a polgármester, Seeber, ezt a telket kicsinylette, s azt javasolta, hogy a városba vezető országutak egyike mentén jelöljenek ki egy szabad területet. Így esett a választás végül is az Üllői út menti Festetics birtokra.

Valamikor a Rókus és Rozália kápolna illetményföldje volt ez a birtok, itt álltak a kegyes intézmény juhaklai, majorjai. Jóval később – a Rókus kórház építési alapjának bővítésére – házhelyeknek mérték ki a területet. Ezeket vásárolta össze aztán Festetics Antal.

Egykori kertjének felső, kisebbik részére került az árvaház, az alsó traktust pedig Fűvészkertnek vette meg a város. Az illetményföld első „gazdája”, a kis kápolna megvan még. Csak nevéből kopott ki Rozáliáé. Közadakozásból született, a XVIII. század első „dögvész”, azaz pestisjárványának szerencsés végetérte után.

A tizenhetedik, tizennyolcadik században szinte menetrendszerűen érkező betegségnek számított ez a ragályos kór; nem volt olyan ország, ahol időről időre ne pusztított volna. Különösen a zárt települések, a városok sínylettek meg az ismétlődő járványokat, nem voltak megfelelő eszközeik, amelyekkel elejét vehették volna a veszedelemnek.

A török megszállás utáni évek első nagyobb pestisjárványa 1711-ben érte el a fővárost. A halálos áldozatok száma azonban ezúttal viszonylag csekély volt, Pesten például mindössze 12 polgár halt meg az ideiglenes barakkkórházban, vagy otthonában: három pap a szerviták kolostorában, egy ács és családja, egy szolgálólány, az orvos, akit a város, a betegek ápolására szerződtetett (Eckhard Boldisárnak hívták) és egy kisfiú, egy nevesincs utcagyerek.

A kápolna és a kórház, amikor még nem készült el a Rókus Rákóczi úti szárnya

Folynak a szüreti előkészületek Jókai svábhegyi villájában. A ragály rettenete űzte ki a város lakóit a hegyekbe, és sokan ott is maradtak...

Sokan vélték úgy, hogy az ég hallgatta meg buzgó imáikat, s hogy az adósságból törleszteni kell annak rendje és módja szerint.

Ezért aztán a polgárság úgy határozott, hogy Szent Rókus és Szent Rozália tiszteletére kápolnát építenek, éspedig ott – a Kerepesi út és a város majorja közötti szántóföldön –, ahol a járvány idején a szükségbarakkok is álltak. A kápolna alapkövét 1711. július 27-én, nagyszabású egyházi ünnepség keretében rakta le báró Pfeffershofen János tábornok, Budavár parancsnoka. Néhány hét kellett csak hozzá, s már fel is szentelhették isten új városszéli hajlékát. Pest 24 ezer négyszögletes szántófölddel járult hozzá a kegyeletes intézmény fenntartásához. Egyik része itt volt, közvetlenül a kápolna mellett – Rókusmező néven emlegették a kortársak – a másik pedig az Üllői út és az Illés utca között, a későbbi Festetics kert, illetve a Josephinum és a Fűvészkert helyén.

A kis kápolna idővel épületben, felszerelésben is gyarapodott. 1739-ben megnagyobbították, felépült a tornya is (eredetileg kettőre gondoltak, de nem futotta a pénzből).

Különös közjátékként ebben a fél évszázadban itt született meg egy furcsa városi hivatal is, amelynek fizetett alkalmazottai szokatlan foglalkozással dicsekedhettek, remeteként tartották nyilván becses személyüket Pest tanácsának számadáskönyvei.

Rendes, szabályos remeték voltak, imádkoztak azokért, akik étellel vagy pénzzel járultak hozzá szerény háztartásukhoz. Rózsafüzért viseltek, bozontos szakálluk a mellüket verte, a rongyos ruhát a vezeklők bőrére fogta össze derekukon.

Nem sokkal a török hódoltság után már megjelentek ezen a vidéken, együtt érkeztek az első betelepülőkkel. Ott laktak római korból ittmaradt romok között, ahol állítólag egy őskeresztény sírkápolna is emelte a hely fényét, a téglagyári tő közelében, azaz a későbbi Rókus kápolna helyén. Kezdetben még nem volt javadalmazott állás a remeteskedés, de amikor a templom bővítésére sor került, a soros rókusai remete, Preymeyr György azzal a különös kéréssel fordult a tanácshoz, hogy építsenek számára a kápolna tövében egy házacskát, ahová az időjárás viszontagságai elől behúzódhat. Továbbá, hogy kaphasson néhány forintnyi fizetést, ne kelljen teljesen az alkalmi alamizsnára hagyatkoznia.

Először kemény szavakkal utasították vissza, aztán mégis másként döntöttek. 1743-ra fel is épült a remetelak, azzal az indoklással, hogy csakis így lehetséges a

kápolna épségének felügyelete. Szent hely lévén, a szentéletű őr igazán stílszerű megoldás... A határozat, amely ebben a kérdésben döntött, egyszersmind precedenst is teremtett. Attól fogva a tanács nevezte ki a város remetét, akárcsak más hivatalnokait, fizetést rendelt neki, és előírta tennivalóit. A rókusi remete kötelezettségei közé tartozott például a kápolna köré ültetett akácfacsemeték öntözése is.

Evés közben jön meg az étvágy: Pest város tanácsa hamarosan még egy „remetehivatalt” rendszeresített, a régi pesti kálvária mellett. Elsőként a „Szentéletű Joachimot” nevezték ki a stallumra – 1753-ban. 1765-ben váltotta fel őt Keresztúri József, aki öt esztendeig töltötte be a hivatalt. Az utolsó kálváriai remetét Weinreich Fülöpnek hívták (1739-ben, az 1711. événél jóval súlyosabb pestisjárvány idején fontos posztra állították: dögvészkomisszáriusként ügyelt a város rendjére). Az utolsó rókusi remetének viszont még vezetéknev sem jutott: egyszerűen Andrásnak szólították. 1803-ban szűnt meg a hivatala, amikor első ízben neveztek ki állandó lelkészt a kápolnába. Három évvel később halt meg, stílszerűen az időközben felépült Rókus kórház egyik kórtermében. Nem végrendelkezett a halálos ágyán – hiszen azért nem volt éppen zsíros állás a városi meteség. Eleinte évi négy forintot, a legvégén is csak nyolcat kaptak e kegyeletteljes mesterség művelői. De azért a szép temetés mindnek kijárt. Andrást, az utolsó fizetett pesti remetét is nagy tisztességgel kísérték végső nyughelyére, a szerviták templomának kriptájába.

Halálakor a Rókus kórház már nem szegényházként működött, holott annak épült. Pintér Fülöp, és vele társulva Tausch György özvegye, több mint 40 ezer forintot hagyományozott a városra, hogy abból az elhagyott, megrokkant, munkaképtelen emberek számára menedéket építsenek. A munkát – Jung József tervei alapján – 1781 tavaszán kezdték meg. Hamar kiderült azonban, hogy Pestnek – legalább annyira mint a szegényházra – kórházra is szüksége van. Az építési program módosítása viszont igencsak lassította a kivitelezést. Végül is csak 1797-ben készült el a teljes épület, a szegényházzal egyesített 207 ágyas kórház, amelyet Kardetter Tamás fejezett be. Az egyszerű külsejű, kétemeletes ispotály a Gyöngytyúk (Gyulai Pál) utca irányában elnyúló alaprajzával már új korában se tartozott a város ékességeinek sorába. De fontosságát senki sem vitathatta el. Ez a magyarázata annak, hogy 1798 május 28-án az egész városra terjedő nagyszabású ünnepséggel avatták föl, adták át rendeltetésének a pestiek.

A nagy nap hajnalán már három órakor trombitaszóval ébresztették föl a lakosságot, hogy mindenki idejében elkészülhessen és ott lehessen a ceremónián. Reggel hat óra körül kezdtek gyülekezni a Fő téren, a városházával szemben (nagyjából ott, ahol ma a Bölcsészkar épülettömbjének Pesti Barnabás utcai szárnya emelkedik), saját zászlóik alatt a különböző testületek és céhek, az egyenruhába öltöztetett városi árvák, valamint a kórház betegeivel együtt a „gyámoltalan szerencsétlenek pesti menházának” lakói. (A Rókus kápolna főhomlokzatától néhány lépésnyire az 1790 körül faragott kőfeszület mellett most is ott látható a betegápolást ábrázoló dombormű alatti felirat: PESTANUM CALAMITOSORUM DOMICILIUM.) Félórával később vonult ide a gyülekezőhelyről, a Szervita (ma: Martinelli) térről a polgári lövészegyet egy lovas és három gyalogos százada. A lovasszázad csak rövid időt töltött itt, hamarosan elindultak a Dunaparra, hogy az érkező fővendéget, Zirty helytartótanácsi titkárt, az erre az alkalomra kijelölt királyi biztost fogadják, és hintóját a helyszínre kísérik.

A „közönséges” polgárok eközben a Rókus kórház körül gyülekeztek. Reggel fél nyolckor mozsárdörrenés jelezte, hogy a királyi biztos a budai oldalon csónakba szállt, majd egy második, hogy a folyó közepére ért, és a harmadik, hogy szerencsésen kikötött a pesti parton. Trombitaharsogás, dobpergés fogadta, majd ünnepi menetben, zeneszóval és a nép éljenzése közepette elindult az őt kísérő delegációtól körülvéve a városházára, hogy az ebből az alkalomból összehívott ünnepi tanácsulást megnyissa. Az ülésen Zirty – természetesen német nyelvű beszédben – méltatta a nagy nap jelentőségét, a polgárság áldozatkésztségét, töl-mácsolta öfelsége elismerését és – akárcsak egy mai avatáson – kiosztotta a kitüntetések. Tuschl Sebestyén, Heppler József, az építkezés kurátorai és Kardetter Tamás, annak kivitelezője kapták meg ez alkalommal a királyi aranyérmet. A beszéd befejezése, a kitüntetések átadása után a polgármester, Kregár Mihály üdvözölte a királyi biztost, majd Tuschl Sebestyén köszönte meg társai nevében is az elismerést. A nép éljenzett, a mozsarak durrogtak, az egész társaság fölkerekedett, s most már egyenesen a kórházhoz vonultak. A menetet a városi porosz-lók

vezették, őket követte 48 kórházi ruhába öltözött beteg – elvégre nekik igazán illett hálásnak lenni! –, utánuk jöttek az árvák, a tanulók csoportjai, a lovasszáhad két szárnyra osztott csapata, közrefogva a kalaplevéve menetelő tanácsbelieket, akik között – de kalapban! – ott lépkedett a megtisztelt királyi biztos. Mögöttük haladtak a kórház személyzetéhez tartozó városi alkalmazottak, végül a három gyalogos század, és az utca népe: a közpolgárok. Amerre a menet elhaladt, mindenütt zenekarok csinnadrattája és harsány éljenzés fogadta.

Az előkelőségek a helyszínen először a kápolnába vonultak be, itt mondott ünnepi misét Schreyer Ádám józsefvárosi plébános. Aztán kijöttek a kápolna elé, ahol bevárták József főherceget, a nádort, s Kondé Miklós belgrádi püspököt, akire a beszterlés feladata várt. Hamarosan meg is érkeztek. A kórház szépen feldíszített udvarán zajlott le ez a záró ceremónia, miközben az összegyűltek valóságos énekeket intonáltak.

Az egyházi áldás után Beleznay tábornok özvegyénél – a közelben, a mai Puskin utca és Rákóczi út sarkán állt szerény klasszicista kastélya – ünnepi ebédet adtak a királyi biztos és a tanács vezető tisztviselői részvételével. A kevésbé fontos vendégek a Hét választófedelemhez címzett fogadóban fogyasztották el a bőséges ebédet, a még kevésbé fontos, de a megtiszteltetésre méltó polgárok közül 280-an pedig a Hacker-szálában ehettek, ihattak kedvükre. Természetesen mindhárom helyszínen pohárköszöntők is szép számmal elhangzottak, este pedig mindkét vendégfogadóban táncmulatságot rendeztek, amelyeken a nádor ismét megjelent, hogy néhány percet újfent eltöltsön a vígan mulatozó polgárság körében.

1798 május 24-én fogadták be az akkor még „polgári kórháznak” nevezett intézmény első 39 lakóját. Egy évvel később a nyilvántartások már 873 itt ápolott beteget összegeznek.

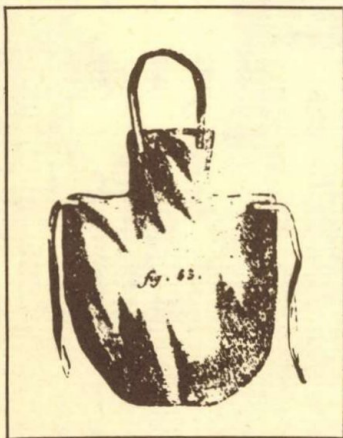
Ez a szám önmagában is érzékelteti, milyen nagy szüksége volt a városnak erre az intézményre. Így azon sincs miért csodálkozni, hogy igen hamar, már az árvíz utáni évben (megrongálta a kápolnát, elöntötte a kórház földszintjét a víz), 1839-ben megkezdtek az épület bővítését. Ekkor épült ki a Kerepesi (ma: Rákóczi) úti szárny. 1841-ben készültek el a munkával. Az elszámolásnál kellemetlen meglepetés érte a városi hatóságokat: Schumayer György, a pénz kezelője, a teljes beruházási összeg tíz százalékát, közel 25 ezer forintot elsikkasztott. S mivel a hűtlen tisztviselő vagyona nem fedezte a kárt, annak egy részét a felügyele-

A Rókus és Rozália kápolna a századforduló táján. Az épület előtt áll még, öntöttvas talapzatán, a vörösmárvány Mária szobor, amelyet Halbig müncheni művész készített, 1867-ben

A Josephinum fölépül

tet elmulasztó polgármesternek kellett megfizetnie. Az eset példa nélkül áll a város történetében.

Közben ezekben az években felújították a kápolnát is. Sőt, Wagner Józseffel megfestették a kápolna alapításának történetét. (Ez a freskó 1912-ben, a falak nedvesedése következtében pusztult el.) Legközelebb már csak 1945-ben renoválták az épületet. 1956-ban is megsérült, akkor Lux Kálmán tervei alapján állították helyre.

Ami pedig a kórházat illeti, épületét ugyancsak 1945-ben újították föl. A homlokzat „rekonstrukciója” gyakorlatilag a vakolat leverését jelentette. Azóta újralacolták a falait. De már jóval korábban is csúfnak és alkalmatlannak találták az épületet azok, akik a város szépítését a szívükön viselték. Egy 1874-ben nyomtatott útikalauz már tényként közli: „Utunkat a Kerepesi úton folytatva egy Máriaszobron túl a nagy kiterjedésű Rókus-kórházat pillantjuk meg, mely le fog romboltatni.”

Ám erre a lehetőségre még most – több mint egy évszázad elteltével – sem gondolhatunk komolyan. A majd kétszáz éve álló öreg épület változatlanul nélkülözhetetlen.

Pest tehát a nélkülözhetetlen intézmény egykori illetményföldjéből, az akkori Festetics birtokból szeretett volna egy darabot megvásárolni, hogy egészséges környezetben építhesse fel a város első árvaházát.

1837. október 6-án küldöttség kereste fel tolnai Festetics Antal gróf királyi kamarást, hogy kertjéből mérsékelt áron engedjen át 2300 négyszöglet erre a célra. Hamarosan meg is érkezett a nagyvonalú tulajdonos válasza:

„Kegyelmes Magisztrátus! Tisztelt Választópolgárság! A Pest Szabad Királyi Városban létesítendő árvaház önkéntes adakozásból történő létrehozására vonatkozó felhívás a legmélyebb hála és tisztelet érzését váltja ki, amely érzéseknek maradandó emlékműve lesz ez a szép alkotás... Mindezt mérlegelve, amennyiben az Üllői úton fekvő, mintegy 3000 négyszögöl nagyságú telket kisajátítanak, az aláíró kész erre a célra arról lemondani, s amint az intézmény létrejön, a lemondólevelet kiállítani, hogy az átírás megtörténhessék, s mindezekre e levélben kötelezi magát és örököseit.

Dégh, 1837. október 23-án

Anton Festetics von Tolna”

A levélke végül is több mint 3000 négyszögöl ingyenes átadását jelentette.

A telekre Pollack Mihály tervezett – ugyancsak ingyen – egyemeletes, hatalmas, zárt udvarú, téglalap alaprajzú épületet. Ahogy a tervben látjuk, úgy sohasem épült meg. Az Üllői út 76. sz. alatti József fiúárvaház alig több mint egyharmada az 1838-ban tervezettnek, ha az alapterületeket hasonlítjuk össze. Többre nem futotta. Pedig a város most az egyszer amúgy istenigazából megmozdult. Sokszázan adakoztak a közcélra, ki-ki tehetsége szerint. Az ötven éves jubileumra kiadott emlékkönyv közel négyezer adakozót sorol fel, akik a könyv megírásáig valamilyen formában támogatták az intézetet.

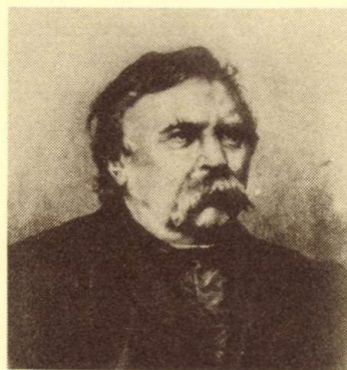
Liszt Ferenc három hangversenyének bevételét ajánlotta fel. Ajándékba adták, ingyen szállították a helyszínre az építőanyag nagy részét is. A bérkocsis céh vállalta, hogy a hitoktatót egy évig ingyen fuvarozza az intézetbe. Az asztalos céh 2538 forint értékű munkát végzett, ugyancsak ingyen. Heszlörinc 2 papírvágó ollót, Jordán Gáspár 60 forint értékű csizmatalpat, Klopfinger János egy nagy fürdőkádat, Köstler József 8 nadrágtartót, Kurtz József egy tábla szappant, Lévy Hermann egy Esterházy sorsjegyet, Mária Dorottya (a nádor harmadik felesége) 72 inget, 72 gatyát, 72 pár kapcát, 36 lepedőt, 36 nyakkendőt, 2 abroszt, Rupprecht Demidoff Kornél egy házörző ebet ajándékozott. Mások az ételmezés gondjait enyhítik adományaikkal. „Egy asszonyosság” – írja az intézet 1856-ban kiadott értesítője – „az úrnapi járdalat (körmenet) alkalmából estebédre fejjenként meszely tejet és két szarvast küld”, Posch községtanácsos úr pedig karácsonykor egy „Krisztusfát, 700 diót, 7 itcze aszalt szilvát”. Staffenberger István ugyanakkor minden növendék számára 100 diót, két almát; Zagl budai asszonyosság 26 mákoskalácsot és 500 diót; Schmidt Péter sörfőző félakó sert; Müller Jakab úr mindegyik árva részére egy üveg „hölgy-ürmöst szíveskedtek ajándékozni”.

Deák Ferenc az arcképéhez fűződő jogok átruházásával gyarapította az intézet fenntartásához szükséges pénzforrásokat. Ennek a fotografálásnak külön története van. Deákról mindenki tudta, hogy nem hagyja lefényképeztetni magát. 1861-ben mégis engedett Rottenbiller polgármester unszolásának, de a város fejéhez intézett levelében kikötötte, hogy amennyiben arcképét kiadják, illetve sokszorosítják, a bevételeket csak jótékony célra fordíthatják. Meg is nevezte a fiúárvaházat, amelyre a fotográfia terjesztésének kizárólagos jogát később jegyzőkönyvileg is ráruházta. (Mellszobrát, amelyet a kor divatos portrékészítője, Kugler Pál Ferenc mintázott meg, csak azzal a feltétellel engedte sokszorosítani és forgalmazni, ha a mindenkor eladó az egyes darabok után 2 forintot fizetett be a Bazilika építési költségeire.) Az arckép egyedárusítási joga 1861 és 1891 között 8948 forinttal gazdagította a Josephinumot.

Az első ötven év pénzbeli adományainak végösszege elérte a 273 ezer forintot. Száz, vagy ezer, esetleg több ezer forintos adományok mellett – Széchenyi István ezer forintot ajánlott fel – két forintos, vagy éppen néhány krajcáros jegyzések is jócskán akadnak a listán. Köztük Vörösmarty Mihály 1 forint 5 krajcáros adománya, 1837-ből.

Deák Ferenc

A Bókay János utcában az épület oldalszárnyának közepetáján, az egykori hatalmas kapu most már fallal kitöltött íve fölött, szemünkbe világít az ég a megbontott tető résén át. Utoljára építőipari szakmunkásképző és kollégium működött itt. Valamikor az ötvenes évek közepén vették át az épületet a Vasvári Pál fiúotthontól. Ők meg a Josephinum jog szerinti örököseiként, 1948-tól kezdve nevelték itt a háború árvait, és később a Görögországból elmenekült családok magukra maradt apróságait.

– Huszonnyolc centit süllyedt a Metró építése idején – mondja Rakács László, a szakmunkásképző igazgatója – itt van alattunk az állomás csarnoka . . .

Közben kapaszkodunk a sít borította lépcső düledező korlátjába, meghajlított rozsdás szeg tartja a félig leszakadt ajtót, amelyen át a kiürített épületszárny megközelíthető.

– Nem ritka, hogy kétes alakok költöznek be ide. Hetente kell kihívni az őr-
hát . . . Átugranak ezen a díb-dáb kerítésen, aztán megalszanak itt valamelyik szobában . . . Akkor meg, amikor megkezdődött a süllyedés – értem is rendőrt

A Josephinumot lebontják

Ez a felvétel az 1920-as években készült a Josephinumról. Az az épületszárny, amelyet az intézmény nevével jelöltek, vagyis az Üllői úti blokk, már nem áll

szalajtottak. Szabadságon voltam. Dehát persze be kellett menjek. Nyolc órát kaptunk, hogy kiürítsük ezt az épületszárnyat. Képzelterti, micsoda rohamunka volt! Az az igazság, hogy azokról az emléktáblákról teljesen megfelledekeztem. Csak jóval később – amikor itt az udvaron belebotlottam az egyik márványlap darabjaiba – akkor jutott eszembe, hogy ezeket bizony otffeledgettük. Ennyi maradt összesen. Meg az egykor itt állt szobor talapzata, az is darabokban, ez az udvari kút, márvány alighanem . . . rokkant ez is.

A Bókay utcai épületszárny folyosóin sétálunk végig. A boltíves falakat pókháló borítja. Üresen ásítózó termek, üvegcserep, faltörmelék, fakón világító négyszögek: az emléktáblák helyét mutatják.

Négy márványlapról van szó. Hármát, három alapító emlékének szentelve, 1865-ben leplezték le. Az első Gónicz Györgyé. Ajánlja „a keresztény erényekben tündöklő családtyának és nemeslelkű polgárnak, már életében az árvák atyjának, kinek nagylelkű alapítványa után e menhelyen több árva fiú neveltek, mind hálája jelöl, mind mások buzdításul . . . a városi közönség.” Dorion Jánosé a második, „. . . kinek lelkében az árvák e menhelyének alapítása legelőször felvillant, s ki annak létesíthetését nagyszerű adományával elősegíté . . .” és végül Boráros Jánosé, akiről kissé részletesebben szólnak a márványba vésett szavak: „Nemes és vitézlő Boráros Jánosnak, a katolikus egyház jó fiának, a haza derék polgárának, a fejedelem hívének, a szabad kir. Pest városa sok éven át munkás tanácsnoka, igazságos bírása, érdemdús polgármesterének, a polgári örsereg ezredesének, minden szép és jó kegyelőjének, az árvák e menhelye egyik fő alapítójának, emlékül. Krisztus urunk születése után 1865-ik évben, a hálás utókor. Született: 1756. január 1-én, meghalt: 1834. október 15-én.” A negyedik márványlap későbbi. 1878-ban avatták. Staffenberger Istvánnak, a városi képviselőtestület tagjának, az árvaház fél évszázadon át „buzgó és szeretetteljes” gondnokának, „az árvák feledhetetlen atyjának” állít emléket.

1973-ban – ahogy azt a Magyar Nemzet november 21-i számának egy olvasói levele tanúsítja – még megvolt Dorion, Boráros és Staffenberger emléktáblája, valamint Gónicz márványlapjának töredéke. Most, 1981-ben, amikor ezeket a sorokat írom, már csak Staffenberger és Gónicz tábláinak erősen hiányos töredékeit nézhettem meg a helyszínen. Jóval előbb ugyan, de szintén eltűnt az épületből József nádor szép mellszobra (csak a háborús menekültek faragta 1944-es talapzat darabjai hevernek a törmelék között), amelynek gipszmintáját 1918-ban készítette el Tóth János szobrász, és amelyet 1930-ban öntöttek bronzba.

Nem messze a szobortól állt az udvaron egy vasszerkezet, amelyen a Hornung József műhelyéből kikerült harangpár függött. Az egyik 1845-ben, a másik 1847-ben készült. Száz évig szolgálták az árvaházat. A Fűvészkertből hazafelé tartó Pál utcai fiúk még hallhatták a bronz szép szavát: „... a közeli árvaházban, melynek ablakai barátságosan világítottak ki a sötét estébe, vacsorára harangoztak...”

Ki tudja, hova lettek azóta a jószívű harangöntő kegyes ajándékai?

És hova lettek az egykori kápolnát díszítő szép és értékes festmények? ... „Az egyszerű ... faoltár fölött, erdős úton áthaladó szent családot ábrázoló olajfestésű kép függ, amelyet Jakobey Károly festett 1869-ben. A kápolna másik titulus képe István királyt ábrázolja ... Peschky József festette 1845-ben, és ajándékozta oltárképül ... Lényegesen szorítókozó tartalmi szerkezetével, finoman sima festési technikájával és a koronázási jelvényeknek hűségre törekvő ábrázolásával, történeti festészetünknek eddig figyelemre sem méltatott jelentős emléke, Peschkynek egyik főműve...” – írja Schoen Arnold 1939-ben megjelent tanulmányában, megemlékezve egy 1822-ben készült Boráros portréről is, Donat János Dániel munkájáról, amelyet néhány évvel később készített másolatával együtt most a Budapesti Történeti Múzeum őriz. De hová lett a másik két alkotás, amelyek valaha megbecsült díszek voltak e szárazon egyszerű épületnek? Amely most már szintén megcsönkítva – Üllői úti szárnyát 1981-ben lebontották – őrzi a múltat, a régi Pest hangulatát.

– Nincs olyan iskola, amelynek ne lenne egy-két híres növendéke! – mondja *Pejtsik Árpád*, egykori josephinista. Győri Dezső például, a nagyszerű szobrász. Ő faragta újjá romjaiból a Nereidák kútját, amely ma is díszé a városnak. Vagy Horváth Tibor; legalább a nevét említse majd meg. Nagyszerű ember, nagyszerű tudós volt. Az egész hagyatéka hozzám került. Barátok voltunk. Hosszú évekig volt a Keletázsiai Múzeum igazgatója. Vagy Liber Endre, a főváros alpolgármestere, aki hivatali beosztásánál fogva rengeteget tett az árvaügyért. Többek között ő intézte el, hogy bennmaradhassanak lakónak a gimnazisták, később az egyetemre, főiskolára járók is. És, hogy egy közismerten nagyszerű embert mondjak még: józsefista volt Csatorday Károly, a fiatalon, tragikus körülmények között elhunyt magyar ENSZ nagykövet, külügyminiszter-helyettes.

De végül is – én így gondolom – az a legfontosabb, hogy kemény, becsületes, jó munkás emberek nőttek itt fel. Számszámra.

Pejtsik Árpád fényképköteget emel fel az asztalról.

– Hogy fogalma lehessen azért arról, hogy éltünk mi ott. Látja? Ez a kép az árvaházról készült. 1923-ban. Ez egy másik: konyhakert. Valahol itt guggolok én is. Itt ástuk el, amit nem ettünk meg. Hogy miért? Olyan undorító volt, hogy

Akik itt nőttek föl

Karácsony a Josephinumban (középen ül Liber Endre, alpolgármester – valaha maga is az intézet növendéke –, a jobbszélen Pejtsik Árpád áll)

Bókay professzor

nem bírtuk megenni. És hogy belénk ne tömjék. Mert talán megteszik, hogy ne éhezünk. Merő jóindulatból. Ez pedig a kápolna, amelynek festett üveg ablakait Semmelweis apósa készítette a múlt század közepén.

Ez a felvétel 1931. december 19-én készült. A karácsonyt ünnepeltük. Én már mint végzett állók itt a jobboldalon. Középen ez a kerekfejű bajszos férfi: Liber Endre. Akkor már régen muzsikáltam. Többek között adtunk egy-két házikoncertet a nagyszerű orvosnak, Bókay Jánosnak. Ingyen kezelte a növendékeket. Nagy embere volt a Josephinumnak. Ki tudja ezt ma már? Senki... Az első nyilvános szereplésem, éneklésem, 1915-ben volt. Hét éves voltam akkor. Műsort adtunk az első háború árváinak javára. A nagyobbak főleg Paulay Erzsí miatt ágaskodtak. Nyakkendőt kötött minden siheder. Hogy nekik az is van már! És bámulták azt a gyönyörű nőt...

„A jelenlegi nagy világhatalomtrófia” – olvasom az egykori műsorfüzetben – „mely országok, nemzetek életét rendíti meg, midőn vér és könny öntözi a földet, mindannyiunknak a szívébe kell hogy markoljon. A zokogók és szenvedők jajsza... a szerető részvét és jóság az árvák szívében is visszhangra talált. Árvaházunk nemeslelkű elnökének mélt. Thék Endrének és őszintén szeretett igazgatójának, Kurucz Kálmánnak azt a nemes eszméjét, hogy az elesett hősök árvái javára rendezzünk hangversenyt, az árvák lelkes örömmel tették magukévá... Hálás köszönetünket kell nyilvánítanunk Paulay Erzsí úrnőnek, a Nemzeti Színház nagynevű művésznőjének is, aki szeretettel és örömmel segített az ő kedves árváinak ünnepélyük fényét emelni... A nagy művésznő... Kozma Andor: „Katonák” című versét adta elő megható drámai erővel s egész lelkével... kifejezve minden... csodálatunkat a hősök... iránt... A közönség, az árvák viharos ovációval, szünni nem akaró lelkesedéssel ünnepelte a művésznőt, ki végül egy pajzán versnek megkapóan kedves és közvetlen előadásával köszönte meg a szünetnélküli ünneplést...”

– Ma sem tudom, hogy sikerült bekerülnöm a Józsefbe. Egy kisebbfajta csoda volt – mondja tovább a maga történetét Árpi bácsi. – Az előírásoknak megfelelttem. Pesti gyerek voltam, éppen hat éves, és törvényes születésű. Bizony a „megfelelő pillanatban” kellett meghalnia a szülőknak, hogy a gyerek intézetbe kerülhessen. Az árvaházba csak a hattól-tízéves gyerekeket vették fel.

Aki pedig hatéves korában árvaházba kerül, az sír hangtalanul. A támlátlan kerek székecskén ülve, miközben a feje az asztalon pihen. De ezért nem kell nagyon sajnálni: az árvaházi gyerekeket sokan szerették! Ha a pöttömnyi emberkék, hosszú nadrágosan, hármassorokban végigsétáltak vasárnap délelőtt az Üllői úton, sokan nem tudtak ellenállni olyan kívánságuknak, amelyről tudták, hogy jólnevelt emberhez nem illő. Megálltak az utcán és utánuk fordultak. Voltak akik futottak az utcán az árvák után. Futniok kellett, mert a cukrosboltban a fél kiló csemegére várni kellett!

A törvényes származás is követelmény volt. Volt ugyanis olyan intézet, ahol ez nem volt kikötés. A Ranolder apácák minden este kitétték a kosarat... ide tegyék, akit nem akartok felnevelni. Sokszor nem maradt üresen... Nem is ez a szomorú. Az a szomorú – magam voltam tanúja –, hogy jómódú emberek is utcára lökték „balkézről” született gyermekeiket. Az egyik magasrangú fővárosi népjóléti hivatalnok mutatta nekem röhögve egyszer az utcán cipőpertlit áruló „fattyát”: hihi – nézd! – ott az a koszos kölök a fiam!... Ilyen is volt. Ez volt a szomorúbb...

1914 februárjában halt meg az anyám. Harminchárom évesen. Tébécében. Jól emlékszem, ahogy hurcolt minket az Örökimádás templomba, és hangosan imádkozott – szólíts már istenem magadhoz, nem bírom már a szenvedést. Apám meg júniusban – önként – utánament. Éppen hatéves voltam. Felvettek. Akkor még száz férőhely volt. Később aztán tanulószobákból is hálókat csináltak, akkor már kijártunk környékbeli iskolákba. Úgy lett százkilencven a létszám. Az én számom – még emlékszem – kilencvennyolc volt. Be volt írva minden ruhámba, holmimba.

Nem volt rossz. Közösség volt. Enni adtak. Emberek, társak, barátok közt teltek el az évek. Tanítottak. Volt, ami persze rossz volt. Talán túlzó volt a szigor. Sok a büntetés.

Előfordult, hogy mert valaki az ebédlőben hangosabban beszélt, a délutáni játéka és tanulás idején végig mozdulatlanul kellett állnia az egész árvaháznak. A nevelőintézeti fegyelem legjavát a tiltás, tehát a negatívumok képezték. Ezt sem szabad, azt sem szabad, beszélni is csak nagyritkán szabad. Ezt nehezen érti meg

Budapest, Örökimádás templom

a gyerek. Az árvaházban azonban nincs más törvény, mint a tanítók akarata. Ez igen nagy gond az árvák életében, ez a fejük felett lebegő büntetés – fellebbezési lehetőségek nélkül. Fáj az árváknak, ha egy apró csínytevés miatt ragyogó időben nem mehetnek a kertbe és két napig vagy egy hétig nem játszhatnak senki. Fáj, ha valamilyen be nem vallott bűn miatt botütést kap minden tizedik. Az ilyen látványosságot végignézni rosszabb, mint végigszenvedni.

De én úgy vélem, hogy csak az, aki belülről ismeri az árvaházakat, az mondhat róluk rosszat. És nem is sokat. Mert ami hibája van, az csak ritkán az intézmény hibája – legtöbbször személyek egyéni mulasztása, emberi fogyatékoságának következménye.

Árpád bácsi hetvenkét éves volt, amikor találkoztunk. Nyugdíjazásáig pedagógusként dolgozott. És fáj neki gyermekkorától otthonának pusztulása. Haraggal siratja az összetört márványtáblákat, a kápolna kincseit, a kedves szavú harangokat. A várost teszi felelőssé és az embereket. Hogy nem vigyázza, nem őrzi múltjának emlékeit. Helyettünk is háborog.

Az egykori Josephinumot pedig szereti. És ebben nincs egyedül.

Dr. Lakatos József rendőrtiszt – aki 1934 és 1943 között volt itt növendék –, alighogy belekezdünk a beszélgetésbe, siet kijelenteni: ha valaki szidja magának ezt az árvaházat, ne higgyen neki!

Pedig ha a puszta tényeket nézzük, neki sincs különösebb oka a szeretetre...

– Apám – mázsamester volt – 1934-ben halt meg. A háború után Mandzsurián át szökött meg néhány társával a fogságból, és valami vonat megnyomta. Mindig beteg volt, végül szívbénulást kapott. Anyám teljesen összeomlott. Angyalföldi proli család volt a mienk, enni is alig jutott. Hát még így! De sikerült beraknia az árvaházba. Mai értelemben nem folyt ott valami fennkölt nevelés. Majdnem kaszárnyastílusban kezeltek minket. Körmös, pofozás, verés. Huszan-huszonöten voltunk egy hálóban. Családnak hívták az ilyen csoportokat. Családfőnek az idősebb árvát, aki amolyan szobaparancsnok volt. Sokszor bizony az egész társaságot megbüntették. Kiguggoltattak bennünket a folyosóra. Vagy fölfordították a tányért. Nem kaptunk enni. Dehát ilyesmi másutt is előfordult. Reggel hatkor volt ébresztő. Családonként vonultunk a mosdóba. Persze csak hideg víz volt. Vasárnap egy-egy család tizenöt percig zuhanyozhatott melegvízzel. Egyébként mosni is hideg vízben mostunk. A fehérneműnk. Nem volt valami nagy ruhatárunk. Kapca, télen-nyáron kihajtott ing. Aztán – akkor úgy hívták hogy Bocskai egyenruha – abból volt téli-nyári változat. Magasszárú cipő, télikabát.

Na, szóval, mosdás után rendbe kellett tenni a hálót. Kitakarítani. Hétkor reggeli. Egy pohár kávé vagy tej, két zsömlé. Ezt egyébként rendszerint megspóroltuk, elvittük az iskolába és eladtuk. Két fillérért. Tanulás után visszamenetelünk az intézetbe. Jött az ebéd. Leves, valami főzelék, vagy tészta. Legtöbbször „koszos” tészta. Így hívtuk a lekvárral összekevert főtt tésztát. Egyszer-egyszer hús is. Például ha voltak galamblovó versenyek, a lelőtt galambokat az árvaház kapta. Néha belereccsent a fogunk a sörétbe. De azért az úri ebéd volt.

Aztán háromig játék. Utána vacsoráig tanulás. Hétkor vacsora. Tejbegríz, tejberizs, főzelék. Később, a negyvenes években már műkrumpli, burizs. Ja és – elfelejtettem – volt uzsonna. Egy szelet üres kenyér. A serclit felváltva kaptuk. Sóból-paprikából kevertünk hozzá valami ízt.

Kilenckor lámpaoltás. Ablaknyitással. Télen-nyáron nyitott ablak mellett aludtunk.

Jobban éltem, mint ha kint maradok. Az volt benne a jó, hogy akinek jutott hely az árvaházban, az nem koplalt. Annak volt kajája, ruhája, iskolába járhatott. Ha eszes volt, szorgalmas, segítettek továbbtanulni. A polgárit elvégezhetette, vagy szakmát tanult, esetleg felsőbb iskolába kerülhetett. Én egyébként úgy szerettem meg a tandíjra valót, hogy nyaranta dolgoztam. Csepelen, a vejszmanföldnél. Ott dolgoztam 43-ban, meg a következő évben is. Akkor már rendszeren, napi nyolc órában. 1945-ben beléptem a pártba. Egy évvel később a rendőrséghez kerültem. Mi volt még? Nem is tudom. Talán hogy volt egy kiváló igazgatónk. Az utolsó évemben. Kutasi György. Valamikor ő is árvaként volt a Józsefben. Igen rendes, tisztességes ember volt. Sokat köszönhetünk neki. És tudja, kit kellene még megkeresnie? Zamecsnik Lajost. Ő szervezi most már évek óta a találkozóinkat. Két-három évenként összejönnek a volt növendékek. Legutóbb negyvenen voltunk, de volt amikor háromszázan verődtek össze. Feltétlenül keresse meg – köti a lelkemre búcsúzóul.

Kertészkedő árvák...

A kápolna a Bókay utcai épületszárny emeletén volt. Azok az azóta elveszett képek díszítették, amelyeket valaha történeti festészetünk számontartott értékei között emlegettek a szakértők

Zamecsnik Lajos is pedagógus. Kereskedelmi szakmunkásképzőben tanít. Miközben beszélgetünk, felesége időnként közbeszúrja: – Nem értem, miért mesél ilyen szívesen ezekről az évekről, még hallgatni sem szeretem . . .

– A bicskei árvaházból kerültem a Józsefbe. Apám vasesztergályos volt, tüdőbajban halt meg 1935-ben. Akkor kerültem Bicskére, és onnan – 1938-ban – ide az Üllői útra. Nem volt rossz dolgom, de az igaz, hogy a katonainál egy árnyalattal még szigorúbb is volt itt a fegyelem. Sokszor álltam apró vétségekért órákig szemben a fallal vigyázzban, és a parancs szerint orommal a falat érintve. Majd belebolondultam. De kérem, azok, akiket a nyomor vitt be – és én így voltam –, azoknak a József maga volt a paradicsom. És az is biztos, hogy akik innen kikerültek – sokat ismerek közülük, és azért tudom, nemcsak gondolom – fegyelmeztet, életrevaló emberek lettek. Nem az intézetnek köszönhető ez persze. A közösségnek, amelyben éltünk. Mi testvérei voltunk egymásnak. És akinek húszvalahány testvére van, az csak emberek közt tudja elképzelni a felnőtt életét is. Tud alkalmazkodni, van önfegyelme, megtanulja az együttélés törvényeit.

– Látja? Ebben a füzetben gyűjtöttem össze a neveket, címeket. Ők a „koponyák”. Mi vagyunk azok, párszázan, élők. Valamikor ugyanis így csúfoltak minket az iskolában, ahova kopaszon kijártunk. Mégis becsülték minket, ha tartottak is tőlünk, mert mi foggal, körömmel védtük egymást.

– A hajam – látja – kinőtt azóta. Sőt már a java újra el is hagyott. De a „koponyaság” nem marad el mellőlem, amíg élek. És – apróság – mindenben azt az ízt keresem, amit ott megszoktam. A József főztje – nekem – az édesanyám főztje. A tejbegrízt meg sem eszem, ha nem csomós . . .

A feleség – sóhajtván – együtt nevet a férjével . . .

* * *

„Árvaházunk eredete e város polgársága kegyeletének és közelmúlt szebb törekvéseinek jeles emléke . . . Engedje az árvák mennyei Atyja, hogy ügybarátaink napról napra szaporodjanak! hogy polgártársaink végrendeleteikben e jótékony és városunk díszére való intézetről megemlékezzenek! hogy a szomorúak ez intézet gyámolításában leljenek vigaszt és az örvendező boldogok a gondviselés iránti hálájukat árvaházunk fölsegéllésével leróni buzgólkodjanak! . . .”

A pestvárosi Josephinum 1856-os értesítője – nyomtatott Landerer és Heckenastnál – invitál imígyen jótékonyaságra minden érdemes városi polgárt.

Mi, közel másfél évszázaddal az alapítás után, már csak egy könnyű sétára hívhatjuk e város lakóit. Szálljanak ki a metróból a „Klinikák” állomásnál, és felérve tegyenek néhány lépést a Nagykörút irányába. El sem téveszthetik a halálraítélt házat. Épült: ükapáink lelkipurdalásainak filléreiből. Lebontják: mert kinötte és elnyűtte a város.

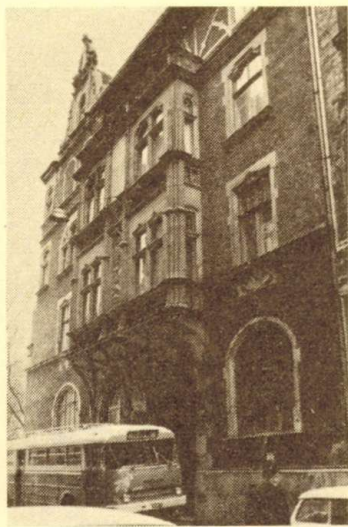

IX. Az élet vizétől az ingyenlevesig

– Negyven éve még – amikor ideköltöztünk – nem volt ez közönséges bérház. Minden szinten két lakás, öt és hat szobások. És a lakók? Arisztokraták, politikusok, nagytőkések. Az elit. Az építtető, Gschwindt György ismeretségi körének belföldi, mint gróf Szapáry Lajos nagybirtokos és képviselő, tagja annak a parlamenti bizottságnak, amelyet a hírhedt frankhamisítási botrány kivizsgálására szerveztek. Itt lakott aztán Felsőöri Nagy Pál, Fejér megye főispánjának fia. A harmadik emeleten egy herceg Hohenlohe, azután Hoyosék. Lakott persze azért itt másfajta ember is. A másodikon például egy külön természetű magkereskedő, Kellner Ilkának hívták. Azt mesélték, hogy 1919-ben felásatta a Lóversenypályát. Végleg befellegzett az úri passzióknak – gondolta – éppen jó lesz magnevelő kertészethoz az a szép földdarab . . .

Az egyik régi lakó meséli mindezt a lépcsőház szépen faragott, oszlopos-fülkés előterében, amelyet a bejáratnál egy gazdagon cifrázott kovácsoltvas kapu választ el.

Puskin utca 19. A Gschwindt ház. Homlokzata két utcát díszít. A gazdagabb faragású a Bródy Sándor utcára néz. A kőcsipkés, várkastély stílusú épületnek ezen az oldalán olvasható az építés éve is. 1901 óta áll szemben a Nemzeti Múzeum zöldre festett vaskerítésével, az egykor híres Eszterházy utcai paloták tözsomszedságában. Tervezője P. Tóth Sándor építőmester.

A századfordulón, a Puskin és Bródy Sándor utca sarkán a „magnásfertilityon” épült fel a szeszgyáros családi bérpalotája

„Méltóságos cs. k. Helytartósági Alelnök Úr!

A dohány egyedáruság behozatalával kénytelen valék addigi keresetágammal, az 1846-ban bejegyzett dohánygyári üzlettemmel felhagyni. Ezért Pesten az Üllői úton és Serfőző utcában létező Günther Pál féle gyárépületet, minden hozzá tartozó gyárszerekkel vétel útján megszereztem, és esedezem Méltóságodnak, méltóztatásuk nékem élesztő, szesz és eczet egyesült gyártására országos gyárenge-délyt adni.

Legmélyebb tisztelettel Méltóságod legalázatosabb szolgálja

Gschwindt M.”

A szerénységből betűnyire rövidített keresztnév: Mihály.

A kérvény mellékleteiből azt is megtudhatjuk, hogy a dohánykereskedelemtől megválni kényszerült vállalkozó a Serfőző utca (valaha a körút egy szakaszát hívták így) és az Üllői út sarkán levő gyárépületet 32 ezer pengőforintért vásárolta meg készpénzben. A folyamodvány 1853-ban kelt. A Bach korszakot jellemző gazdaságpolitikai helyzet megítéléséhez is ad némi támpontot a kérelmező: „... Günther Pál a gyártásról egyszer mindenkorra lemondván, ekkép a nékem megadandó engedély által a helybeli gyárak száma szaporíttatni nem fog...”

A helytartótanács 1854. június 12-i végzésében engedélyezte, hogy Gschwindt Mihály üzletágot változtatva megalapítsa az új üzemet, néhány száz lépésnyire a Josephinumtól, még mindig a Józsefvárosban, de már jóval közelebb az üzleti és kereskedelmi élet centrumához.

A Gschwindt család annak idején Győrből érkezett a fővárosba szerencsét próbálni. Az Uri (ma: Petőfi Sándor) utcában nyitott dohányüzletet a családfő az ezernyolcszáznegyvenes évek derekán. Cégtábláján magyaros öltözkében díszelgő úriember szívta elégedetten szivarját – a felirat szerint: magyar gyártmányú szivart. Föl is tűnt a Pesti Divatlap újdondásának a név és céger közötti el-lentmondás, s figyelmeztette is a tulajdonost: „Gschwindt úrra nézve nincs egyéb kívánnivalónk, hanem hogyha már címere magyar embert képez magyar felírással, s honi szivarjai oly jó kelettel bírnak – összhangzás kedvéért magyaro-sítsa meg a nevét – még pedig gyorsan, kedves Gyorsay úr...”

Kárbavesztett fáradságnak bizonyult a noszogatás. Különben is, jó másfél év múlva, 1849 végén már egészen jól csengett az a nyolc mássalhangzóból és egy árva magánhangzóból összegyúrt név, igazán kár lett volna elrontani.

Nem is volt soha többé semmi baja különös vezetéknevével, s annak sem látta különösebb kárát, hogy az állam a dohányárusítás monopóliumát magához ragadta. Tekintélyes kártérítést kapott, amit aztán a legalkalmasabb pillanatban fektetett be egy jövedelmezőnek látszó üzletágba.

Gyárának majd egy évszázados egyenletes fejlődését kétségtelenül a tulajdonos ügyessége, élelmessége alapozta meg. Üzleti tevékenységét a célszerűség jelle-mezte. A kiegyezés utáni években az elsők között, már 1868-ban alakította át a családi üzletet „családi” részvénytársasággá, hogy nagyobb eséllyel vehesse fel a versenyt az osztrák konkurenciával. Egy sor vállalkozásba fektetett be kisebb-nagyobb összegeket. Részt vett például egy szénbánya alapításában, hogy roha-mosan fejlődő üzeme olcsóbb szenet kapjon. Elnökségi tagja volt egy bőrgyári, egy bank, egy vasútépítő részvénytársaságnak, igazgatósági tagja a Concordia Gőzmalomnak és a Részvény Sör vállalatnak.

Élelmességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a gyártási technológia mel-léktermékeinek hasznosításával is sikerrel próbálkozott.

1869-ben alapította meg a gyár területén, ott, ahol ma a Corvin mozi áll, a Jó-zsefváros első tisztasági fürdőjét. A Gschwindt fürdő melegvizét a szeszleparlás során felforrósodott hűtővíz szolgáltatta, amihez részben szintén a gyártás során keletkező anyagokat, például az élesztőgyártás melléktermékét, a malátát kever-ve – gyógyhatású kúrákat is meghirdethettek a közönségnek. Majd minden kora-beli budapesti útikalauz szentelt néhány sort a közkedvelt fürdőnek. Van olyan adatom, hogy évi vendégforgalma a nyolcvanas években meghaladta a hetven-ezer főt, ami tekintélyes szám, hiszen Pestnek akkor jóval kevesebb lakója volt, mint manapság. Működött itt fenyőfürdő, iszapfürdő, külön hidegvíz-kúra rész-leg.

Amíg a gyár üzemelt, addig a fürdő is fennállt. Ma már csak a legöregebb jó-zsefvárosiak, ferencvárosiak emlékeiben él – akárcsak az Üllői út-József körút sarkán, az egykori laktanyával szemben levő háztömböt kitöltő Gschwindt gyá-ré. Útjában volt a város fejlődésének, 1908-ban lebontották. Az új gyártelepek az Ipar utcában (ma itt működik a Ferencvárosi Likörgyár) és Budafokon épültek

fel. Időközben – 1894-ben – még egy gyárat alapított a családi részvénytársaság, Nagykorörsön. Ebből a gyümölcspálinka-főzdéből fejlődött élelmiszeripari nagyüzemmé a Nagykorösi Konzervgyár.

Tőkeerős és minden korszakban jól prosperáló vállalkozás alapjait vetette meg a győri Gschwindt Mihály, aki érdemeiért Ferenc Józseftől 1872-ben nemességet, címet nyert. Fogaskerek díszíti a vágott pajzs felső mezejét, s alul a szorgalmat szimbolizáló három arany méh röpköd. A fogaskerek nemcsak a vagyonipari eredetére utal. Arra is – adományozójának szándékától persze függetlenül –, hogy a négy generáción át viruló vállalkozást mindvégig markában tartotta a család. Mint az összecsiszolt fogaskerek, úgy mozdult egy ütemre a családi szent szövetség. Az óraműként összeépült fogaskerek tengelyei a házasságok. Jómódú polgárcsalád lánya, Sartory Emília volt a felesége Gschwindt Mihálynak. Fia, György, a gazdag Fauser Ernesztinát vezette oltár elé. A harmadik generációt képviselő Ernő Tőry Editet, Tőry Gusztáv igazságügyminisztériumi államtitkár leányát vette el. Sógornője, Tőry Aranka a „pusztaszentgyörgyi és tettleni” Darányiak egyikéhez, Ferenchez ment nőül. Közele rokona volt Darányi Kálmán miniszterelnök, Gömbös politikájának folytatója, a fasizmus egyik szálláscsinálója, a hírhedt „győri program”, a háborút előkészítő fegyverkezési folyamat megindítója, az első zsidótörvény megfogalmazója.

Gschwindt Ernő három gyermeke közül György Dréher lányt vett feleségül, Edit nevű lánya egy Hadik grófnak, Edina pedig egy pesti malomtulajdonos fiának nyújtotta kezét.

Az alapító, Gschwindt Mihály négy gyermeke közül két fiú még kiskorúként halt meg. A nem csekély vagyont a megmaradt fiú, György örökölte. A családi cég új elnökgazdátja az üzlet átvételének idején 20 654 korona adóval a 14. helyen állt a főváros virilistáinak jegyzékén. 17 fővárosi ingatlan szerepelt nevén, legtöbbjük a VIII. kerületben, az Üllői út, a Práter utca, a Kisfaludy utca környékén.

Nővére, Emília viszont nem a „körön belül” házasodott. Egy nagymúltú pesti könyvkereskedő dinasztia utolsó tagjához, Kilián Frigyeshez ment nőül.

1789-et írunk. Stachel József bécsi könyvkereskedő – látva a gyorsan gyarapodó Pest városának ígéretes jövőjét – folyamodványt nyújt be a városi tanácshoz, hogy könyvüzletet nyithasson Magyarország fővárosában. A tanács azonban elutasítja a kérvényt, hivatkozva arra, hogy már négy könyvkereskedő, három könyvnyomtató és hat könyvkötő működik a városban (akkoriban a három fog-

A Gschwindt gyár a Körút és az Üllői út sarkán állt, a Corvin mozi és az azt körülfogó épülettömb helyén. (A képen látható megállóbódé a Körút vonalát jelöli)

A Kiliánok

lalkozás határai elmosódtak, sőt magát a kereskedést alacsonyabb színvonalú szolgáltatásnak tekintették, hivatkozva II. József nyilatkozatára, aki szerint a könyvek eladásához nincs szükség több ismeretre, mint a sajtáruláshoz: mindkét kereskedőnek idejében be kell szerezni az árut, ismernie fajtáit, s vásárlói ízlését – és ezzel kész is a tudomány), s ezek megélhetését veszélyeztetné az újabb vállalkozás. A Helytartótanács viszont május 23-án mégis megadta az engedélyt.

Szelet vetettek és vihart arattak: teljes volt a fölháborodás a pesti könyvkereskedők körében. Különösen amikor megtudták, hogy Stachel, a bécsi kereskedő, Kilián Ádám pesti könyvkereskedősegédét kívánja társként maga mellé venni, akinek botrányos ügyeiről városszerte beszéltek. Beadványt készítettek hát, amelyben előadták, hogy Kilián Ádám öt évvel ezelőtt, 1784. február 8-án egy álarcosbálon postásnak öltözve a családi béke fölbontására alkalmas rágalmozó leveleket osztogatott a gyanútlan vendégek között, s a következő éjjel több ház falára gúnyiratokat függesztett ki. Azonkívül házasságtörést követett el, s Köpff könyvkereskedő özvegyének súlyos erkölcsi kárt okozott. Állításaik igazolásul hivatkoztak özvegy Köpffnére és Nahm pékmesterre, akiknek kihallgatását kérték.

Köpffné az 1789. augusztus 11-i meghallgatáson elmondta, hogy a már említett bálon Kilián Ádám az ott kiosztott levelek értelmi szerzőjeként őt és azóta elhunyt férjét nevezte meg, amikor a felháborodott emberek felelősségre vonták. Az is kiderült vallomásából, hogy mi volt a pár nappal később, február 11-én éjjel kiragasztott gúnyirat tárgya. Ebben Kilián olyasmivel rágalmozta Köpffnét, ami minden tisztességes asszonyra nézve sértés. A tanú végül kijelentette, hogy a valamikor az üzletében alkalmazott kereskedősegéd goromba, bárdolatlan ember.

Nahm József pékmestert kihallgatni sem kellett, elég volt kikerestetni 1784. február 16-i följelentését, amelyben bepanaszolta, hogy a könyvkereskedősegédet feleségével házasságtörésen érte, és ezért követelte, hogy utasítsák ki a városból. A Helytartótanács – megvizsgálva a kifogásokat – végül mégis úgy döntött, hogy az engedélyt megadja a bolt megnyitásához: elvégre – fejtették ki – a fenti panaszoknak semmi köze sincs a könyvkereskedői tevékenységhez, s így annak eredményességét és hasznosságát sem fogják befolyásolni. 1789 augusztus 1-én már nyomtatott körlevél hirdette országnak-világnak a bécsi Stachel pesti üzletének megnyitását, és azt, hogy Kilián Ádámot társává fogadta: „E vállalatomnál Kilián Ádám úrral szövetkeztem, ki nemcsak boldogult édesatyámnak, Stachel Jakab János könyvkereskedőnek számos éven át tett legjobb szolgálatokat, de bécsi üzletemben az én oldalamon is már huzamosabb időn át sikeresen működik, miért őt t. címednek, mint jóra való, szolid férfiút ajánlhatom . . .”

Hogy Stachel József valójában Kilián Ádám számára szerezte meg a könyvkereskedői jogot, annak nyilvánvaló bizonyítéka az, hogy már 1794-ben ráruházta üzletét. Ádám ugyanakkor öccsét, Györgyöt vette maga mellé társul, s ettől fogva a cégén már a „Kilián-testvérek” felirat állt. Kevés számú kiadványaik sorában a legérdekesebb a hírhedten mesterkéltné stílusú Gyöngyösi János magyar verseinek kiadása, amely két kötetben látott napvilágot 1802 és 1803-ban.

Ami miatt azonban máig emlegetik a könyvszakmában a Kilián-testvéreket, az nem Gyöngyösi munkáinak kiadása körüli buzgólkodásuknak köszönhető. Ők adták ki először Magyarországon kereskedelmi könyvjegyzéket, Schedius Lajos szerkesztésében. A német nyelvű „Verzeichniss” négy alkalommal jelent meg 1798-ban, 1799-ben, 1800-ban és 1802-ben. Nem volt könnyű megszervezni a kiadást, úgy kellett összekoldulni az adatokat. Voltak, akikkel így sem boldogultak. A második füzet előszavában olvasható:

„... Különbösen nagyon sajnáljuk, hogy nemes Landerer János Mihály nyomdász úr vállalatunktól nemcsak azzal vonja meg támogatását, hogy kiadványait abban hirdetni nem akarja, de azzal is károsítja vállalatunkat, hogy nyilvánosan megtámadja személyünket és ellenünk dolgozik.”

A nehézségek ellenére, s annak dacára, hogy a jegyzék csak négy alkalommal jelent meg, ez a próbálkozás mérföldkő a hazai könyvészet történetében.

Egyetem téri üzletük 14 éven át, egészen 1809-ig, a würzburgi születésű Kilián Ádám haláláig működött Kilián-testvérek cégjelzés alatt.

Vitkovics Mihály Kazinczyhoz intézett leveléből tudjuk az idősebb testvér elhalálzásának napját, és azt is, hogy végül megbecsült és tekintélyes polgára lett a városnak, amelynek lakói egykor legszívesebben kiséprűzték volna még a könyvekről is: „... május 26-án, midőn leveled levém, szállásom mellett vitték el a

fekete széles kocsin az örök elnyugvásra (ti. Kiliánt). Szívfájlalva néztem le koporsójára ezen embernek, aki hazánkban a jobb könyvek árulásával annyi jót tett vala. Ha e mennydörgős idő el nem söprözte volna tőlem a muzsámat, végsőt zengtem volna tiszteletére. Be sok érdemes férfi, minden végső megtiszteltetés nélkül múl ki közülünk. Ellenben sokat, kik egy szíves könnyet sem érdemelnek, apotheosiszal szállítanak a földbe . . .”

1809-től 1819-ig, haláláig, a fiatalabb testvér, Kilián György vezette az Egyetem téri üzletet. Majd újabb három és fél évtizeden át özvegye irányításával működött a könyvkereskedés, utoljára a Dorottya utcában, egészen 1853-ig, amikor a céget végleg fölszámolták.

Időközben azonban – 1832 áprilisában – Kilián György hasonló nevű fia önálló könyvkereskedést nyitott Pesten, a Váci utcában, abban az épületben, ahol ma az Idegennyelvű Könyvesbolt működik. (A régi Pesten Fessler-féle háznak hívták, később, a következő tulajdonos neve után Bartfrieder háznak.)

Ez az ifjabbik Kilián cég – amelyet nem tart számon irodalomtörténetünk (nem úgy, mint apja és nagybátyja üzletét, amelyről a kézikönyvek megemlékeznek) – több mint száz évig, 1948-ig működött és virágzott, s amíg a Kiliánok igazgatták – előbb György, s később fia: Frigyes – nagy érdemeket szerzett magának a haladó magyar irodalmi törekvések támogatásával. Közel háromszáz munkát adtak ki, s ezek túlnyomó többsége – mintegy kétharmada – e korban szokatlan módon magyar nyelvű. Köztük számos tankönyv – ez volt ifj. Kilián György kiadói tevékenységének fő ága – és irodalmunk jeleseinek nem kis anyagi kockázatvállalással kiadott művei: a Bajza szerkesztette Kritikai Lapok első öt füzetét, Kisfaludy Károly munkái hat kötetben, Kazinczy Ferenc levelezése, Vajda János költői beszélye: a Béla királyfi, és így tovább.

Amilyen gazdaságos volt azonban a tankönyvkiadás, olyan ráfizetéses a magyar irodalom kiadói pártolása. Kilián két alkalommal is kénytelen volt a nyakán maradt köteteket mélyen leszállított áron meghirdetni. „Pirító jelenet, szomorú tapasztalás – írja Tordy Ferenc – midőn azon íróknak, kik a nemzet fő fényét és büszkeségét teszik, kik valóságos verőszívek a magyarnak, szellemi művei poton áron kínálatnak . . .” Sajnos a közönséget nem sikerült fölrázni, Kilián viszont elkedvetlenedett. Az 1850-es évek után soha többé nem kezdett bele nagyobb vállalkozásokba. Elhatározását talán egy korábbi fiaskójának emléke is megerősítette.

Ez az eset volt a nevezetes Aurora-per. Az Aurorát Kisfaludy Károly barátai, tisztelői adták ki, saját költségükön, fölkerve mesterüket a szépirodalmi zsebkönyv szerkesztésére. 1822-től 1831-ig – haláláig – gondozta az Aurorát Kisfaludy, ezután az Aurora-körbe tömörült íróársak és barátok Bajza Józsefet kérték föl a folytatásra. 1834-ig Trattner, illetve Trattner és Károlyi adták ki a köteteket, akkor azonban Bajza összekapott a nyomdászokkal és az 1835-ös Aurora kéziratát Kiliánnak adta át. Kitért a becsületsértésekkel tarkított sajtóvita, amely apránként irodalmi párviadallá terebélyesedett, és meglepő fordulattal zárult. Néhány éven át két Aurora is megjelent, az egyik, Bajza szerkesztésében Kiliánnál, és a másik, Szemere Pál gondozásában Trattneréknél. Ez utóbbi címében is magyarul: a „Hajnal” szóval jegyezve. Mint kiadó, kétségtelenül Kilián György is érdekelt volt az ügyben és bizonyára kellemetlenül érintette a több éven át tartó háborúskodás.

Üzletét már 1877-ben bekövetkezett halála előtt fia, Frigyes vette át. Tőle pedig Noszeda György, az üzlettárs, akinek ebből a múlt századi örökségből csak a gyönyörű vörös mahagóni berendezés jutott. Azóta az is áldozatul esett az időnek.

1907-ben, abban az esztendőben, amikor Kilián Frigyes, Gschwindt Emília hitese társa, s az egyik legrégebbi és legtektélyesebb pesti könyvkereskedő dinasztia utolsó tagja is elköltözött az élők sorából, a Gschwindt család harmadik generációját képviselő Ernő váltotta fel apját, Györgyöt a részvénytársaság elnökgazdái tisztében. Fiatalon, 26 évesen került a csúcsra, s egészen haláláig – 1932-ig – jelentős szerepet játszott kora gazdasági életében. Kezébe volt a politikai karrier lehetősége is, de nem volt ilyen ambíciója. Igazgatósági tagja volt – többek között – a Gyáriparosok Országos Szövetségének, a pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, a Kereskedelmi és Iparkamarának, tagja a fővárosi törvény-

Ferencváros RT

Korabeli kép a Fradi pályáról

hatóságnak és közgyűlésnek, s képviselői mandátumot is szerzett magának. Az üzleti életben konzervatív elveket vallott, a politikai életben bizonytalanokat . . . Az úgynevezett egységpárt minden frakciója a magáénak érezte. Elvei Gömbös Gyula elveihez képest akár még szélsőségesen liberálisnak is nevezhetők, de azért nem kell túlságosan komolyan venni ezt a liberalizmust. Hiszen Gschwindt Ernő – már csak foglalkozása miatt is – lelkes híve volt a numerus claususnak.

1929-ben jelent meg egy kis kötetecske Pesti pénzüligarchák címmel. A kép, amit Gschwindtről rajzol nemcsak rá, de a korra is jellemző. Miután a szerző felsorolja, mi mindennel is foglalkozik írásának hőse, szükségesnek tartja leszögezni: „ . . . minden munkását és tisztségviselőjét személyesen ismeri, esküvőjükön ő a tanú, gyermekeiknek ő a keresztapja. Így még több a dolga, de gondjai nincsenek . . . Jó étvággal enni, jóleső szomjúsággal inni, derűs álmokkal aludni – ez a rendes polgár jutalma a jó sorsból, s ez Gschwindt Ernő osztályrésze.

Ő voltak neki is keserűségei! Amikor még az apai szigor parancsára hangversenyekre kellett járnia! De ma már csak magának élhet, mindentől és mindenkitől függetlenül . . . nem tartozik senkinek és nem tartozik sehová. És él minden földi jóval, ami egy igen rendes és igen gazdag polgárnak joga.”

Az „igen rendes és gazdag polgár” jó érzékkel kormányozta a családi vállalkozást. A nagy válság előtti utolsó években, 1927-ben és 1928-ban üzemeinek tiszta nyeresége meghaladta az egymillió pengőt. És a válság után három esztendővel – 1932-ben – egy-egy részvényre már újra 26 százalékos osztalékot fizettek a tulajdonosoknak.

Közben Gschwindt Ernő eladta a Puskin utcai házat a cég jogtanácsosának, dr. Újlaki Józsefnek, s családjával együtt Budára, a Döbrentei utca 8. sz. alatti házba költözött. A festői fekvésű Budakeszi úton két nyaralót vásároltak, a 65. és 67. számú telkeken fekvő házakat. Az utóbbiakban ma nevelőotthon működik.

A főváros vezetőinek életrajzait tartalmazó „Amíg városatya lettem” című 1930-ban megjelent munka egy, az eddigiektől eltérő érdeklődési és működési területéről is informál: „ . . . mint hivatott sportsman a testnevelési kérdések eldöntésénél is szorgalmasan teljesíti törvényhozói hivatását. Elnöke a Ferencvárosi Torna Clubnak.”

Gschwindt Ernő hosszú ideig, 1923-tól 1931-ig volt az FTC elnöke. Cégvezetőjének emlékezete szerint több mint háromszázezer pengőt költött a Fradira. Mégsem volt soha népszerű. Nagyüzemhez igazított módszerekkel irányította a sportélet ügyeit. A korabeli sajtó először 1930 decemberében, egy balul sikerült

olaszországi labdarúgó körút tanulságait elemezve szellőztette meg az egyesület és az elnök ellentéteit:

„A Ferencváros körül teljes erejével tombol a vita vihara. Csörtető elemek táborra akarja elhitetni mindenkivel, hogy a Ferencváros bajainak okozója Gschwindt Ernő, aki nem elég szeretettel, megértéssel, odaadással szolgálja a zöld-fehér színeket. Pedig az igazság nagyon távol van ettől az állítástól. Minden teher az ő vállán nyugszik, minden fillér az ő zsebére terheli, de a zavarban is teljes alkotmányossággal igyekszik vezetni a Ferencváros Rt-t. Elsősorban maguk a játékosok felelősök a mai helyzetért. Torzsalkodnak és kényelmeskednek, dacos elégedetlenkedők, könnyelműek és sportszerűtlenek, egyéni vagy klikkéredek bomlasztó eszközei.” „Megtudhatjuk még a cikkből, hogy a válság megoldásának modellje akkoriban is igen hasonló volt a maihoz. „A tréner (Blum Zoltán volt az edző) nem lehet bűnbaknak megtenni – nyilatkozta az elnök –, ez a játékosgárda jobban kellett volna játszson, még ha egyáltalán nem is lett volna edzője! Nem fogadom el azt sem, hogy a csapat fáradt. Mitől fáradtak volna el ezek a pompás fizikumú, sportterhelésre nevelt emberek? Ha a játékosok nem tudják kivonni magukat a felelőtlen és rosszakaratú izgatók hatása alól, akkor nem tehetünk mást, mint félreállítjuk őket.”

1931-ben újabb – ezúttal anyagi természetű – kudarcok között ért véget egy dél-amerikai túra. De nem a játékosok, az elnök ment: „Ma, 1931. augusztus 15-én, szombaton, Gschwindt Ernő békésen, csendesen elhagyja a Ferencvárost” – írja a Sporthírlap. „Még úri gavallériával vállalta a túra nagy deficitjét, s ezzel a gesztussal felejtethetlenné tette távozását, s bizonyította, hogy nem haraggal, nem keserű érzésekkel búcsúzott a zöld-fehérek seregétől, de – mint kijelentette – a mai gazdasági helyzetben nem tartja megengedhetőnek a saját számára, hogy bármilyen közéleti szereplést vállaljon.”

– Nézze, végül is az az igazság, hogy a Fradinak csak a pénz kellett, de bele szólni a dolgokba nem engedték – meséli egykori cégvezetője. Szinte kellemetlen volt nekik egy ilyen Gschwindt-féle szókimondó ember.

A gyárban is megkövetelte a fegyelmet, mindent maga ellenőrzött, ahogy apjától, nagyapjától látta. Az a fajta tőkés volt, aki maga is megfogja a munka végét. Keményen dolgozott. Amikor aztán 1932-ben meghalt, leánya, Edit lett a vezérigazgató. Akkoriban felmérték a vagyon értékét. 25 millió pengőt mutatott a mérleg... Tudja, mekkora pénz volt az? Öt millió háború előtti dollárnak felelt meg! Hatalmas összeg. Évi 1 millió, 1,2 millió pengő volt az osztalék. Jórészt persze a rokonság részesült a haszonból. Majd minden részvényt a Gschwindt család tartott kézben. S a család együtt élt a vállalattal. 1938 után – amikor meg alakult a Szeszegyedárusági Igazgatóság, s az állam ellenőrzése alá vonta a nagyobb ipari szeszgyárakat – a Gschwindt gyárat, a legnagyobb tőkéjű szeszipari vállalatot nem sajátították ki. A dédapa, Gschwindt Mihály az állami dohánymonopólium bevezetésekor volt kénytelen üzletágot változtatni egykor. A dédunoka elég erős volt ahhoz, hogy az állammal szemben is megvédje vállalkozását.

Én 1920-ban, 19 évesen tisztségviselőként kerültem hozzájuk, újsághirdetésre. 1940-ben lettem cégvezető. Húsz évi szolgálat után. Mit mondjak róluk? Nem voltak rosszabbak, mint más vállalkozók. Viszont győzték szorgalommal és tehetséggel is. Akik megmaradtak a családból, egy szálig külföldön élnek, Európában, de főleg Dél-Amerikában. Én persze itt maradtam 48-ban is. Itt maradtam Budafokon, itt dolgoztam azután is, hogy kivándoroltak. A magamfajta emberek mindig maradnak. Én „csak” dolgoztam.

És most térjünk vissza a Puskin utcai házhoz. Hoyos Bélánénál járunk.

– Amikor apám képviselő volt – valamikor a húszas évek elején – akkortól bértük ezt a lakást, hiszen gyakran kellett felutaznia a fővárosba. Az esküvőnk után én és a férjem költöztünk ide. Az uram a híres Hoyos családból származott. Spanyol főrangú família, osztrák, német, magyar ággal... Édesapjának testvére, Hoyos Fülöp, akinek édesanyja volt az utolsó Wenckheim, felvette a Wenckheim nevet, de aztán itt sem született fiúgyermek.

Mi csendben élünk, ahogy mindig is. Nem volt a Hoyos família gazdag család, csak „fényes nevű”. Ahogy apám, Teleki Tibor, s valamennyi felmenője is többre tartotta minden vagyonnál neve tisztességét...

A Telekiek

Ami az apai felmenőket illeti, Hoyos Béláné ítélete aligha vitatható. Teleki Tibor nagyapja, Teleki Sámuel a református egyház egyik főgondnoka volt, bátyja, Teleki József az Akadémia egyik alapítója, s első elnöke lett, majd húsz esztendővel fiatalabb öccse, a tragikus sorsú Teleki László pedig egyike volt a legvilágosabban gondolkodó hazafiaknak.

„Jó tíz éve, hogy magam elé tűztem drámasorozatban ábrázolni az új fogalmú hazafiság nagy magyar példáit – írja Illyés Gyula. – A jelen bemutatása előtt, mintegy annak bevezetőjeképp e példák évei: 1514, 1849, 1945 és egy sorsfordító pont a múlt század második felében. Ezt a pontot most már véglegesen 1861-re helyezném. Ez volt a vízválasztó. E vízválasztó csúcására – díszül is, tájékozódásul is – Teleki László alakját találtam a legszebbnek.”

1861 – Teleki László tragikus halálának éve. A hírhedt Thaisz Elek volt akkor Pest főkapitánya, ő vezette a nyomozást is. Gyilkosság vagy öngyilkosság? Máig vitatkoznak ezen a történéseken. Thaisz viszont nagyvonalúan és gyorsan lezárta az ügyet. Talán ez a merész húzása lett későbbi karrierjének aranyfedezete? Sohasem fogjuk megtudni. Azzal azonban, hogy miként is bontakozott ki e fényes karrier – s maga a Thaisz-éra – lesz még találkozásunk.

A forradalmár Teleki édesapja, Teleki László, 1806-ban Pesten, Trattner Mátyás betűível nyomatta ki anyanyelvünk ápolására buzdító kötetét: „Jó hazám! Fuss tovább is kengyelfutó, de állandó serénységgel azon az úton, amelyen elindultál; igyekezd magadat mind jobban formálni, pallérozni, vedd melegítő, élesztető kebeledben andalgó Musádat, adj új erőt életet ő nékie, hogy így ő is Fiai által néked hasznos szolgálatokat tehessen, s tétethessen.”

A magyar nyelvről szóló tudós munka szerzőjének felesége, Teleki Mária annak a Teleki Ádámnak lánya, aki elsőként fordította magyarra a Cid halhatatlan sorait.

Idősebb Teleki László apja, Teleki József szintén író, költő volt, nevelőjét Bod Péternek hívták. A magyar felvilágosodás tudós szálláscsinálója három évig pallérozta főrangú tanítványának gondolkodását.

Egyébként mindkét Teleki József – az akadémiai elnök és a költő – koronaőr is volt. S azzá választották – utolsó előttiként a „Szent korona tanának országában”, kései leszármazottjukat, Hoyosné édesapját, Teleki Tibort is, 1933-ban:

Kegyelmes Uram!

Méltóztassál megengedni, hogy ezen az úton is tisztelgő érzéssel köszöntselek a koronaórré történt megválasztásod alkalmából. Amidőn történelmi múltunk s jövőnk zálogának egyik öréül az országgyűlés Téged választott meg, azért tette, mert a Te nemesveretű egyéniségedben a nemzeti élet folytonosságának egyik reprezentánsát tiszteli...

Nagyméltóságú Úr!

A fajvédelmi célkitűzésekért területi revízióért a súlyos anyagi és erkölcsi váltságban szenvedő magyar értelmiségi ifjúság hazafias ősi magyar erényeinek fenntartásáért és jobb jövőjének biztosításáért küzdeni akaró Magyar Nemzeti Közcélú Egyesület alapító bizottsága lelkes magyar szívből kívánja a Magyarok Istenétől az ég minden áldását Nagyméltóságodra...

Nagyméltóságú Gróf Úr!

Koronaőri méltóságba történt megválasztása – és beiktatásával újabb igen nagy kitüntetés érte Nagyméltóságodat. Ezen kitüntetés nagyjelentőségű azért is, mert Nagyméltóságod személyében protestáns embert emeltek e főméltóságra...

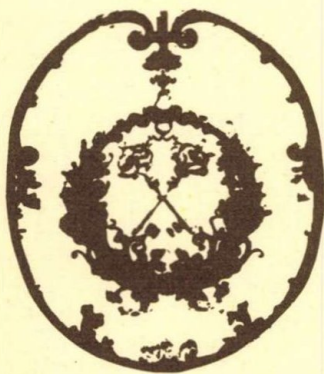
Nagyméltóságú Korona Őr Úr!

Mély alázattal engedelmet kérek azért, hogy én a kisemberek nevében kívánok Nagyméltóságodnak hosszú életet és jó egészségben eltöltendő boldogságot magas kitüntetése alkalmából. Aki csak ismeri Nagyméltóságodat jóságos szívét – gazdag, koldus – mind örül a magas kitüntetésnek...

A több tucatnyi gratuláló távirat és levél címzettje Teleki Tibor, a főrendiház tagja. A kopertákon az ismerős cím: Eszterházy utca 19.

Új hivatalának szimbóluma a koronázási ékszereket tartalmazó láda kulcsainak egyike. Akkorra már rendeződött az őrzési mechanizmus biztosítékrendszerének kérdése is, külön törvény szabályozta, amelyet 1928-ban alkotott a képviselőház. Ez persze nem akadályozta meg a korona és az ékszerek jóval későbbi kálváriáját – dehát mindenre igazán nem gondolhattak a jámbor honatyák. Ők elég bonyolult megoldást öltöttek ki:

A koronát rejtő láda zárjának kulcsa a miniszterelnöknél kellett legyen, két

másodpéldányából egyet-egyet az ország koronaőrei tartottak maguknál.

A kincseket tartalmazó ládát rejtő páncélkamra három zárjának eredeti kulcsai az ország törvényesen beiktatott koronaőreinél voltak föllelhetők. A páncélkamra három zárjának másodpéldányú kulcsait – a miniszterelnök és az ország koronaőreinek pecsétjével ellátott páncélládácskába helyezve – a magyar királyi központi állampénztár páncéltermének e célra kijelölt páncélszekrényében őrizték. A lepecsételt páncélládácska egyetlen kulcsa, valamint a páncélládácskát tartalmazó állampénztári páncélszekrény egyik kulcsa a miniszterelnökhöz, az állampénztári páncélszekrény másik két zárjának kulcsai pedig az ország koronaőreihez kerültek. Ilyen egyszerű volt az egész . . .

Valami magától értetődő természetességgel simultak bele ezek a kacifántos szabályok a társadalom kívülről nagyon egyszerűnek tűnő rendszerébe. Minden olyan kristálytisztá és átlátható, mint a táj, nyári eső után.

A háttérben öreg szálfőirások magasodnak. Telekiek, Wenckheimék, Hoyosok. Az ősi arisztokrácia. Eleganciájuk kissé kopott már, viharvert a koronájuk, de azért jól tartják magukat.

Köztük gazdagon burjánzik a bankárok, szeszgyárosok, vaskereskedők erdeje. Nincs az az orkán, ami megbirkózna egymásbafonódó gyökereik szívós erejével. Így tűnik legalábbis. Gschwindtéknak volt egy márkás likőrük, az Aqua Vitae, az „élet vize”. „Zárdatitkok fölhasználásával különös füvekből készült” – így reklámozták. És úgy is éltek, mintha ittak volna az élet vizéből. Magabiztosan.

Ismét másoknak még arra sem futotta, hogy magabiztosak lehessenek. A kenyérüket keresték. Mindig a másnapi kenyeret – ami már nem volt bizonyosság. Persze róluk is gondoskodtak. Atyaian. Mindenre van megoldás . . .

Éppen akkor, amikor egymillió pengő volt a Gschwindt cég tiszta nyeresége, amikor megszületett a koronaékszerek őrzésének új rendje, amikor a Wenckheim familia nagy erőfeszítéseket tett nevének fennmaradásáért – éppen ezekben az években hódította meg a pesti népszerűség csúcsait egy nagyszerű és a megoldás titkát ismerő ember, egy valódi misszionárius, egy kegyes férfiú, a rókusi remeték méltó utódja: Róbert bácsi.

Van-e ki e nevet nem ismeri? – kérdezhetném. Bizony nincs. Az is valószínű, hogy sokan nem tudják pontosan hova tenni. Tegyük hát a helyére. Régi adósságunk.

Feinsilber úr neve az 1906-os „Budapesti cím- és lakjegyzékben” bukkan föl először. A második kerületi Fő utca 40-es számú házban kapott szállást. Foglalkozása bizonyára a jegyzék összeállítói is meglepte, nem sok név mellé írhatták oda: misszionárius. Lám, a szerény emberbarát nyíltan színt vallott már a városba érkezésének pillanatában, nem titkolta nagy szívét. Pedig akkor még senki sem szólította úgy, ahogy később az egész város – bizalmas közvetlenséggel – Róbert bácsinak . . .

Iszonyatos volt a szegénység a háború utáni Magyarországon. A központi hatmak veresége az immár végleg felbomlott Monarchia népeinek nyomorúságában öltött testet. Szétesett a gazdaság, a kereskedelem, százezrek maradtak kenyér nélkül. Az ipari termelés még 1924-ben is csak az utolsó békeév, 1913 teljesítményének hatvan százalékát érte el. Súlyos infláció sújtotta a húszas évek Magyarországot. A munkásság kétharmada annyi jövedelemhez sem jutott, hogy a hivatalosan megállapított létminimumon élhessen. A húszas évek végén pedig a gazdasági világválság hullámai is ideértek. Újabb százezrek maradtak munka nélkül. Ám nekik is enni kellett, élni kellett. Amihez pontosan elég napi egy tányér leves.

Nem tudjuk, honnan érkezett hozzánk Feinsilber Róbert – kortársai is csak találgatták. Egyesek tudni vélték, hogy török állampolgárságú angol, mások szerint angol útlevéllal utazó török, s voltak, akik galíciai születésűnek hitték –, csak az a bizonyos, hogy akkor, 1906-ban még senki sem figyelt föl rá. A város lakóinak fogalma sem volt arról, hogy egy apostol jár-kel közöttük.

Maga Róbert bácsi később soha nem beszélt a múltjáról és korábbi pesti éveiről. Nem is tudjuk, miből élt itt több mint tíz évig. Biztosan volt rá oka, hogy mélyen hallgasson ezekről a „történelem előtti” időről. Amikor aztán megjelenik az utcán kondérjával, hosszúnyelű merőkanalával, amikor egyre-másra in-

*Az Aqua Vitae – az élet vize . . .
Zárdatitkok fölhasználásával,
különös füvekből készült (a korabeli plakát reprodukciója)*

Egy szamaritánus Pesten

Róbert bácsi, azaz Feinsilber Róbert, aki kitalálta a pesti szegényeknek az ingyenlevest

terjuvolják meg a lapok, amikor közintézménnyé, cégjegyzett apostollá varázsolja a népszerűség – nos, akkor már teljesen azonosul a szerepével. Tökéletes jelmeze is segítségére van abban, hogy ne jusson eszébe senkinek se a ködös múltat firtatni.

Ki tudja ma már, hogyan jutott eszébe az ötlet? Sok földet bejárt, láthatott másutt is ilyesmit. Az is lehet, hogy maguk a pestiek ihlették meg. Azok a pestiek, akiken azonnal látszott, hogy egyszerűen nincs mit enniük.

Feinsilber úr nekik találta ki az ingyenlevest. Elkérincselte a vendéglősöktől az ételmaradékokat, forró vízzel keverte össze a „masszát”, fölfőzte egy üstben és máris elkészült az egyetlen fogás. Gusztusosnak aligha volt nevezhető, de hát nem is tűzött maga elé ilyen maximalista célokat. Meg lehetett enni. Megették.

A Kálvin téren volt az első állomáshelye. 1920 tavaszán kezdte itt nap mint nap egy óra tájt osztani az addigra szép számmal összegyűlt szegényeknek fejedelmi ajándékát. Két-három lóca szolgálta a kényelmet, kecskelábú asztalra kerültek a „tányérok”: az üres konzervdobozok, ütött-kopott, háborúból megmaradt csajkák.

Később – amikor a város urainak szépérezkét zavarni kezdte a belvárosi látványosság – Róbert bácsi kivonult a józsefvárosi Kálvária térre, aztán a Haller piacra, végül a Városligetbe.

A húszas évek derekától már segédekkel dolgozott. Azok mérték a sorbanállók tányérjaiba a maradéklevest, ő maga csak szervezője és szemlélője volt az eseményeknek, mégpedig szűrés tekintetű szemlélője, aki bizony alaposan megnézte kuncsaftjait. Ha valaki nem volt elég alázkodó, nem volt elég hálás, azt bizony elzavarta a terület asztalkáinak a közeléből is. Még azt se lehet mondani, hogy szelíd szóval, szamaritánus módra – ahogy az egyébként egy misszionáriushoz illelnek. Pokróc-goromba ember volt. Mindenkiel ordította, de – a Tolnai Világlapja szerint – azért nagyon nem félték tőle, hiszen tudták, „mennyire szereti az ő szegényeit”.

Senki se támogat – nyilatkozta – csak a kofák a csarnokban! Ők igen, ők adnak! Mindennap odamegyek hozzájuk, és ők mindig adnak... De nagyon nagy nehézségekkel kell megküzdenem, mert ezek a szegények mindennap itt várnak és nekem még akkor is kell ebédet adni, ha senkitől sem kapok támogatást. Hat-százötven millió koronás adósságot csináltam eddig, de még egyszer sem fordult

elő, hogy ne lett volna ebéd . . . Az embereknek nincs szívük, és nem adnak! Hiába írnak az újságok akármit!

És az újságíró kérdésére válaszolva hozzátette:

– Negyven éve segíték a szegényeken. Hét éve vagyok szakács! Mindenkinék adok enni, aki idejön és kér . . .

Hatszázötven millió korona adósság! Nyilván a vagyonából költött el ennyit a szegény ember a szegény emberekre – gondolhatják . . . Dehogy! Honnan is lett volna Feinsilber úrnak pénze? Bankkölcsönökre célzott az újságírónak, aki 1927-ben írta meg szívbemarkoló riportját. Róbert bácsi mint „félhivatalos apostol” hitelt is felvehetett. Elvégre kiterjedt jótékonyági üzlete ezekben az években már országos hírnévre tett szert. Mozgó népkonyhahálózatról ábrándozott, lakásán pedig – ekkor már az Erzsébet, a mai Lenin körúton volt kényelmes szállása – lebeszélő „hivatal” működtetett. Az öngyilkosjelöltek lelkét kezelte, hogy elálljanak elkeseredett tervüktől. Azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy ingyenszállodát nyit a kilakoltatottaknak. Az ajtóm mindig, mindenkinek nyitva lesz – mesélt dédelgetett ötletéről –, mert ez az igazi „keresztényi és nemzeti cselekedet”.

Akkorra már ugyanis igazi keresztény volt, és abszolút nemzeti, vagyishogy magyar, ami bizony nagy szó, ha meggondoljuk, hogy korábban volt már baptista, nazarénus, görögkeleti és izraelita, lengyel, orosz, angol és török.

Ősz szakáll keretezte a télapóéra emlékeztető, jóságos arcát, hosszú fehér inget viselt természetes testén – akár az angyalok – vastag, görcsös botra támaszkodva járta az utcákat és felintett a villamosvezetőknek. A vezetők pedig megálltak, ha úgy kívánta. Elvégre sietős volt a dolga. Folyton mennie kellett üzletről üzletre. Büfékbe, éttermekbe, elegáns szállodákba, ahol már várta az összecsomagolt élelmiszer.

Sokat ordított, ha keveset adtak . . .

Ordított, ha nem adott pénzt a boltos, az ékszerész, a fotográfus, akiknél megjelent szegényei nevében. Másutt sonkát, szalámit, mindenféle csemegéket káromkodott össze mázsaszámra, finom ruhákat, takarókat, mindent, amit lehetett. Az áru aztán orgazdákhoz került. Pénz lett belőle, nem leves. Magánvagyon, Róbert bácsi vagyona. Ezt gyarapították a bankkölcsönök, a hitelek is.

Ez volt hát a nagy ötlet! Az nyilvánvaló persze, hogy Feinsilber úr juttatott a jótékonyág összegorombáskodott adójából a hivatalban, a hatalomban ülőknek

Sorban állnak az ingyenlevesért

Jut mindenkinek

is. Bizonyára tudta, hogy támogatásra, baráti hírekre mindig szüksége lehet. 1930 tavaszának egyik késő délutánján aztán napfál is világosabban kiderült: ismétcsak jól számított.

Előbb tudta meg, hogy előállítják csalásért a kapitányságon, mint a rendőr, akinek be kellett kísérnie.

Feinsilber Róbert azonban nem az az ember volt, aki habozik, amikor eljön a cselekvés órája. Ráadásul készült is erre a napra. Vagyonkáját már korábban átutaztatta Bécsbe, sőt időközben két villát és egy jól jövedelmező bérházat is vásárolt „odaát”, hogy legyen mit a levesbe aprítania a békés öregkor éve alatt. És hogy amit beleaprít, az ne legyen tányér- és kondérmareadék. Éppen elég volt azt osztogatni. Valósággal eltelt vele.

Még azon az éjszakán átköltözött Bécsbe, ahol már nem érhetne utol azok haragja, akiket sikerült ilyen jól megetetnie. A megsüvegelésről, a kézcsókokról, egyszóval a népszerűségről persze le kellett mondania. Dehát valamit valamiért...

Ha aztán értesült róla – hiszen megtudhatta –, hogy vannak a jótékonyásban utódai, s nem is akárhik: maga a főméltóságú asszony sem áall levest osztani, bizonyára elégedettség költözött a szívébe.

Akkoriban, a harmincas években, már papír is kellett a leveshez, jogosítvány, amit a tanács tisztviselői állítottak ki. Ahhoz, hogy a kérelmező megkaphassa az ingyeneztelt, hoznia kellett szegénységi bizonyítványt, keresetnélküliséget igazoló okmányt és a politikai megbízhatóságát pecséttel megerősítő végzést.

Hiába, nincs olyan tökéletes megoldás, amin ne lehetne még valamit tökéletesíteni – vélhette a pestiek Róbert bácsija, az egyetlen misszionárius, aki a húszas években figyelemre méltatta a világnak ezen a táján az elesetteket és nyomorultakat.

És elgondolkozva simítgatta feleslegessé vált szakállát, amit immár nem a szerep kedvéért, csak úgy a maga mulatságára nevelgetett.

X. Thaisz Elek tündöklése és bukása

Nem lehetett ünnepet, farsangot, bált és botrányt elképzelni Thaisz Elek nélkül. A hatalmas, szélesvállú, pirosarcú, tekintélyes külsejű rendőrfőnök évtizedeken át fejedelme volt a pesti „édes élet”-nek. Hosszan cikkeztek például a napilapok az 1871-es év farsangvégi álarcos báljáról, amelyen az utcai fölvonulást éjféltkor maga a főkapitány nyitotta meg meggyszín-bársony díszmagyarban, forgós kalappal a fején, karján a főváros leghíresebb nyilvánosházának tulajdonosnőjével: Luft Rézivel. Élő cáfolatául a vádnak, hogy nem ismeri a hűséget. Ennek egyébként később, a jeles hölgy elhunytakor más módon is tanújelét adta: újabb botrányt okozott a malomkeréknyi koszorúval, amit maga cipelt ki a temetőbe...

Édesapja, Thaisz András tekintélyes, vagyonos polgára volt a régi Pestnek, egyike a korabeli irodalmi és tudományos élet máig számontartott szervezőinek. De a fiú másfajta babérokra pályázott.

Pedig neveltetése, iskolázottsága jóvoltából ott lehetett mindenütt, ahol kora ifjúságának legjobbjai: a pozsonyi országgyűléseken, s bizonyára a Pilvaxban is, a „közvélemény asztalánál” forgolódva. Tagja lett a Nemzeti Körnek is. Mégis inkább párbajai miatt emlegették a szép szál, szélesvállú jurátust, aki apja pénzén hosszú külföldi utakat tehetett, több idegen nyelven tanult meg, és irigylet sikereket aratott a hölgyek körében. Botrányhős pályafutása 1840-ben kezdődött: húszéves ifjoncként ekkor hódította meg a pesti éjszaka szépséges pillangóját, az akkor még „privát” Luft Rézit, a forradalom utáni évek leglátogatottabb pesti bordélyának tulajdonosnőjét.

Frau Preisach – alias Luft Terézia – a bordélyalapításhoz szükséges pénzmagot is az ágyban kereste. Thaisz Elek iránti érzelmei ellenére bizalmas ismeretség fűzte a Lánchíd építésénél dolgozó egyik angol mérnökhöz, aki igen sok pénzt költött rá. A mérnök a Dunába fulladt, s végrendeletében kerek 40 ezer forintot hagyott szeretőjére, aki ebből vette meg a Himző – ma Cukor – utca 4. szám alatti nyilvánosházat. A házról és tulajdonosáról többet is tudunk. Alexy Lajos, rozsnyói fiatalember 1848 augusztusában ellátogatott ebbe a műintézetbe. Azért jött Pestre, hogy ügyvédi szigorlatát letegye, s hogy másfajta ügyekben is gyarapodjék: „a legrosszabból is a legjobb gyümölcsöt nyerendő, kívántam az emberi élet legelvetemedettebb, legocsmányabb részét saját tapasztalataimból megismerni...”

Négy nyilvánosházat is végiglátogatott hát a Terézváros bordélynegyedének szívében, a Kék Kakas – ma: Székely Mihály – utcában, hogy kellő lelki bemelegítés után keresse fel a legismertebbet. Élményeit naplójában örökítette meg: „Pest leghíresebb s leglátogatottabb, 12–13 kéjhölgygel dicsekvő, rendszeresített, a vidéken is oly igen ösmeretes Luft Rézi bordélyházát is kívántuk megtekinteni. Beléptünkkor itt csak hárman voltak jelen, egy csinos fiatal, fejfájásra panaszkodott leány, Luft Rézi, egy 35–40 éves, durva tekintetű, kövér asszony, s ennek szoba leánya, ki főnöknőjét fésülé, s valamint 2 idegen férfi.

A főnökné ránk keveset ügyelve, nemsokára elment, s most húzni kezdtek egymásután a snepfek (szalonkák), számra mintegy 8-an.

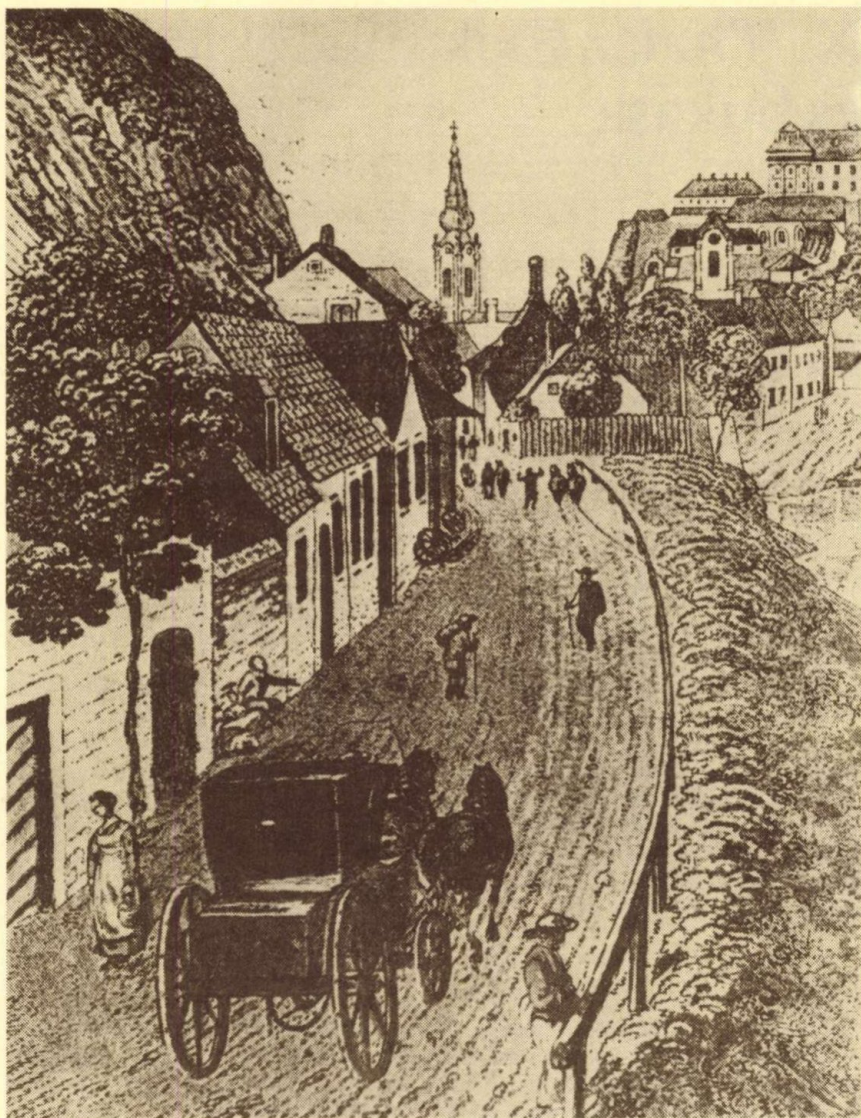
Ha egy rendes háznál lettem volna, azt kellett volna hinnem, hogy ezek mind a ház leányai, hiszen azonkívül is kedves és ajánló külsővel bírván (kivéven, hogy egyik kalapomat fejére tevésével fertőztet meg, másik, hogy egy férfi által fűzeté ruháját, s hogy a harmadiknak, ki egyedül volt pongyolában, vállát a leesett ing engedé láthatni), mondom, ezeken kívül meglehetősen viselték magokat, engemet mint körültekintető idegent meg sem szólítva, s csupán vezető társammal beszélgetve.”

Egy erkölcsös éjszaka

A Gellérthegy aljában húzódó utcásor volt szépapáink korában a „lányos házak” utcája. Aki kevesellte a „választékot” tovább sétálhatott a Tabánba, a prostitúció fellegrárába

Ebben a leírásban az egykor divatos szépség már öregedő asszony, de el kell hogy higgyük: nem véletlenül bolondultak egykor utána a férfiak, és Rézi különben is értette a módját az újjászületésnek. Azt rebesgették, hogy a Bach korszak jól fizetett besúgója volt, amiben feltétlenül van is annyi igazság, hogy az olyasfajta találkahelyek, mint amilyent igazgatott, a világ minden pontján alkalmas színhelyét jelentik a titkok kicsalogatásának. És bár az évek múltával a szépség elmúlt, nem kopott meg a bordélyos Rézi és Thaisz Elek barátsága. Igaz, a szerelmet a szövetség váltotta föl. Többen tudni vélték, hogy a kémjelentéseket Thaisz önti formába, és hogy a hasznon is osztozkodnak. Ez azonban már egy későbbi történet.

1848 fontos év a fiatal ügyvéd életében: megválasztják városi tanácsnoknak – nagy sarzsi, tucatadmagával képviseli a hivatalos hatalmat Pest városában – és dolga is akad hamarosan. Windischgrätz csapatai megszállják a két fővárost, s a katonai kormányzó, Wrba altábornagy parancsát Rottenbiller Lipót polgármester már 1849. január 6-án kénytelen előterjeszteni Pest városának tanácsülésén: „... minden, akár katonai, akár polgári középületek kapui – és ahol vannak, karfái – még ma a császári fekete-sárga színre befestendők!” A határozat a felelőst is megjelöli. „Thaisz Elek tanácsnok, a helybeli színező cég előljáróit rögtön maga elé rendelvén, nekik legsúlyosabb felelet terhe alatt megparancsolja, hogy e meghagyás teljesítését minden, e város kebelében találkozó színező mesterek és legények alkalmazásával azonnal foganatba vegyék.”

A hivatal: szolgálat! „Kiszolgálat” – ha a sors úgy hozza. És hozza. A következő, január 15-i tanácsülés már azt teszi Thaisz kötelességévé, hogy mázoltassa be

a forradalmi utcanéveket, s állíttassa vissza magyar és német nyelven az eredetét. Akkor már királyi biztos ül az elnöki székekben: Havas József minisztériumi osztályfőnök. Persze van az alárendeltek között is ügybuzgó pecsovcics. Az egyik tisztviselő meg is kérdezi: vajon a magánházakon levő címerek magyar színei szintén bemázoltatandók-e? De ezt maga Havas is túlzásnak tartja. Am mégis: hiába volt az igyekezet. A január 24-i tanácsülésen véglegesen eltávolítják tiszt-ségéből Rottenbiller Lipót polgármestert, Gräfl József főbíró, Thaisz Elek tanácsnokot, és hat társukat.

Ami Thaiszt illeti, későbbi karrierjének csak használt ez az elbocsátás. Bár már akkoriban is akadtak olyanok, akiket nem vezetett félre a látszat. A Pesti Hírlap például 1849 április 24-én megjelent cikkében így készít tiszta mérleget a hivatalnokok dolgában: „Egy érdeme a városi tisztviselőknek mégis van. Az, hogy őket Windischgrätz elcsapta. Miután látta őhercegsége, hogy – egy darabig nekik engedett hivatalnokoskodásuk alatt – sem ő rá, sem a házára elég rosszaknak nem mutatták magukat. Két szék között a pad alatt . . .”

De bizony föl lehet onnan is tápázkodni! Mégpedig glóriával! „A császári se-regek egészen kitakarodván”, a hivatalukból elmozdított tisztviselők visszakerültek a városházára. Köztük természetesen Thaisz is, aki mindjárt nagy leckét kapott: azt a feladatot, hogy fölkelő hadat szervezzen a polgárok köréből a végveszélybe került haza megmentésére. Így júliusban – amikor a kiűritett Budapestet Ramberg altábornagy csapatai megszállják – immár „hitelesített” forradalmárként menekülhet. A renomé helyreállt.

Életének ezután következő évtizedéről tudjuk a legkevesebbet, és az adatok is ellentmondók.

Degré Alajos – a márciusi ifjak egyike, francia származású író és abban az időben honvédtiszt – a békési pusztákon bujdosva találkozott össze az ugyancsak azon a tájon menedéket kereső Thaisz Elekkel.

„– Te itt?” – kérdezte meglepve. A volt városi tanácsnok rezignáltan válaszolt: „– Csak ahol lehet. Nem igen engednek válogatni. Ész, akarat, számítás most a véletlen által kigúnyoltatik . . .”

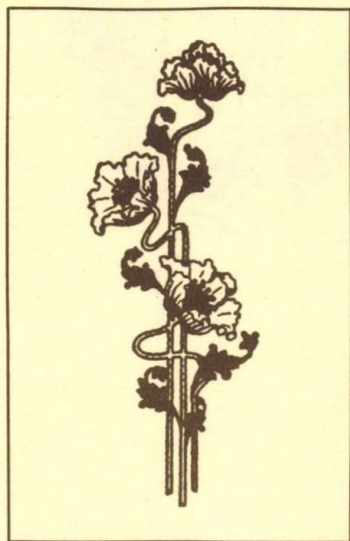
A párbeszéd színhelye Gerendás, Beliczay István háza. Másnap együtt mennek át Csorváásra. Több hetet töltenek el itt, aztán elválnak útjaik. Degré Törökországba szökne, de elfogják, Aradra viszik. Thaisz is erre a sorsra jutott? Lehetséges. Tény, hogy később, mint az önkényuralom rabságát is elszenvedő forradalmárt emlegették. Tudni vélték, hogy Komáromy Györggyel együtt az ötvenes évek elején részt vett Kossuth amerikai dollárjainak hazacsempészésében. Amikor pedig ténykedése lelepleződött, Josephstadtba hurcolták sáncmunkára. Az is tény, hogy nyugdíjazásakor a városi közgyűlés arra való tekintettel szavazta meg számára élethossziglan egész évi fizetését, 2400 forintot: „. . . hogy a szabadságharc ideje alatt hazafias magatartást tanúsított . . . és hazafias működéséért haditörvényszék elé állíttatván, az ötvenes évek elején évekig tartó börtönbüntetést szenvedett.”

Továbbá az is kétségszövedhatatlan igazság, hogy 1856. július 16-án a hivatalos lap hírül adván az amnesztiát, a „végeképp megkegyelmezettek” névsorában Thaisz Elek nevét is kinyomtatta.

Másrészt viszont több népszerű történeti szakmunka spionként emlegeti, tudni vélik, hogy Luft Rézi közbenjárására szabadult rövid fogságából, s hogy attól kezdve – ahogy már említettük – a kémjelentéseket is együtt fogalmazták. Azt is igazolva látják – noha ez nem bizonyítható –, hogy hosszú hivatali tündöklése s botrányosan kései bukása éppen Ferenc József halálának jele, amellyel a júdás-pénz summáját toldotta meg.

A Back korszak két császári okmánnyal ér véget. Az októberi diploma, s a rákövetkező évben, 1861-ben kelt februári pátens a nemzeti önrendelkezés korlátozott visszaállításával kecsegteti a magyarságot. Az alkotmányosság jegyében már 1861 januárjában összeül a választott polgárok testülete, és Thaiszt 212 szóval (214-ből!) Pest főkapitányi tisztjére jelölik. Márciusban az összes választók szavazatával a polgárság is megerősíti hivatalában.

Ezúttal azonban még csak néhány hónapig tart a főkapitánykodás. Az uralkodó „helyreállítja” a rendet. Újabb öt év következik az önkényuralom jegyében: a Schmerling-féle provizórium.

Titkosrendőrök a színpadon

Thaisz Elek karrierjének e rövid előhangja két hírhedt rendőrfőnök korszaka közé illeszkedik. Elődje, lovag ostenegei Prottmann József, utódja – 1861 novembere és 1866 között – Worafka József, egyformán rászolgáltak az osztatlan gyűlöletre, amely nevüket övezte. Kegyetlen és ostoba urai voltak a meggyötört városnak. Degré Prottmannról jegyez fel egy jellemző esetet. Amikor a Báléj című dalműben a történelmi igazságnak és a darab rendezői instrukcióinak megfelelően összeesküvők léptek a színre, hogy lelőjék III. Gusztávot, a svéd királyt, Prottmann utasítására minden oldalról titkosrendőrök rohantak be és lefegyverezték a színészeket. „Milyen kár – jegyzi meg nem csekély malíciával Degré –, hogy Prottmann nem szolgálta Gusztávot. Így az bizonyos megmenekült volna a főurak merénylete elől.”

1861 novemberében tehát újra kinevezett tanács lép a választott testület helyére, amely aztán egészen 1865 októberéig marad hivatalban. Thaisz is kénytelen leköszönni. A sürgönyt idézve: „A volt városi hatóság visszaléptének érdekes részletét képezte a főkapitány, Thaisz Elek búcsúja az ő hatósági körében forgott hivatalnokoktól. Rövid, de férfias érzésű beszédében köszönte meg tisztársainak, s a biztosoknak azon buzgó közreműködését, melynek hivatalos eljárása sikerét köszönhetette. Ha meggondoljuk, hogy mily elégtelen eszközökkel foglalta el a főváros biztonsági ügyét, melyet neki rögtönözve kelle szervezni, senki sem fogja tagadni, hogy a haza becsületére való adminisztratív tehetséget tanúsított, sajnos rövid hivatalkodása alatt.”

A lap kissé túloz. A „rövid hivatalkodás” idején, 1861 májusában ugyanis olyan esemény történt, amelyet máig sem sikerült tisztázni a történettudomány. Meghalt Teleki László, golyó ölte meg, csak az volt a kérdés, maga fogta-e a fegyvert önmagára, vagy gyilkosság áldozata lett? Az utólagos elemzések mindenesetre szinte kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy a nyomozást irányító főkapitány durva – talán szándékos? – hibákat vétett. . .

Vagy talán Thaisznak azokra az érdemeire céloz a Sürgöny írója, ami miatt még évtizedek múlva is dicsérőleg emlegették? Hogy Prottmann rendőrfőnök jelentéseit sajtkereskedőknek adta el – csomagolásra? Bizony, a főkapitánynak ugyancsak szüksége lehetett az ilyesfajta népszerűsítő ötletekre. Túlságosan is sokan gyanúsították azzal, hogy beadta a derekát a hatalomnak. S az olyasfajta esetek, mint amilyen például egy Molnár nevű honvédfőhadnagy temetésén történt, valóban ezt a feltételezést látszottak megerősíteni. Az elhunyt tiszteletére a város lakossága nemzeti gyászszertartást tervezett. Az osztrák uralom azonban fegyverrel is készen állt megakadályozni a demonstrációt, és Thaisz Elek engedelmesen és előrelátóan saját kezével szedte le a piros-fehér-zöld szalagokkal ékesített koszorúkat a koporsóról.

1866-ban aztán új szelek kezdenek fújdogni. A menesztett és most rehabilitált városi vezetők legtöbbször – a megbékélés jeleként – az uralkodó ki is tünteti. A Ferenc József rend kiskeresztjét kapja a hivatalát újra elfoglaló Thaisz Elek. És 1867 áprilisában az 1848-ban választott és 1861-ben megerősített törvényes tanács is visszakapja régi jogkörét, amelyet újra megerősít a város közössége, a polgárság, az 1867 májusában megrendezett teljes körű szavazással. A polgármester újra Szentkirályi Mór, a főkapitány Thaisz Elek.

A kiegyezés évének nyara azonban újra botránytól hangos. Olyannyira, hogy maga a polgármester követeli a főkapitány eltávolítását. Mi is történt tulajdonképpen?

Élt Óbudán egy koldusszegény házaló, aki a pénzkeresetnek semmiféle módját nem vetette meg. Reich Náthán legfőbb jövedelemforrása a kenyérbéltől gyúrt és szárított keresztek árusítása volt: a portékát faragványként sózta a gyanútlan vásárlók nyakába. Azt is rebesgették róla, hogy Prottmann besúgója, s hogy főleg a Polizeibüro támogatásából él. Volt egy csodálatosan szép leánya: Fáni, aki egyszer csak eltűnt otthonról. Később egy rossz hírű kávéház tulajdonosának, Linzer úrnak kasszírőjeként láthatták viszont a kiehézt udvarlók. Sőt, az is kiderült: Fáni immár Linzer kávé hitvese, tisztességes úriasszony. Nos, ide tért be egy este a razziazó főkapitány. A kassza tündérét meglátni és megszeretni – ahogy mondani szokták – egy pillanat műve volt. Másnap már meg is szöktette a menyecskét, az okvetetlenkedő férjet pedig lecsukatta. A dolog talán elsimítható lett volna, ám sajátos körülmények közrejátszása okán mégiscsak lett következménye. Linzernek volt ugyanis egy húga is, egy másik rossz hírű kávé: Weinberger felesége, és – ami a lényeg – Szentkirályi Mór polgármester szeretője. Így hát a polgármester aligha hagyhatta annyiban a dolgot. Szeptember 27-én – mivel ha-

talmi szóval nem sikerült eltávolítania a főkapitányt – a közgyűlés előtt ő maga mondott le hivataláról, a köztük levő nézetkülönbségekre hivatkozva, „amelyek hovatovább a város közönségének a nyugalmát is fel fogják borítani”. A közgyűlés nem törődött bele a döntésbe, kérlelő menetben vonultak Szentkirályi lakásához, az Ősz (ma: Szentkirályi) utcába, hogy visszahívják a város fejét. Beszédék és válaszbeszédék hangzottak el, ígéretek is, így hát a polgármester visszatért hivatalába. Október 7-én pedig a testület, a történetek kivizsgálásáig, felfüggesztette hivatalából a főkapitányt. Ügyét, döntés végett, a Pest megyei Bíróság elé terjesztve. Itt azonban Thaiszt felmentették. Pedig a vádak súlyosak és megalapozottak voltak. A perirat nem is hagy efelől semmi kétséget.

„Egy egyént, akinek családi életét különben is feldúlta, saját magán ügyében, hajnali órákban, mint valami szökésnek indult gonosztevőt börtönbe kísértetett, s miért? azon okból, mivel ellene hamis tanúkat szerezni törekedett. Nem a közjó iránti buzgó törekvés volt a célja . . . hanem, hogy Linzer elfogatása által terrorizálja mindazokat, akik ellene netalán vallani hajlandók lettek volna . . . Linzerné alperes úrral (t.i. – Thaisz-szal) házasságszerű viszonyban áll . . . Linzer elfogatása a legóriásabb botrány, mely civilizált országban elkövethető . . .” – és így tovább, hosszú oldalakon át, fejére olvasva főkapitány uramnak egyéb vétségeit is, például, hogy megkerülve a városi hatóságot, közvetlenül a belügyminisztériumhoz fordult, hogy megszegtse a főpolgármester utasításait, hogy önkényesen intézkedett, hatáskörét gyakorta túllépte, hogy „több városi polgárok személyes és vagyoni jogbiztonságát törvényellenesen megsértette, s ezekkel esküjét megszegte . . .”

Thaisz mégis maradt, s Szentkirályi – mit is tehetett volna – végleg lemondott. A diadalittas főkapitány pedig – aki időközben feleségül vette Reich Fánit – fáklyásmenettel ünnepelte diadalát. A Pesti Napló 1868. november 3-i számának „Nyílttér” rovatában jelent meg a rátarti felhívás:

„Thaisz Elek főkapitányt reinstalledációjának ünneplésére számos barátai, kikkel a helybeli polgárság körében bír, szerdán, f. hó. 4. du. 5 és fél órakor ünnepélyes fáklyászenével szándékoznak megtisztelni. A menet a Privorszky kávéháztól (a Vörösmarty cukrászda helyén volt) indul el, a fáklyák a résztvevőknek ingyen szolgáltatnak ki. Miután Thaisz a polgárság túlnyomó részének rokonszenvével bír, a fáklyásmenet impozánssá ígérkezik fejlődni.”

Nehéz ma már nyomára bukkanni a felmentés okának. Vajon miért maradhatott meg hivatalában az egyre korruptabb rendőrségi gépezet önkényeskedő vezetője? Valóban spion volt, és ezért engedhetett meg mindent magának, mint Ferenc József kegyeltje? Nos, ha respektálta is az uralkodó, lehetett annak egyszerűbb oka is. Thaisz a nagy fénnyel megrendezett koronázási szertartáson még időben s személyesen fedezte fel az összeesküvést, amely arra irányult, hogy a királyi kardvágások pillanatában, a nézők számára felállított pódiumok alá bújít ellenzéki ifjúság zajos tüntetést csapjon.

De akár ez, akár más volt az elnéző megítélés oka, tény, hogy a főkapitány ettől kezdve immár teljes biztonságban érzi magát, s maradék gátlásait is levetkőzi. A Linzertől elcsábított feleség pedig – akinek erkölcsi „tartása” igencsak gyér matéria – a lehető legrosszabb tanácsadónak bizonyult.

Akkor, 1868-ban született meg a korszak, amit még maguk a rendőrségi források is „a rosszlelkű Thaisz-éraként” emlegetnek.

Valójában Reich Fáni volt a spiritus rector. Az öregedő nőbolond nem tudta megtagadni egyetlen kérését sem. És mivel a hölgy tartott attól, hogy előbb-utóbb mégis kitelik a becsület, mindenáron megpróbált magának önálló egzisztenciát teremteni. Úgy, ahogy tudott. Sápót húzott a kétes hírű mulatók tulajdonosaitól meg a leánykereskedőktől. Rendőrségi hivatalt is lehetett nála vásárolni, meghatározott taksa szerint. A korrupció királynője volt – és lehetett – a szerelmes főkapitány mellett.

Thaisz pedig élte világát. Törzsvendége volt a kétes hírű mulatóknak. A városi konstáblerek, a teveszörforgók keménykalapot viselő tisztek, a fogalmazók és felügyelők ura elégedetten mondogatta: „. . . sehol a világon nem lehet olyan úriassan mulatni, mint Pesten!” Mindennapos vendég volt az Új-Világ mulatóban, a hírhedt Király utcai Berger-pincében, meg az Anker Saal-ban, ahol a vidéki kupapeceket fosztották ki előszeretettel, no és a hazárdjáték fellegvéraiban: a Zrínyi-

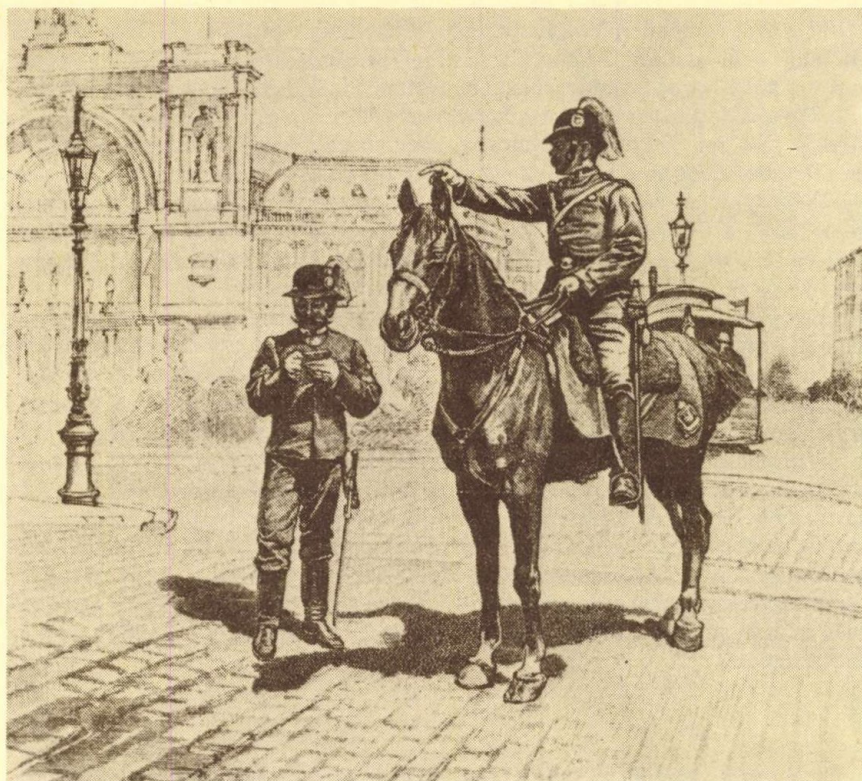
A korrupció királynője

Thaisz Elek, a főkapitány

Intézkednek a rend múlt századi őrei, teljes díszben, paripával, valahol a Baross téren

ben, a Két Pisztolyban, a Vörös Ökörben, a Griffben, ahol esténként a hamiskártyások rendőrbiztosokkal osztottak a hasznon.

Ennél sötétebb bűnök is előfordultak züllött tivornyahelyeken: amikor egyiket-másikat évtizedekkel később lebontották, a pincékben elásott csontvázakat találtak.

Óh, azok a régi szép idők

Hát, igaz, ami igaz, nem volt valami finom, úri hely a kamaszkorát élő főváros. Egyáltalán: felmenőink egymást váltó generációi mindig is tudták a módját itt Pesten, hogy – ha úgy kívánták – szórakozásaikhoz alkalmat, partnert s helyszínt találjanak.

Itt voltak például a sokat emlegetett, hírhedt debardeurbálok. A Király utcai mulatók hozták divatba a félmeztelen felsőtesttel táncoló hölgyeket, hogy aztán a Neue Welt, a Vígszínház helyét elfoglaló szórakoztató nagyüzem újítsa föl a különös divatot. Szépapáink bizony meglehetősen frivol szokásoknak hódoltak, a meztelenség mutatása egyike volt kedvelt szórakozásaiknak.

Persze elmondhatták: volt kitől tanulniuk. Maga Kazinczy mutatta be levelezőtársainak gróf Fekete Jánost – ez még a XVIII. század vége! – aki valóban furcsa egy figura lehetett. A már említett 1790-es budai országgyűlésen tűnt föl az akkor ötven éves főúr, elsősorban azzal, hogy „ezen Dietán Dietai követársai felé fordulva vizelle a házánál tartott tanácskozás alatt. Azt hitte, hogy ami természetes az nem rút. – A Dietai követek előtt felült egy székre, mint a nyeregbe, s a két karját felrakta a szék karjára, anyameztelen, s a komornyikja spongyiával mosta hideg vízzel a nagy melegben...”

Még érdekesebb adat olvasható róla Kazinczy egy későbbi levelében. „Cato elment a Circus Floraeba – írja – de én 1800-ban nem mentem volna a gróf Fekete János által Pesten a Hét Elektor palotájában tartott bacchanálba, ahol 16 pár táncos s ezek közt gróf Unwerth, Unwerthné s a férjhez már mehető leánya, s gróf Fekete Ferenc, a generál fija, meztelen táncolának, minden figelevél nélkül. Az orchester egy firhang alatt zengett, a generál pedig felöltözve s pipázva nézte fíját és a többit.”

„Ferdés közben – teszi hozzá szerzőnk mély megbotránkozással – ezt bizvást, négy szem közt is a szerelem boldog órájában: de hideg vérrrel és cinikus természetességgel – azt már nem!”

Aligha lehetett a szórakozásnak ez a módja egyébként egyedülálló ritkaság akkor. Hiszen másként nem adták volna oda ilyen kétes mulatság céljára Pest egyik legelőkelőbb mulató helyét, a Hét választófejedelemhez címzett fogadót. Még csak annyit, hogy Unwerth gróf a budai és pesti színházak teljhatalmú bérelője volt, divatos ember, akinek persze lépést is kellett tartania a divattal, igazodnia a szokásokhoz. Akár ezért, akár mert maga is divatot csinált, biztosra vehetjük, hogy ez a „bacchanál” más hasonló mulatságok mintájává vált.

Valahogy közelebb volt egykor egymáshoz bűn és erény, a békés polgár és tolvaj, beteg és egészséges; jól kiegészítették egymást a szerelem papnői és a város unalmasan egyforma életet élő polgárásszonyai, a választók és tanácsbeliek, mulatozók és megbotránkozók. Nincs itt helye, hogy a főváros prostitúciójáról akár csak vázlatos képet is fessek – megtette ezt más, s csak ismételni tudnám – de nem álom meg, hogy e másfajta együttélés egy bájos jelenetét – legalább egyet a sok közül – fel ne idézzem.

Hát lehet az erkölcs szigorú mércéjével mérni ott, ahol a cégéres szajhák szervezett csapatokban vonulnak végig az utcákon, s kicsi-nagy, öreg-fiatal, hivatalbéli és abszolút magánemberek érdeklődő sorfala közt indulnak teljesíteni nemmes kötelességüket, a sokéves rítus szerint? Ne értsenek félre: jámbor kötelességről van szó. Ellrich úr, aki német nyelven adta ki Berlinben, 1831-ben A magyarok, amilyenek ők című ígéretes beszámolóját, maga sem tagadja meg másutt, más témák taglalásánál ügyesen titkolt elismerését az ötlet kitalálójától s végrehajtóitól – holott nem volt nagy tisztelőnk . . .

„Szénakaszkálás idején – meséli – Venus Vulgivaga (elbitangolt Vénusz) összes papnőinek személyesen meg kellett jelenniük, hogy a városnak, vagy a tekintélyes tanácsnak tulajdonát képező réteken összehordják a szénát. Hosszú menetben lehet látni ezeket a gereblyével felfegyverkezett hölgyeket, amint a városból kifelé vonulnak. A szemlélő hirtelenében azt hihetné, hogy Árkádiába került – hogyha azok a városi hajdúk, akik jobbról és balról a menetet kísérik, valamint a hölgyeknek éppen nem árkádiai tekintete kegyetlenül nem rombolná szét ezt az álmot . . . Azt gondolom, hogy ezek a kisasszonyok talán meg is válthatnák bizonyos pénzösszegért ezt a személyes szolgálatot, de abban a reményben, hogy ezen az úton is hódításokat csinálhatnak, alkalmuk lévén magukat a világ szemének bemutatni, ezt az alkalmat nem akarják elszalasztani. Szó ami szó, ez a menet rendszerint jelentékeny hosszúságú. Egyikük-másikuk bájai még elbírák a napvilágot és elmés toilette-tel is igyekeznek a férfiak tekintetét magukra vonni, fehér ruhákban jelennek meg, égszínké szalagokkal és hajfürtös fejükön csinos szalmakalappal. Jobbkezükben kecsesen tartják a gereblyét.”

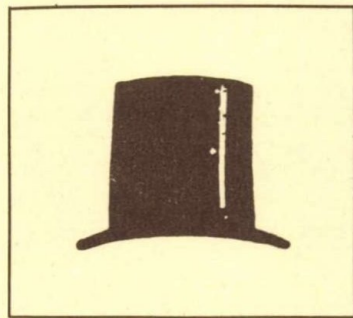
Szerzőnk ezután még pásztorlánykákhöz is hasonlítja a vonulókat, akiket ördögi hajdúk hajtanak rabságba, s hiába várják a szabadító lovagot, pedig bizonynyal meg is ajándékoznák, bár lehet, hogy olyasmivel is, amit annak se teste se lelke nem kíván . . .

E néha kedélyesen, néha otrombán erkölcstelen világ méhéből bújtak elő később a bűnözés új hajtásai, s találták meg tápláló forrásaikat a gyanús kávéházak, a hírhedt lebujok mélyvizében, azokban az „intézményekben”, amelyeket országszerte emlegettek és – legalább kíváncsiságból – jóval többet felkerestek, mint ildomos lett volna.

Ezek azok a mulatók, amelyeknek ellenőrzése nem kis munkát adott volna a rend őreinek, ha ugyan szándékukban állt volna ilyen fölösleges dolgokkal tölteni drága idejüket. Dehát erről szó sem volt. A Thaisz-éra rendőrsége azért kereste föl a fényes vagy homályos, tágas vagy szűkös, elegáns vagy orrfacsaróan szegényes fogadókat, szállásokat és vendéglőket, hogy behajtsa az üzlettársnak kijáró részesedés összegét, vagy hogy kedvére mulasson, mint más közönséges halandó.

Kezdjük a bemutatást a névtelen mulatókkal. Az első helyszín – valahol Pesten – egy előkelő kávéház, amelynek nevezetessége a titkos „játékbarlang”, egy tágas szoba, ahová avatatlan, kívülálló be sem juthat. 1844-et írunk, útikalauzunk kipróbált ember: Nagy Ignác, aki, miután leírja a törzsközönség néhány jellegzetes figuráját, beavat a bankár és bűnszövetkezete titkaiba is:

„Számos igénytelen külsejű, s többnyire buta arckifejezésű naplopó sátorozgat a zöld asztal körül, ásítva, s néha-néha egy pár forintot rakva a csábító kártyákra. Ezeket a banktartó rendszeren fizeti, s mindig megnyerni hagyja, mivel a nyeregményt játék után mindig visszaadni tartoznak, s szerencséjük által a szenvedélyes játékosokat mindig nagyobb tételekre buzdítják, a tapasztalatlan bangókat pedig a játékokban részesülésre bátorítják. Ezenkívül ezen jeladó urak ügyesen tudnak a

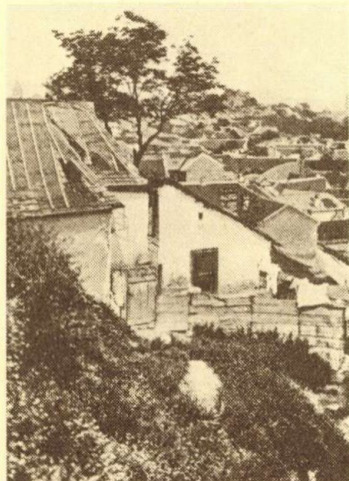

A Singer kávéház díszes hölgykoszorúja az alkalomra vár. Arra, hogy ezen a késői órán betoppanjon végre valaki, aki kalandra vágyik

Tabáni részlet. Ezen a tájon bolyongott útja végefelé Ágai Adolf, aki „Szent Vidocq-ot” hívta segítségül, mikor alászállt a város poklának bugyraiba . . .

játszók kártyáira vigyázni, s midőn például szereiket dörzsölik, köhintenek, felső vagy alsó gombjaikat érintik, s kabátjokat ki vagy begombolják, a banktartó mindig pontosan megérti, hogy hány hét a világ, és mindig nyer. Vannak aztán még magamféle nézők, kik csupán tapasztalásból látogatják meg néha a művelt és tiszteletben álló fosztogatók e tanyáját; vannak, kik fiatal játzók után leskelődnek, s pénzzel kínálgatják őket irtózatossá kamatra, midőn erszényükből a pénz kiapad, vannak bizonyos megnevezhetetlen bűntanyák férfiküldöttei, kik a nyert magukkal csábítják, s néhány óra múlva testben, lélekben megrontva és könnyült erszénnyel bocsátják el, vannak végre, kik a játzók zsebeiből pipát, tárcát, órát s egyéb illy nélkülözhető apróságokat cseppen, mit igen könnyen gyakorolhatnak, mivel az, ki a magas játékba merül, még emberi méltóságáról is megfeledkezik, következésképp azt sem igen venné észre, ha lassanként öltönyeit is levonnák testéről. S épen ezért, mivel itt a lopás olly fölötté könnyű, igen természetes és méltányos, hogy e zsebelők a banktartóknak tetemes bért fizetnek ezen szép mesterségök szabad gyakorolhatásáért . . .

„Szent Vidocq, mosolyogj rám! Ti is, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Lewitschnigg (Ritter von) hordjátok előttem a szöveteket!” – biztatja magát Porzó, alias Ágai Adolf, amikor nekivág a múlt századi nagy magyar éjszakának. Hosszú útra készül. Először a Borjútér (ma: Rákóczi tér) környéki és a Tehén (ma: Kinizsi) utca lebujaiba, a Soroksári (ma: Ráday) utca nyirkos éjjeli menedékhelyeire indul. A Gellérthegy, a Tabán, a prostitúció dunaparti főutcája, a váci temető kriptáiban berendezett találkahelyek is sorra kerülnek. Tartsunk vele, ha egész éjszaka nem kísérgethetjük is. A kocszi végigszánguld a homályos, poros Borjútér melletti sikátoron, és máris célhoz ér, megáll a hírhedt „Bumszti pince” előtt. A sikamlós lépcsőn óvatosan száll alá a társaság – az író, egy építész, egy festő és Hartl úr, a rendőrbiztos. A gazda sokat jelentő hunyorgással emeli meg bojtos kucsmáját, s félremagyarázhatatlan szeretettel veregeti meg a biztos vállát. Bent polkát jár a díszes publikum egy trombitás verkli recsegő hangjára. Semmi hívogató fényesség, tükör, függöny, talmi ragyogás. Minden egyszerű és nagyszerű. Amott egy csepűhajú siheder, kinek füle cimpájában negédesen ragyog az ezüst srófocska, izléssel forgatja a zengő szekrény kilincsét, míg az orchestrum gazdája, egy mondva csinált nyomorék, fekete virginiát szí, s nem veszi zokon, hogy egy hajlott korú, de annál pirosabb arcú kisasszony pihenteti álpúpján gyöngéd karját. Az üres szalonban egy hosszú kabátos, nyakig csizmás gavallér, szájában égő szí-

varral sodorta magával gyors keringésben azon hölgyek egyikét, kiket a „kaszárnya költészete a sívár homok rózsáinak nevez”. A felfedezők hamar továbbállnak. Hívják őket a még ismeretlen kalandok, amelyek mindig izgalmasabbnak tűnnek, mint azok, amelyeket már átélt az ember. Minden élményüket aligha mesélhetem el, de higgyék el, nem csalódtak! A derék Hartl úr társaságában bejárhatták a pokol bugyrait.

Az éjszaka utolsó felvonása a Rácfürdő környékének kulisszái közt zajlik. Az útszéli szerelem piszkos fészkei közt visz el az útjuk. Az egyik házból csetepaté robaja hallatszik ki: „a madame sikkasztáson kapta azt a barna leányzót, aki most rossz magyarral kevert rossz németiséggel, no meg kézzel-lábbal védi becsületét”. Minden ablakból les valaki. „Léha kaczérsággal bugyantva ki olcsó kecséiket a keskenyre szabott fűzővállból”. Egymást érik itt a szerelem és a bor kocsmái. A kettőt együtt mérni tilos. „Ezért sóhajtoznak a mindkét rendbéli vállalkozók is. Mert mit ér a szerelem bor nélkül, s mit a bor, ha nincs szerelem...” Aztán lassan véget ér az út, a pest-budai éjszaka cseppet sem látványos, mégis színes kaleidoszkópja nem kínál több tanulságot. Még egy pillantás a „pecérhalom” mészárszékének nyitott műhelyére, ahol úgy függenek egymás mellett a nyüzött kutyák, mint másutt a birka vagy a disznó, s legördül a függöny.

A szereplők persze nem jönnek ki a kisajtn, hogy megköszönjék a tapsokat. De kinek is jutna eszébe tapsolni?!

Másutt viszont taps is járja. Boldog zsivaly, a tetszés hangjai. Például a Fekete vagy Kormos Redoute-ban – ha éppen nincs tömegverekedés. 1800 körül virágzott ez is, és 1830 körül szűnt meg, s persze a Király utcában működött: „Kivétel nélkül az összes női vendége Phryné volt, a legközönségesebb fajtából” – régi ismerősünk, Ellrich, e híres görög hetéra nevét emlegetve valóban kissé túlbecsüli e pesti széplányok rangját és lehetőségeit. Aztán így folytatja – „A földszinten lévő táncteremhez egy bájos kert szögellett, amelyet a táncba felhevült párok gyakorta felkerestek, hogy ott tetszésük szerinti módon lehűtsék magukat. Ennél a pontnál megbénul minden leírás, ezt a kertet látni kellett, hogy az embernek fogalma legyen arról, hogy milyen mélyre süllyedhet le az ember.” Tudnunk kell a Fekete Redouteről még azt is, hogy csak a férfiaknak kellett beléptidíjat fizetni, a nők ingyen jöhettek szórakozni (pontosabban később és más kulcs szerint számoltak el a mindenkori bérlővel). Végül pedig azt, hogy a már többször emlegetett débardeurbálokat ez a mulató hozta divatba. Az ilyen mulatságokon résztvevő hölgyeknek egyetlen ruhadarabja az arcukat takaró álarc volt, esetleg cipő és kesztyű egészítette még ki a vonzó jelmezt. Ezt a divatot később az Újvilág, a Neue Welt frissítette föl.

Ez a mulató körsétánk utolsó állomása. A múlt század hatvanas éveiben a mai Vígyszínház helyén, hatalmas fátalepek között állt a Tüköry féle sörgyár. Ezek a fátalepeken húzódtott meg a régi Pest-Buda tolvajnépe. Itt tanyáztak télenyáron a zsebmetszők, betörők, rablók kedveseikkel és barátaikkal. A farakások alá barlangokat ástak, itt rejtették el a lopott holmit. Igaz, volt valamiféle „legális” alapja illegális lakóhelyüknek: a fakereskedők és a város csavargói között fennálló titkos szerződés, amelynek értelmében annak fejében túrték meg őket itt, hogy a fát senkinek se engedjék ellopni. S noha ez a szomszédság se előkelőnek, se biztonságot kínálónak nem nevezhető, Tüköry, a sörgyáros mégis úgy gondolta, hogy itt rendezi be a bécsi Colosseum mintájára a főváros első igazi nagyvilági szórakoztató intézményét. Bizarr ötlet volt kétségtelenül – a hírhedt környéket nagy ívben elkerülte addig minden jótét lélek. Őrülnék is tartotta Pesten mindenki a sikeres üzletembert, hogy olyan vidéken, ahol még a fegyveres katonák is csak csapatostul mernek átvonulni – éjjeli mulatót nyit. De megtörtént a csoda. A Neue Welt összes termei – az ötszáz fős nagyterem is – és külön-szobái zsúfolásig megteltek már az első estén. A fiakeresek alig győzték szállítani az érdeklődőket.

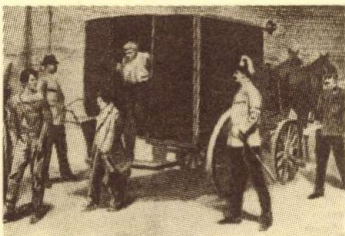
Egy bécsi vállalkozó hamarosan évi 2600 forintért bérbe is vette a felkapott mulatókombinátot. Schottenhauer úrnak ezen kívül a fa-tér őslakói részére is juttatnia kellett valamit, de ez nem jelentett túl nagy kiadást. Bőséges enni-innivaló – főleg az utóbbi – egy kis készpénz, és minden rendben ment. A véd- és dacszövetség szilárdaságán immár semmi sem múltott. Legfeljebb a szeszélyes pestiek kitartásán, akiknek érdeklődése egy idő után lankadni látszott. 1864-ben be is következett minden vállalkozó réme, a csőd. A következő évben azonban új ötletekkel újra lábra állt a Neue Welt. Ekkor elevenítették fel a Fekete Redoute

A rendőrseni módszerei

A zsuppkocsi, munkában...

hagyományait, a táncosnők egy szál álarcban járták a kánkánt. Ekkor szervezték meg a közönség-járatokat, ferencvárosi vagányok kísérték az „iránykonflisokat”, amelyekbe csinos hölgyek invitálták a polgárokat. Szerződtették Mme Antoinette-t, a „dévaj francia énekesnőt”, összeszedték a pesti tánctermekek 120 legszebb táncosnőjét, akik a napi egy forint ötven krajcáros „szupergázsiért” boldogan szegődtek el az Újvilághoz. Sikerült is olyan műsort összeállítani, amilyent addig Pesten még nem láttak. Varieté-különlegességeket is bemutattak. Angol, japán, arab akrobaták léptek föl a fényesen díszletezett színpadon. És valóban, egy ideig megint özönlött a publikum.

Még a Király utcai Berger pince – a legnagyobb konkurens – is megérezte a feltámadást. Hiába szerepelt náluk estéről estére a pesti frivol őskupléval Weichselberg Róza színművésznő (tűzoltóegyenruhában énekelt a Mit der Spritzni in der Hand – azaz: kezemben a fecskendővel című dalocskát), és hiába lépett föl Pignatelli olasz hercegnő, aki midőn családja kitagadta, a főrangú familia címe-rével díszített bádogkoronával a fején táncolt és énekelt a publikumnak, hogy csak úgy recseget száz kilós termete alatt a „félvilágot” jelentő deszkák – egyre többen pártoltak át a tündöklő Újvilág látványosságaitól csábítva. A nagy attrakciók azonban sokba kerültek a tulajdonosnak. Az átmeneti diadalt óriási bukás követte. 1870 körül aztán végleg lehúzták a rolót. A bérlő hazautazott Bécsbe, az épületeket – darabonként – eladták. Kétes hírű lebujok nyíltak itt, törzsközönségük a fatelepek „albérlőiből” verbuválódott. Míg nem a kilencvenes évek elején, amikor a színház építéséhez helyet kellett teremteni, le is bontották Pest egyik leghíresebb mulatóját.

Hát ez volt Pest, ahol olyan „úriasan lehetett mulatni”. Civilnek is persze, de rendőrnek méginkább!

Ami pedig a kítűnő testület módszereit illeti, a dilettantizmus és az erőszakoskodás volt a legjellemzőbb vonása.

Persze nemcsak Thaisz idejében, már jóval korábban is. A Magyar titkokban Nagy Ignác így élcelődik – 1844-et írunk! – a hatóság bűnüldöző tehetségén:

„... Távollétem alatt a nyomozó bizottság is szállásomon vala, Bertók valomását följegyzé, a két pisztolyt megtekinté, s ezzel alkalmasint az egész ügyet befejezettnek tartá, mert ugyan mikép bírná a gyilkost felföldözni, miután még csak a nevét sem tudtuk megmondani? Lehetetlenségre nincs köteleztetés, ez világos és azért nagy igazságtalanságot követne az el, ki itt hanyagságról merészelné szólni...”

Nem volt ritka azonban, hogy maga a rend őre lépett föl erőszakosan. Ágai Adolf, a Budapesti rejtelmek című írásában, mint teljesen természetes eseményt meséli el Hartl nyomozó esetét:

„Ulrichnál vagyunk a soroksári sorompónál. Aranykeretű kép és tükör, márvány asztal, gázfény. Más légkör? Dehogyan az! Itt esett örömdetes találkozásunk Fésűs Danival. Katonaviselt ember aki 960 botütést hurczol a hátán. Barátja, Uhótovics 2000-rel dicsekedett. Ezt szegényt, Hartl kénytelen volt lelőni. Rég vadászott rá, végre megcsípte. Az ép oly izmos mint veszedelmes rabló – ez már az volt – sötét, világítatlan utcába csalta üldözőjét. Iszonyú, szóvalan tusa keletkezett a két athleta között. Biztosunk végre kikaphatta a ficzkóra töltött pisztolyát – s a zsvány egy palánk alatt hörgé ki lelkét.”

Bűnöző és rendőrbiztos értették egymás szavát. És értettek a szóból. Küberer vagy kraut a nyomozás beceneve, jappe a dugáru, passzer az orgazda, sné a fehérmű, jasz a posztókabát, kaul a gyűrű, hipris az őrjárat, kotlódum a kaptány – a múlt század rabló-pandúr nyelvén. Leves vagy csengő? – kérdezi a pesti tolvaj a markecolót. Azaz: pénz vagy óra? A fuksz – aranyat jelent. Piti, kóser, tréfli – éppen azt, mint ma. Kéz – annyi, mint egyenruhás rendőr, vics, ha tapasztalatlan, kezdő. S ha a balhé után a vétkest sitolják, azaz elfogják, jön a meloche bájesz, azaz a dologház, esetleg, ha nem sikerül megszökni – simlizni – a börtön. Volt persze valami kedélyes is ebben a múlt századi börtönvilágban. A nehéz bilincsbe vert rabok gondoskodtak az utcák tisztaságáról, pipaszó mellett hasogatták a fát a Vármegyeház udvarán (ebben az épületben is volt börtön), vizet hordtak, vagy földmunkával bíbelődtek, s a kapu előtt elhaladótól pipányi „száraz füvet” vagy szivarcsutkát kunyeráltak – szabad volt nekik, ha feleztek az őrizetükre rendelt huszárral. A vármegye cifraruhás huszárajának leghíresebbike

kétségtelenül a városszerte Miklósként emlegetett nagyhangú őr volt, akinek ordítása egészen a Ferenciek teréig hallatszott. A harsogó gégét a múlt században borszeszben őrizte az orvosi egyetem bonctani professzora, mint valamiféle anatómiai ritkaságot.

Ilyen kedélyes, de egyben az önkényeskedésnek is tág teret engedő szokásokat s „rendet” örökölt elődeitől az új főkapitány. Azt sem hallgathatjuk el, hogy Thaisz besúgóinak – a hadácsoknak – de tisztviselőinek többsége is a bűnözők közül került ki. Csoda-e, ha nem értették a dolgukat, s ha legfőbb céljuk egész kétes pályafutásuk alatt a pénz harácsolása volt? A kihágások elkövetőit a rendőr-orvos megállapította penzum szerint egyszerűen megbotozták. Az igazság-adag öttől-huszonöt mogyorófpálcáig terjedt, a nők valamivel kevesebbet kaptak.

A bűnügyek nyomozása rendszerint abból állt, hogy a polgári biztosok összefogdosták az ismert rovottmultúakat, bezárták őket, aztán nyolc-tíz napos valla-tás után szélnek eresztették valamennyit, kivéve persze azt, aki esetleg valamit beismert.

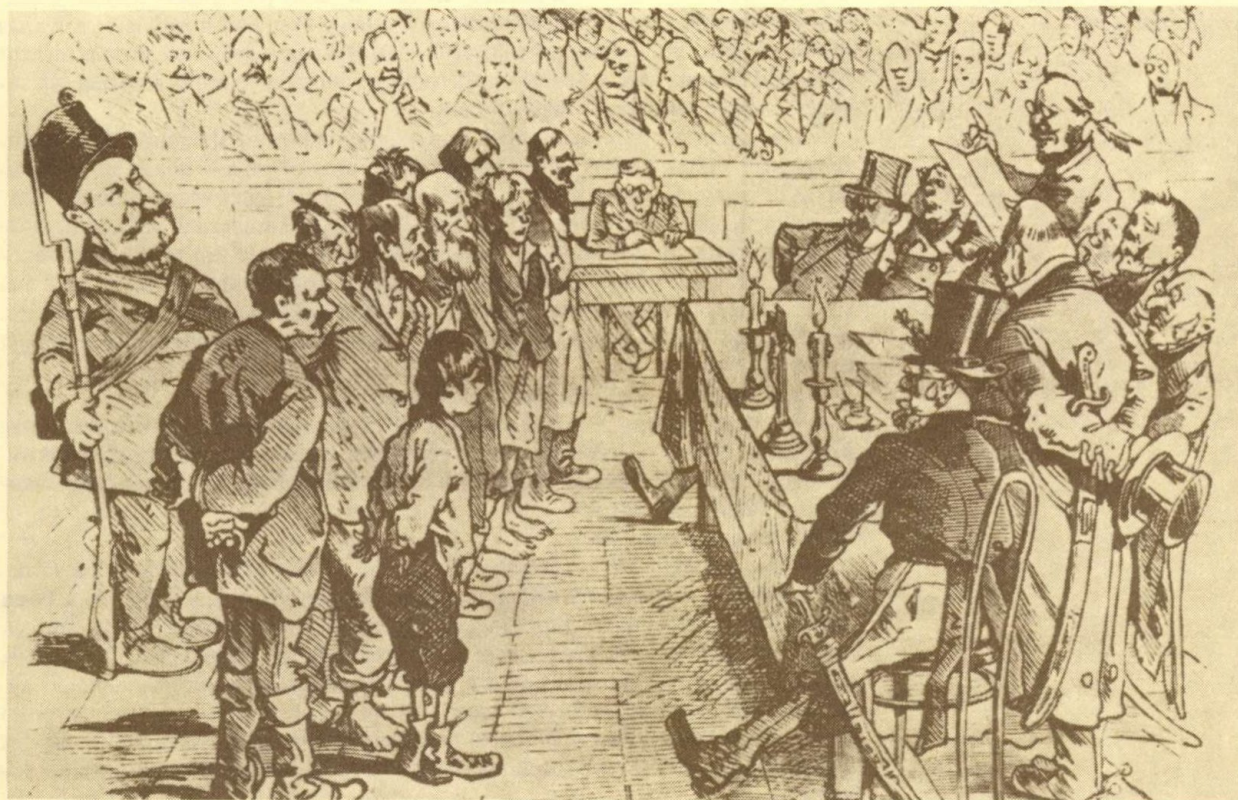
Keményen léptek fel viszont a munkásság szervezkedéseivel szemben. Nem valami közönséges szótekerő mondta ki először a „cucilista” nevet, hanem éppen Thaisz, aki még a szocialista mozgalommal kapcsolatos rendőri jelentéseket tartalmazó dosszién is megörökítette a lenéző humornak szánt leleményt: „Cucilista-ügyek”.

A szervezkedő magyar munkásság egyik agitátorát, az osztrák szocialistát, Raspét, Pesten fogatta el – ez 1869-ben történt – 1871 júniusában pedig Scheu, Peschau és Essl munkásvezéreket tartóztatta le. Frankel Leó is több ízben volt a Hatvani (ma Kossuth) utcai főkapitányság pincéjének foglya.

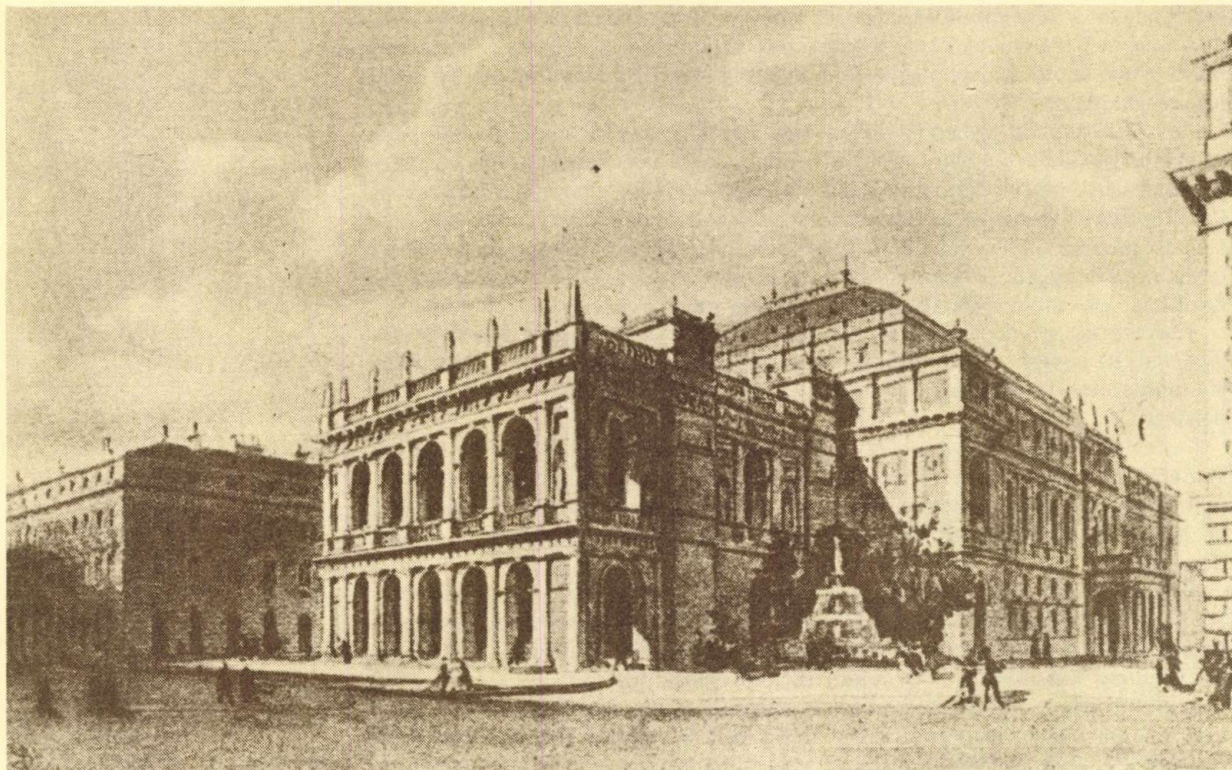
Amikor pedig tüntetésekre került sor, sohasem voltak kíméletek és tapintatosak. Maga a főkapitány is ilyenkor aratta leglátványosabb sikereit. A korszak reakciós irodalmi vezéralakja, Rákosi Jenő is ezt a képet felidézve ünnepli a főkapitányt, aki „bátorságának nem egyszer adta jelét, akkor is, amikor a hetvenes évek elején erősen mozgolódó Internationale elszánt embereivel szállt szembe, egy-két rendőre kíséretével egész tanyákat robbantva szét”. Máshol pedig így ír róla:

„Thaisz Elek, ahogyan én ismerem, egy tipikus magyar rendőrszeni volt. Szerette a dolgokat érdemben elintézni. Kemény, rövid szavú, gyorskezü, határozott. Jó is volt, de szigorú is. Külsőleg acélos, természetes alak volt, de könnyedén,

Az 1872-es „hűtlenségi per” vádlottai bírálk előtti. A Kommun Pesten című korabeli karikatúra rajzolója félreérthetetlenül a rongyosokkal rokonszenvez. A háttérben álló Thaisz Elek elégedetten figyeli a „cucilista ügyek” új fordulatát...

Melyiket a sok közül? Számos terv született az Operaház felépítésére, ez csak mutatvány a választékból, de bizvást föltételezhetjük: a város főkapitánya nem bánta volna, ha egyik változat se épült volna meg. Ő csak ráfizetett...

szinte grációzan ülte meg lovát, mikor az utca hullámozott s neki kellett a torló-dó hullámokat lecsendesíteni."

Ez mindössze kétszer nem sikerült neki. És a második kudarcba bele is bukott. Az ugyanis, hogy felderítetlen bűntények egész sora hirdette a rendőrség tehetetlenségét, mit sem számított. Nem számított, hogy kis híján elszalasztották Majláth országbíró gyilkosait, hogy Beniczky Lajos honvédezredes orgyilkosai soha sem kerültek elő, hogy a kétszáznegyven ezer koronás postarablás tettesei szabadon élvezhették „munkájuk gyümölcsét”, s hogy Pest volt a rablás és tolvajlás mesteriskolája, ahol olyan „egyénségek” járták ki az inaséveket, mint a hírhedt Mansfeld fivérek, akik a Szezei-csatorna megnyitásakor lelopták a perzsa sah süvegéről a gyémántokkal kirakott forgót.

S nem számított, hogy az újságok szinte naponta hírt adtak újabb és újabb botrányokról. Voltak e hírek között gúnyosak, mint amilyen a Munkás Heti Krónika 1879-ben megjelent írása: „... Thaisz urat nem lehet azzal vádolni, hogy nem elég gyöngéd a hölgyek, s különösen ezek kvalifikálhatatlan válfaja iránt, de az mégis szokatlanul megindító, minő humánus érzületről tesz tanúságot a rendőrfőnök úr egy legújabb rendelése. Egy „mama” folyamodott, hogy a VIII. kerületben értékesíthesse kisasszonyait, s ezt a gyöngédlelkű kapitány természetesen megengedte, mégpedig azzal az indoklással, hogy a „mamának” a mamáját kell eltartania...”

Voltak hát ilyen... Csipkelődő ellenfelek.

S voltak gorombák. Például a Cyankali című botránylap, ahol a rendőrség pincéjében elkövetett gyilkosságról, a vesztegető és zsaroló rendőrtisztviselőkről, az írástudatlan írnokok melléfogásairól, a kéjnévtől gyűrűt lopó nyomozóról szóló hírek láttak napvilágot.

Mindez nem számított.

Amikor azonban 1877. december 16-án este és éjszaka elszabadultak a városban a kormányellenes és törökbarát indulatok – az Orosz Birodalom és a Porta között folyó háborúban a közvélemény a törökök mellett foglalt állást, aminek látványos jelét is adta, ahogy erről már egy korábbi történetben is szó volt –, Thaisz Elek főkapitánysága komoly veszélyben forgott. A népgyűlés küldötteit visszautasító Tisza Kálmán kénytelen volt a Sándor palotát kövekkel ostromló tömeg elől a Várszínházon át vezető pincejáraton keresztül elmenekülni, átadva a csata helyszínét a hivatásosoknak. Thaisz lóra ült, de ezúttal lerángatták a lováról.

Kínjában rábeszélte egy a jó szóra hajló ellenzékit, hogy csendesítse le a tömeget. A szónok föl is ült egy titkosrendőr nyakába, hogy jobban lássák, ám a próbálkozásokat szó szerint elsodorták az események. Csak a katonaság tudott úrrá lenni a káoszon. Jekelfalusy, miniszteri osztálytanácsos másnap így vigasztalta a kudarcot vallott főkapitányt: „soha sem álltál oly közel a letartóztatáshoz, mint az elmúlt éjszaka”.

Aztán, újabb hét esztendő múlva bekövetkezett a végzetes utcai tumultus. Az Operaház ünnepélyes megnyitására készült a két város. Nagyszerű eseménynek ígérkezett, izgatott várakozás előzte meg. A kétes hírű Hermina-terti zsibvásár helyén emelkedő nagyszerű palotát a Sugár út ékességeként emlegették. Lelkes és feszült hangulat töltötte el az avatásra gyülekező utcai közönséget. A rendőrség persze minden igyekezetével azon volt, hogy határt szabjon e spontán és tolokodó izgalomnak. Sorompóként kitartott rudak közé kényszerítették a hivatlan vendégeket, toporzékoló lovakkal ijesztgették őket – mindhiába. A tömeg keresztültört a kordont, előzönlötte az épület körül szabadon hagyott teret, sőt betódult az előcsarnokba is. Akkor már elkezdődött a díszelőadás. S miközben a zenekar a Bánk Bán nyitányát játszotta, a fényes lépcsőházban új akcióba kezdtek a rend őrei. Thaisz személyesen is belevetette magát az egyenlőtlen küzdelembe. Ő bottal, „munkatársai” kardlappal igyekeztek jobb belátásra bírni a nemvárt látogatókat. Persze kitört a pánik. Egy gazdag péket a tömeg halálra taposott. A sikoltozás, a pokoli zaj behallatszott a nézőtérre, s felfigyelt rá a díszpáholyban helyet foglaló király is. Rosszallása elindította a lavinát.

És mintha fölhúzták volna a zsilipeket, megindult a lebukások áradata. Ahogy elkezdődött, az akár az egész Thaisz-éra szimbóluma lehetne. Isten tudja, hogy és miként, bekerült a kapitányságra egy tisztességes fiatalember, Minorich Albert fogalmazó. Valahogyan meg kellett tőle szabadulni. A korrupt rendőrök és az alvilágot képviselők egyik üzleti összekötője Tauber Leó, ügyvéd (a rendőrséget ostromozó Cyankali szerkesztője) szervezte meg az akciót. Megbeszélte az éppen kihallgatás előtt álló Schneider Mór kávéssal, hogy kiabálni kezd, miután bevezették az irodába: – Ne pofozzon! Ne üssön! Így is történt. Tauber, Schneider felesége, és egy „tanú” berontott a szobába, és „tetten érte” Minorichot. Föl is füg-

Tauber,
az igazság bajnoka

gesztették állásából, de ő sem volt rest, beadványt készített, amelyben leleplezte főnökeit. Elsősorban a bűnügyi osztály vezetőjét, Somogyi rendőrtanácsost, akit tanúsága szerint rendszeresen megvesztegettek, s aki hamiskártyásokkal, betörőkkel állt kapcsolatban. Sokan jelentkeztek vallomásra. Egy tolvaj például azt állította, hogy azért tartóztatták le, mert nem akart tovább lopni a rendőruraknak. Karádi József kereskedősegéd pedig elmondta, hogy amikor szabadon bocsátották a vizsgálati fogságból, óráját, készpénzét hiába kérte vissza, kipenderítették a kapitányságról. Naponta újabb és újabb rendőrtisztviselőket függesztettek föl állásukból. Tisza Kálmán miniszterelnök egy parlamenti interpellációra válaszolva „igazságos” vizsgálatot ígért:

Olay Szilárd: „... az államrendőrség főnöke s a főkapitány együttvéve felelősek mindazokért a hajmeresztő botrányokért, melyek az államrendőrségnél napvilágot láttak... A fővárosban minden boltos és minden kofa és minden szatócs és minden vendéglős tudja azt saját tapasztalatából, hogy a rendőrség zsarol... erkölcstelen, korrumpált, kerítőnőkkel és orgazdákkal összejátszik, durva és tudatlan.”

Tisza Kálmán: „... semmiféle ok, amiért én Thaisz Elek főkapitányt kíméltem volna, vagy kímélném, nincs... de megvárom a vizsgálat eredményét.”

És most már gyorsan peregnék az események. Miniszteri biztos költözik be a Hatvani utcába, a Thaisz Elek melletti szobába. A főkapitány három hónap szabadságot kér „megrongált egészségének” helyreállítására. Elutazik. Aztán visszarendelik kihallgatásra. Végül „kegyelemben” elbocsátják. Teljes nyugdíjjal, szépen, csendben. A Borsszem Jankó közrendőre, Mihaszna András az egyetlen, aki sajnálja a történeteket:

„... Csurgóra áll most már az én bajszom,
Mert elmegy a feő kapitány: Thaiszom.
Tudom én, hogy rőndnek muszáj lönnyi,
De már ilyet még se szép volt tőnnyi!”

Ettől kezdve visszavonultan él. Asztmája elhatalmasodik, szívpanaszok gyöttrik. Hosszú hónapokat tölt különböző fürdőhelyeken, pihenni pedig a máriabesnyői kapucinus barátok kolostorába jár – ki tudja, miféle ködös kapcsolatok jóvoltából. Aztán 1892. augusztus 14-én Veldesből, a kellemes ausztriai fürdőhelyről befut a hír: a nyugalmazott főkapitány 72 éves korában meghalt.

Nagy tömeg búcsúztatta a Kerepesi úti temetőben, díszruhás lovasrendőrök álltak sorfalat a ravatalozónál, Pekáry József főkapitányhelyettes és Alkér Gusztáv alpolgármester képviselték a gyászoló hivatalokat. A tanács a Deák mauzóleumhoz vezető út jobb oldalán jelölt ki számára dízsírhelyet.

***

A Világ 1923. december 16-i számában jelent meg Fodor Tamás riportja. Reich Fánit, azaz özvegy Thaisz Eleknét kereste fel Váci utca 79. szám alatti pazarul berendezett lakásán.

Libériás inas vezette be a rokokó divatja szerint berendezett szalonba, ahol már várta egykor híresen szép és hírhedt vendéglátója, előkelő, gazdagon díszített fekete selyemruhában, aranykeretes cvikkerrel az orrán – nyolcvannégy évesen.

Hát nem feledkeztek még meg rólam?! – sóhajtott fölcskillanó szemmel, s persze németül, mert magyarul mindig is fölöslegesnek tartotta megtanulni.

Aztán elérzékenyülve mondogatta: – Mein Kind... Azok szép idők voltak! Nem is jó visszagondolni az egykori szép napokra. Más világ volt! Más volt a rendőrség. Polizei! Most már öregasszony vagyok. Minden olyan régen volt. Nicht war? Nem is emlékszem semmire. Mindent, ami volt, el akarok felejteni!

Mindent el akarok felejteni...

XI. A Gregersen „saga”

– Egy Strand nevű falucskában – Norvégiában – született a nagyapám, 1824-ben. Tizennégy éves volt, amikor édesapja – megöregve – új asszonyt hozott a házhoz. A kiskamasz nem fért össze a mostohájával. Elhatározta, hogy kitanulja az ácsmesterséget. A „szomszédban”, Dániában szegődött el egy mester mellé. Remekét – a koppenhágai régi városháza egyik díszesen faragott ablakeretét – még ma is mutogatják az idegenvezetők. Innen aztán tovább vándorolt Németországba. Itt tanulta ki az építészetet. Aztán Prágába ment. Pontosabban mentek, mert akkor már harmadmagával vándorolt. Innen Bécsbe vitt az útjuk. Ez 1847-ben történt.

Hát kérem! Föladták a nagy utazóládákat – abban volt minden vagyonuk – vasúton. Rendben meg is érkeztek a csomagok Bécsbe. Két társának mindene megvolt. De amikor Gulbrand kinyitotta a maga ládáját, hát a holmija helyett köveket talált! Ott állt egy szál ruhában, néhány fillérrel a zsebében. És akkor azt mondta: ha már így jártam, itt maradok! Akkoriban kezdődtek az első magyar vasútépítések. Egy olasz mérnök, Tallachini szervezte a vállalkozást. Hozzá szegődött. Hidat kellett építeni a Vág völgyében. Kitűnően vizsgázott a munkájával, de akkor – hiszen tudja –, kitört a negyvennyolcas forradalom. Mindjárt be is állt honvédnak, utásznak...

Helga néni, a budai hegyek lábánál lapuló evangélikus szeretetotthon lakója jócskán túl van már a nyolcvanon. A negyvennyolcas Magyarországon gyökeret vert norvég ácsmester, Gregersen Gulbrand legfiatalabb élő unokája évtizedeket töltött a Lónyay (ma: Szamuely) utca 29. sz. alatti családi palotában. A nagyapa annak idején szülőhazájából hozatta a gazdagon faragott faburkolatok anyagát, a vörösfenyőt. Lotz Károllyal festtette meg a szalon mennyezetét díszítő freskókat. Akkoriban – az 1870-es években – már jócskán tellett arra, hogy a nagy családnak szánt egyemeletes házat luxuskivitelben építtesse föl.

Gregersen Gulbrand a honvédsereg IV. mérnökcsoportjának tisztjeként járta a frontokat. Világos után – immár magyar hazafiként – sokezer társával együtt menekülni kényszerült, és csak 1850 telén jött vissza Magyarországra. Neve először a vác-pozsonyi vasút vállalkozóinak listáján tűnik fel, 1852-ben. Ezzel a nagy-szabású építési munkával kezdődött Gregersen töretlen ívű karrierje. Hamarosan Pest legtekintélyesebb polgárai közt tartották számon, és rá is szolgált az elismerésre, amiben részesült. Életútja tipikus példája annak, hogy miként vált társadalomformáló erővé az ország fejlődésének ebben a kiegyezést megelőző és követő néhány évtizedében az „ipari szorgalmatosság”, s hogy azok a tehetséges és szorgalmas férfiak, akik a nemesség büvöletében élő Magyarországon büszkén vallották magukat egyszerű mesterembereknek, végre ezen a tájon is kivívhatták maguknak az őket megillető tiszteletet és megbecsülést.

A családi legendák, a „Gregersen-saga” meséi szerint a messziről jött férfi mindent tökéletesen megtanult új hazájában, amire csak szüksége lehetett az ipari és az üzleti életben; egy valami azonban kifogott rajta: a magyar nyelv. Képtelen volt megtanulni, pedig nagyon igyekezett. Irodájában fekete tábla állt minden nap más, megtanulandó szavakkal. A szavakat be is magolta becsülettel, de egész életében „kerékbe törte” választott nemzetének anyanyelvét. Pedig akkor, a múlt század második felében ez bizony már egy kicsit szégyellnivaló dolog volt. Két emberöltő alatt magyarrá vált a város, és immár mindenki furcsának találta azt, ami nem is olyan régen még természetes volt. Pedig bizony maga Pest-Buda is nehezen tanult meg magyarul.

Néhány „nyelvlecke” tanulságosan illusztrálja ezt a folyamatot.

Gulbrand, az ács

Az anyanyelv egyetemei

1790 nevezetes év a magyarság történetében. Ebben az esztendőben halt meg a császár, II. József, aki halálos ágyán hozzájárult, hogy a koronát és koronázási ékszereket hat évi távollét után újra hazaszállíthassák. A kalapos király halálhíre és a korona egyszerre érkezett a fővárosba (a halálhírt csak később hozták nyilvánosságra, hogy a gyász ne zavarja meg az ünnep fényét).

Nevezetes év 1790 azért is, mert a más húrokat pengető új király, II. Lipót, ebben az évben – hosszú idő után először – ismét Budára hívta össze az országgyűlést. Érthető hát, hogy fölbuzdultak a nemzeti érzelmek, s hogy ennek Buda és Pest polgárai, ahányszor csak alkalmuk nyílt rá, tanújelét is adták. Először mindjárt február 24-én, amikor a palotába gyűlt sokadalom előtt Zichy Károly országbíró fölnyitotta a koronázási ékszerek ládáját. Azaz csak fölnyitotta volna, de nem boldogult a zárral. Zavarában másik kulcsot kért, németül. (Ez utóbbit nem zavarában tette, az arisztokrácia anyanyelvén szólalt meg.) Kegyelmes Uram! – szólt oda Zichynek az egyik jelenlevő – Nem német korona az, nem tud németül. Próbálja Excellenciád magyarul, s úgy szóljon hozzá, majd kinyílik!

Az országbíró most már magyarul morfondírozott a makacskodó kulcs dolgában, folyvást matatva a zárral, ami – csodák csodájára, s a jelenvoltak nagy derűtségére – végül is engedett. Kinyílt a magyar szóra . . .

És eljött június. Gyülekezni kezdtek az országgyűlési követek. Új divatláz tört ki a fővárosban, aki csak tehetett, magyar ruhára cserélte németes szabású öltözkét. S mikor a Diéta megnyitása után az urak az erre az alkalomra deszkával borított utcákon ünnepi istentiszteletre indultak, a sorfalat álló polgárok többsége zsinóros atillában, „aranyos magyar öltözetben” díszelgett. A templomajtóban pedig a rezesbanda alkalomhoz illő magyar nótával köszöntötte az érkezőket, teli tüdővel fújva a „Hol lakik kend komámasszony? Keresztúrba!” fülbemászó dallamát. Más nemzeti muzsikát ugyanis nem tudtak játszani a derék sváb trombitások . . .

Fél évszázaddal a budai országgyűlés után a negyvenes évek elején történt, hogy Falk Miksa, a Pester Lloyd későbbi híres szerkesztője kisdíákként sajátos álláshoz jutott. A régi lipótvárosi templommal (ma a Bazilika áll a helyén) átellenben lakott saját házában Glückswerth Mihály, a tekintélyes pesti választópolgár. Német földről érkezett elsőgenerációs hazafi volt, egy szót sem tudott magyarul, de rajongott Magyarorszáért, főleg Kossuth Lajosért, és csak azt sajnálta, hogy annak Pesti Hírlapját nem olvashatja. Falk apjának jóbarátja volt

„Nemzeti bál” az Európa szálló nagytermében. A magyarságukra ébredt polgárok büszkén feszítenek a díszes atillában

Glückswerth, s kvaterkázás közben sütötték ki a nagy ötletet: a kis legényke jó lesz tolmácsnak, hiszen mindkét anyanyelvet jól beszéli. Eleinte kissé nehezen ment a dolog, de az ambiciózus fiatalember egyre jobban belejött, és néhány hét múlva már folyékonyan olvasta föl Kossuth Lajos írásait a magyar lapból – németül. Az öregúr időről időre fizetség gyanánt egy pár rőf posztót ajándékozott műfordítójának: nadrágra, kabátra. Persze, hazai posztót.

A negyvenes évek elején-dereán egyébként magyarosítási láz tört ki Pesten, tanúi voltunk ennek már Gschwindt cégtáblája ügyében, akinek nevével nem tudott megbarátkozni az újságíró. Ekkoriban történt az is, hogy ételeket és italokat kereszteltek át a „nemzeti ízlés” nevében. Egy hirdetésében Werzák Károly, a Kávéforrás tulajdonosa (az egykori Fürdő – ma József Attila – utca elején volt ez a nevezetes intézmény) „tisztelettel ajánlja „Nemzeti puncsát”, mely a közkedvességű amerikaiaknál kedvesebb zamatú”. Az Életképek pedig azt adja hírül, hogy Patachich vendéglőjében, a Hatvani utcában (ma: Kossuth Lajos utca) a többi között „Lendvai szelet, honi vagdalt, védegyleti szelet, Szathmáriné borda, Kossuth szelet, Wesselényi-csillag” kapható . . .

Csoda-e, ha a német szót már csúfolják is? A Vigadó álarcosbálján elhangzó párbeszédet így idézi olvasóinak a Pesti Divatlap tudósítója:

Első maszk	: i kenn di	(Ich kenne dich – ismerlek)
Második	: i á	(Ich auch – én is)
Első	: Dein Namen kenn i á	(a neved is ismerem)
Második	: i á	(én is)

A jegyzetíró a gyengébbek kedvéért hozzászeli: „az ilyen maszkok számbábort ölthetnének magukra”.

A német beszéd, német föliirat közmegvetés tárgya. A budai német színház bérlője, Huber 1844 körül Flóra-ünnepséget rendezett a Horváth kertben, és hiába világította ki vörös és zöld színekkel a Willkommen (Isten hozott) feliratot, a lelkes és tettekre szomjú ifjúság parittyákkal intézte el véglegesen és visszavonhatatlanul az alkalmatlan ötletet.

Ha mulatság, legyen magyar! És akkor az elismerés, a siker nem marad el:

„Örömhír lelkesebb magyarok számára. A hosszú farsangot fővárosunkban részvények útján eszközözlendő

NEMZETI TÁNCZVIGALOM

zárandja be, melyen nyelv és öltözet kizárólag magyar leend, s magyaron, lengyelen és francián kívül semmi egyéb táncz nem fog lejtetni: – Csak hiába, végin csattan az ostor! – Él magyar, áll Buda még!” – lelkesedik 1847-ben a Pesti Divatlap.

1847-ben zajlott le az az ünnepélyes keresztelő is, amelynek köszönhetően a budai hegyvidék csúcsai, völgyei magyar nevet kaptak.

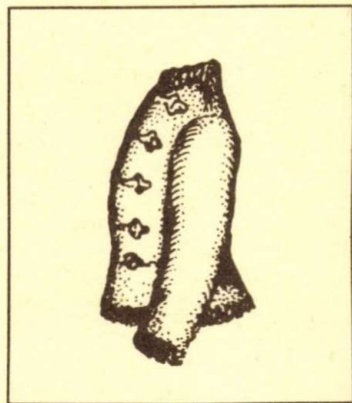
Június 19-én rendezték a ceremóniát, Döbrentey Gábor lelkes magánvállalkozásának megkoronázásául. Buda határát szerette volna történelmi eseményre utaló magyar nevekkal felékesíteni. Évek hosszú során át kutatott a levéltárakban, s járta a dűlőket, hegyeket, táblákkal jelölve meg az egyes pontokat; a javasolt új névvel ellátott táblákkal.

Magára a hivatalos keresztelőre már a budai tanács jóváhagyó határozatának birtokában került sor, amely egy nappal korábban törvényesítette az új elnevezéseket.

A Zugliget svábhegyi oldalán levő ún. Vadászdudvarban gyűlt össze a közönség – mégpedig szép számmal –, hogy tanúja legyen az eseményeknek. Déli egy óra-kor Erkel Hunyadijának nyitányát játszotta el a kirendelt zenekar, majd az egész társaság fölsetált a Tündérhegynék keresztelt (akkor még Himmel-nek hívták) gyönyörű kilátású hegyoromra, ahol Döbrentey röviden összefoglalta az előzményeket, majd egy városi jegyző felolvasta a jóváhagyott neveket. Ezután a díszvendégek százötven fős ebéden ünnepelték meg a ritka eseményt, ahol persze többen pohárköszöntőt is mondtak, és ha már belejöttek, késő estig mulattak. A hegyrészek tulajdonosai ünnepélyesen megígérték, hogy márványlapba vésve birtokukon is elhelyezik az új neveket, végül zenés kísérettel hazavezették a nap hőseit, Döbrentey Gábort, akinek előbb meg kellett ígérnie, hogy ezt a napot minden évben nyilvános nemzeti mulatsággal ünnepli meg.

Bár a nevek egy része nem gyökeresedett meg, többségük ma is él, s így a vállalkozás kétségtelenül megérdemli az utókor figyelmét:

Rézmál, Szemlőhegy, Vérhalom, Mátyáshegy, Árpáadorom, Törökvész, Pasaré, Nyék, Kurucles, Bátorhegy, Bátoralja, Ferenchalma, Virradó, Pozsonyi

hegy, Vajdabérc, Virányos, Mátyáscsorgó, Tündérhegy, Hunyadi-órom, Isten-hegy, Hajnalos, Táboros, Vezérhalom, Bélakút, Nándorkút, Svábhegy, Német-völgy, Sasad, Sashegy, Kelenföld, Kelenbérc, Előmél, Csillebérc, Dobogó, Őr-söd, Kőérberek, Petneházy rét, Szépvölgy, Csatárka, Zöldmál, Pálvölgy, Kút-völgy, Farkasvölgy, Mártonhegy, Orbánhegy, Naphegy, Vigadomb, Gazdagrét, Hosszúrét, Madárhegy, Határret, Spanyolrét, Péterhegy, Őrmező, Istenkút, Me-ződomb. Íme a teljes névsor.

Néhány név indoklásából azt is megtudhatjuk, hogy Döbrentey névötleinek ihletője a történelem: „Svábhegy, mely Budaváros, az Istenhegy és Pasarét kö-zött áll és eddig Kleiner Schwabenberg név alatt ismertetik. Fenn tartatik neve az itt táborzott svábokról. A lotharingiai herceg 1686. évi szeptember 2-ik napján esti hat órakor ágyút süttetvén el, Budának utolsó megrohanására és elfoglalásá-ra adatott volna jelt” . . .

„Szemplőhegy – az eddig volt Josefhegy helyett, mert a hagyomány és a létező tények útmutatása szerint Buda utolsó ostromlása alkalmából a roppant hadse-reg éjszaki részének főhelye, őr és szemlés helye volt” . . .

„Törökvész – eddig Rochusberg – Szulymann nagyvezér háromszor kísértette volna Budavár védseregét szaporítani. A janicsár csapat keresztény kard alatt ve-szett vala el – ezen nevezetes esemény emlékezetének fenntartására az említett elnevezés szolgálnd” . . .

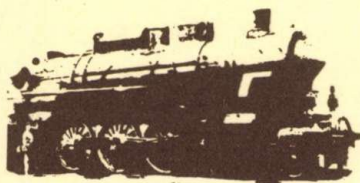
„Kurucles (eddig Maxengraben). E völgyes tájakba leskelődtek II-ik Rákóczy Ferenc hadához tartozott kuruczcsoportok, melyek e város lakóit hosszabb ideig zaklatták” . . .

Végezetül még egy jelenet, pár sornyi idézettel egy pesti jogászfű naplójából: Társaságban, úri társaságban néhány élteesebb hölgy csempülni kezdi a magyaros ruhát. A jelenlevő három ifjú jurátus azonnal bejelenti, hogy mindhárman elké-szítettik – csakazértis – az új viseletet. – És fel is merik venni? kérdi incselkedve egy ifjú hölgy. Egy csókért igen! hangzik a válasz. Ennyi az előzmény. És most jöjjön a folytatás:

„Szép őszi nap volt. Dél tájban a váczi utca tarka hullámvegyülete közt há-rom jogász haladt, szép magyar ruhában, kócsagos kalppal. Aczél sarkantyú-jok síró csengése fel-fel riasztja a sétálók nesztelen lépteit – szarkasztikus mosoly, kicsinylő arcfintorítás, csípős megjegyzések, magasztaló szavak, újraébredő honfiérzelem áldó hangjai – de mindenütt csodálkozás, majd bámulás kísérik lépteink” . . .

Az ifjú hölgynek be is kellett váltania hát ígéretét: „Óh e csók! megcsendült sarkantyúm örömeiben, s az ősapák vérét érzem keringeni dagadó ereimben!” . . .

Azt kérdezik, mi abban a különös, hogy valaki magyar ruhában jár? Igaz. A dátummal illetet volna kezdenem. Ez a pár sor nem az 1840-es évek derekán ke-rült papírra, s nem is az önmagára ébredő, magát immár végleg magyarnak valló Pest-Buda megszületésének hajnalán, a budai Diéta idején. Nem, sokkal később. 1860-ban. Amikor újra föltűnt és valakinek érezhette magát, aki vállalta és de-monstrálta magyarságát. Azt most ne firtassuk, hogy jurátusunk gesztusának megszületésében mennyi része volt a hazaszeretetnek, és mennyi a beígért juta-lomnak. Elvégre a fogadás tárgya is árulkodhat őszinte indulatokról.

Vasút-hadművelet

Gregersen Gulbrand, akinek nyelvtanulási kálváriája apropójából földéztük ezeket a történeteket, maga is járt abban a cipőben, amiben az utolsó történet hő-se. Egy esztergomi mészárosmester leánykájának, Sümegh Alojsiának udvarolt. Nem tudom, milyen nyelven kérte meg a kezét, de meghallgatásra talált. Tizen-nyolc gyermekük született, öt fiú és hat leány érte meg a felnőttkort. Hugó, Nils és Ödön apjuktól örökölték hivatásukat – építési vállalkozók lettek. Az egykori Kétnyúl (később Lónyay, ma Szamuely) utcában levő fűrésztelep irányítását is ők vették át a családfőtől, aki hatvanégy évesen, 1888-ban vonult vissza az üz-leti élettől.

A két fiatalabbik fiú közül Béla erdész lett. Endre pedig jogász. Harminc éven át volt Norvégia magyarországi főkonzulja. A szülői házban, a ma is álló szép kis városi palotában működött a konzulátus.

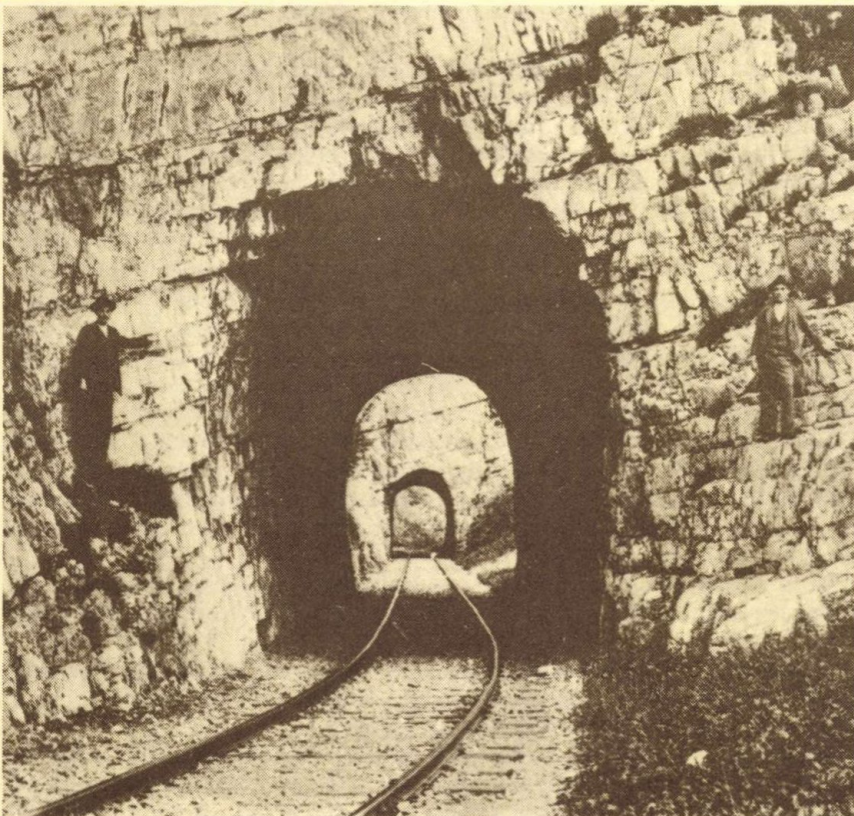
Ez a ferencvárosi vidék volt a család birodalma. Itt, az üzem környékén – ame-lyet egyébként Gregersen a hatvanas évek végén vásárolt meg Luczenbacher Pál-

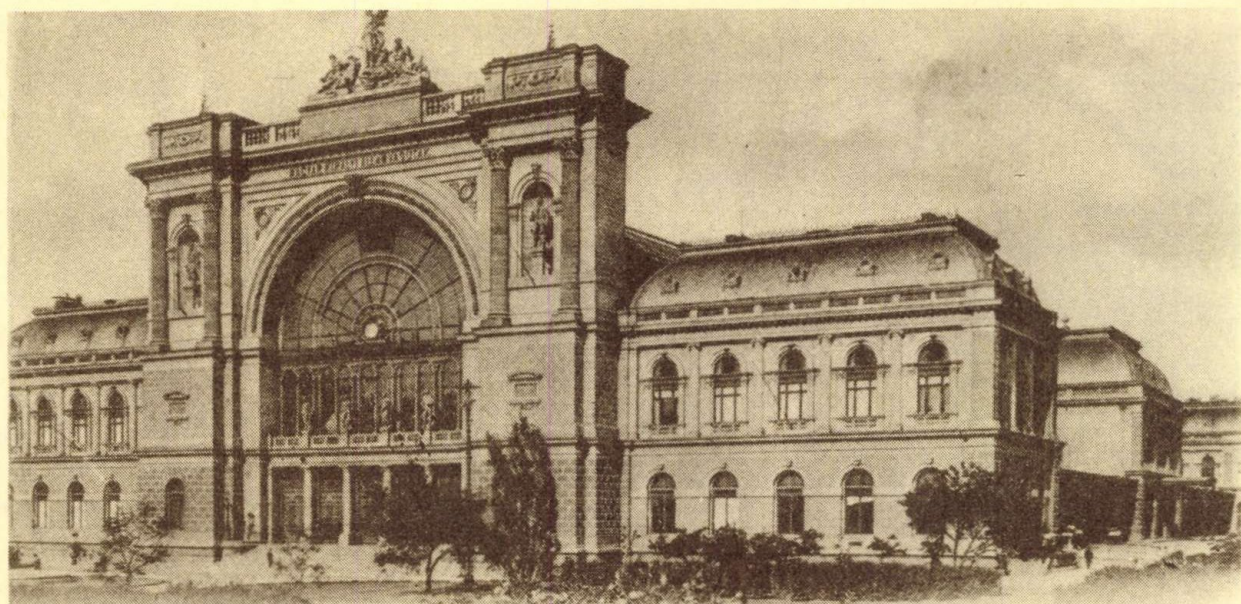
Székely-Kocsárd állomás *on székelyk. út.*

tól, a kor másik nagy faiparosától – 1910-ben, a család fő halálának évében már két tucat ház és telek szerepel a nyilvántartásokban a családtagok vagy a cég nevében. Volt aztán telkük, házuk a mai XIII. kerületben a Váci út és a Hungária körút kereszteződésénél és főleg a Dráva-Vág-Kárpáti-Pozsonyi utcák négyszögében. Ez utóbbi lett volna a bázisa egy érdekes vállalkozásnak, amely azonban csak rövid ideig bizonyult életképesnek. Gregersen 1868-ban kezdett azzal a tervvel foglalkozni, hogy egy fűrészüzemet épít ide. El is készült vele még abban az évben: „Pesten a Margit-sziget orra átellenében a Dunapart szélén egy gyaluló, fűrészelő és egyáltalában asztalos és ácsmunkálatokat készítő gőzgyár állíttatott fel. Hogy pedig ezen üzemhez szükségelendő fenyő és egyéb fa-szálak a Dunáról kényelmesebben a gyárba felvontathassanak a magas partról befelé a Dunára mintegy 50–60 öl (kb. 100 méter) hosszú, cölöpökre felállított kétirányú vaspá-

Anina, vasúti alagút

Központi pályaudvar. — Centralbahnhof.

Budapest.

Cím: Poelmányi útca 19
Schmidt Edgar, Dresden - Budapest
II. emelet: 15.

4823 b

Központi Pályaudvar

lya építtetett, melyben a fa-szálak kis kocsik alkalmazásával egyenesen a Dunáról lovakkal a gyárba felvontatnak.”

Nem tudjuk pontosan, miért – talán akadályozta a hajóforgalmat? – ez a gyár hamar megszűnt. Egyike azoknak a ritka eseteknek, amikor a vállalkozó kedvű iparos kudarcot vallott. Mert egyáltalán nem ez volt jellemző a tevékenységére, amelynek minden állomáshelyét vagyonban és tekintélyben gyarapodva válthatta fel egy újjal.

Lapozzuk át képzeletben a gondosan vezetett üzleti könyveket.

Az ötvenes évek legelején Gregersen Pozsony környékén épít: vasutat Esztergom és Érsekújvár között, hidakat a Vágon, az Ipolyon. 1857-ben a Tiszavidéki Vasút vállalkozóinak egyike. Szolnok környékén tevékenykedik. A szolnoki vasúti fahíd és az azóta szintén lebontott szegedi vasúti híd is az ő munkája. Ezután Erdély felé tolódik el a vállalkozások súlypontja. A hetvenes években a Keleti Vasút munkálatainál találkozunk a nevével: a Kolozsvár-Kocsárd közötti vonalszakaszt építi. Úgy látszik, jól jövedelmezett ez az üzlet: még a hetvenes évek vége felé is itt találjuk: Gregersen a Brassó-Tömös vonal építésének fővállalkozója.

Hogy fogalmat alkothassunk arról, milyen hatalmas feladat volt egy ilyen, esetleg évekig tartó munka szervezése és igazgatása, néhány számot idézek, amelyek egyúttal a kor vasútépítési tevékenységének méreteit is érzékeltetik. Az Erdély szívéét az országhoz kapcsoló vonal építésén 1877 első felében Gregersen harminchétezerrel is több munkást, majd tizenötezer kézművest, közel tízezer fogatot foglalkoztatott. Az év második felében még ezek az igazán impozáns számok is egy nagyságrenddel megnöttek: kétszázhuszonháromezer „községes munkás”, majd százhuszezer kézműves, több mint harmincezer fogat, többszáz gép dolgozott az építkezéseken.

Hogy ez mekkora embertömeg? A szabadságharc honvédseregének teljes létszáma nem érte el a kétszázezret. Világosnál pedig harmincezren tették le a fegyvert...

S miközben épülnek a vasútvonalak, hidak egész sorát tervezi meg, amelyeket közvetlen irányításával építenek föl Zákány mellett a Tiszán, Verőcze, Huszt, Szatmár mellett az Ungon, a Kőrösön, a Latorcán.

„Indóházak” is születnek a vaspályák mentén: Gregersen munkája a hatvani pályaudvar, a déli vasútvonal első budai pályaudvara. Részt vett a Nyugati pályaudvar építésében. A központi indóház – vagyis a Keleti – teljes épülettömege

is máig azon a hatalmas vörösfenyő cölöp-erdőn támaszkodik, amelyet annak idején a jeles norvég ácsmester irányításával kalapáltak bele a laza szerkezetű talajba.

Nem illik megfélekednünk az egykor híres műszaki alkotásnak számító budai vasúti alagútról sem, amelyet az 1850-es években fűrt a Naphegy szikláiba Gregersen Gulbrand. A néhány percnyi sötétség a Déli pályaudvartól a Kelenföldre felé tartó vonat utasainak hétköznapi élménye. Megépítése azonban annak idején korántsem volt hétköznapi műszaki teljesítmény.

Energiájából arra is futotta, hogy egészen másfajta középületek díszítő asztalosipari feladatait is vállalja: a Népszínház – már Nemzeti Színházként bontották le a hatvanas években – és az Operaház belső faburkolatait, díszes bútorzatát is Gregersen műhelyeiben faragták. Akárcsak az 1945-ben elpusztult Roosevelt téri Lloyd palota berendezéseit, belsőépítészeti elemeit.

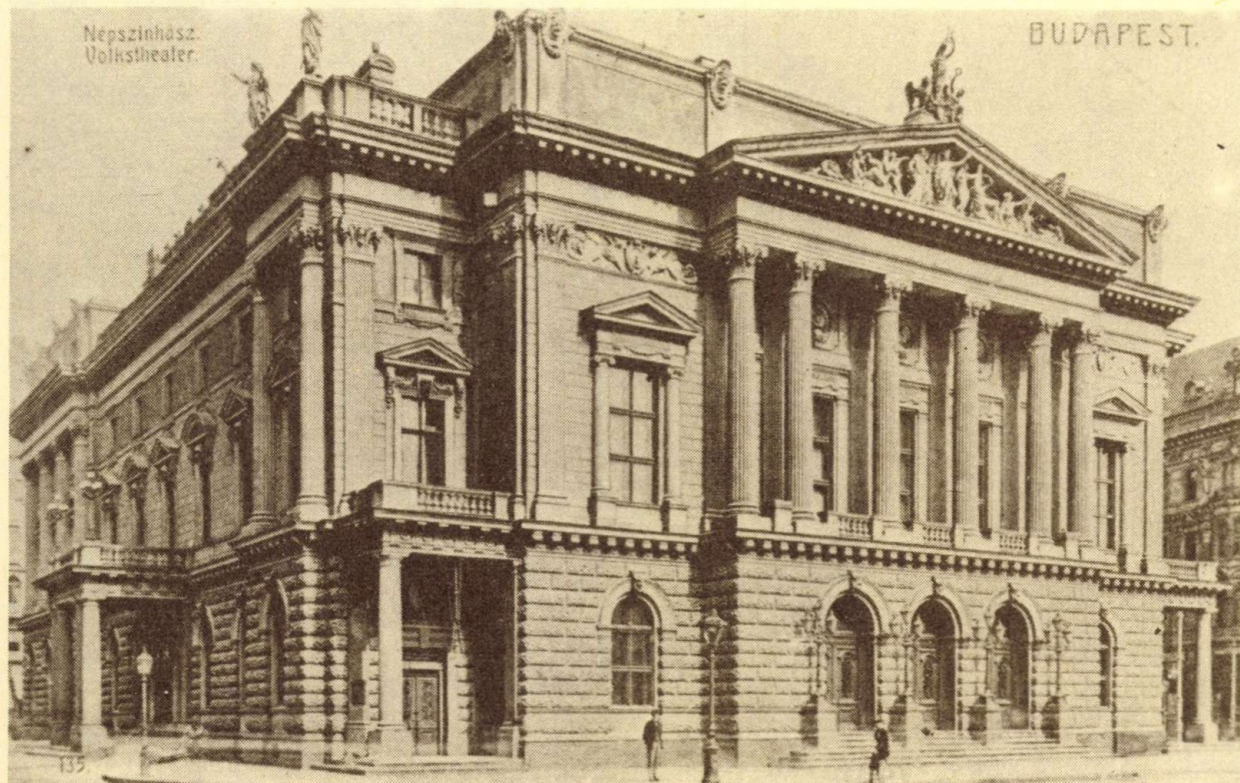
A leltár persze még így sem teljes. A Gregersen és fiai cég építette ki a fiumei, később a konstantinápolyi kikötő partfalait, mólóit. A Sugár út (Népköztársaság útja) egykori fakockás burkolatát is az ő műhelyeiből szállították a helyszínre. Az 1885-ös országos kiállítás fő attrakciójának, az iparcsarnoknak felépítését tervpályázat előzte meg. Az első díjat a kivitelezés jogát a családi vállalat nyerte el. 1894-ben az új Duna-híd nemzetközi pályázatán a tízezer koronás harmadik díj az övék. Annak idején még a gyönyörű prágai műemlék, a Károly-híd rekonstrukcióját is rájuk bízta – kevés olyan cég akadt a Monarchiában, amely jobban értett a hidakhoz, mint az évtizedeken át vasúti viaduktokat építő vállalkozás.

Volt még egy év, amely fontos állomása lett Gregersen töretlen ívű gazdasági és társadalmi karrierjének. Szegedet a Tisza ár hulláma 1879-ben szinte földig rombolta. Az újjáépítést maga a király ígérte meg, persze, hogy akadtak jócskán vállalkozók.

A szabályozás munkálatai és a körtöltés koronájának mintegy félméteres magasítása a Gregersen cég feladata volt. Jó üzletnek bizonyult a szegedi néhány év. Becslések szerint 55–60 százalékos haszonnal dolgoztak. A haszon egy részét azonban a cégtulajdonos visszaadta a városnak jelentős összegű segély formájában. Több száz ideiglenes otthont emeltek a rászorulóknak – faházakat, amelyek

Távirat Oszkárnak

Budapest, Népszínház

szülőházában persze mindennapos módját jelentették a lakásépítésnek. Fogadott hazájában és a Tisza partján azonban ezek meglehetősen szokatlan látványt nyújtottak.

1885-ben aztán – nem utolsó sorban szegedi ténykedéséért – megkapta a Ferenc József rend lovagkeresztjét, nyomatékként a néhány hónappal korábban adományozott magyar nemesi cím mellé.

Az óhaza is megbecsülte külföldre elszármazott fiát. Kitüntették a Szent Olaf renddel, Norvégia egyik legrangosabb érdemrendjével.

Miután visszavonult az üzleti élettől – minden évben haza is látogatott. Akkoriban II. Oszkár uralkodott a svédek és a norvégok fölött, s évről évre fogadta a magyarrá lett északi ácsmestert.

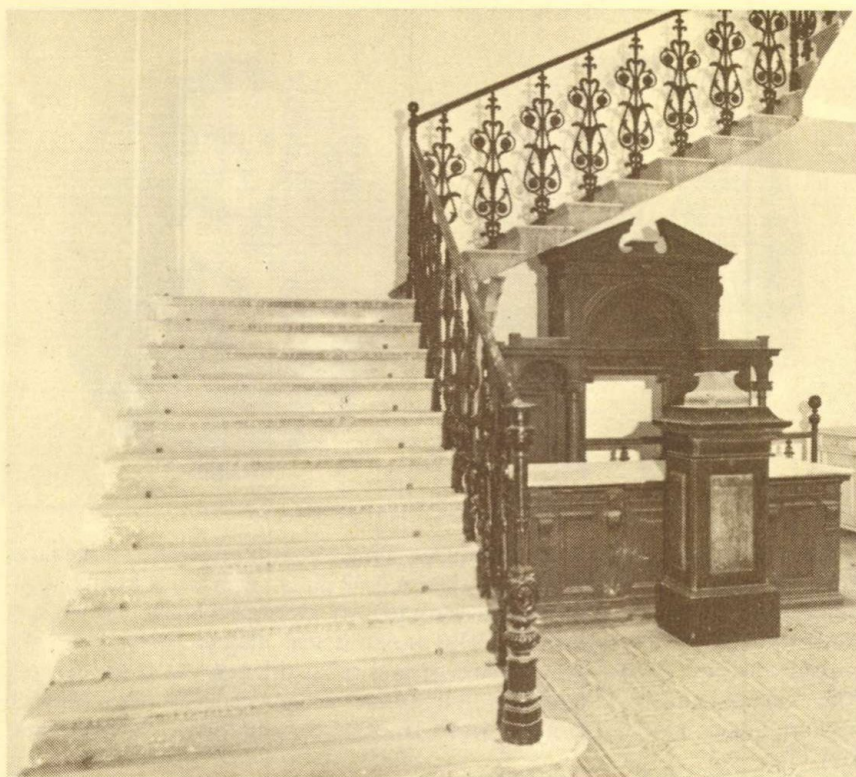
Az udvariasságban Gregersen sem maradt adósa: a király születésnapján újra és újra befutott Szobróról – a derék iparos és vállalkozó nyári rezidenciájáról – az üdvözlő távirat Stockholmba, a király székvárosába. Amikor pedig norvég vendég érkezett Pestre – ez is a megbecsülés jele – soha nem került el a Lónyai utcai házat. Itt szállt meg Budapestre látogatva az akkor már világhírű Ibsen is, a nyolcvanas évek második felében. Ebből az alkalomból nagy fogadást adtak Gregersenék a pompásan díszített első emeleti szalonban, amelynek ablakai a Samuely utcára nyílnak. Az ablakokat illetve az erkélyajtót díszes pillér keretezi. Az erkély két oldalán reneszánsz ízlésű fülkét helyezett el a tervező. A szemben levő falon betétlapos tölgyfaajtó, íves gipsz szemöldök párkánnyal, rajta pihenő női és férfi alakkal. Az ablakokkal szemben egy-egy márványburkolatos kandalló díszleg. A két rövid fal azonos kiképzésű, középen betétlapos tölgyfaajtó háromszög oromzattal, frízében Ganymedes, illetve szárnyas női fej. A falmezőket többszörösen tagolt, előreugró párkány zárja le. A lapos teknőboltozatszerűen kialakított mennyezet tükrében, babérlevélfonatos téglalap alakú stukkókeretben erősen megfakult neoreneszánsz dekoratív festmények láthatók: Lotz Károly alkotásai.

Az emeleti szalont 1964-ben védetté nyilvánította az Iparművészeti Múzeum. Felemás a védelem. Mégis több a semminél. Hogy miért felemás? Védett a szalon s a mellette levő, faragott vörösfenyő burkolatú kisszalon, a lépcsőház díszes öntöttvas korlátja, a ház előcsarnokában levő öntöttvas gázkandelláber és egy közel másfél méteres kis bronz szobrocska, szintén az előcsarnokban. Ez utóbbi márvánnyal burkolt posztamensen álló antikizáló nőalak, feltartott jobbkezeben

A Gregersen família városi palotája a Samuely utcában

A lépcsőház régi relikviákat őriz. A hajdani ebédlőszekrény két részre bontva vár a föltámadásra. Előtte a csonka posztamens: ellopták díszét, a fáklyát tartó nőalak szobrát...

fáklya, amelyben egykor gázlámpa égett. 1875 körül öntötték. (A szobrot 1981-ben egy nyári estén ellopták. Még csak nem is egy „megtévedt műgyűjtő”; durva módszerekkel törték le talapzatáról, nyilván hulladékként került aztán valamegyik MÉH-telep konténerébe.)

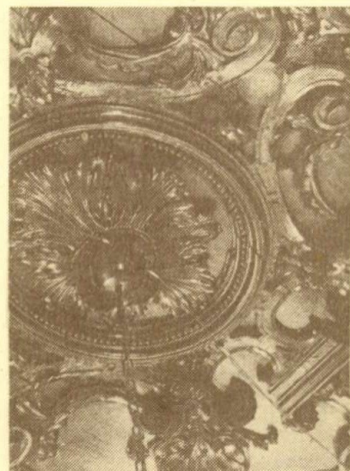
A védett részletek között viszont – valamilyen rejtélyes oknál fogva – nincs ott például az egykori ebédlő. Pedig talán éppen itt a legdúsabb, a legszebb és a leg-egységesebb a faragott díszítés, szinte elborítja a hatalmas termet. És kimaradt a „védelmi okmányból” az eredeti állapotában megőrzött utcai kapu, a három különböző variációban nyitható, nehéz szerkezet. Szépek az öntöttvas kerékvetők is a bejáratnál és az előcsarnokban, amelyet egyébként még ma is a száz éve lerakott keményfa-kockák burkolnak. Jogos a kérdés: miért nem védett műemlék maga a ház?

A jelenlegi tulajdonos – egy mezőgazdasági műszaki tervező iroda – szépen rendbehozatta a rendbe hozható részleteket. A meglazult mennyezeti stukkó és a freskókat hordozó falrészletek megóvására viszont felemás megoldásra kényszerült. Az első tulajdonos, egy sportegyesület 1946-ban lemeszeltette a cifra „plafont”. A meszet később – szerencsére – sikerült eltávolítani. Most viszont álmennezeit szorítja, őrizi helyükön a Lotz-képeket, láthatatlanná téve, el is takarva azokat.

Kész csoda az is – nem lévén műemlék –, hogy megúsza a környékbeli kollégiumi építkezéseket ez a Bergh Károly tervezte, 1875-ben épült neoreneszánsz palota! Az építész a bécsi képzőművészeti akadémián tanult, két alkotását is számon tartja a műemlékvédelem: a Gyulai Pál utca 9. szám alatti kétemeletes koraelklektikus épületet 1870-ből, és a Kálvin tér 8. szám alatti romantikus lakóház Török Pál utcai szárnyát, amely szintén 1870 körül épült. Egykor Rottenbiller Lipót háza volt... Méltó harmadiknak kínálkozna a műemlékekben amúgysem túl gazdag Ferencváros értékeinek ilyesfajta gyarapításaként a Gregersen palota. Még áll a ház, és épek a falak, ha itt-ott kopottak is.

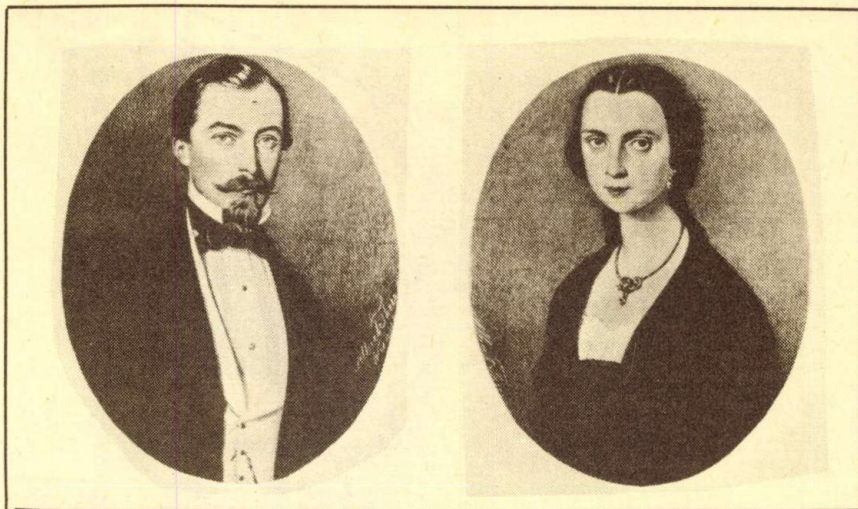
Máig sem kopott meg viszont Gregersen óhazai nimbusza. 1952-ben adták ki Norvégiában a „Nordmenn i Eventyr og Virkelighet” című albumot. „Norvégok a mesében és a valóságban” – ezt jelenti a mondat és negyven kiváló és híres honfitársa között, Ibsen, Björnson mellett külön fejezet foglalkozik a híres ács-csal, magyarországi karrierjével, amelynek gazdaságépítő jelentősége aligha kérdőjelezhető meg: mi magyarok úgy tartjuk számon, mint a hazai ács- és épület-asztalosipar egyik megeremtőjét.

A gazdag fafaragás úgy burkolja be a falakat, mint egy rokokó ékszerdoboz díszei. A Gregersen ház szalonjának részlete

A messziről jött ácslegény jól házasodott, feleségül vette egy gazdag mészárosmester lányát. Gregersen Gulbrand és Sümegh Alojsia frigye termékenynek bizonyult, tizennyolc gyermekük született, tizenegyen éltek meg a felnőttkort

1910-ben hunyt el. Temetéséről minden újság hírt adott, részletesen méltatva érdemeit. A Kerepesi úti temetőben alusza örök álmát, négy évvel korábban elhalt hitvese, Sümegh Alojsia mellett. Hosszú életű gyermekei közül már egy sem él. Az unokák közül is csak kettő: Helga és Astrid néni, akik utolsó emlékeként a régi időknek egy gazdag díszű menyasszonyi ruhát őriznek. Az Iparművészeti Múzeumnak szánják. Valamikor a múlt század első évtizedének végén hímezte egykori tulajdonosa: Gulbrand édesanyja, fenn Norvégiában, a messzi északon...

Unokatestvérük, Hugó – Gulbrand második fiának gyermeke – volt generációjuk legismertebb alakja. Több tucat budapesti lakóépület és egy sor üzemcsarnok építész tervezője, akit festőművészként is regisztrál a Művészeti Lexikon. Stílusának sajátosságai jól megfigyelhetők azon az épületen, amelyben lakott, és amelyben özvegye ma is él, a budai Bem József utca 24-es számú házban: szembe-tűnő, hogy igen szívesen élt a szobrászat nyújtotta lehetőségekkel, mintegy díszítve és hangsúlyozva ezekkel az építészeti motívumokat. Felesége – s e munkáit illetően alkotótársa – a szobrász, Lux Alice.

A magyarországi norvég konzul, a Gregersen fiúk egyike, élelmiszercsomagokat oszt az első világháború katonázvegyeinek a Szamuely utcai ház udvarán

Művészet csak egy van

Az idős művész most, hetvenöt évesen is dolgozik. Minden nap átvándorol budai lakásából műtermébe, az egykori Lónyay utcába. Ablakából odalátni a házra, a hajdanvolt norvég ácsmester sikereit büszkén hirdető palotára. Szívesen beszél ifjúsága Budapestjéről, az élményekről, amelyeknek hangulata föl-fölcsillan alkotásaikban.

– Amikor Palermóban jártunk, ott láttam először normann-mór stílusú épületeket. A normann az olyan, tudja olyan, mint – mit is mondjak? – szóval egészen egyszerű tömör formák, vonalak! És benne a mór, akár a díszes ékszer. Ilyenek az uram épületei. Ezekben nincs egy szemernyi kicsinyesség se. Egyszerű, határozott formák.

Attól fogva, hogy összeházasodtunk, már csak épületeket tervezett. Korábban foglalkozott kivitelezéssel, még korábban képzőművészettel is. A kivitelezés mindenestre kifizetődőbb dolog volt. De nem a pénz a legfontosabb. Nem is voltunk soha valami jómódúak. Gregersenék! Gazdag familia. Megvolt mindenkünk. Dehát az én uram korán elvesztette az apját. Alig jutott neki valami ebből a nagy vagyonból. Igazából csak a munka szeretetét örökölte a családjától. Szerette a munkát, szerette az épületeit. A villát például fenn a Gellérthegyen. Az ózdi kohászati üzem vezetője, Zorkóczy Samu háza volt. Vagy a másikat, a Ráth György utcában, amit egyik nagybátyjának tervezett. Szerette ezt a házat is, a Bem utca 24-et, ahol most lakom. Sok, nagyon sok épületet tervezett. A Böszörményi út 17-et, a Pozsonyi út 41-et, az Árpád Fejedelem útja 56-ot. Házakat a Margit körúton, az Alkotás utcában. Tele van velük a város.

Sokat dolgoztunk együtt. Az épületplasztikáim zöme olyan épületeket díszít, amelyeket ő tervezett.

Olyan jó érzés – tudja –, amikor megyek az utcán, és ez is a mi gyermekünk, meg az is. Amikor a temetőbe megyek ki hozzá, akkor is legalább három... nem is! Négy! Négy ház is van, ami mellett elmegyek, és amit együtt csináltunk. Ez volt a mi életünk. Miért kevesellném?

A legjobban szerettünk egy Fő utcai házat, a Szent Anna templom mögött. Rajta van egy domborművem, amelynek a terrakotta változata Amerikában és Párizsban is ki volt állítva. Asszonyok a kútnál a címe. Kaptam is rá egy aranyérmet. Amúgyis ez a kedvencem. Talán mert benne van az ifjúságunk? Meg Olaszország. És ez a kettő ugyanaz. Palermo mellett láttuk ezt a motívumot. A kutacska a monrealei középkori kolostor kerengőjének szélén állt. Profán gondolat volt persze! Mert akörül az erdei kút körül aligha kerenghettek ilyen sudár és lenge öltözetű asszonyok. Ha éppen nem incselkedett a barátokkal az ördög...

Ez a legkedvesebb munkám.

Azután volt egy olyan is, ami után egy fél életen át vágyakoztam. Bercsényit akartam megmintázni. A történet Lutherrel kezdődött. A nagybátyám nyerte a pesti Luther emlékmű pályázatát. A Deák téren akarták felállítani. Középen lett volna egy nagy figura, és körben reliefek egy kőépítményben. És – képzelje el! – huszonnyolc alak! Mind a magyarországi reformáció történetéből. És akkor a nagybátyám, Lux Elek, hasnyálmirigyrákot kapott. A halálos ágyán kért meg engem – mert a fő figurát megmintázta már –, hogy fejezzem be. Természetesen meg kellett tennem. Szóval megígértem, mert hát gyönyörű is volt a feladat, de nehéz szívvel. Mert azokban a hetekben kaptam meg életem megbízását, az Ungarton, egy térre, Ungvárott, Bercsényi Miklós szobrára.

Nekem kislánykoromtól ideálom volt Bercsényi. Láttam szinte, ahogy vágat haza, megy fel a lépcsőn a kíséretével. Ott volt a vára, ott a bányája is. Andezitbánya. Gyönyörű köveket robbantottak ki a földből, olyanokat, akár a svéd gránit. Hát persze, hogy ez volt a szívügyem. Ebből a kőből megfaragni! A Luther emlékmű ráadásul nehéz ügy volt. Huszonnyolc alakkal kellett úgy megcsinálni, hogy ne legyen belőle maszkabál. De aztán csak elkészült mindkettő. És mégsem készült el egyik sem. Ungváron felállították a talapzatot, ráfaragtuk a címert, már Pestre ért az andezittömb – két darabból lett volna, majd háromméteres alak, úgy is mintáztam, hogy ne látszódjék, hogy el van vágva – és bombatalálatot kapott a Józsefvárosi pályaudvaron a vagon. A Luther-szoborhoz – a főalak öt méteres lett volna – meg szintén egy követ vártak, már ki voltak faragva a részei, a reliefek is, s jött az ostrom, nem volt többé szó az emlékműről. Pedig látja, azzal is kész lettem. Képzelje el: 86 tagú zsűri volt!

Mi maradt ebből is? A „fél” Luther a Deák-téri parókia udvarán. Ott vannak – össze-vissza – a reliefek is. Csak az építészeti részeknek lett végül is haszna. A

Ház a Fő utcában. Gregersen Hugó tervezte, feleségének G. Lux Alice-nek reliefje díszíti a homlokzatot

G. Lux Alice még ma is dolgozik a régi műteremben

Szabadság téren az emlékművet építették fel negyvenöt után a kifaragott süttöi kövekből . . .

Én úgy hiszem, művészet csak egy van! Lehet persze sok ága-boga, de egy az mindig. És ereje átsugárzik az időn. Például hozzám olyan közel áll egy egyiptomi szobor, mondjuk egy halotti maszk, mintha beszélne velem . . . Olyan érdekes látni, hogy hogyan oldották meg . . . Én nem is tudom! Mintha egy fészekaljából kerültünk volna ki . . . Pedig hát teljesen másképpen csinálták meg azt a fejet . . . De ahogy látták a világot, az évezredekkel ezelőttil, és ahogy a megfelelő, a kifejező formát keresték! Szinte élnek a munkáik! Alkottak és éltek, ahogy mi is. Kínlódtak, akárcsak mi. És nekik is sikerült, ahogy nekünk is, néha. Ez a leg-szebb az egészben.

Tudja, mi is néha hetekig nem voltunk itthon, amikor jártuk a kis olasz falvakat, vázlatfüzettel, ettük az egyszerű olaszok ételeit, barátkoztunk az emberekkel, bámultuk, felszívtuk – hogy hazahozzuk – mind a csodákat. Aztán egyszerre csak egymásra néztünk: haza kell menni! Hogy amit láttunk – s amit csak lehet belőle – hazavigyük. Hogy feldolgozzuk, hogy a miénk, s hogy másoké is legyen. Örömünk telt a munkában, abban, hogy másoknak is örömet okozunk.

Nem számít semmit, hogy nyilván igen kevesen vannak, akik tudják, kinek a szíve, esze épült bele ebbe vagy abba a házba, szoborba. Nem a nevünk a fontos, hanem az, amit csináltunk . . .

XII. Erdőn vett korona

... Ráadásul hétágú korona, ahogy az már dukál a bárósághoz. És persze címer. A címermező hasított pajzsában három sziklacsúcson három fenyő, jobboldalt egy vitorlás, felül, kétoldaltól griffek tartják a hétágú koronát, s alul díszileg a jelmondat: Labor bonae famae gloriaeque pater est – azaz: munka az atyja a jóhírnek és a dicsőségnek. („Beszélő címer”, ez utal a vagyon eredetére, és arra is, hogy a család külhonból érkezett.)

A máramarosszigeti Groedel testvérek – „Gyulafalvi és Bogdáni” Groedel Ármin, Albert és Bernát 1905-ben kapták kézhez az adományozó levelet, két évvel azután, hogy a legfenségesebb kegy a magyar nemesek közé emelte az erdőkön, fakereskedelmen meggazdagodott, Németországból bevándorolt kereskedő családot.

Díszes kiállítású, nagy alakú albumban kinyomtatva is olvasható (saját költségén maga a kitüntetett gondoskodott így módon az örökkévalóságról) a legmagasabb helyen kelt rendelet: „... Legyen tehát szabad ezentúl Neked és mindkét nembeli valamennyi törvényes ivadéknak és maradéknak a czimert, bármi tisztos és illedelmes cselekményben, vértlen, paizson, zászlón, lobogón, vitorlán, sátoron, házban, sírbolton, temetőn, emléken, drágaságon, gyűrűn, nyakékességen, pecséten, épületen, falon, bútoron békével s akadály nélkül viselni, hordani, azzal örökkön-örökké élni...”

Találtam egészen más dokumentumot is a családról a Széchényi Könyvtárban.

„E röpirat hangja szokatlanul éles és kíméletlen, mert célja a sajtópör provokálása. A Groedel testvérek cég ugyanis, mely azelőtt a kincstárt, most évek óta a székely népet fosztogatja, nemcsak azzal kérkedik, hogy a sajtótól nem fél és bármikor elhallgattatja – hanem nyíltan hirdeti azt is, hogy neki mindent szabad, még a törvények ellenére is. Mivel tehát nemcsak a közérdekről, de a szentesített törvények fitymálásáról is szó van ebben az esetben – hiszem, hogy a hazafias magyar sajtó közli ezen röpiratból azokat a részeket, melyek alkalmasak arra, hogy e szemérmetlen zsebrák céget a törvényes megtorlás útjára kényszerítsék.”

Ez a rövid – de meg kell adni lényegretörő – szöveg a címlapot díszíti. A füzetecske 1906-ban jelent meg a „Panama tanulmányok” sorozat részeként. Szerzője a báróság dolgára is rátér könyve végén: „Hogy valaki a Magyar Államvasutaknak sok fát ad el, az még talán nem okvetlenül érdem, s az sem, hogy ezen milliókat keres... régóta beszélnek már, hogy a bárói rang úgy kél, mint börczén a szilvaiz!”

Még ugyanebben az évben újabb broszúra jelent meg a család viselt dolgairól. „A Groedelék erőszakos, lelketlen monopolizáló törekvése megöli itt a vidéken a faipar fellendülésének. Nem hogy a hazai ipar céljait szolgálnák – ez volt indoka báróvá tételüknek! – hanem saját önző céljaik miatt ennek legveszedelmesebb ellenségei... Mérlegeik szerint alig érik el az évi 6–8000 korona tiszta jövedelmet, s nem fizetnek annyi adót, mint egy kisvárosi szatócs!...”

– Az apám kemény ember volt. Sokan nem szerették – kommentálja a szöveget a röpiratokkal egyidős „baronesse”, Groedel Irén. – Gyűlölték, mert üzleti egzisztenciája sértette azok érdekeit, akik a régi arisztokráciához tartoztak. Ott volt Mikes gróf... ő akarta rátenni a kezét az erdőkre. Nagyhatalmú erdélyi arisztokratáknak ő fütyült, az újságírók meg táncoltak... Emlékszem valami Singer nevűre. Az többször járt itt a pesti házunkban. Pénzt kért, hogy ne „kényszerüljön” írni rólunk. Apám mindig kidobta. Tudta, hogy aki hagyja magát zsarolni, annak nincs többé megállása... Aztán, tudja, ügyes ember volt, bízott magában. Én azt hiszem, apám, Groedel Ármin üzleti határozottsága teremtette

Egy zsebrák cég

meg a családi vagyon alapjait. Nem volt éppen kis vagyon. Lengyelországban, Romániában és Magyarországon voltak erdőink. Lehetett összesen két-három-százezer hold . . .

Babaszobák – babaház

Groedel Irén 1905 óta él a Lendvay utcában. Abban az utcában lakik most is, persze az egykorinál lényegesen szerényebb körülmények között, amely a família „támaszpontja” volt a századforduló utáni években, azon házak egyikében, amelyekbe vagyonuk jelentős részét fektették. Groedel Ármin már 1899-ben birtokolta a 18. és 20. számú házat. 1904-ben már a 26-os számút is.

Testvére, Groedel Bernát 1905-ben költözött be a Lendvay utca 28-ba. Szinte nedves volt még a vakolat, friss illatúak, érintetlenek a termek és a szobák. Éppen hogy csak elkészült, amikor építtetője, Brüll Henrik Géza – gazdag iparos és kereskedő – eladni kényszerült. Groedel Bernát, feleségével, Stern Margittal és akkor tíz éves kislányával, Dórával költözött be a jó ízléssel tervezett épületbe.

Az építési engedély – 1900-ban adták ki – nyaralónak nevezi a jókora házat. Aki manapság körbepillant a Hősök terén, minden bizonnyal felfigyel erre az arányos építésű villára. Az egykori Aréna (ma: Dózsa György) út és a kis, árnyékos Lendvay utca sarkán áll, a tér majd minden pontjáról jól látható. Sajátos tömeghatást kölcsönöz az épületnek az, hogy a főépülettel a kapuív révén összekötött melléképület, mint valami kalauzshal a cápa mellett, úgy lebeg a térben. Egykor itt tartották a hintókat, itt volt az istálló is, emeletén laktak a lovászfiúk, kocsisok, inasok. Később garázssá alakították át, amikor már a több lóerő lett a divat. Ketten jegyezték a terveket: Kármán Aladár és Ullmann Gyula. Közülük Kármán az ismertebb, az évtizedekig együtt dolgozó építész-kettős vezetője. 1871-ben született Budapesten, s a fővárosban is halt meg 1939-ben. Münchenben tanulta a mesterség művészetét, s tanulóévei után nem sokkal bérházak tervezésére specializálta magát. Műtermében született meg például az Akadémia utca 19–21. szám alatti eklektikus stílusú bérházóriás, és a még monumentálisabb Károlyi Mihály utcai, az Egyetemi Könyvtárral szemben magasodó szecessziós bérházcsoport terve.

Kívülről romantikus hangulatú szecessziós palota a Lendvay utcai. A tágas hallban a neogótikus stílus is megjelenik. Főleg az emeleti folyosót határoló faragott korlát képviseli ezt a modort. A faburkolat és a faragott ajtók újra csak szecessziós motívumoktól tarkák, akárcsak a szépen csiszolt üvegtáblák.

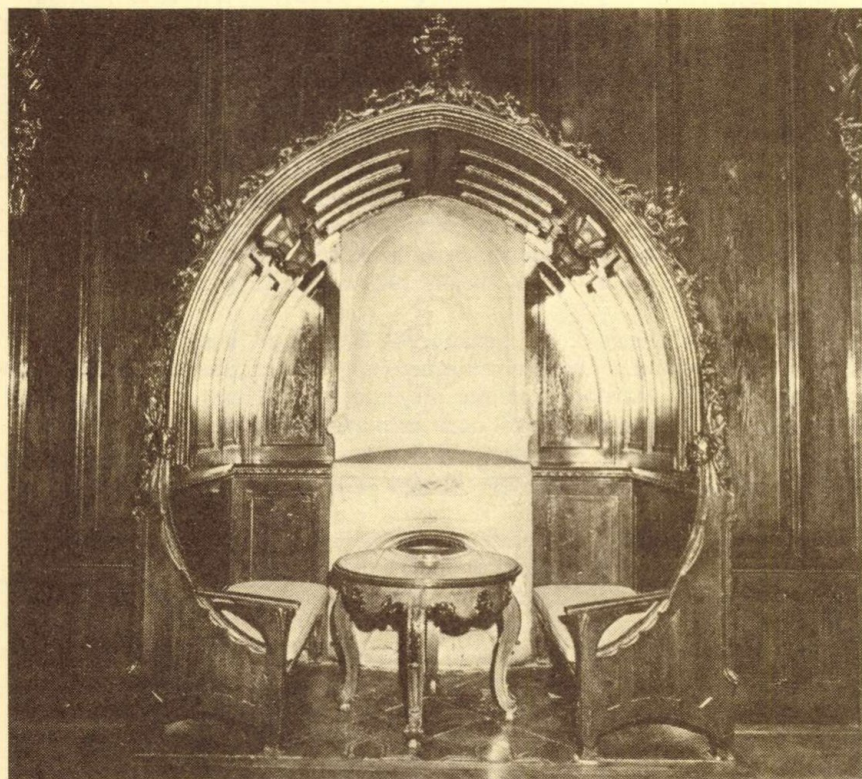
A Groedel palota a Dózsa György út és a Lendvay utca sarkán

Részletek a századforduló táján tervezett szecessziós épület gazdagon díszített termeiből.

A hallból nyílik az egykori ebédlő, az épületet birtokló Állami Egyházügyi Hivatal tanácskozóterme. Itt neoreneszánsz ízlés formálta a belső teret. Ma is az eredeti szövetkárpit borítja a falat, még most is nagyon szép. Valószínűleg francia műhelyben készült. A kandalló zöld márványa viszont olasz eredetű. A déli Alpokban bányásszák ezt az értékes, ma már ritkán használt anyagot. A századforduló táján divatos kőfajta volt a gazdag Budapesten. Majd minden tehetősebb építtető faragtatott belőle valami belső díszítőelemet, berendezési tárgyat.

Groedelék ebben a szép palotában éltek a világvárossá nőtt Pest nagypolgárainak életét, minden említésre méltó esemény nélkül. 1934-ben meghalt a családfő, közben leánya, az 1885-ben született Theodora kétszer is férjhez ment, először az európai hírű főrangú család sarjához, Thurn und Taxis Emilhez („nagyon csinos fiú volt, huszár! Mindig huszáruhában parádézott . . . de egy könnyelmű, semmirekellő és semmire se jó fráter . . . a pénzéért vette el az unokanővéremet . . .”), majd néhány évig tartó házasságát felbontva, Korbuly Lajoshoz, egy aradi földbirtokos fiához. Groedel Dóra érdekes szenvedélynek hódolt. Szenvédélyéhez jó ízlés és elmélyült tárgyszeret járult.

A Lendvay utcai palotában, amely tömve volt szebbnél szebb régiségekkel, remek képekkel, festményekkel, egy különös gyűjtemény is volt: Groedel Dóra gyermekjáték gyűjteménye. Először talán csak egy üres babaszoba volt meg, apránként került a helyére minden bútor. Aztán egy-egy kályha, lámpácska, odaillo miniatűr szőnyeg . . . Szekreterek, almáriumok, íróasztalok. Babakonyhák porcelánnal, önedénnyel berendezve. Egész kis kúriák, több emeletesek. Maga a gyűjtő így mesélt kincseiről annak idején, 1929-ben, amikor a Műgyűjtő c. lap nyilatkozatra kérte:

„Nagyon nehéz gyűjtés ez, mert ritkán, sok fáradsággal, utazással lehet ezekhez a tárgyakhoz jutni . . . Gyűjteményemet, amíg élek, és viszonyaim engedik, fejleszteni akarom. Halálom után egy múzeum kapja. Hogy melyik országba vándorolnak, nem tudom. De erről talán ne beszéljünk. Mert nincs szomorúbb dolog egy gyűjtő számára, mint ha eszébe jut, hogy szenvédélye tárgyai szétszóródnak a szélrózsa minden irányába. Még hozzá az ilyen piciny, ártatlan jószágok . . .”

Hogy melyik országba „vándoroltak”? Alighanem nincs is olyan európai ország, ahová ne jutott volna „az ártatlan piciny jószágokból”.

Egy mai játék-gyűjtőtől tudom, mi lett a sorsa a hozzáértők körében Európa-szerte számontartott magánmúzeumnak:

– Az 1940-es évek végén ismertük meg Groedel Dórát – meséli. Már a Váci utca 44-ben lakott, egy kis udvari lakásban. A szobák zsúfolva értékes tárgyakkal. Pedig addigra igen sok elkallódott a gyűjteményből. A háború alatt valaki „örizte” a javát, aztán „elfelejtette” visszaadni. Vettünk is a szerény, halkszavú asszonytól néhány darabot. Nehezen vált meg tőlük, de rákényszerült.

Csak a hozzá nem értők hiszik, hogy ez valami haszontalan és értelmetlen szenvedély. A bababútorok és felszerelési tárgyak egy része úgynevezett céhremeknek készült. Egy-egy kor ízléséről és technikájáról igen sokat lehet megtudni tanulmányozásuk révén. Sajnos, közgyűjteményeink későn kezdtek el ezzel foglalkozni. Közben a világon mindenütt ugrásszerűen nőtt ezeknek a tárgyaknak az értéke, és egyre nehezebb hozzájuk jutni. Ki is használják a nepperek, hogy nálunk hivatalosan még ma sem veszik elég komolyan a játékot mint műkinccset...

A Groedel gyűjtemény tehát szétszóródott. A „szélrózsza minden irányába”... Magángyűjteményekben őriznek néhány tucat tárgyat, az Iparművészeti Múzeumba került egy Mária Terézia-korabeli ötvösmunka: aranyozott bronzból készült baldachinos hintó.

A tárgyak java pedig – nepperek közvetítésével – külföldre „szivárgott”. Egykori tulajdonosuk családi nevét máig emlegetik ugyan e műkincsek szakértői, de a Groedel família dicsőséges múltját, életének fordulóit már jószíval senki se ismeri. Dóra első férjének, Thurn-Taxis Emilnek családi nevét viszont valamennyi lexikon őrzi. A hercegi család ősei Milánó urai voltak valamikor a XIII. és XIV. század fordulóján. Már 1451-ben megszervezték első, országok közötti postai futárszolgálatukat, és II. Lomoral személyében 1624-ben „örök időkre” elnyerték a főpostamesteri címet a Német-Római Birodalomban. Az évszázadokkal mérhető „örök időkre” postai privilégiuma rangot, vagyont és hatalmat jelentett a családnak, és kultúrhistoriai halhatatlanságot, hiszen a korszerű nemzetközi postaszolgálat megalapozása fűződik a nevükhöz.

Magyarországon is a „Taxis-posta” vitte-hozta elsőként a magánosok leveleit és küldeményeit a Bécs-Győr (a család is itt élt)–Buda útvonalon. 1527–1558 között Taxis Mátyás, majd fia: Gariszkó élvezte Ferdinánd kegyelméből a privilégiumot. Az örökös azonban elkövetett egy gorbomba hibát. Megpróbálta visszaszerezni a császártól azt a háromezer forint kölcsönt, amit még nagyapja, Taxis Antal udvari főpostamester adott az akkori uralkodónak, s amit sem tőle, sem utódaitól nem kapott vissza a család. Miksa, a császár fölöttébb zokon vette a tapintatlan kívánságot és úgy torolta meg a sérelmet, hogy a Wolzogen családra ruházta át a privilégiumot. Ők ugyanis vállalták, hogy kifizetik uruk és parancsolójuk adósságát. Így hát – bár végül is megkapta, ami neki járt – nem volt benne sok köszönet Taxis számára.

Magyarországi kultúrhistoriai szerepük ellenére azonban nem ez a familiáris oldalhajtás a „magyar Taxis” cím tulajdonosa.

Thurn-Taxis Egon volt az az osztrák katonatiszt, akinek hercegi méltóságát 1885-ben kiterjesztették a „Magyar Korona országaira”, miután elvette az écskai illetékességű Lázár Zsigmond tábornok özvegyét. Fia, Miksa már a magyar főrendiház tagja lett. A baltavári, nagy- és kistilaji birtokok urának, a császári és királyi kamarásnak, a német lovagrend tagjának egyik unokája volt Taxis Emil, a nyalka huszártiszt, akinek egyetlen ambíciója a gazdag házasság lehetett. Ezért vette el az 1920-as évek derekán feleségül Groedel Dórát, akinek akkor még bőven volt mit a tejbe aprítania.

A Taxisoknak egyébként volt még egy, a magyar történelem szempontjából sokkal érdekesebb figurája is: Emerich Thurn-Taxis herceg, a prágai ág „alapítója”, aki mint fiatal ember, 28 évesen részt vett a magyar szabadságharcban, a császár katonájaként. Élményeiről szóló emlékirata 1901-ben jelent meg.

Emerich Thurn-Taxis háborúból indult – a Szárd Királyság ellen vívott háborúból – és háborúba csöppent bele.

Schlick hadtestébe osztották be, először a Mosonmagyaróvár környéki harcokban vett részt. Innen indult tovább Győr felé, majd 1849 július másodikán Komárom térségébe érkezett. Itt kapta első komoly feladatát. A hadrend kialakításánál Schlick és Benedek csapatai között széles nyitott rés maradt szabadon, és Simbschen tábornok, aki észrevette a hibát, azonnal intézkedett. Thurn-Taxis derítette föl a hadrend-átcsoportosítás súlypontjának szerepére alkalmas terepet. Miközben azonban – már a ki-

A „magyar” Taxisok

választott sávban – megkezdődött az osztrák csapatok felvonulása, nagy mozgolódást észleltek Komárom váránál és tekintélyes létszámú lovashadoszlop indult az osztrák állások irányába. Görgey nyilvánvalóan tudomást szerzett a felvonulás bizonytalan mozzanatairól és meg akarta ragadni az alkalmat, hogy lovasságával áttörjön.

Nem volt vesztegetni való idő, és Simbschen természetesen gyorsan meg is tette az ellenintézkedéseket. Thurn-Taxis azonnal Panjutyin altábornagyhoz küldték tűzérési támogatásért. Az orosz ütegeket egy terephullámhoz vezette, ahonnan az ellenséges lovasságot egészen jól lehetett látni. Ahogy leírja, Görgeyék éppen az üteg harcálláspontjának irányába tartottak, amelyet a terep hullámzásai eltakartak előle.

„Amikor fölvezettem az orosz ütegeket és Zichy gróf hadnaggyal – a János-dragonyosoktól – meglehetősen közel jutottunk hozzájuk, világosan láttunk egy lovas, vörös atillában, nagy fehér tollbokkrétával kerek kalapján – állítólag Görgey volt az” – írja az emlékirat szerzője. Majd beszámol arról, hogy pillanatok alatt nehezen leírható kavarodás támadt, amelynek várható kimenetelével abban a pillanatban bizonyára senki sem volt tisztában. Végül azonban a huszárok megfutamodtak, s a még fel nem fejlődött zászlóaljakat s ütegeket is magukkal sodorva, az egész tömeg, mintha forgósél kapta volna fel, visszahömpölygött Komáromba.

A csatatéren mintegy húsz ember maradt holtan az osztrák lovasságból és több mint hatvan huszár.

Miután a magyarok nyomában előre küldött őrzáratok megnyugtató jelentésekkel értek vissza, a sereg Mócsnál táborozott le, és nyugovóra tért. Másnap, július harmadikán hajnalban a terepszemlét tartó Thurn-Taxis Haynauval találkozott a csatamezőn. „Ahogy megmutattam neki a csatahelyet a sok halottal, igen meglepődött, különösen azon, hogy az ütközet milyen közel zajlott Csém pusztához.

Ha nem vertük volna vissza Görgeyt, úgy az minden késedelem nélkül megtámadta volna Csém pusztát, ahol őfelsége a főhercegekkel és az egész főhadiszállással talán még asztalnál ült...”

Figyelemre méltó epizód. Ez az, amikor valami egy hajszálon múlik. És mennyi minden múltott ezen a hajszálon. Ám Ferenc Józsefet nem hagyta el szerencsecsillaga. A sereg pedig vonult tovább, a meghódított földön:

„... A Simbschen-ezred most azt a parancsot kapta, hogy expedíciót küldjön Budára, és hacsak lehet, foglalja el a várost, miután a felkelők azt már állítólag elhagyták. – Wussin őrnagyot és osztagát a császáru-lánusoktól, meg egy svadron Lichtenstein-slavizsért és egy fél üteget jelöltek ki erre a vállalkozásra. Ezek az ún. Tőzsér úton nagyon hamar és háborgatás nélkül elérték Budát, megszállva a már teljesen kiürített várost. – A Duna hídjából egy részt kiemelték (t. i. a magyarok), így egyelőre Pestre nem lehetett őrzáratot küldeni. Lichnowsky gróf, hadnagy volt az a János-Dragonyosoktól, aki nagy lelkesedéssel jelentette, hogy Wussin megszállta Budát és Pestet, azonban addigra Pestre már benyomultak a kozák-osztagok és Paskievics tábornagy is jelentette, hogy ő foglalta el Pestet. – Ezek az egymásnak ellentmondó hírek fatális félreértést okozhattak volna, ha Haynau főhadiszállásán, a két szövetséges hadsereg között összekötőként működő orosz tábornok, Berg gróf, sok tapintattal el nem simította volna az ellentéteket. – A két hadseregp-arancsnok között ugyanis korábban is feszült volt a viszony. Haynau előszeretettel emlegette a szarházi jelzővel együtt Paskievics nevét, aki viszont egyszerűen csatornapatkánynak titulálta az osztrák csapatok vezérét...”

„... A tábornok rám bízta a biztonsági szolgálat egész lebonyolítását és az elővéd vezetését” – írja később. „Szolgálatom meglehetősen megerőltető volt, általában még az éjszakának néhány óráját is nyeregben töltöttem, és a menetelések során – az elővéddel együtt – többnyire mérföldekkel a csapatok előtt jártam. Gyorsan haladtunk előre, Kecskeméten, Félegyházán keresztül Szeged irányába. Ez a város állítólag erős őrséggel volt ellátva, körülsáncolták és ellenállásra készült – így szóltak legalábbis a hírek, amelyek a hadsereg vezetőségét arra kényszerítették, hogy a Tiszán lejjebb délre keljenek át, nehogy esetleg egy hosszabb harc

során feltartva, a szorongatott Temesvár felmentésével késlekedjenek. De mivel nem érkeztek onnan (Szegedről) egyértelmű jelentések, a tábornok engem küldött előre. Hat ulánus kíséretében előrelovagoltam, amíg csak az említett sáncok tisztán kivehetőkké nem váltak.”

Olyan közel mentek a sáncokhoz, hogy mögöttük, a már leszálló alkonyat ellenére, észrevette a visszavonuló csapatokat, a még meglehetősen távol eső város irányába.

Ekkor embereivel éjszakára fedezékbe vonult egy tanya mögé.

Már hajnalodott, amikor parasztokat láttak közeledni Szeged felől, családjukkal, állatokkal, szekerekkel. Ezek a menekülők is megerősítették, hogy az éjjel az egész magyar hadsereg elhagyta Szegedet.

„Arra kértem Bombelles alezredest: adjon velem egy fél svadront, hogy pontosabban tájékozódhassam, és két szakasz ulánussal, akiket Schönfeld gróf főhadnagy és Pálffy gróf hadnagy vezetett, egyenesen Szeged felé indultam. A város előtt néhány száz paraszt állt, fegyver nélkül, aggodalmas arccal, egyáltalán nem ellenséges magatartással; biztosított szablyával közeledtem feléjük, elővettem pipámat és tüzet kértem, amire rögtön felengedett a feszültségük, levették előttem a kalapjukat. – Rövid idő múlva valami küldöttség-féle közeledett, leginkább öregebb urakból állt: németül beszéltek arról, hogy az uralkodónak alázatos hívei, és kíméletet kértek a városnak és további parancsokat. Megnyugtattam őket, és csak azt kértem, hogy azonnal húzzanak fel a toronyra és a középületekre fekete-sárga zászlót; azt is megjegyeztem, hogy jó volna, ha élelmiszereket tartanának készenlétben, mert a nap folyamán mintegy húszezer ember vonul be a városba”.

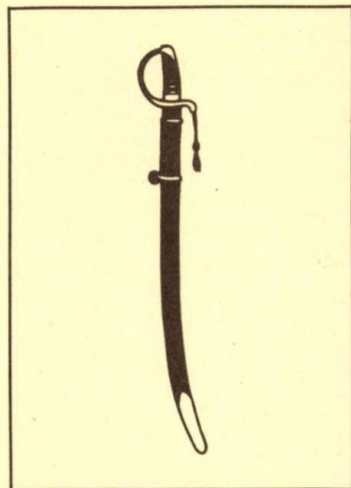
Közben a túlsó parton néhány magyar gyalogos gyűlt össze, át is lőttek, mert észrevették, hogy a várost még nem szállták meg. Délben azonban megváltozott a helyzet, megérkezett a Benedek és a Jablonszki gyalogezred, délután pedig megjött a parancsnokság is. Benedek ezrede néhány század orosz támogatásával megszállta egész Újszegedet.

„A helység mögött hosszú fahidakat láttunk, mocsarakon vezettek keresztül, amelyek akkor kiszáradtak; a végükön valamiféle sánc volt fölhányva” – folytatja élménybeszámolóját Thurn-Taxis. – „Két vadászszázaddal kellett elfoglalnom a hídfőállást. Már sötét volt, amikor a vadászaimmal együtt bevonultam az említett fahidak túlsó oldalán emelt sáncrendszerbe. Jelentéktelen erősítés volt, és közel-távol senkit sem lehetett hallani vagy látni. – Éjfél tájban egy tiszt lovagolt oda két huszárral, és magyarul kérdezte, hogy „ki van ott?” Én jóestét kívántam és néhány érthetetlen szót mormolva több vadással együtt, akiket már előzőleg kioktattam, kiléptem a földsánc mögül, megfogtam a lovát a zablánál, és mielőbb még szablyájukhoz nyúlhattak volna, a vadászok őt és a két huszárt lehúzták a lovukról, és káromkodások és kiabálások közegette földre rántották.

Röviddel hajnalhasadás előtt még jött egy gyalogososztag – vagyis inkább egészen rendetlen, rosszul felfegyverzett horda – rohamban ellenünk; csekély fáradsággal visszavetettük és szétkergettük őket, néhány fogoly úgy mutatkozott be, hogy ők a „lengyel légio”; megőriztem egy fabunkót, amely fegyverükül szolgált. A következő reggel a már újra járható hídon az összes csapatokkal Újszegedre vonultunk, mert minden jel arra vallott, hogy a közeljövőben nagyobb összecsapás várható Szóregnél.”

A szőregi csata azonban az elkeseredett honvéd-rohamok ellenére végül is az osztrákok győzelmével végződött.

„A csata folyamán – írja Thurn-Taxis – egy ellenséges lovasezred hat gyenge svadronnal a császárulánusok ellen vonult és rohamozott; a „lengyel légio” volt az, amelyet Woroniecki herceg, ezredes vezetett. Szép fiatalember, világoskék ulánus uniformisban, ezüst sújtásokkal, a csapat részben szintén így volt adjusztálva és fehér-kék pika-zászlócskáik voltak; de a mi régi ulánus egyenruhánkban díszlegetek, csak éppen világoskék tatárkáival. – A meglehetősen bágyadt roham közben sokan visszafordultak és ellovagoltak, de az ulánus egyenruhások többsége átszökött, átjöttek hozzánk. Amikor ezek az emberek átlovagoltak, ezredesük lova megfékézhetetlenül velük sodródott, Woroniecki gróf a foglyom lett. A főhadiszálláson udvariasan bántak vele, de amikor kiderült, hogy császári és királyi tiszt volt, később állítólag haditörvényszék elé állították és agyonlőtték.”

Az ütközet után az osztrákok még meglehetősen messze követték a magyar csapatokat, és egy kis helység közelébe értek. Széles, laza csatárláncban nyomultak be a faluba, amelyet a honvédek már elhagytak, csak a kocsmából láttak még néhány embert gyorsan ellovagolni. Az udvaron egy ellenséges tiszt állt, aki bizonyára személyes ügyei miatt késhetett el, és akit Thurn-Taxis azonnal „udvarias szavakkal” foglyává nyilvánított:

„Abancourt századosnak nevezte magát, s azt mondta, hogy Dembinszky tábornok adjutánsa, aki még az előbb itt volt vezérkarával az ebédnél, és csak a mi közeledtünkre távozott sürgősen. – Az ebédlőben még pompás borjúhús volt feltálalva, salátával, és hozzá sok bor, ami igen kapóra jött nekünk. Webber hadnagy el volt ragadtatva a harci események esetén alakulásától és aggasztóan erősen oltotta a szomját; a foglyunkat is asztalhoz ültettük, ami őt nemsokára jókedvre hangolta.”

Itt ér véget Thurn-Taxis magyarországi kalandozásainak históriája. Egy gránátszilánk találta el, s már csak mások későbbi elbeszéléseiből értesült arról, hogy „Haynau báró altábornagy még ugyanazon az estén, néha még a szétugrasztott ellenség csoportjain áttörve, a garnizon és a lakosság örömujjongása közepette, belovagolt az annyi időn át keményen szorongatott, de bátran megvédelmezett Temesvárbába”.

Emlékiratainak magyarországi fejezetét egy különös intermezzóval zárja. Nyilván, mert ezt a jelenetet érezte a legjellemzőbbnek az egész „felfordulásban”:

„A császár-huszároknál egy olyan kuriózum történt, ami képet ad az akkori konfúzus viszonyokról: az ezredet ugyanis a forradalom kitörésekor éppúgy, mint a többiek, esküszegésre kényszerítették. Nagyon jó katonabandája volt – mint a legtöbb ezrednél: csupa csehekből – és ezeket Kossuth főhadiszállására, Debrecenbe rendelték, ahol házizenekarként működtek, amíg ez a komédia tartott. – Kossuth menekülése és a világosi fegyverletétel után az ezredtrombitás a zenekart fehér lovastul a hangszerekkel együtt egyenesen Prossnitzba irányította, hol Pálffy Mór gróf újraszervezte az ezredet, a derék zenészek pedig nyugodtan tovább fújták a pattogós dallamokat, mintha mi sem történt volna. Az elmúlt két év világrengető eseményei számukra igazából semmi változást nem hoztak . . .”

Komédia. Mondja a derék Thurn-Taxis. Ám akiket sajátkezűleg fogott el: Abacourt Károlyt, Dembinszky adjutánsát, és Mieczyslaw Woroniecki herceget, e két nagyszerű katonát – október 20-án, az Újépület falánál fölakasztatta Haynau.

Herceg Woroniecki

Woroniecki Korybut Mieczyslaw Galíciából indult Pestre a délvidéki harcok hírére, hogy felajánlja kardját Kossuthnak s a magyar nemzetnek. (Az akkor mindössze 23 éves hadnagy a János főhercegről elnevezett első osztrák drago nyosezrednél szolgált.) Bemutatkozása fényesen sikerült. Július 15-én, a futaki ütközetben négyszáz emberével diadalmaskodott a túlérőben levő ellenség felett. A parancsnoksága alatt álló alakulat Kiss Ernő honvédtábornok seregében harcolt, és kitűnt bátorságával, elszántságával.

A vezénylő tábornok a kormányhoz küldött jelentésében név szerint is kiemeli érdemeit: „Herczeg Woroniecki lováról leszállván, seregét személyesen vezette ostromba . . . oly kitűnő bátorságot és komoly elszántságot tanúsítottak, mely a legnagyobb dicséretre érdemes.”

A Honvédelmi Bizottmány később egyhangúlag úgy döntött, hogy a fiatal tiszt számára engedélyezi – saját kérelmére – egy külön lengyel légió felállítását. Hivataltból gondoskodtak a csapattest szervezéséhez, a felfegyverzéséhez szükséges pénzüsszeg előteremtéséről is, intézkedésükre a pénzügyminisztérium tizenöt-ezer pengőforintot utalt át Ung megye főispánjának, Bernáth Zsigmondnak, hogy a megyéjében szervezkedő Woronieckinek anyagilag is legyen a segítségére. Együttal felkérték a főispánt, hogy a herceget vállalkozásában minden rendelkezésre álló eszközzel támogassa.

A fiatal tisztet csakhamar alezredessé nevezték ki, s már ebben a rangban került a lengyel lovas légió élére. A csapattestet a tiszai harcoknál vetette be a magyar kormány. Itt is nehéz feladatokkal bízták meg, amelyeket nagy lelkesedéssel és személyes bátorsággal próbált megoldani – nem rajta múlt a siker. Így került

sor az utolsó, a szőregi ütközetre, ahol Thurn-Taxis foglyul ejtette. Az Újépületbe került, annyi más sorstársával együtt, s nem kellett sokáig várnia a halálos ítéletre.

Egy románcra azonban még futotta idejéből, és ez a különös epizód sokat sejtet a kor romantikus hangulatából. Woroniecki még dragonyos hadnagy korában, Galíciában ismerkedett meg Schweighofer Amáliával, egy ferencvárosi tanító leányával, aki akkor, kezdő színésznőként, társulatával a környékbeli falvakat járta. Amikor az ifjú katonatiszt Pestre indult, ő is vele tartott, szülei házában várta később a harcterről érkező híreket. Csak a Neugebäude-ben találkoztak újra, ott a zárkában kötöttek házasságot, holtomiglan-holtodiglan.

1849. október 20-án szuronyos katonák négyszöge kísérte az Újépület melletti fatéren felállított akasztófákhoz a három halálraítéltet. Woronieckit, azután az aacheni születésű Giron Péter honvédalezredest (a német halálfejes légio vitéz parancsnokát, aki 1848 tavaszán elhagyva békés foglalkozását – illatszergyáros volt – fegyvert fogott a bécsi forradalomban, hogy annak leverése után hozzánk meneküljön, és az itt élő németajkú diákokból megalakítsa a Bem apó oldalán küzdő csapatát), valamint Abancourt Károlyt, a francia származású lengyelt, akit ifjú hadapródként 1841-ben ítélték húszévi sáncmunkára a császári seregben, s aki hadnagyként, Dembinszky adjutánsaként került a vérbíró kezei közé, ugyancsak Thurn-Taxis jóvoltából.

A lengyel légio parancsnokának utolsó szavait megőrizte a hagyomány. Németül hangzottak el, egy galíciai lengyel főrangú szájából, aki 24 évesen a magyar szabadságért áldozta föl ifjú életét: „Adieu Du schöne Welt, ich sterbe gerne, nur Ungarn soll siegen!” Isten Veled szép világ, szívesen halok meg, csak Magyarország győzzön!

Woroniecki holttestét még aznap éjjel jeltelen sírban hantoltatta el a vésztörvényeszek a régi józsefvárosi temetőben. Nyughelyét halálának évfordulóján mégis évről évre virágokba öltöztették ismeretlen tisztelői, az elnyomás legsötétebb időszakában is. 1867-ben, a kiegyezés évében, egy ismeretlen hölgy kérésére, átszállították koporsóját a Kerepesi temetőbe, ahol a fővárosi ifjúság emelt sírkövet tiszteletére (Jablonszky Vilmos alkotása), amelyet halottak napján valaha minden évben megkoszorúztak az egyetemi polgárok képviselői a régi Pest-Budán.

Schweighofer Amáliát – ez is a történethez tartozik – kitagadták a szülei, s egy pesti postás családnál, Klebelsberg Gézáéknál talált menedéket. Hosszú évekig élt vendégszerető házuknál. További sorsáról csak annyit tudunk, hogy 1891-ben a pesti szegényházban hunyt el.

Woroniecki, a gyereksorból éppen, hogy kinőtt lengyel arisztokrata életét áldozta a magyar szabadságért. Kevesen veszik észre a szerény emléktáblát kivégzésének színhelyén, az egykori Fatéren, a hetvenes trolis Kossuth téri végállomásánál

Groedel Dóra második férje, Korbuly Lajos nem dicsekedhet olyan neves ősökkel, mint a nyalka huszártiszt, Thurn-Taxis Emil. Valamiben mégis tökéletes a hasonlóságuk. Neki is gazdag feleség kellett, s a férji státus elérése volt egyetlen ambíciója. 1938-ban adták el az ifjú házasságok a Lendvay utcai palotát Palandsian Nishan-nak, egy gazdag iráni-örmény bőrkereskedőnek. Groedelék a Váci utcába költöztek, az ötvenes évek végén itt halt meg Groedel Dóra.

Kádár Dánielt, az örmény-katolikus lelkeszség vezetőjét azért kerestem fel, hogy további információkat gyűjtsék a ház örmény származású gazdáiról, Korbuly Lajosról és Palandsian Nishanról. Hamar kiderült: Korbuly Lajosról nem szerepelnek adatok a lelkeszség anyakönyveiben. A második örmény bevándorlási hullám vége felé Perzsiából Pestre érkezett bőr-nagykereskedőről is csak két bejegyzés található a matrikulákban: fiának, Agababnak születési adatai és feleségének halotti anyakönyvi bejegyzése.

A lelkeszség Orlay utcai csendes kis központjában páratlanul gazdag gyűjteményt találtam: kéziratokat, kódexeket, könyvritkaságokat, az üldözések dokumentációját, a szertartások kellékeinek pazar, változatos gyűjteményét, az örmény nép mindennapi életének többszáz tárgyi emlékét. És természetesen azok arcképét, életrajzi tablóját, akikre büszke a magyar földre menekült örménység.

Két, Aradon kivégzett negyvennyolcas tábornok: Lázár Vilmos és Kiss Ernő nyitja a sort. Aztán a többiek: a hazai gyógyszeratan egyik legnagyobb alakja, Issekutz Béla, a Múgyetem hallgatóinak nemzedékeit nevelő és oktató Pattantyus Ábrahám Géza és Imre, Bányai Elemér, vagy ahogyan újságíróként ismerték, Zuboly, azután Csiky Gergely, akinek darabjait ma is játsszák, Hollósy Simon, a

Örmények és perzsák

Szentháromság-utca az örm. szert. róm. kath. templommal és plebániával.
Üdvözlét Gyergyószentmiklósról.

festő és Hollósy Kornélia, az egykor ünnepelt énekesnő – meglepően sokan vannak.

Őseik nagyon régen indultak el hosszú vándorlásukra. Az Ararát tó lábánál fekvő egykori csodálatos szépségű örmény városból, Ani falai közül keltek útra, amelyet 1200 táján földrengés és a szeldzsuk-törökök támadásai pusztítottak el. A Magyarországra került első örmény bevándorlók az 1600-as években, Apafi fejedelemsége idején érkeztek, s telepedtek le Erdélyben: Erzsébetvárosban, Szamosújvárott, Gyergyószentmiklóson, Csikszépvízen. Jómódúak lévén, volt anyagi erejük, hogy újra és újra egzisztenciát teremtsenek e sok generációs vándorút újabb és újabb állomásain. A háromezer örmény család súlyos összegekkel váltotta meg letelepedési jogát, s legtöbbjüknek ezek a falvak, városok jelentették a vándorlás utolsó állomását. Voltak azonban, akik továbbindultak Magyarország belseje felé. Néhány tucat család a fővárosig is eljutott. Az ő leszármazottaik ma is itt élnek közöttünk.

Am a Lendvay utcai házat megvásárló bőr-nagykereskedő és családja nem közülük való. A második menekülthullám sodorta őket és sorstársaikat erre a tájra. A hullámot fölkorbácsoló esemény helyszíne mindnyájunk számára ismerősen csengő földrajzi név: Musza Dag-nak hívják a falut, a hegyet, élet-halál harcuk szimbólumát.

– *Hogy mit tudok Palandsianékról?* – kérdez vissza dr. Czipfer György tüdőgyógyász. Hát nem sokat. De Nishan lányáról, Rebekáról, róla igen. Őt ismerem jól. 1945 volt, akkor kerültem a Budapesti Orvostudományi Egyetemre. Sokadmagammal jöttem, de nagyon hasonlítottunk egymásra: szegények és rongyosak voltunk. Nekem a negyvenes lábamra negyvenhármast cipő jutott. Mindjárt az első napokban feltűnt egy egzotikus kinézésű fiatal lány, elegáns öltözkében. Nem szólt senkihez. Izgatta is a fantáziánkat pokolian. Szép volt, és valahogy meghökkentően más, mint mi. Egyszer aztán felajánlottam, hogy beviszem az indexét aláíratni. Acélkék – és teljesen új – kabát volt rajta. Fantasztikus látvány volt ez akkoriban. Nem állhattam meg, kinyitottam az indexét, mikor már nem láthatott és ott olvastam, hogy örmény-katolikus vallású, s hogy Teheránban született.

Összebarátkoztunk. Néhányszor meghívott minket a Lendvay utcai házukba. Nem is ház volt az, hanem palota. És – ez volt a legmeglepőbb – minden ablak beüvegezve. Pesten. Déli gyümölcsöt is kaptunk. 1945-ben!

Azután persze megtudtuk, hogy az apja bőrkereskedő, sok országban volt üzlete. Szerény, szimpatikus embernek ismertem meg.

Másodévbén már nem jártam hozzájuk. Rebeka – ha jól tudom – Bécsben fejezte be az egyetemet.

Palandsian Agabab, Rebeka fivére, az ARTEX Külkereskedelmi Vállalat üzletfele, Bécsben él, és évente féltucatszor is felkeresi Budapestet, hogy itt képeket vásároljon:

– Apám 1928-ban jött Magyarországra. Tbilisziben élt a család, aztán rövid néhány hónapig Németországban, míg Budapesten élő nagynéném biztatására – aki sok szépet és jót írt leveleiben az itteni lehetőségekről – átköltöztünk. Pontosabban átköltözték – apám, anyám és nővérem –, mert én már itt születtem.

Apám és testvére nyersbőrkereskedők voltak. Bár itt Budapesten két évig szőnyegekkel is foglalkoztunk. Azután 1938-ban – ha jól emlékszem, egy svájci bank közvetítésével és 200 ezer svájci frankért – megvettük Groedelék házát a Lendvay utcában. Nagyon szép palota volt, igen jó állapotban. A Groedel család akkorra már teljesen tönkrement, eladósodtak, vagyonuk szétforgácsolódott. Nekünk viszont volt pénzünk. Pedig apám ott volt Musza Dagnál.

Természetesen iskolába is itt jártam. A Cukor utcában, aztán egy német nyelvűbe – már nem is emlékszem, hol volt, majd a kereskedelmibe. Most Ausztriában élek. A nővérem New Yorkban. Ott orvos. Azelőtt én is New Yorkban laktam. Még korábban Dél-Amerikában. A leghosszabb ideig Argentínában. Nyomdász voltam ott. Szedő. Igen jól fizettek. Ezt a szakmát folytattam aztán az USA-ban is. Képkereskedő véletlenül lettem. Rájöttem, hogy haszonnal forgalmazhatóak ezek a dolgok. Csendélet, tájkép, ilyesmik. A magyarok jó partnerek. Ők is megtalálják a számításukat, de én sem panaszkodhatom . . .

* * *

Lám, „csak” egy bőrkereskedő. S bár Teheránból jött, örmény és nem iráni. Pedig a mai Lendvay utcában sokan hiszik azt, hogy a szép városi palota valaha „a” perzsa sah pesti rezidenciája volt. Pesti mese, az ezeregy hétköznapi legendáinak egyike. Némi valóságmagva persze van.

Muzaffar ad Din perzsa sah 1900 szeptemberének végén valóban járt Budapesten. Csakhogy a dunaparti Hungária Szállóban lakott, ott, ahol korábban – ha emlékeznek még rá – a török delegáció. A Lendvay utcai nyaraló pedig még csak épült.

Párizsból érkezett hozzánk, atyja, Naszreddin sah útinaplójától ösztönözötten: a felséges papa ugyanis tizenegy évvel korábban megfordult fővárosunkban.

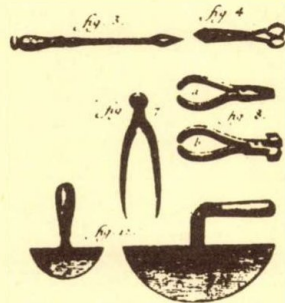
Vámbéry Ármint adták Muzaffar ad Din mellé tolmácsnak és állandó kísérőnek. A tudós főleg a két nyelv és a két nép közötti „rokonság” bizonyítékaival szórakoztatta a magas vendéget; ő pedig a maga részéről annyira meg volt elégedve a személye iránt megnyilvánuló érdeklődéssel és az őt körülvevő tisztelettel, hogy egy alkalommal így szólt Vámbéryhez: Írd meg Wagnernek, de rögtön, hogy megint úgy szeretem őt, mint azelőtt, s mihelyt hazaérek, mindjárt be is bizonyítom ezt neki! Hiszen magyar ember ő is, jónak, igaznak kell lennie!

Az ügy előzménye annyi, hogy egy honfitársunk, ez a bizonyos Wagner, aki mint honvédtiszt perzsa szolgálatba lépett s ott tábornoki rangra emelkedett, az udvari intrikák következtében éppen a kegyvesztettség keserű hónapjait élte, amikor ura és parancsolója európai útjára indult.

A sah aztán hazautazott, azzal a feltett szándékkal, hogy korszerű alapokra helyezi, átszervezi birodalmának államrendjét. Mindebből csak annyi lett, hogy udvari embereinek néhány új szabású és új színösszeállítású egyenruhát csináltatott a legutolsó európai divat szerint, és kiadott egy-két rendeletet, amelyeket nemigen lehetett betartani, mert a mintához igazodtak, és nem a perzsák szokásaihoz, valóságához.

Igaz, ami igaz, annak idején Naszreddin sem profitált sokat európai útjából, sőt nem sokkal hosszú kirándulása után egy merénylet golyójának esett áldozatul.

Talán csak Wagner úr nyeresége egyértelmű, bár erről nincs közelebbi értesülésem.

XIII. Túléltünk Nájgebáj!

Fogadjuk el Hevesi Lajos közvetlen hangú invitálását, aki 1873-ban vetette papírra az alábbi sorokat:

„... Most a sétány innenső oldalán végigmegyünk az utolsó keresztutcáig (három korona utca). Itt egy perczre megállapodunk, hogy a balra nyúló hold utcában szemünkbe ötlő, keskeny homlokzatú Strelisky-háznak szenteljünk egy futó pillantást; e jó stylú épület Freund építész műve, a felső emelet freskói Lotz Károlytól valók, s a photographiára vonatkoznak.”

Amikor a hazai „fényírdák” megkezdtek működésüket, és a festőkből, aranyművesekből, rézmetszőkből verbuválódott első fotográfusok ezüstlemezein megjelentek a csodát látni betérő ügyfelek arcvonásai, a Hold (ma: Rosenberg házaspár) utcai Strelisky ház helyén még csak egy kis földszintes épület állt. Előtte magasodott a Neugebäude, pestiesen „nájgebáj”, azaz az Újépület hatalmas épülettömege.

Strelisky Lipót 1840-ben harmincegy éves fiatalember volt. Egycsapásra felismerte, hogy az új művészet művelőjeként karriert csinálhat, és nem is habozott kihasználni a lehetőséget.

A hivatalos fotótörténet szerint egyike volt a legelső hazai fotográfusoknak. A családi hagyomány egyenesen úgy tudja, hogy ő volt a legelső, hogy már 1840-ben – egy évvel korábban, mint a „hivatalos” legelső, Marastoni Jakab – megnyitotta atelierjét a Dorottya utca 9. sz. házban. Eredeti foglalkozását tekintve egyébként ötvös volt, és szerelmi bánatában, búfelejteni utazott Párizsba. Ott került kapcsolatba Daguerre-rel – így tudja a família – s egyenesen onnan, a feltaláló műhelyéből hozta haza a szenzációs újdonságot.

Ha mindez vitatható is, az kétségtelen tény, hogy műterme valamennyi alapítóié közül a legtovább, kerekén száz évig működött, s csak valamikor az 1940-es évek elején szűnt meg. Nagy érdeme egy sor újdonság bevezetése. Az első volt Pesten, aki színezte a lemezeket – „színes” fényképet készített. Az ő műhelyéből

Az Újépület kevéssel a lebontása előtt. A háttérben már áll a Bazilika, balra lent pedig a Mezőgazdasági Minisztérium épülete

*Strelisky Lipót, a legelső hazai
fotográfusok egyike, karján
dédunokájával: Lubelszky Bé-
lával*

Petőfi Sándor

kerültek ki az első ékszerbe, érmébe foglalható babszemnyi arcképek is. S ő volt az első, aki a fémlemezről a papírképre, azaz a daguerreotípiáról a talbotípiára, a sokkal olcsóbb, gyorsabb és a sokszorosítás lehetőségét magában rejtő technikára áttért.

A fotótörténet egyes szakértői szerint ő készítette el a leghíresebb magyar ősfényképet, a Petőfit ábrázoló daguerreotípiát (amelyet Escher Károly restaurált a hatvanas években). Sajnos, ez tárgyszerűen nem bizonyítható – hiszen a műhely azonosítását segítő „szerelékek” nélkül, meztelen lemez formájában maradt ránk a költő egyetlen hiteles arcképe –, azt viszont biztosan tudjuk, hogy Strelisky Lipót készítette Görgey Artúr portréját 1849-ben, Budavár visszafoglalásakor, és hogy az ő műhelyéből került ki a honvédezerkar tagjainak daguerreotípiák sorozata is. Sőt – ha hinni lehet a családi hagyománynak – a Strelisky féle atelier kedvelt találkozóhelye volt a márciusi ifjaknak és a forradalom vezéralakjainak.

Az érzelmeiben a forradalomhoz pártolt fotográfus a Bach korszakban sem tagadta le meggyőződését . . .

– Dédapám meglehetősen forrófejű ember volt – meséli Lubelszky Béla –, amolyan minden lében kanál figura. Dorottya utcai műtermében rendszeresen megfordultak a szabadságharc vezetői, Kossuth, Petőfi, Jókai és mások. A forradalom napjaiban felcsapott nemzetőrnek is. Amikor pedig Hentzi lövette Pestet, újra beöltözött, és mindennap kivonult a Dunapartra nyugtalanítani az ellenséget. A család a pincébe húzódott – már akkor is a Bálvány utca 3-ban laktak –, de a déli órákban az élet visszatért a rendes kerékvágásba. Dédapám minden nap

**Fegyvernagyvás
délidőben**

Hentzi löveti Pestet. A korabeli festmény a mai Engels tér pusztulását ábrázolja. Több tucat belvárosi épületet gyújtottak fel a bombák, de az anyagi kárnál is nagyobb volt az ijedelem; a város lakóinak többsége elmenekült otthonából

déli 12 órakor letette a fegyvert, s hazajött ebédelni. Németül folyt otthon a szó: Zwischen zwölf und zwei Uhr gibt es Waffenstillstand, bis dahin gebet mir schnell Mittagessen, und ich gehe zurück . . . ! S dédanyám máris találta a levest, hogy kihasználva „a tizenkettő és két óra közötti fegyverszünetet”, Strelisky Lipót nemzetőr rendes polgár módjára megebédelhessen . . .

A történet kissé hamis vágányon fut. Aligha harcoló, talán inkább valamely rendfenntartó alakulat tagja lehetett fotográfusunk. Azt ugyanis, hogy innen Pestről bárki is átlőjön a budai oldalra, szigorúan tiltották a forradalmi hatóságok. Féltették a várost – és a későbbiekben kiderült, hogy nem is ok nélkül.

Hentzi már május ötödikén hirdetményben fenyegetőzött: „ . . . Pestről ágyúlövések történtek a lánczhíd ellen . . . Én eddig csak kényszerítve és kímélettel feleltem ágyúimmal, hanem ha a budai polgárházak céltalan lerombolására intézett megtámadás abba nem hagyatik, úgy minden kíméletnek vége lesz . . . ”

Pestváros térparancsnoka azonnal reagált. Egyrészt visszautasította azt a feltevést, hogy Pestről ágyúztak volna, másrészt rendeletet adott ki, szigorú parancsot: „A városon, s Duna partjáni lövöldözés keményen tiltatik. Ki tetten kapatik, vagy vizsgálat folytán, hogy lőtt, kiviláglik: katonai rögtönítélő bíróság által halállal fog fenyeztetni.”

A vár parancsnoka azonban már kész az elhatározással: ágyúzni fogja Pestet. És május 9-én, egy keddi napon, hajnali öt órakor megdördültek a gyújtógránátokat szóró nehézfegyverek. A két órán át tartó ostrom súlyos károkat okozott az épületekben. Összeomlott a Redoute oszlopos homlokzata, tetőszerkezete, s a számos találattól kigyulladt a Lloyd palota. Ugyanez lett a sorsa a Diana fürdőnek, a vármegyeházzal szomszédos Trattner-Károlyi háznak, az Angol királynéhez címzett fogadónak, a Deák-téri Wodianer palotának, a lipótvárosi templomnak, a Bálvány utca elején levő háznak, a váci utcai Nagy Kristóf háznak, az ezzel szomszédos Kolb féle épületnek, a Fröhlich háznak a József nádor téren, a mai Engels téren működött német szükségsszínháznak, s a körötte álló Derra, Rosenfeld, Burgmann, Schlechta, és Balla féle háznak, az Ürményi háznak a terézvárosi Laudon (ma: Káldy) utcában, a Király utca sarokházainak – egyszóval tetemes volt a kár. „Iszonyú hajnalra ébredtünk – írta a Március Tizenötödike – a gyáva Hentzi bosszúból Pestet kezdé lövetni, s reggeli 6 óra utánig repült golyó, bomba, gránát, srapel és röppentyű városunk felett.” Ötszáz ember vesztette életét – állították a korabeli krónikások. Bár ez a szám túlzó, az aligha vitatható, hogy Pestet súlyos sokk-ként érte a minden fenyegetőzés ellenére is váratlan bombázás, amelynek megakadályozására pedig mindent elkövettek.

Strelisky Lipót nemzetőrködésének is megvolt a maga börtje. A szabadságharc leverése után állítólag ő is a Neugebäudeba került, és néhány hetet vizsgálati fogóságban töltött. Amikor először kihallgatásra vezették – egy osztrák őrnagy paran-

csolta maga elé –, már az első kérdésre adott válaszával zavarbahozta vallatóit. Beruf? – foglalkozása – kérdezte a tisz. Photograph – válaszolta Strelisky. A kihallgató tisz. döbbenetén rácsodálkozott: Was für ein Graf? – milyen gróf? Hoszszú percekben telt, míg megértette, nem rangról, hanem foglalkozásról van szó. Akkor viszont azt nem hitte el, hogy ilyen foglalkozás létezik. A tisz. parancsára be kellett hozatnia a felszerelést. A családtagok cipelték be az Újépületbe a több kilós apparátust, a hozzávaló rekvizitumokat, és a kaszánya udvarán Strelisky Lipót lefényképezte a parancsnokság tagjait.

Nem sokkal később – persze nem a különös akció miatt – megszabadult a vizsgálati fogságból.

De nem nyugodott. A családi hagyomány úgy tudja, hogy a Petőfi daguerreotípiája alapján több száz, apró, gomblyukakba tűzhető medaillont készített a költő arcképével, és ezeket az egyetem kapujában osztogatta. Feljelentették, tettenérték, kilenc hónapot kapott. Akkor megfogadta, hogy ha kiszabadul, házat épít börtöne mellé, olyant, amelyik túléli a „nájgebájt”, és amelynek segítségével ott fog meggazdagodni sanyargatásai színhelyének tőzsomszedságában. Igaza lett. Túlélte, s jó módban élte túl a hatalmas épülettömböt, egy egész nemzedék szenvedéseinek hírhedt szimbólumát.

A gyűlölt kaszányaféleség nem börtönnek készült pedig. Az ötlet II. Józseftől származott, aki messze az akkori várostól, e homokos pusztá helyen, valószínűleg valamiféle kórház-szeretothon-árvaház kombinátot akart építeni a város elesettjeinek megsegítésére. A négyszögletű, kétemeletes épület falait – amelyet négy sarkán egy-egy háromemeletes bástyaszerűen kiképzett épületszárny támasztott meg – Canevale bécsi udvari építész tervei alapján, Hild János irányításával kezdték fölhúzni 1786-ban. A munka költségeit a szerzetesrendek elkobzott vagyonából fedezte a császár.

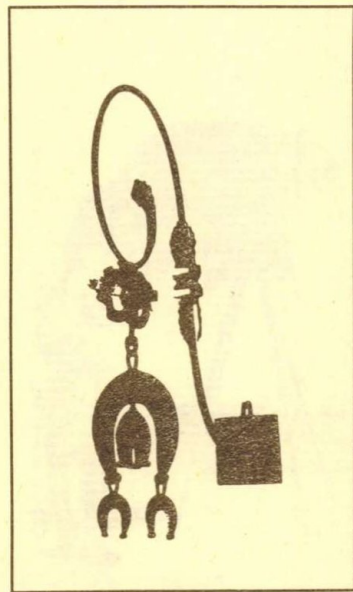
Tény viszont, hogy a „Neu-Gebäude”, vagy másként Grosses Aerarialgebäude (nagy kincstári épület) pontos rendeltetésével nem voltak tisztában a kortársak. Sokan már akkor tudni vélték, hogy hatalmas börtönnek szánja József a titokzatos nagy házat, amelybe majd a hazafiakat fogja becsukatni. Holott e gyanúnak nem sok alapja volt. Sőt, egy korabeli újság is „K. K. allgemeines Versorgungshaus”-nak (Császári és Királyi általános ápolóháznak) nevezi az épületmonstrumot, s ugyanezzel a megjelöléssel szerepel az egykorú helyszínrajzi vázlaton. Igazán jót akart hát a magyaroknak a kalapos király, amikor parancsba adta fölépítését, és mi, akik tudjuk, milyen elhanyagolt állapotban volt ebben az időben a kórházügy, a szegénygondozás, az árvák ellátása a kettős városban, el kell hogy ismerjük, jó helyre szánta a papok pénzét. Az a bizonyos korabeli budai újság, az Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten 1787-ben arról is értesítette egyébként olvasóit, hogy a császárnak a magyarországi árvaházak egyesítését javasolták tanácsadói, tekintettel arra, hogy „Pest mellett felépülőben van a Versorgungshaus”. Ugyanebben a lapban olvashatjuk, hogy az uralkodó Essiget, a moszkvai árvaház főigazgatóját századosi rangban, kétezer forint fizetéssel már ki is nevezte a „pesti beteg- és szegénygondozó intézmény főigazgatójává”. Ezek bizony tények.

De bármi volt is II. József szándéka az Újépülettel, a történelem közbeszólt. Mikor 1788-ban kitört a török háború, építését abbagyták. Másra kellett a pénz. Ott állt a monstrum, félig készen, a homokpusztaság közepén.

Prágai vállalkozók szerették volna megvenni, hogy szövőgyárat rendezzenek be a falak között. 130 ezer forintot ajánlottak érte. A pesti magisztrátus tiltakozott a terv ellen, kijelentve, hogy ennyit Pest is ad az épületért, ha eladó, szükség lévén kórházra, szegényházra, árvaházra.

Végül nem lett se a prágai vállalkozóké, se a városé. Ideiglenesen francia hadifoglyokat szállásoltak itt el, majd 1804-ben József nádor azt ajánlotta, hogy alkítsák át kaszányává az épületet. 1814-ig ebből se lett semmi. Csak akkorra lett készen a Neugebäude, s akkor költözött be az első tüzérezred a falak közé. Attól fogva „pattantyús kaszánya” lett a neve. A harmincas-negyvenes években cirkuszi versenyeket rendeztek központi udvarán (a főudvar majd 10 ezer négyszögöl nagyságú volt, s volt még nyolc mellékudvara az irdatlan nagy, 17 807 négyszögölon fekvő épületóriásnak), bemutattak itt görög-római kocsiversenyeket, a közönség végigizgulhatta a pesti fiákeresek versenyeit (sőt, jóval később:

Börtön a város szélén

1875-ben, az akkor alakult Magyar Athletikai Club is itt rendezte a főváros első nagy atlétikai viadalát).

A bukott szabadságharcot követően aztán mindenki elfelejtette az épület addigi valamennyi vélt vagy igazi funkcióját. A Neugebäude börtön lett, siralomház, vesztőhely. És azóta is így őrzi az emlékezet.

A Bach korszak konszolidálódásának periódusában, az ötvenes és később a hatvanas években különböző tüzérezredek állomásoztak az épületben. Sőt a lebontásáig a hadsereg tulajdonában volt. 1897-ben aztán dolgozni kezdtek a csákok. A kötőmeg-tömlőc helyén kialakult a Szabadság tér és huszonnyolc nagy telket is kihasítottak a téren kívül felszabadult területből. A városi tanács 1899-ben négyyszögölenként 600–1200 forintos áron árusította ki ezeket. Az időközben elkészült rendezési terv intenciói szerint hamarosan elkezdődött a teret szegélyező épületek kivitelezése is. Az előkelő új szomszédok: Deutsch Antal, Dungyerszky Lázár, Neuschloss Ödön, Ullmann Gyula palotái szebbre, nagyobbra, előkelőbbre sikerültek persze, mint az 1871-ben bosszúból ide építkező fotográfus bérháza. Mégis ő volt, aki legyőzte a Neugebäude gonosz szellemét, aki diadalmaskodott. Egész életében nagy rátermettséggel vezette üzletét, és a ház, amit fricskaként „ültetett” börtöne nyakába, segített a meggazdagodásban.

A féltékeny fogorvos

Közgyűjteményeink szakértői nem tudnak a Strelisky-féle Petőfi medaillonról. Létezett-e, vagy csak a százharminc év családi mesefüzére tűzte a dédapa dicsőségének gomblyukába? Egy akta, amely elítélésével függ össze, és részletezi vétkeit, eldönthetné a kérdést. Ilyent azonban hiába kerestem a levéltárakban. Előkerült viszont egy egészen másfajta per poros iratkötege. Az alperes Strelisky Lipót; az 1854-es dátum a Bach korszak kellős közepét jelzi. A feljelentő a Bálvány utcai szomszéd, az 1. számú ház lakója, Turnovszky Frigyes fogorvos.

1854 május elsején kelt a Magisztrátusnak címzett levél, amelyben a fogorvos kontárkodással vádolja szomszédját, a „Daguerretypeurt”, mert hosszú évek óta – anélkül, hogy képzettsége, vagy valamiféle engedély erre feljogosítaná – fogakat töm, fogsorokat készít, kiterjedt fogászati pacientúrát oroz el a jogosítvánnyal rendelkezők elől. És ráadásul – mint ahogy az már kontároknál lenni szokott – úgy „javítja” a fogakat, hogy közben a jókat, az épeket is tönkreteszi. Egyik „páciense”, akinek a feljelentő belenézhetett a szájába, saját szomorú sorsával bizonyít: egy rossz foga volt, és miután Streliskytől távozott, már három... „Miért is kegyelmes Magisztrátus kegyeskedjenek intézkedni, hogy eszközeit elkobozzák, magát pedig a kontárkodástól egyszer, s mindenkorra eltiltsák.”

Tanúkat is állít Turnovszky, ilyen minőségben Adelsfeld úr a császári és királyi Dohánybevéltő Hivatal „Controllor”-ja és neje írják alá a feljelentést.

Május 10-én Tormay doktor, Pest tisztifőorvosa (találkoztunk már a nevével a Diana fürdő körüli vita ismertetésekor) a Magisztrátushoz intézett levelében megismételte a feljelentő állításait, és maga is kérte az eljárás megindítását. A hivatal aktákat, feljegyzéseket készített, utasításokat fogalmazott. Kereken két hónap telt el, mire elültek az ügy hullámai. A feljelentőt támogató tisztiorvos levele az utolsó ügyirat a dossziében, amely a Tanács felhatalmazása alapján elvégzett vizsgálat eredményét összegzi, 1854. július 5-i keltezéssel: „A lipótvárosi Bálvány utca 3. sz. alatti lakos, bizonyos Strelisky Lipót 'daguerretypeur' ügyében hozott leirat elintézésékeppen hivatkozom a magas Tanács iratára és jelentem, hogy nevezetnél az eljárást lefolytattam. Nevezett bevallotta, hogy műfogakat és fogsorokat gyakran készített, de mindig csak mint fogtechnikus, egy fogorvos megbízásából. Így fogműtétet – kontárként – soha nem végzett. Egyébként oda nyilatkozott, hogy a fogtechnikával a jövőben is foglalkozni kíván, amelynek természetesen akadálya nem lévén, az ügyet lezártnak lehet tekinteni.”

És 1854 július 16-án az iratkötet dossziéjára fölkerült az illetékes hivatalnok „Ad acta” jelzése.

Nos, nem lehetetlen, hogy ez volt Strelisky Lipót meghurcoltatásának igaz története. Végérvényesen eldönteni ma már aligha tudjuk. Térjünk is át kézzelfoghatóbb tényekre, magára a háromemeletes sarokházra, a „jó stylű” épületre, amelynek felső emeletét Lotz Károlynak a fotográfiára vonatkozó freskói díszítették.

Díszítették, mert azóta nyomtalanul eltűntek. Olyannyira, hogy egész művészettörténetünkben nincs nyoma ennek az alkotásnak. A tekintélyes Lotz mo-

nográfia is – szerzője Ybl Ervin – csak annyit tud erről a freskóról, mint amennyit Hevesi Lajos 1873-as útikönyvében olvashattunk. Ehhez teszi még hozzá: időközben elpusztult. Hogy mikor? Erre nincs adat. S nem maradt fenn az alkotásról rajz, vázlat sem. Amikor elkészült – 1872-ben – Lotz Károly 39 éves volt. Nagy művei: a Vigadó, a Nemzeti Múzeum, majd az Akadémia és az Opera freskói még előtte vannak. A Hold utcai egyike lehetett legkorábbi próbálkozásainak. Témája is egyedülállóan különös Lotz életművében. Hogy a téma érdekelt, s hogy a megbízást vállalta, könnyen elképzelhető. Hiszen a művész első mestere, Marastoni Jakab, egyike volt a legelső pesti fotográfusoknak, s az sem kétséges, hogy a fiatal művész jól ismerte és becsülte a forradalmi érzelmű Strelisky. Lotz Károly leggyakrabban reprodukált arcképe egyébként szintén Strelisky Lipót műtermében készült.

Halvány reménye annak, hogy legalább egy vázlatnak nyomára bukkanhat a művészettörténet, mégis van. 1906 végén a parlament törvénybe iktatta a Lotz hagyaték megvásárlását. Egy évvel korábban az Országos Képtár akkori igazgatója, Kammerer Ernő lajstromot készített az alkotásokról. Ez a lista talán egyszer még előkerül – hacsak nem csatolták a megvásárlásról intézkedő törvény végrehajtásának okmányaihoz, amelyek – 1956-ban – az egykori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szinte valamennyi iratával együtt elégték, elpusztultak.

1871-et írunk. Strelisky Lipót dicsősége teljében. Pesti műtermében (ekkor kettőt is fenntartott, egyet a Dorottya utca 11-ben, a másikat a Waitznergasse 4-ben, ma: Bajcsy-Zsilinszky út 12. sz.) a felvételek ezreit készíti. Immár „Császári és királyi udvari fényképész”, a város megbecsült polgára. Összegyűlt a pénz is, hogy régi tervét valóra váltsa felépítse fricskának szánt bérházát a Hold utcában. Az engedélykérelem beadása után néhány hónappal már a lakhatási bizonyítványért folyamodhatott:

„Tekintetes Tanács!

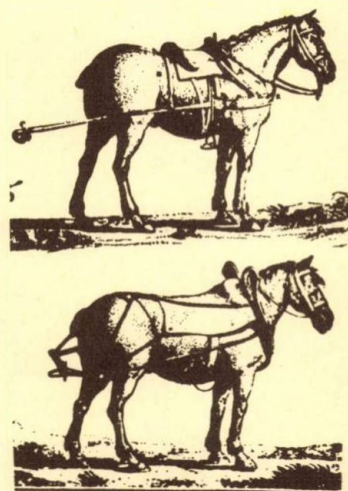
A Lipótvárosban hold és hajnal utcák sarkán 5. sz. alatt fekvő, a f. évi 18054. sz. alatt kiadott építési engedély alapján átépített házam teljesen kész lévén esedezem miszerint a szokásos vizsgálatok megtartása mellett a beköltözési engedélyt kiszolgáltatni méltóztassanak. Pest, 1871. november 15. Alázatos szolgálja Strelisky Lipót.”

Az iratokból az is kiderül, hogy a Rosenberg házaspár útja és a Nagy Sándor utca sarkán kereken száztíz éve álló ház építése negyvenezer forintba került, s az eljárási jegyzőkönyvből – amely a lakhatási engedély kiadásával összefüggő szemle alkalmából készült – megtudhatjuk, hogy az épületben összesen 30 szoba, 6 előszoba, 8 konyha és 8 éléskamra, valamint egy bolthelyiség szolgálta a benne élőket.

A tervek aláírója – az említett iratok is hivatkoznak rá – Pucher József építész, s nem Freund Vilmos, ahogyan azt Hevesi Lajos írja. Pucher jeles és nagytekintélyű mester, akinek városépítő munkájáról alig-alig emlékezik meg a főváros irodalma, még nevét is ritkán említik.

1836-ban született Német-Bólyon, 1904 novemberében halt meg Budapesten. De még 1918-ban is „viseli rangját”, a Budapesti Építőmesterek Ipartestülete évkönyvében az iparhatósági felügyelő bizottság tiszteletbeli tagjaként örökíti meg nevét. Akkoriban, amikor ez az építőmestereket, ácsokat, kőműveseket és kőfaragókat tömörítő testület megalakult – 1886-ban – első elnökének választotta meg, s e tisztségét egészen haláláig betöltötte. (Jóval később, a húszas évek végén néhány évig fia, István is volt vezetője az ipartestületnek.) Bagosi Pucher József – aki előnevét és a nemességet 1892-ben nyerte el – az 1904-es Tiszti cím és névtár névmutatójában hétszer is szerepel. Tagja a Közmunkatanácsnak, a főváros törvényhatóságának, az ipari munkások oktatására szervezett „vasárnapi bizottságnak”, az építőmesteri képzettség megvizsgálására szervezett bizottságnak, alapító tagja az 1888-ban alakult Svábhegyi Egyesületnek, amely e szelíd hullámokat vető budai táj kulturált benépesítését tűzte célul maga elé. Igazgatósági tagja az Első Magyar Iparbanknak, tanácsosa a Budapesti Királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszéknek, elnöke a Magyar Mérnök és Építész Egylet középítészeti szakosztályának, s ráadásnak: a III. osztályú vaskoronarend tulajdonosa, a Ferenc-József-rend lovagja...

A fricska fölépül

Café New-York

Mint építőmester fontos középületek kivitelezője. A többi között irányításával épült föl a Keleti Pályaudvar, „fővállalkozója” volt a New-York palota és az Ügyvédi Kamara Rákóczi úti székháza építésének. Számos bírálóbizottság választotta tagjai sorába. Így alelnöke volt az ezredévi kiállítás építőipari bizottságának, 1894-ben mint a zsűri tagja vett részt az új Duna-hidak építésére kiírt nemzetközi pályázat elbírálásában.

Tagja volt annak a bizottságnak is, amely azt a feladatot kapta a város vezetésétől, hogy a külföldi tapasztalatok értékelése alapján próbálja eldönteni a főváros vízellátásával összefüggő technikai kérdéseket.

Németországi, ausztriai tanulmányútról 1889-ben, könyvecskében számolt be Pucher József. A vita akkoriban körül folyt, hogy a békásmegyeri kútrendszer kiépítésekor – a város már régen kinőtte a mai Kossuth téren álló vízművet – építsenek-e ki mesterséges szűrőblokkokat a víz tisztítására, vagy elégedjenek-e meg a természetes szűrés lényegesen olcsóbb megoldásával. Pucher József így summáz tanulmányában: „... ha rohamosan gyarapodó városunk vízkérdését sikeresen és véglegesen megoldani és a mellett kevésbé jóízű, de mindenesetre jó, s az egészségnek nem ártalmas vízzel akarjuk beérni, úgy az egyetlen ésszerű megoldás a folyóvíz használatában központi homokszűréssel (mesterséges szűréssel) áll.

Ha azonban a valamivel jobb vizet még néhány évig élvezni akarjuk, és csak akkor áttérni a mesterséges szűrőre, amidőn a természetes szűrő a szolgáltatást felmondja, vagyis ha bizonytalanul jobbat választunk bizonyos jó helyett, el lehetünk készülve arra, hogy a jövőben megint oly vízkalamitásaink lesznek, mint a fogyasztók kínjára éppen most is.”

Az előrelátó, sokoldalúan tájékozott mester első munkája lehetett a Strelisky ház terve. Néhány szép öntöttvas erkélyelem, egy-egy szolid díszítőmotívum a Rosenberg házaspár útjára néző homlokzaton – de semmi különös. S bár a Pogány Frigyes szerkesztette, a Műszaki Kiadó gondozásában 1969-ben, Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei címmel megjelent kötet „eklektikus lakóház” megjelöléssel műemlékként említi, aligha tekinthető annak. Amint-hogy ezt a minősítést a korábban és később keletkezett monográfiák nem is említik meg a házzal kapcsolatban.

Pucher Józsefnek azonban vannak műemléknek minősülő házai Budapesten.

A Királyi Pál utca 18. számú épület homlokzatát szintén 1871-ben alakította át, s toldotta meg két emelettel. Neoreneszánsz stílusjegyeket hordozó műemlékünk az a Pucher építette házsoport is, amely a Népköztársaság útja és Eötvös utca saroktelkét foglalja el. 1880 körül épült.

Az egykori Sugár úton még egy műemléképület dicséri tehetségét (Népköztársaság útja 59. sz.). 1875-ben készítette el a Rózsák tere 6–7. sz. alatti ugyancsak neoreneszánsz stílusjegyeket viselő iskolaépület terveit, három évvel később pedig a Makarenkó utca 13. sz. alatti eklektikus lakóházát.

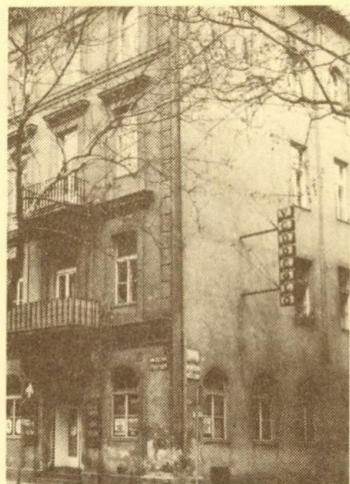
A Hold utcai ház nem sokáig szolgálta gazdáját. Néhány év múlva eladta tulajdonosa, kellett a pénz, leányai kiházásítására készült, s jómódú polgárhoz illő hozománnyal. Ez Strelisky esetében nem volt akármilyen erőpróba, még ha jól ment is az üzlet. Hat lánya volt ugyanis, akik fejenként húszezer forintot és egy-egy lakást kaptak nászajándékkul. Áthelyezte műtermét is, a „háznégyszögbe”, annak az épületnek foglalva el egy teljes emeletét, amelyben ma a Vörösmarty cukrászda működik. Strelisky Lipót 1905-ben, 96 éves korában halt meg. A híres „ateliert” fia, Sándor örökölte. Ő kétszer nősült: első felesége halála után – Béni Irmának hívták, az egykori Népszínház (később a Nemzeti Színház) művésze volt – egy tönkrement pozsonyi kesztyűgyáros lányát vette el.

1924-től – Strelisky Sándor halála után – 1940-ig az özvegy igazgatta az üzletet. Az alapító dédunokájának szavaival: „tönkrevezette”. Így ért véget fennállásának nagyjából századik évfordulóján az egyik első – vagy talán a legelső – pesti fotográfus-műhely tündöklő karrierje.

A kivételesen sikeres Strelisky Lipót legnagyobb érdeme azonban nem függ össze közvetlenül szakmájával. Sokan vallják azt, akik ismerik történetét, hogy mesteri felvételeinek értéke eltörpül a tény mellett: ő fedezte fel, taníttatta, s indította el a világhír felé vezető úton László Fülöpöt, az akadémikus stílusú portréfestészet nagy alakját.

Lubelszky Béla kéretlenül is rátér erre a históriára, beszélgetésünknek már az első negyedórájában...

– Laub Vilmosné szegény özvegyasszony, mosónő volt a régi Strelisky házában. Mindig panaszkodott a dédapámnak, hogy van egy haszontalan fia, aki nem akar tanulni, csak teng-leng, pedig – ha már nem tanul – valami kenyeret azért kereshetne. Mert amit most is csinál, azért csak garasokat kap. Kulisszamosó a Népszínházban. Annak idején tudniillik, ha új darab került színre, és új díszletekre volt szükség, a kulisszákat lemosták, hogy legyen mire rápingálni. Az öregúr – hetvenöt éves lehetett akkor – nem volt rest, bement egy próbára. És tényleg látott ott egy mezítláb fiút, aki tologatta – másokkal együtt persze – a nagy, keretezett vásznakat. Odahívta és megkérdezte: Hogy hívnak? Philip Laub – válaszolta a gyerek. És miért nincs cipő, harisnya rajtad? – Mert nincs se cipőm, se harisnyám. Erre ő írt egy cédulát, s azt mondta a fiúnak: Menj haza a lakásomra, ott fogod találni a legidősebb lányomat – ez volt az én nagyanyám – és az téged el fog látni. Ad ruhát. Így került aztán a gyerek a műterembe. Magához vette inasnak, amolyan vizesnyolcasnak. Annak idején – tudja – a régi fényképészek szépia-festékekkel retusálták a szeplőket, a hibákat a negatívon. És ehhez a művelethez még egy kis lapocskát is használtak, amin az illető fényképész kikeverte a festéket. Az öregúr akkor 35 embert dolgoztatott a műhelyében. Nem foglalkozhatott túl sokat ezzel a söprögető gyerekekkel. Egyszer azonban észrevette, hogy amíg ő, vagy valamelyik segédje a kuncsaftot rendezgeti a gép előtt, a fiú valamit szöszmötöl a függöny mögött, és közben leskelődik kifelé. Nem szólt semmit, várt még, aztán egyszer hirtelen odament és kivette a kezéből azt a kis festékkeverő kartonlapocskát. Mert azzal szöszmötölt. És látta, hogy annak az úrnak a portréja van ráfestve szépiával, aki éppen az imént ment ki a műteremből. Azonnal fölhívta telefonon a gyerek nagybátyját, akinek textilüzlete volt – olyan gyámféleje lehetett a fiúnak – és elmondta, amit látott. Meg is állapodtak, hogy taníttatni kell a tehetséges kisinast. Ebbe persze a fiú is boldogan beleegyezett. Dédapám beíratta őt a képzőművészeti főiskolára, az Andrássy útra, fizette a tandíját. Ezt sikeresen elvégezte, közben a nevét is megmagyarosította, vallást is változtatott, dédapám igen jó barátja, Fraknoi Vilmos tudós és címzetes püspök – eredetileg őt is Frankl-nak hívták –, szóval ő

A fricskának épült „jó stílus” Strelisky ház, a Rosenberg házaspár és a Nagy Sándor utca sarkán, a vásárcsarnok tőszomszédságában

Vázlat szépiával

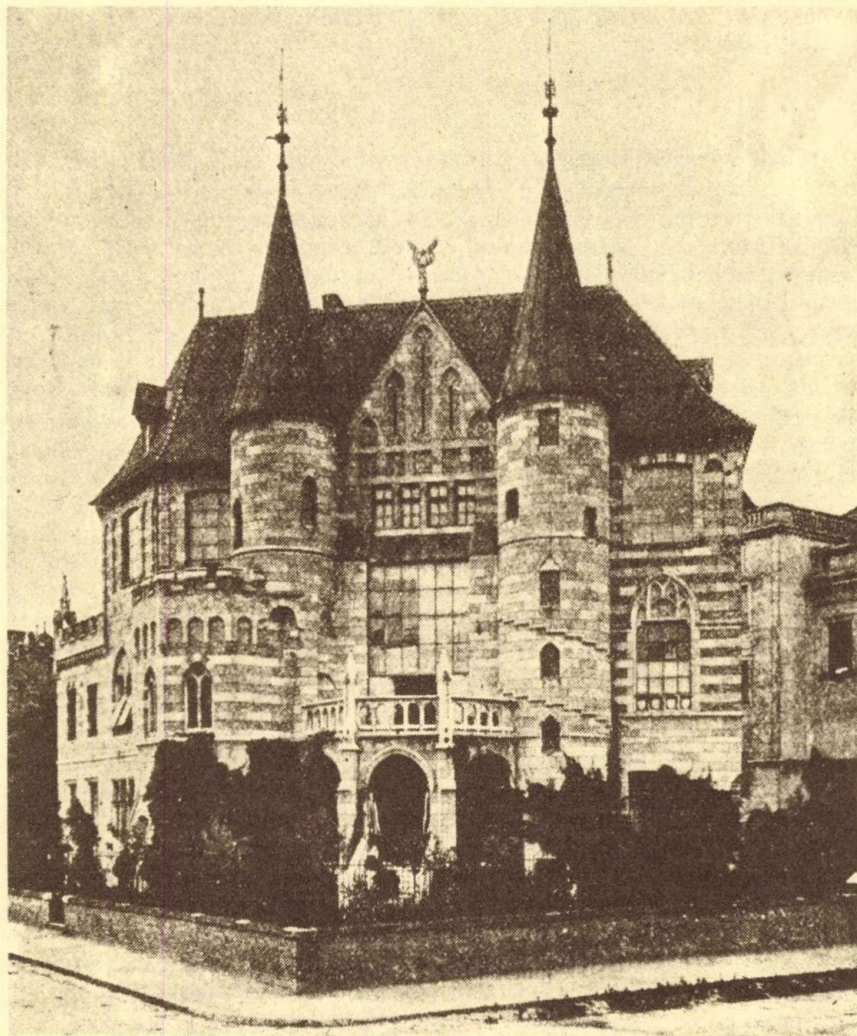

volt a keresztapja. Amikor befejezte a tanulmányait – Székely Bertalan és Lotz Károly voltak a mesterei –, akkor még Münchenben is megfordult, erre is dédapám adott pénzt, és ezzel el is kezdődött kivételes karrierje. Fraknoi ajánlólevelével bejutott Rampolla bíborshoz, ez volt az első szenzációs portréja. Úgy tudom ez a kép itthon van, a Szépművészeti Múzeumban. Aztán kiment Amerikába, de a végén Angliában kötött ki. Elvette az egyik leggazdagabb iparmágnásnak, a sörgyáros Guinnessnek a lányát. London kertvárosában, Hampstead-ban építtettek egy gyönyörű kastélyt, ott éltek. Bár – úgy tudom – a házasságuk elején Pesten laktak, valahol Zuglóban, ahol László Fülöp szintén egy valóságos palotát építtetett imádott feleségének. Erről azonban semmi közelebbit nem tudok. Abban az időben a családkunk nem élt Magyarországon, így aztán nem is lehetek tájékozott úgy, mint az, aki végig itt lakott ebben a városban.

Lovagvár a ligetnél

Lubelszky úr történetéről még semmit sem tudtam, amikor már föl hívták a figyelmemet egy különös zuglói házra. Olyan, mint egy középkori várkastély, és még a „próza” hivatalban, az Ingatlankezelő Vállalatnál is lelkesen emlegették a Zichy Géza utca tíz szám alatti épületet. Meséltek az egymással békétlenkedő bérlőkről, rózsaszínű márvány fürdőszobáról, freskókról, csodálatos bútorokról.

Leszakadt vakolatról is persze, és a kastély – másnak igazán nehéz nevezni – állapotának kérdőjeleiről. A hatvanas évek közepén szakvéleményt kértek a Fővárosi Tanács műemlékekkel foglalkozó vállalatától. „Igényes architektúrájú épület, statikai vizsgálata indokolt”. Így hangzott az ítélet. Aztán 1968 decemberében megszületett a statikai jegyzőkönyv: „a teherhordó épületrészek megfelelő

Lovagvár a liget szélén. A furcsa várkastélyt – új korában látta ilyennek a Vasárnapi Újság fotográfusa – László Fülöp építtette

állapotban vannak”. Fotódokumentáció készült az esetleges helyreállításhoz. A ház ezeken a képeken nem sokban hasonlít egykori önmagára. Legfőképpen a tornyok hiányoznak, a háború és a háromnegyed évszázad véglegesen elsöpörte helyéről az égbemeredő bádogsapkákat.

Az esetleges helyreállítás . . . Hol van az ember az ilyesfajta babramunkához? Kapacitás, anyag, szakértelem?

Ám szemben, az utca túlsó oldalán a Tiszti Klub márványüveg tükrében a rongyos falak – egykori szépségük kísértetei – úgy ragyognak, mintha mi sem történt volna az épülettel az idők során.

Lehet, hogy kényszertartarozás lesz a dolog vége? Hogy akkor mit csinálunk . . .! sóhajtanak az íróasztal mögött.

Elindulok, hogy közelebből is megismerkedjek a különös mesebeli kastéllyal. De hiába tudok máris sokat róla, arra képtelen vagyok rájönni, hogyan lehet bejutni a furcsa épületbe. Tétova zavaromból segít ki egy szakállas, középkorú férfi, aki az erkélyen napozik:

– Csak tessék nyugodtan följönni!

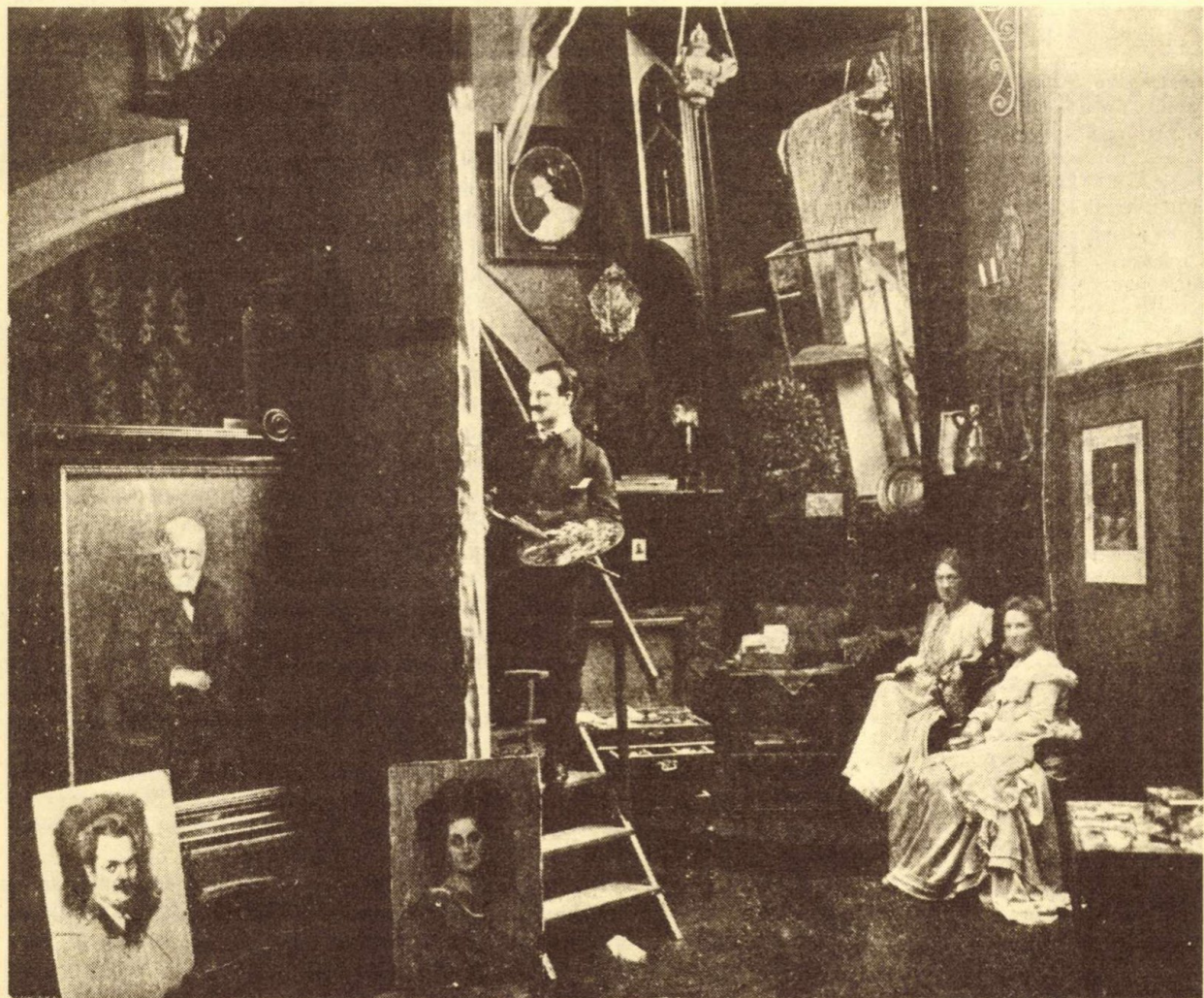
– Igenám! De hogyan?

– Ott a jobb oldali torony mellett van az a faragott kapu. Ha belép rajta, s elindul a csigalépcsőn, egyenesen idejut a műteremhez. Mindig jobbra tartson!

Hamar fölérek, igaz végig az volt az érzésem, hogy valahonnan rámhug egy bagoly, vagy valamiféle lepedős kísértet.

– Tessék beljebb jönni – invitál vendéglátóm, Szegvári Károly festőművész –. A ház érdekli? Hát kérem, igen érdekes épület. László Fülöpé volt. Ő építtette ezt az elvarázsolt kastélyt 1898-ban. Manapság már kevesen tudják, ki volt László Fülöp, az angol királyi udvar hivatalos portréfestője, a zseniális technikájú művész. Ma is az egyik legismertebb magyar festő külföldön. Persze főleg főran-

A portréfestés nagymestere Pálma utcai palotájának műtermében

gúák ültek modelt a mesternek. Hallatlanul népszerű és gazdag volt. Manapság már ritkán kerül szóba a neve.

Művészek is megfordultak a műtermében. Szerintem az egyik legjobb portréját készítette például Kiss Józsefről, a költőről. Megfestette Görgeyt, XIII. Leo pápát, Fadrusz Jánost, Rákosi Jenőt, Lord Rothermert, Rampolla bíborost, Horthy Miklóst, Ferenc Józsefet. Ez utóbbi jól sikerülhetett, ekkor kapott magyar nemességet, Lombosi előnevet, címet – 1912-ben.

Szegvári Károly gyűjti a műterem első gazdájának életére vonatkozó adatokat. Egy 1901-es Vasárnapi Újságban megjelent cikket tesz elem. Így kezdődik egy karrier – mondja.

Igen, valahogy így kezdődhet egy karrier . . .

„ . . . az 1899-iki párisi kiállításon, a napokban meghalt Hohenlohe herceg, német birodalmi kancellár arcképével már a legbecsültebb arcképfestők sorába emelkedett. Mikor a kép elkészült, a herceg születésnapját ünnepelte, melyen megjelent II. Vilmos német császár is. A császárt annyira meglepte a hercegnek László által festett új képe, hogy így szólott: A művészt ki ezt festette, még ma akarom látni, küldjenek el érte. Rögtön kocsiba kellett ülnie úgy, ahogy volt, egyszerű fekete kabátban vitték be a császárhoz. Alig nyitottak be a terembe, a császár kezét nyújtott neki: Látni akartam, hogy mielőtt a világ ezt a jeles művét megbámulja, én lehessek az első, aki önnek gratulál . . . ”

Belelapozunk Kisfaludi Stróbl Zsigmond Emberek és szobrok című emlékiratába is:

„Szívemben mindig magyar maradt. Amikor elhunyt, én itthon voltam, néhány hét múlva mentem vissza Londonba. Műtermemben több levél várt, többek között Lászlóné angolul írt sorai: arra kért, jöjjenek el, ha csak lehet azonnal, mert Fülöp nagyon rosszul van, és csak magyarul beszél, ők pedig ezt nem értik. Sajnos elkéstem, mert akkor már kint nyugodott a temetőben . . . Sok év múlva, 1959-ben jártam egykori londoni villája előtt. Elmerengtem. Az idő szelleme, amely a képzőművészetben néha csak a feltűnőt . . . istápolja, elhomályosította László Fülöp művészetének értékét is . . . ”

– Ez egy nagyszerű műterem – mondja még Szegvári Károly –. Vigyázok is rá, azért is, mert az enyém, és azért is, mert az övé volt. Itt minden az eredeti még: a tapéta, a modellsarok, meg a keveret, a tükrök, a márványkandalló, a bronzvere-tes ajtó, a csillár. Itt dolgozott László Fülöp . . .

És hogy dolgozott! Bravúros technikával. Két-három óra alatt kész volt egy portréval! És az készen volt! Tudott egy trükköt, amit persze nem tud akárki utána csinálni. Úgy tudott csúnya nőket festeni, hogy szépek látszottak. Gyorsan, művészi értéket teremtve dolgozott, és még hasonlított is a portré, tetszett is a megrendelőnek. Ez volt mindent elsőprő sikerének titka . . .

Pompa Pauperának

László Fülöp 1869-ben született Pesten, 1937-ben halt meg Londonban. Négy fia született a jól sikerült házasságból, amelyben – a látszat ellenére – nem a vagyon lépett frigyre a vagyonnal. Lucy Madeleine Guinness ugyan a legnagyobb angol sörgyáros leánya volt – a márka, a Guinness márka, ma is él, fekete sör, szürke habbal, a szigetország specialitása –, de konzervatóriumi növendékként Münchenben ismerkedett meg a fiatal festővel, aki akkor még kegyelemkenyéren élt. Jövendő sikere és gazdagsága álomnak is merész volt. A szerelemből házasság lett, a hozományból palota, az akkori Pálma, mai Zichy Géza utcában. Három és félszáz beépített négyzetméteren minden, amit a kényelem igényessége diktálhat.

Ám mindössze kilenc évig volt a kastély Lászlóké, ezután végleg Londonba költöztek.

1912-ben vált el egymástól a nagyszerű portréfestő és cifra palotájának sorsa. Az új tulajdonos, dr. Paupera Ferenc, a bankár sem volt éppen éhenkórász. (A véletlen sajátságos fintora, hogy neve, a latin szó: „szegényt” jelent.) Fontos, tekintélyes figurája volt valaha a magyar pénzarisztokráciának.

Hideg, kemény és célratörő jellem. Krajcáros gondokkal küzdő rendőrtisztviselő volt az apja: fogalmazó, akit ráadásul állásából is fölfüggesztettek, amikor a hírhedt Thaisz-botrány leleplezés-lavinája megindult. Szinte hihetetlen, hogy ilyen családi háttérrel bankvezérre küzdött föl magát. Ő volt az egyetlen a pénzarisztokrácia tagjai közül a húszas években, aki politikai babérokra is pályázott.

Országgyűlési képviselő volt, tőzsdetanácsos, sőt a Tőzsdeklub elnöke és többször esett szó arról is, hogy hamarosan pénzügyminiszternek nevezik ki. De ebből végül nem lett semmi. Valószínűleg nem is bánta. Egy dolog izgatta igazán: a pénz. A pénzszerzés, és az, hogyan lehet ezt a pénzt szépen elkölteni.

„Kevés olyan ember van a pesti pénzoligarchiában – írja róla a kortárs hírlapíró – aki könnyebben, szívesebben, szebben tudna pénzt költeni, mint Paupera Ferenc. Ma Budapesten, holnap Párizsban, holnapután Londonban, és mindeütt azzal a grandezzával, amelyet csak spanyol őseitől örökölhettek. Pénzt költeni a maga örömeire, a mások gyönyörűségére, élni szépen, okosan, előkelően, magának és másoknak kellemesen, mindig valami újat vagy legalább valami mást keresve”.

A romantikus kastély megvásárlása is az efféle törekvésekben foganhatott. Nagyszerű fogadásokat lehet majd itt tartani – gondolhatta –, és aki csak belép a kapun, akár akarja, akár nem, másfajta levegőt szív. Az előkelőség, a gazdagság fűszeres levegőjét.

Romantikus épület, romantikus külsőségek – romantikus házasság. Mert ez sem hiányzott, nem hiányozhatott a palettáról. Igaz, Paupera életének erre a talán legizgalmasabb, legnagyobb kalandjára már nem ezek között a falak között került sor. Amikor ugyanis 1928 húsvétján feleségül vette minden idők egyik legnagyobb színésznőjét, Bajor Gizit, már a Stefánia (ma: Néptárodion) út 71. sz. alatti villát birtokolta. Új asszony, új palota. Így stílusos. És a stílusra vigyázni kell. A stílus – néha – maga az ember.

1907 – László Fülöp végleges londoni megtelepedésének éve – és 1912 – Paupera megjelenése között sem állt üresen persze a Pálma utcai épület. Alkalmi bérlői között a színház egy másik kiválóságának, Molnár Ferencnek nevét is megtaláljuk. A Franklin Társulat gondozásában évről évre megjelenő Budapesti cím- és lakjegyzék 1909-es és 1910-es kötete Molnár Ferenc író lakhelyeként a Pálma utca tizet listázza. Erről a lakásáról nem tud színháztörténetünk. Pedig két, nagyszerű színműve született a házig nyújtózkodó Városliget árnyékában: a Testőr, és a talán leghíresebb, a Liliom... A szerzői utasítás helyszínrajzának hangulata mintegy varázsűtésre szétolja a kastély málló vakolatú falait, az öreg díszletet. Szinte bőrünkön érezzük a langymeleg este megfoghatatlan szépségeit:

Egy képzeletbeli emléktábla

Angol park

Városligeti részet

„Már sötét van . . . a távolban lassú egymásutánban több kis fénypont gyullad ki, a ligetben meggyújtják a gázlámpákat. Juli és Liliom a padra ülnek, mialatt alig hallhatóan, nagyon csöndesen, nagyon messze megszólal egy zongoraverkli . . . Nagy ritkán itt-ott papírsíp hangja, egy-egy szerény csöngetés. A kép végéig egyre sötétebb lesz, holdsugár nincs, csak a tavaszi ég ragyog átlátszó sötétken . . .”

A liget. A vurstli. Mindnyájunk gyermekkor mennyországa. S mintha Paupe-rával és Molnár Ferencsel a színjátszás szelleme is birtokába vette volna a tor-nyos, bástyákkal ékes, színes ablakaival csillogó házat. Festők, szobrászok és szí-nészek váltják egymást a húszas évektől napjainkig, egymásnak adva a „lovag-vár” három lépcsőházának kulcsait:

– 1947-ben vettük meg a lakást, az akkori tulajdonostól, Fehér Zsigmondtól – meséli egy másik lakó, Berczy Gézának, a Víg- és a Nemzeti Színház egykor di-vatos színészének özvegye. Valami textilnagyerkeskedő volt. 1947-ben ki is vándorolt az egész családjuk Ausztráliába. Akkor, tudja már húsz éve itt laktak. Ővék volt a ház Paupera után. A Fehér családé, meg a beházasodott Rosenbergé-ké. A mai lakók közül mi vagyunk itt legrégebben.

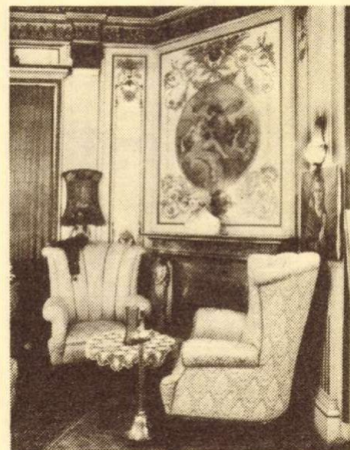
A ligetet mindketten imádtuk. Az uram szenvedélyesen gyűjtötte a színjátszás nyomtatott rekvizitumait, a mutatóványosok plakátjaitól kezdve a színészekről készült metszetekig. Még megvannak. A többi már csak emlék . . . Az olyan dol-gok, hogy mindennapos vendégeink voltak Békeffy, Kellér, Sennyei Vera, hogy itt, ezekben a szobákban tanulta Somlai a Lear király címszerepét. A színjátszás és a liget. Ezek voltak nekünk a legfontosabbak a világon. Már csak azért is, mert a ligetből éltünk. A miénk volt az angolparki dodzsem és a barlangvasút. Egy-időben a Royal Varieté is. Az apám, Reymetter Árpád, aki egyébként állatorvos volt, szerkesztette az első magyar mutatóványos és műsorújságot.

A liget szeretetének tárgyi rekvizitumai zsúfolásig megtöltik a tágas lakást. A hall és a szobák falain metszetek, a szekrényekben hatalmas gyűjtőalbumok. Őr-zi nyolc évtized alatt is alig kopott pompáját a lenyűgöző rózsaszínű márvány fürdőszoba. Ruszkabányai márvány burkolja a falakat, ebből a nemes és ritka anyagból készült a mosdó, a kádhoz vezető csillogó korláttal felszerelt lépcsősor. Valamikor az ötvenes években még bányászták ezt az anyagot romániai lelőhe-lyén. Utoljára a Gellért szálló rekonstrukciójához szállítottak belőle Magyaror-szágra. Azóta ezt a bányát biztonsági okokból bezárták. Ma már csak a ruszkai

A berendezési tárgyak, a csillár, a szép freskó, még minden a régi. Mintha itt felejtették volna hajdanvolt gazdáik életük kirakósjátékának mozaikját

fehérmárványhoz lehet – jó pénzért – hozzájutni. Szakértők szerint a mi éghajlati viszonyaink között jobban bevált és legalább olyan szép, mint a carrarai . . .

A ház többi lakásában is tettenérhető az egykori pompa.

Füsti Molnár Zoltán, a házban élt másik festőművész özvegyének szobáiban mindenütt fehér, arannyal szegélyezett bútorok. Asztal, szekrény. Ez volt valaha a hölgyszalon, s egyben a zeneterem. A falat díszítő táblaképeket – a négy évszak allegorikus képeit – Anton Tuch, László Fülöp egyik müncheni mestere festette. Viszonzásul a vendéglátásért, az itt töltött kellemes hónapokért. Ebben a lakásban is az eredeti kárpit borítja a falakat. Bársonyplüss, sötétvörös színű tenyérnyi virágokkal. Valaha nagyon szép lehetett . . .

A lépcsőházban pedig a csodával találkoztam. Időnként a Filmgyár kéri kölcsön az ébenfakerekes hatalmas velencei tükröt, amely nyolc évtizede áll a fordulóban. Egyszerűen hihetetlen, hogy épségben átvészelt nyolcvan évet, hogy átvészelte mindazt, amit ez a nyolcvan év a város életében jelentett.

Nyílik még egy út a regényes rekvizitumok között. Szűkre szabott csigalépcső közel száz fokán felhágva közelíthető meg László Fülöp egykori „hétköznapi” műterme, ahol évek óta dolgozik Izsák József festőművész, Kmetty János és Szőnyi István tanítványa:

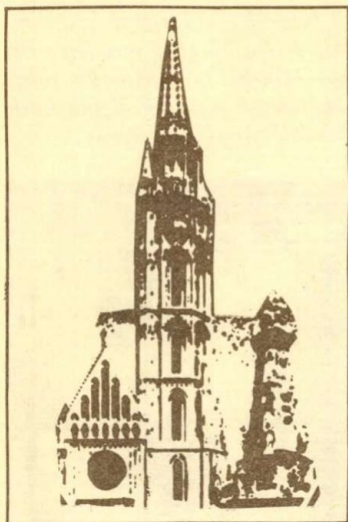
– Ennek a háznak legfőbb értéke ma a két műterem – mondja a művész. Nem szabadna a véletlenre bízni ezeket a ritka adottságú alkotóműhelyeket, egyre kevesebb akad belőlük a fővárosban, és itt valóban nagyszerű körülmények között lehet dolgozni . . .

Képzőművész generációk éltek és alkottak ebben a házban. Az én mostani műtermemben dolgozott Segesdi György, a Margit híd pesti hídfőjénél álló Marx-Engels szobor alkotója. Itt dolgozott a házban Englerth Emil, portréfestő, Biai-Föglein István, a tehetséges festőművész, Vaszary és Csók tanítványa. Ha egyszer valaki emléktáblát komponálna, hogy a ház falán az itt élők emlékét megörökítse, igencsak dolgozhatna a véső.

De itt csak az idő vésője dolgozik, kemény csapásokkal . . .

Kik is kerülhetnének képzeletbeli emléktáblánkra? László Fülöp, Molnár Ferenc, Berczy Géza – és kedves albérlője, Szendrő József – Englerth Emil, Segesdi György, Biai-Föglein István, s talán mások neve is, akiknek kilétére nem derült fény a beszélgetések, az ismerkedés során.

Le fognak romboltatni

A legendák várkastélyát, a tornyokat, erkélyeket, csigalépcsőket tervező Gyalus László maga is különleges alakja volt építészetünknek. Elsősorban műemlékek restaurálásával foglalkozott. Talán egyetlen kalandja volt a gyakorlati építéseterén László Fülöp Pálma utcai rezidenciájának tervezése. Kaland annál is inkább, mivel akkoriban, az 1890-es évek végén, már határozottan a műemlékek felé fordult az érdeklődése. Schulek Frigyes oldalán vett részt a Mátyás templom 1887-ben kezdődött restaurálási munkálataiban, később, mint a Műemlékek Országos Bizottságának építésze, Pozsonyban a ferencesek és a klarisszák templomát állította helyre, és nevéhez fűződik a jáki templom restaurálása is.

Pálma utcai lovagkastélya – amelybe belekomponálta László Fülöp elképzeléseit is – felemás értékű vállalkozás. A ház nem szép, inkább furcsa és különös. A hazai eklektika vadhajtsa. Romantikus kuszaságban keverednek egymással a valóságos funkciókat hordozó, s a szárnyaló fantáziára valló épületelemek. A vibráló összhatást a nyílásáttörések csak fokozzák. Alig találni két egyforma ablak- vagy ajtómegoldást. Ezekben fel-felbukkan a kor nem egy jellegzetes budapesti épületének, például az Országos Levéltárnak vagy a Halászbástyának formavilága.

Olyan, mintha valami más világból csöppent volna ide. Hogy aztán ittlejtések.

... Milyen más a Hold utcai Strelisky ház, nagyonis evilági józanságával!

Az Újépület tözsomszédságaiban álló épület hosszú évtizedeken át a szegények kvártélya volt. Az egyszobás lakásokat is csak a hatvanas évek végén alakították át kétszoba-komfortos szükséglakásokká. Azok költöztek ide – átmeneti szállásra – akik egy-két évre kénytelenek elhagyni igazi otthonukat.

A Streliskyt követő tulajdonost egyébként Birkl Máriának hívták. Az 1890-es években adta el a házat Stosz Lídiának. Tőle 1900 táján Felsenburg Ödön és dr. Révész Dezső vásárolták meg. 1908-ban már csak egy tulajdonost jegyeznek a címjegyzékek: Felsenburg Ödönt. 1912-től aztán ismét új gazda tűnik föl, de tartóbb az eddigieknél. Dr. Hollós Edéné egészen a negyvenes évekig pénzel a ház minden bizsonnyal az igénytelenségig szegény alkalmi és állandó lakóiból. Közben – ez már a húszas években történt – borkimérés is nyílt a Hold utcára néző bolthelyiségben. Ezt az üzletet Babucs Vince vendéglős vette át 1942-ben. Később – feleségével és sógornőjével, Frank Vilmával és Franciskával közösen – a házat is megvásárolták.

A vendéglős volt egyben annak a háznak utolsó tulajdonosa, amelyet dacból épített börtöne mellé az ötvösből lett fotográfus, Strelisky Lipót. Hitte, hogy erősebb az öles falaknál, amelyeket legyőz majd az élet, a gyarapodó város, útikalauzunk, Hevesi Lajos önmagát kereső régi Pestje:

„Útunk irányát el nem hagyván, csakhamar a Széchenyi sétányra érünk, melyet gróf Széchenyi István undok mocsár helyén alapított. Az ültetvényen túl az 1786-ban József császár által épített óriási terjedelmű Újépület egyik oldala terjed. Az Újépület tömegei, melyek a Lipótvárosnak észak felé szükségelt kiterjeszkedését gátolják, le fognak romboltatni ...”

Túlélünk, „Nájgebáj”!

Tartalom

I. Míg él szívben emlékezet ... / 6

Volt egyszer egy márványhordó / Sok nemes vér zsírját ... /
Három császár Szentlőrincen / A belügyér céloz / Merre
tart a Göttergasse?

II. Épüljön híd! / 22

Egy furfangos szerkezet / Ringó promenád / Windgasse?
Winde Gasse? / Pest szigete / Sándor Móric, az ördöglo-
vas / A magát alkotandó társaság / Egy név a pillé-
ren / Rakpiacból – Roosevelt tér

III. A szerencse forgandó / 39

Ha megnyerte ... / Jasaszin madzsarlar / Kopasz apó, a
dervis / Egy különös éjszaka / Nem boldog a magyar! /
Áldassy remetesége / Traktárovics, a mecénás / Az utolsó
földesúr

IV. Bök Péter meséi / 54

Klári néninek hívták / Tasziló, az aranyos / Imádkozzál
és dolgozzál / A bátyó és esetei / Mindég gyermeki szere-
tettel / Boncza nem enged / Az utolsó epizód

V. Egy flamingó Kispesten / 68

Miért halt meg Biczó Béni? / A Gondűző története / Bont-
ják a Jókai utcát / Madarász apó / A hisztérikus Hay-
nau / Az utolsó törzsfő / Ellesett pillanat

VI. Március tizenötödikei emlék / 80

Ház a kertek között / Táncsics, a háziúr / A bécsi krach
/ Franciára, magyarra / Egy fiúnevelde a Belvárosban /
Az epemirigy és a városok / Észak Nagy Sándora / A
harmadik generáció / A képviselő úr álma

VII. Bandusia forrása / 96

Mátyás vadaskertje / Orczyék országlása / Hová lett a víz? / A Festetics majorja / Tasziló nem alkuszik / Hortus Botanicus / Az a novemberi hajnal

VIII. A gyámoltalanok öröme / 111

Tanács! Láthatod! / Épült a pestis után / A Josephinum fölépül / A Josephinumot lebontják / Akik itt nőttek föl

IX. Az élet vizétől az ingyenlevesig / 123

Gyorsai úr karrierje / A Kiliánok / Ferencváros RT / A Telekiek / Egy szamaritánus Pesten

X. Thaisz Elek tündöklése és bukása / 135

Egy erkölcsös éjszaka / Titkosrendőrök a színpadon / A korrupció királynője / Óh, azok a régi szép idők / A rendőrségi módszerei / Tauber, az igazság bajnoka

XI. A Gregersen „saga” / 149

Gulbrand, az ács / Az anyanyelv egyetemei / Vasúthadművelet / Távirat Oszkárnak / Művészet csak egy van

XII. Erdőn vett korona / 161

Egy zsebrák cég / Babaszobák – babaház / A „magyar Taxisok” / Herceg Woroniecki / Örmények és perzsák

XIII. Túlélünk Nájgebáj! / 172

Fegyvernynyugvás délidőben / Börtön a város szélén / A féltékeny fogorvos / A fricska fölépül / Vázlat szépiával / Lovagvár a ligetnél / Pompa Pauperának / Egy képzeletbeli emléktábla / Le fognak romboltatni

Kiadja az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat,
az Idegenforgalmi Világszervezet (WTO) társult tagja

Felelős kiadó: Teszár József

Felelős szerkesztő: Moldován Tamás

Szaklektor: Vargha Balázs

Szerkesztő: Kratochwill Tivadar

Tervezte: Nagy András

Műszaki szerkesztő: Hajdu Árpád

A reprodukciókat készítették:

Csigó László / Fehér István / Gadányi György / Nagy András

Siklós Péter / Tahin Gyula

A korabeli képeslapokat

Gyökér István bocsátotta a kiadó rendelkezésére

83/3788 Sylvester János Nyomda, Szombathely

Felelős vezető: Hanuszek Béla igazgató

Gizella tér. — Gisellaplatz.

Budapest.